

พระราชหัตถเลขา

และ

หนังสือกราบบังคมทูล

ของ

เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี

แต่ยังมีบรรดาศักดิ์เป็นพระมณฑรีพจนกิจและพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์

ร.ศ. ๑๑๓-๑๑๘

พิมพ์ในการพระราชทานเพลิงศพ

ท่านผู้หญิงเส็งยม พระเสด็จสุเรนทราธิบดี ท.จ.

ณ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์
วัดเทพศิรินทราวาส

13/12/2565

วันที่ ๑๒ เมษายน พุทธศักราช ๒๕๐๕

คำนำ

ในงานพระราชทานเพลิงศพ ท่านผู้หญิงเสงี่ยม
พระเลดี้จุฬเรนทรานิติ ณ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์
ซึ่งจะได้ทรงพระกรุณาเสด็จพระราชดำเนินมานี้ หม่อมหลวง
ปิ่น มาลากุล ผู้บุตรและเจ้าภาพผู้หนึ่ง ได้รวบรวมพระราช
หัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และ
สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ที่พระราชทาน
ไปยังเจ้าพระยาพระเสด็จ แต่ยังเป็นพระมเหศวรพจนกิจและ
พระยาวิสุทธิศรีศกดิ์ มหาเรื่อในการที่จะพิมพ์ขึ้นเป็นของ
ชำระแก่ผู้ที่มาช่วยในงานนี้ ข้าพเจ้าได้ถามได้ความว่าถ้าหา
จดหมายของท่านที่มีกราบบังคมทูลขึ้นไปก็มีจริงได้แน่ให้
พิมพ์รวมไว้ด้วยเพื่อให้เรื่องสมบูรณ์

บัดนี้ หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล ได้ปรับปรุงเอกสาร
เหล่านี้ จำกัตกลงเฉพาะที่ได้มีไปมา ในระหว่าง ร.ศ. ๑๑๓ ถึง

(ก)

๑๑๘ (พ.ศ. ๒๔๓๗ ถึง ๒๔๔๒) อันเป็นเวลาที่เขาพระยา
พระเสด็จได้สนองพระเดชพระคุณในหน้าที่ดูแลการทรงศึกษา
ของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ ในบังคับ
บัญชาของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ แล้วเป็นผู้
ดูแลโดยอิสระ และเป็นอัครราชทูตประจำราชสำนักเสนต์เจมส์
ในกรุงลอนดอนด้วย เอกสารในระยะ ๖ ปีนี้เป็นหลักฐานสำคัญ
ไม่แต่ในแง่การทรงศึกษาของสมเด็จพระบรมโอรสและพระราช
กุมารเท่านั้น หากเป็นพยานให้เราได้เห็น ว่า พระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าฯ ทรงมองโลกด้วยพระราชวิจารณ์ญาณอัน
กว้างขวาง ในการที่ทรงริเริ่มวางแนวรัฐประศาสน์ใหม่มาขการ
ศึกษาของชาติ และวิธีที่ท่านทรงปลุกฝังคนที่ท่านทรงใช้ด้วย
พระราชหฤทัยห่วงใยและพระเมตตาการุณภาพ

ในการรวบรวมเอกสารเหล่านี้ หม่อมหลวงปิ่นตบแต่งว่า
พระราชหัตถเลขาทางนี้ได้คัดมาจากต้นฉบับที่ท่านผู้หญิงเสวย
ผู้มารดาได้รวบรวมไว้ ได้แซมสิ่งอื่นเล็กน้อย เช่นลายพระหัตถ์

[ข]

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ
เพื่อให้เรื่องสมบูรณขึ้น ต้นฉบับนั้นเจ้าพระยาพระเสด็จได้
รวบรวมเขียนเล่มไว้ตั้งแต่ครั้งอยู่ลอนดอน หามาได้เพียง ๒ เล่ม
เข้าใจว่ายังมีอีก ๒ หรือ ๓ เล่ม เรื่องจึงขาดหายไปเป็นตอนๆ
เล่มที่หาพบนั้นกระดาษีเปื่อยยุ่ย เพราะมีอายุตั้ง ๖๐ ปีแล้ว
ทั้งเมื่อชนกลับจากยุโรป เรือลำเดียวของล่มลงในอ่าวสิงคโปร์
หนังสือและเล่มผ้าลงไปจมอยู่ก้นทะเลถึงสามวัน จึงเอาขึ้นมาได้
เอกสารจึงขาดวันละอะเลื้อยเลี้ยวหลายตอน

หนังสือเล่มนี้เป็นพยานให้เราเห็นได้ว่า ข้าราชการ
แต่ครั้งนั้น ทำนทำงานจริงและทำด้วยน้ำพักน้ำแรงตนเองด้วย
เป็นอันมาก นอกจากเจ้าพระยาพระเสด็จ ยังมีอีกหลายท่าน
หลายพระองค์ ที่ปรากฏว่าท่านเขียนจดหมายแล้วก็อดสำเนา
เก็บไว้เป็นหลักฐานด้วยตนเอง จนสำเนาเหล่านั้นจวนเจียนจะ
เสียหายด้วยอายุ เจ้าพระยาพระเสด็จถึงอสังขารลงแต่เมื่อ
บุตรธิดาแทบทุกคนยังเยาว์ ท่านผู้หญิงปกครองบ้านเรือน

[ค]

สักลวงค์มาได้ตลอดเรียบร้อย อบรมบุตรธิดาขึ้นมาโดยลำดับ
จนบุตรชายได้มีนิสัยซื่อตรง เทียบธรรม ล้ำมารถ์ราชการ
ได้ดีจนได้เป็นถึงรัฐมนตรีว่าการกระทรวงใหญ่อันหนึ่งในปัจจุบัน
จริงอยู่ เอกถำที่พิมพ์ครั้งหนึ่งก็เกี่ยวข้องกับราชการและเรื่องราวของ
เจ้าพระยาพระเสด็จ ไม่ใช่ของท่านผู้หญิง แต่ถ้าเราอ่านดู
แล้ว เราจะเห็นได้ว่าท่านผู้หญิงคงจะได้ร่วมใจร่วมงานของสามี
เป็นผลให้บังเกิดความราบรื่นในครอบครัวตลอดมาจนบัดนี้
สมควรที่จะได้รับความสรรเสริญ

บ้านถนนเพชรบุรี ในพระนคร

วันที่ ๒๙ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๐๔

อรุณ

กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร

ท่านผู้หญิงเสงี่ยม และ เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี

9/12/2565
โกศไทย ประกอบเกียรติยศศพ ท่านผู้หญิง เสวยม พระเสด็จจุเรนทรารัตนดี
ในร้านพระภริยาเจ้าพระยาเสนาบดี

13/12/256

โกศแปดเหลี่ยม พระราชทานเลื่อนเกียรติยศศพ
ท่านผู้หญิง เจริญ พระเสด็จจุฬาราชมนตรี เป็นพระมหากษัตริย์คุณพิเศษ

ประวัติ

ท่านผู้หญิง เสี่ยงยม พระเสด็จจุฬาราชมนตรี

ท่านผู้หญิงเสี่ยงยม พระเสด็จจุฬาราชมนตรี เกิดในสกุลวสันตสิงห์
เมอวันจันทร์ แรม ๑๒ ค่ำ เดือน ๖ ปีมะแม รัตนโกสินทรศก ๕๐ ซึ่ง
ตรงกับวันที่ ๑๕ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๑๔ ท่านทำบุญอายุของ
ท่านในวันแรม ๑๒ ค่ำ เดือน ๖ ทุกปี ลูกหลานของท่านต้องถามกันทุกปี
ว่าตรงกับวันที่อะไร ซึ่งตกในเดือนพฤษภาคมข้าง มิถุนายนข้าง

บิดาของท่านผู้หญิงเสี่ยงยม พระเสด็จจุฬาราชมนตรี คือ หลวง
อนุรักษ์ภูเบศร์ (สิงห์โต) ซึ่งเป็นบุตรของพระภริมย์ราชา (แย้ม)
และท่านอิม มารดาของท่านคือท่านท้วม ซึ่งเป็นบุตรของขุนพรหมรักษา
(กลิ่น) และท่านหนูใหญ่ หลวงอนุรักษ์ภูเบศร์และท่านท้วม ตั้งบ้านเรือน
อยู่ที่ถนนอัมรินทร์ ตรงมุมถนนแพรงนราคานใต้ ท่านผู้หญิงเสี่ยงยม
พระเสด็จจุฬาราชมนตรี เกิดที่บ้านนั่นเอง ขณะนั้นเป็นปีที่ ๔ ในรัชกาล
ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

หลวงอนุรักษ์ภูเบศร์ ถึงแก่กรรมตั้งแต่เมื่อท่านผู้หญิงเสี่ยงยม
พระเสด็จจุฬาราชมนตรี มีอายุเพียง ๑๒ ปี ท่านผู้หญิงจึงอยู่กับมารดาและ
ได้รับการสั่งสอนอบรมต่อมา นอกจากนั้น ท่านผู้หญิงยังได้มีโอกาส
เรียนหนังสือและขนบธรรมเนียมประเพณีเยี่ยงกุลสตรี ในสมัยนั้นที่สำนัก

เจ้าจอมเปี่ยม ในกรมพระราชวังบวรสถานมงคล รัชกาลที่ ๕ ซึ่งเป็น
นำของท่าน แต่ได้ใช้เวลาส่วนใหญ่ฝึกหัดจัดการบ้านเรือนอยู่กับมารดา
ของท่าน

เนื่องจากการศึกษาอบรมที่โตกล้าวมา ท่านผู้หญิงเสงี่ยม
พระเสด็จสุเรนทราธิบดี จึงเป็นผู้ที่มีจรรยาบรรยาที่เรียบร้อย ตั้งแต่เยาว์วัย
รักการอ่านหนังสือ โดยเฉพาะหนังสือวรรณคดี เช่น รามเกียรติ์และอิเหนา
เป็นต้น ชอบฟังดนตรีเพลงไทยเดิม สามารถดูแลบ้านเรือนและการครัว
ตลอดจนแนะนำผู้อื่นได้ด้วย มีฝีมือในการปรุงน้ำอบไทยและการเย็บปัก
ถักร้อย ท่านถักตาซุนใหม่ทองโตคือเป็นพิเศษ แม้แต่เมื่อท่านเข้าวัยชรา
ตาไม่ค่อยจะเห็น ท่านก็ยังทำได้ นอกจากนี้ ท่านยังชอบสร้างเครื่องแต่งตัว
ละคอนรำสำหรับลูกหลานของท่าน บางทีท่านก็ทำซันและเก็บไว้เฉย ๆ
จนกระทั่งมีคนขอยืมท่านไปใช้ ในที่สุด

ในพุทธศักราช ๒๔๓๑ เมื่อท่านผู้หญิงเสงี่ยม พระเสด็จ
สุเรนทราธิบดี มีอายุได้ ๑๗ ปี พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นปรายปรีย์
ได้จัดการขู้อท่านให้แก่หม่อมราชวงศ์ เบี้ย มาลากุล โอรสคนใหญ่ของ
ท่าน เมื่อทำการสมรส ก็ได้ปลูกเรือนหออยู่ในบ้านถนนอัมรินทร์
ขณะนั้น หม่อมราชวงศ์ เบี้ย มาลากุล เป็นเสมียนกรมศึกษาธิการ (ก่อนตั้ง
เป็นกระทรวง) เงินเดือนเดือนละ ๓๐ บาท ภายหลังหม่อมราชวงศ์ เบี้ย
ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นหลวงไพศาลศิลปศาสตร์ พระมนตรี
พจนกิจ พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ และ เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี
เป็นลำดับ

ท่านผู้หญิงเสงี่ยม พระเสด็จสุเรนทราธิบดี กับเจ้าพระยาพระเสด็จ
 สุเรนทราธิบดี นับว่าเป็นญาติกันห่าง ๆ กล่าวคือ เจ้ากรมขุนทอง ตาของ
 พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นปราบปรบภ์กับพระแก้ว (ทับ) ตาของท่านท้วม
 เป็นพี่น้องร่วมบิดามารดาเดียวกัน ทั้งแผนภูมิลำดับวงศ์ญาติ ต่อไปนี้

เจ้ากรมขุนทอง คือเจ้ากรมของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า
 มหามาลา กรมพระยาบารามปรบภ์

พระแสง พระกลั่น และพระกลั่น เป็นพระพี่เลี้ยงของสมเด็จพระ
 เจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า ฯ กรมพระยาบารามปรบภ์ พระแสงนั้น
 เรียกกันว่า ท่านบ้านบน เป็นต้นสกุลของสกุล แสงฟูมรัตน์ พระกลั่น
 เป็นต้นสกุลของสกุล สักนธากร

ท่านกล้า เป็นภริยาของพระอาจารย์ทอง ซึ่งเรียกกันว่า ท่าน
บ้านโน พระอาจารย์ทองเคยบวชเรียนอยู่ที่วัดเงิน ปากคลองบางพรหม
ปรากฏว่ามีความรัก และสนทนากัน จึงได้รบเลอกให้เป็นพระอาจารย์ของ
เจ้านายในสมัยนั้น ผู้ที่สืบสายจากท่านกล้ามาถึงปัจจุบันนี้มีสองสาย ใช้
นามสกุล สุวรรณกาญจน มี พ.ท. พระวิเศษพจนกิจ เป็นต้น สายหนึ่ง
และใช้นามสกุล อุดตรเสวก อีกสายหนึ่ง

พระแก้ว (ทับ) มีภริยาเป็นพี่เลี้ยงของเจ้าฟ้ากุณฑลทิพยวดี
สมเด็จพระเจ้าลูกเธอในรัชกาลที่ ๑ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้า
นภลัย จึงทรงกรุณาโปรดเกล้าฯ ชูพี่เลี้ยงพระแก้ว (ทับ) ให้รับราชการ
อยู่กรมพระคลังสวน มีหน้าที่สำคัญเกี่ยวกับการเก็บเงิน

มีขอทศวรรษจะได้ทราบ คือ บรรพบุรุษของท่านผู้หญิงเสี้ยม พระ
เสด็จสุเรนทรราชบิดา เห็นจากพระแก้ว (ทับ) ขึ้นไปนั้น คือใครและมาจาก
ไหน สืบถามจากท่านผู้ใหญ่ ทราบว่าเล่าต่อกันมาว่า เมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยา
เสียแก่พม่า นั้น มีผัวหนุ่มเมียสาวคู่หนึ่ง ถูกพม่าจับเป็นเชลย บังคับให้
ทำงานในเรือ ซึ่งพม่าบรรทุกทรัพย์สินสมบัติของไทยเราจะขนเอาไปเมืองพม่า
เรือนนั้นลงลงมาตามลำน้ำเจ้าพระยา แล้วเลี้ยวเข้าคลองบางกอกใหญ่
พอเรือถึงที่ซึ่งขยคนเป็นสะพานเจริญพาศน์ เวลากลางวัน ทั้งสองคนหนี
พม่าขึ้นจากเรือเป็นผลสำเร็จ แล้วเดินตามทางผ่านที่ซึ่งขณะนั้นเป็นป่า
มาพักที่ศาลาวัดพลับ หลังวัดราชสิทธิารามปัจจุบันนี้ พักอยู่ระยะหนึ่ง
แล้วได้เดินทางไปตามทางที่จะไปวัดท่าพระ ข้ามคลองวัดใหม่วัดเขี้ยวถึง
คลองบางลำเจียก เห็นทริมคลองนั้นยังเป็นป่าไม่มีเจ้าของ จึงได้จับจองปลูก

ที่อาศัย ว่างเปล่า ทำสวนปลูกต้นไม้ต่าง ๆ ทำมาหากินต่อไป หนุ่มสาว
สามีภริยาคน ตั้งหลักฐานอยู่ด้วยกันมีความสุข มีบุตร คือเจ้ากรมขุนทอง
และน้อง ๆ ตลอดจนถึงพระแก้ว (ทับ) บรรพบุรุษของท่านผู้หญิงเสงี่ยม
พระเสด็จสุเรนทราธิบดี

เรื่องมีต่อไปว่า บิดาของพระแก้ว (ทับ) ได้วายชนม์ลง ขณะนั้น
อยู่ในสมัยของพระเจ้ากรุงธนบุรี และมีธรรมเนียมอยู่ว่าผู้หญิงที่เป็นหม้าย
จะต้องเข้าไปรับใช้ในวัง มารดาของพระแก้ว (ทับ) จึงต้องเข้าไปรับ
ราชการในวัง และทำงานที่ พระเจ้าตากสินโปรดมาก ได้เลื่อนตำแหน่ง
หน้าที่สูงชันจนเป็นที่สองรองจากท้าวทรงกันดาล (อู่) ซึ่งเป็นผู้สำเร็จ
ราชการฝ่ายใน ได้ตำแหน่งเรียกว่า พระนายเรือน ซึ่งคงจะเลื่อนมาจาก
“ ทนายเรือน ” มีหน้าที่บังคับบัญชาผู้ชายที่เข้าไปทำงานในราชสำนัก
เช่น หมอยา หมอนวด ช่างไม้ เป็นต้น อนึ่งที่ขานสนวนริมคลองบางลำเจียก
ของพระนายเรือนนั้น ลูกหลานสายท่านกล้า รัชมรดกตกทอดมา จนถึง
ปัจจุบันนี้

กล่าวต่อไปถึงเรื่องการสมรส และชีวิตสมรส ของท่านผู้หญิง
เสงี่ยม พระเสด็จสุเรนทราธิบดี ท่านผู้หญิงมีอายุเพียง ๑๗ ปีเศษเท่านั้น
เมื่อทำการสมรส พอสมรสได้ ๓ เดือน เจ้าพระยาพระเสด็จก็ต้องเดินทาง
ไปต่างประเทศ ทิ้งครอบครัวไว้ที่กรุงเทพฯ และครั้งนั้นก็มี ไข้เป็นครั้งเดียว
ภายใน ๑๕ ปีแรกของการสมรส เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดีต้อง
ทิ้งครอบครัวเดินทางไปราชการต่างประเทศถึง ๔ ครั้ง บางครั้งนานมาก
มีรายละเอียดดังต่อไปนี้ :—

13/12/2565

ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๔๓๑ - ๒๔๓๒ เป็นเลขานุการของพระวรวงศ์
เธอ พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ ออกไปส่งเสด็จพระเจ้าลูกยาเธอ ใน
รัชกาลที่ ๕ สี่พระองค์ และถวายเครื่องราชอิสริยาภรณ์แก่พระเจ้ากรุง
เยอรมนี ออสเตรีย สวีเดน เดนมาร์ก และมอบให้แก่ประธานาธิบดีของ
ประเทศฝรั่งเศส แล้วทำงานในยุโรป อินเดีย และพม่า รวมเป็นเวลา ๑
ปีเศษ

ครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๔๓๓ เป็นเลขานุการของสมเด็จพระเจ้าบรม
วงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ไปถวายพระราชสาส์น
เยี่ยมเยียนพระเจ้ากรุงญี่ปุ่น และประพาสเมืองจีนและญวน

ครั้งที่ ๓ พ.ศ. ๒๔๓๖ - ๒๔๔๒ เป็นพระอภิบาลของพระบาท
สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระเจ้า
ลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ และมีพระชนมายุ ๑๒ พรรษาเศษ เสด็จ
ไปทรงศึกษาวิชา ณ ประเทศอังกฤษ ต่อมาได้เฉลิมพระอิสริยยศขึ้นเป็น
สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร ตามเสด็จไปยังราช
สำนักต่าง ๆ และประเทศต่าง ๆ หลายประเทศ ได้จัดการรับเสด็จพระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จประพาสประเทศอังกฤษ เป็น
เลขานุการสถานทูตและอุปทูต ในที่สุดได้เป็นอัครราชทูตประจำราชสำนัก
เซนต์เจมส์ ประเทศอังกฤษ ราชสำนักเนเธอร์แลนด์ ราชสำนักเบลเยียม
และสำนักสหรัฐอเมริกา เป็นราชทูตในการราชาภิเษกสมเด็จพระนางเจ้า
วิเลมินาแห่งประเทศเนเธอร์แลนด์ เป็นอุปทูตแทนรัฐบาลไปในการประชุม
สันติภาพ ณ กรุงเฮก รวมเวลาทั้งสิ้น ๖ ปีเศษ

ครั้งที่ ๔ พ.ศ. ๒๔๔๕ เป็นเหตุพิเศษ ออกไปรับเสด็จสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร เมื่อสำเร็จการทรงศึกษาเสด็จกลับเข้ามาถึงประเทศญี่ปุ่น

ดังนั้น จะเห็นได้ว่า ท่านผู้หญิงเสงี่ยม พระเสด็จสุเรนทราธิบดี มิได้มีความสุขสบายมากนักในระยะต้นของการมีครอบครัว ต้องอยู่ห่างจากสามีเป็นเวลาหลายปี ต้องเลี้ยงลูกและต้องทำมาหากินเพื่อให้มีรายได้เพิ่มขึ้นจากที่เจ้าพระยาพระเสด็จฯ ส่งมาให้จากประเทศอังกฤษ

เมื่อเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดีไปราชการ ณ ต่างประเทศ เป็นครั้งที่ ๓ ซึ่งมีเวลานานถึง ๖ ปีเศษนั้น ในชั้นต้นเจ้าพระยาพระเสด็จฯ คงจะได้คิดถึงการปฏิบัติราชการเป็นใหญ่อย่างไม่มีปัญหาเลย เพราะการนำครอบครัวไปด้วยนั้น ย่อมเป็นภาระอยู่ไม่น้อย จะปฏิบัติราชการไม่ได้เต็มที่ ทั้งนี้ เพราะท่านผู้หญิงเสงี่ยมไม่รู้ภาษาต่างประเทศ และมีลูกอ่อนอยู่ด้วยสองคน คือ หม่อมหลวงปก อายุ ๓ ปี และหม่อมหลวงข้อง อายุครบ ๑ ปี ในวันที่เจ้าพระยาพระเสด็จฯ ออกเดินทางไปพอดี แต่เมื่อเดือนมิถุนายนปี ลูกโตขึ้น และเจ้าพระยาพระเสด็จฯ ได้รับพระมหากรุณาธิคุณแต่งตั้งให้เป็นอัครราชทูต คิดว่าคงจะกลับประเทศไทยไม่ได้ เร็วนัก จึงได้มีหนังสือกราบบังคมทูลสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ขอพระมหากรุณาให้ทรงจัดส่งบุตรและภริยาไปให้ สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถทรงรับจัดการให้ตามความประสงค์ และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ทรงเห็นชอบด้วยแล้ว ทางฝ่ายท่านผู้หญิงเสงี่ยม ก็โตตัวเร็วแล้ว และตกเครื่องแต่งตัวสำหรับ

ตนเองและบุตรแล้ว แต่อุปสรรคอันใหญ่หลวงเกิดขึ้น กล่าวคือ พระวรวงศ์
เธอ กรมหมื่นปราชญ์อักษรวิเชียร ไม่ทรงเห็นชอบ และกราบบังคมทูลทักท้วงไว้
เหตุที่เป็นดังนี้ ก็เพราะพระองค์ท่านไม่มีพระประสงค์จะให้หลานเล็ก ๆ ของ
ท่านได้รับการอบรมตามแบบฝรั่ง อันที่จริง ถ้าท่านผู้หญิงเสงี่ยม ประสงค์
จะไปแต่ผู้เดียวและทิ้งลูกไว้ ก็คงจะกราบทูลให้ประทานอนุญาตสำเร็จได้
แต่ท่านผู้หญิงเสงี่ยม ตัดสินว่าจะต้องอยู่กับลูก โดยเห็นว่าการสั่งสอน
อบรมลูกเป็นเรื่องสำคัญ เรื่องนี้เป็นเรื่องที่ท่านผู้หญิงเสงี่ยม ได้รับความ
กระทบกระเทือนใจอยู่ไม่น้อย แต่ก็ได้สงบอยู่ เพราะเป็นผู้ที่อยู่ในโอวาท
ของผู้ใหญ่

ต่อมาถึงปีพุทธศักราช ๒๔๔๖ ชีวิตสมรสของท่านผู้หญิงเสงี่ยม
พระเสด็จสุเรนทราธิบดี ค่อยมีความสุขขึ้น ในขั้นนี้เจ้าพระยาพระเสด็จ
สุเรนทราธิบดีได้มาสร้างบ้านใหม่ที่ได้รับพระราชทานที่ดินดำรงรักษ
ท่านผู้หญิงก็ได้สนทนากันกับการจัดบ้านเรือนที่เป็นของตนเอง บ้านนี้ไ้
รับพระราชทานชื่อว่า “วิสุทธิคาม” เป็นบ้านที่ท่านผู้หญิงได้อยู่อาศัยมา
อีกเป็นเวลา ๕๗ ปี ในระยนั้น เจ้าพระยาพระเสด็จฯ ได้รับแต่งตั้งให้
ดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมศึกษาธิการ และปลัดทูลฉลองกระทรวงธรรมการ
อีกตำแหน่งหนึ่ง ท่านต้องหมกมุ่นอยู่กับการบริหารการศึกษา ไม่ต้อง
ไปราชการต่างประเทศอีก ยิ่งกว่านั้น คือ ท่านผู้หญิงได้มีบุตรเพิ่มขึ้น
ทั้งหญิงและชาย ชีวิตในครอบครัวจึงเป็นชีวิตที่มีความสุข

แต่ระยะที่มีความสุขนั้นยาวนานเพียงประมาณ ๑๐ ปีเท่านั้น ถึงต้น
รัชกาลที่ ๖ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้

เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี เลื่อนขึ้นเป็นรองเสนาบดีกระทรวง
ธรรมการ ใน พ.ศ. ๒๔๕๔ และเป็นผู้รองเสนาบดีในศกนั้นเอง ต่อมาถึง
วันที่ ๖ เมษายน พุทธศักราช ๒๔๕๕ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้
เป็นเสนาบดี ภาวะความรับผิดชอบเกี่ยวกับการบริหารการศึกษามากขึ้น
เป็นทวีคูณ เจ้าพระยาพระเสด็จฯ หมกมุ่นในการงาน ทำงานหามรุ่งหามค่ำ
ท่านดำรงตำแหน่งเสนาบดีได้เพียงสองปีก็ล้มเจ็บลง แพทย์ไม่สามารถจะ
เยียวยาให้หายได้ ท่านได้ไปพักรักษาตัวที่เกาะชวาระยะหนึ่ง หม่อมหลวง
ปกและหม่อมหลวงช้อยได้ตามไปปฏิบัติรักษาพยาบาลด้วย แต่อาการ
ป่วยก็ไม่ดีขึ้น จากล้นท่านผู้หญิงเสงี่ยม ได้ออกไปรับถึงสิงคโปร์ เป็น
ครั้งแรกและครั้งสุดท้าย ที่ท่านผู้หญิงเสงี่ยม กับเจ้าพระยาพระเสด็จ
สุเรนทราธิบดีได้อยู่ด้วยกันในต่างประเทศ แต่ก็มีได้มีความสุขอย่างใดเลย
เนื่องจากอาการป่วยไม่ทุเลาลง เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดีจึงได้
กราบถวายบังคมลาออกจากตำแหน่งหน้าที่ ในพุทธศักราช ๒๔๕๘ และ
ถึงอสัญกรรมในศกต่อมา ขณะนั้นท่านผู้หญิงเสงี่ยม พระเสด็จสุเรนทรา
ธิบดี มีอายุเพียง ๔๕ ปี เท่านั้น

ท่านมีชีวิตต่อมาอีก ๔๔ ปี และถึงอนิจกรรม เมื่ออายุ ๘๙ ปีเศษ

ความทุกข์ซึ่งเกิดขึ้น เมื่อเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี ถึง
อสัญกรรมนั้น บ่มีมากเป็นธรรมดา และท่านผู้หญิงเสงี่ยม ยังได้รับ
ความทุกข์เพิ่มขึ้นในสองปีต่อมา เมื่อหม่อมหลวงปก มาลากุล บุตร
คนใหญ่ของท่านได้ถึงแก่กรรมลง

แต่ท่านผู้หญิงเสงี่ยม พระเสด็จสุเรนทราธิบดี เป็นผู้ที่ขมใน
หลักกรรมของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงระงับความทุกข์ได้ดีพอใช้
ท่านไปวัดเทพศิรินทราวาส เพื่อฟังพระธรรมเทศนาของสมเด็จพระพุทธ
โฆษาจารย์ (เจริญ ญาณวโร) อยู่เป็นนิจ ภายหลังเมื่อท่านเข้าวัยชรา
ไม่สะดวกที่จะไปวัด ท่านก็ได้ฟังเทศน์ทางวิทยุกระจายเสียงอยู่ที่บ้าน
เป็นกิจประจำ และมีความยินดียินร้ายในเหตุการณ์ต่าง ๆ น้อยลงเป็นลำดับ
ท่านแสดงความยินดีที่ได้เห็นหม่อมหลวงชั้น มาลากุล บุตรชายของท่าน
รับราชการสนองพระเดชพระคุณ เจริญรอยตามเจ้าพระยาพระเสด็จ
สุเรนทราธิบดี กล่าวคือ หม่อมหลวงชั้น ได้เป็นผู้อำนวยการโรงเรียน
เตรียมอุดมศึกษา เช่นเดียวกับที่เจ้าพระยาพระเสด็จฯ ได้เป็นผู้อำนวยการ
โรงเรียนมหาดเล็ก ได้เป็นอธิบดีกรมสามัญศึกษา ปลัดกระทรวงและ
รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ เช่นเดียวกับที่เจ้าพระยาพระเสด็จ
ฯ ได้เป็นอธิบดีกรมศึกษาธิการ ปลัดทูลฉลอง และเสนาบดีกระทรวง
ธรรมการ แต่ความยินดีนั้น มิได้มากขึ้นหรือสูงขึ้นตามลำดับ ท่าน
กล่าวว่า รัฐมนตรีนั้นสู้เสนาบดีไม่ได้ เพราะเข้า ๆ ออก ๆ กันบ่อย ๆ ตาม
วิธีการซึ่งท่านไม่เข้าใจ

ท่านผู้หญิงเสงี่ยม พระเสด็จสุเรนทราธิบดี มีบุตรธิดา ๑๓ คน
แต่ได้ถึงแก่กรรมแต่ยังเด็กหลายคน คือ

๑. หม่อมหลวง ปก มาลากุล (หญิง) ถึงแก่กรรมเมื่ออายุ
๒๘ ปี

๒. หม่อมหลวง บ็อง มาลากุล (หญิง)

๓. หม่อมหลวง ปอง มาลากุล (หญิง)
๔. หม่อมหลวง ชาย ถึงแก่กรรมก่อนมีชื่อ
๕. หม่อมหลวง ชาย ถึงแก่กรรมก่อนมีชื่อ
๖. หม่อมหลวง ยืน มาลากุล (ชาย)
๗. หม่อมหลวง หญิง ถึงแก่กรรมก่อนมีชื่อ
๘. หม่อมหลวง เป็นศรี (หญิง) ถึงแก่กรรมเมื่ออายุ ๒๒ ปี
๙. หม่อมหลวง เปี่ยมสิน (หญิง) ถึงแก่กรรมเมื่ออายุ ๓ ปี
๑๐. หม่อมหลวง ชาย ถึงแก่กรรมก่อนมีชื่อ
๑๑. หม่อมหลวง ชาย ถึงแก่กรรมก่อนมีชื่อ
๑๒. หม่อมหลวง ปนศักดิ์ (ชาย) ถึงแก่กรรมเมื่ออายุ ๕ เดือน
๑๓. หม่อมหลวง ปานตา วสันตสิงห์ (หญิง)

สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ได้มีพระมหากรุณาธิคุณ
 แก่ท่านผู้หญิงเสงี่ยม เป็นอนุเคราะห์การ ก่อนอื่น ขอบุตรธิดาทัง ๘ คนนั้น
 เป็นชื่อที่ทรงคิดพระราชทานทั้งสิ้น ทรงโปรดปรานให้เด็ก ๆ ได้เข้าเฝ้าเห็น
 ตังแต่ยังจำความไม่ได้ เมื่อเจ้าพระยาพระเสด็จฯ ไปรับราชการ ณ ต่าง
 ประเทศ เป็นเวลานาน ได้ทรงรับเป็นภาระที่จะจัดส่งท่านผู้หญิงเสงี่ยม
 พระเสด็จฯ และบุตร ๒ คนตามไปให้ แต่เกิดมีอุปสรรคชนตงที่ใดกล่าว
 มาแล้ว และเมื่อปรากฏว่า ระยะเวลาหนึ่งที่เจ้าพระยาพระเสด็จฯ เสด็จราชกิจ
 มีภารกิจที่จะต้องจ่ายใช้สอยเงินทองเพิ่มขึ้น ไม่มีเงินเหลือที่จะส่ง
 มาให้ท่านผู้หญิงเสงี่ยม ที่กรุงเทพฯ ดังที่เคยปฏิบัติมา ได้มีหนังสือ
 กราบบังคมทูลขอมอบให้บุตรภริยาอยู่ในพระบรมราชูปถัมภ์ สมเด็จพระ

พระศรีพัชรินทรบรมราชินีนาถ ก็ได้มีพระราชเสาวนีย์ให้ท่านผู้หญิง
เสงี่ยม เข้าเฝ้า และได้พระราชทานเงินทองให้เพียงพอสำหรับการครองชีพ
นับว่าเป็นพระมหากรุณาธิคุณอย่างยิ่ง

ในสมัยต่อมา พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้มี
พระมหากรุณาธิคุณทำนองเดียวกัน ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้ง
หม่อมหลวง ปิ่น มาลากุล บุตรชายของท่าน ให้เป็นนักเรียนมหาดเล็ก
รับใช้สำหรับประกอบพระราชอิสริยยศ ทำนองเดียวกับ State Page ของ
ราชสำนักอังกฤษ รับราชการสนองพระเดชพระคุณอยู่ใกล้ชิดพระยุคลบาท
เป็นเวลา ๖ ปีเศษ แล้วจึงได้ส่งไปศึกษาวิชา ณ ประเทศอังกฤษอีก ๕ ปีเศษ
และเมื่อเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดีถึงอสัญกรรมลง ก็ได้
พระราชทานเงินเลี้ยงชีพแก่ท่านผู้หญิงเสงี่ยม เดือนละ ๖๐๐ บาท
นอกเหนือไปจากเบี้ยหวัดปีละ ๔ ชั่ง ซึ่งได้รับพระราชทานอยู่แล้ว เงิน
เลี้ยงชีพนี้ ท่านผู้หญิงเสงี่ยม ได้รับพระราชทานเป็นประจำ ตลอดรัชกาล
ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ท่านผู้หญิงเสงี่ยม พระเสด็จสุเรนทราธิบดี ได้รับพระราชทาน
เครื่องราชอิสริยาภรณ์ ดังต่อไปนี้

๑. จตุตถาภรณ์จุลจอมเกล้า ได้รับพระราชทานในรัชกาลที่ ๕
เมื่อเจ้าพระยาพระเสด็จฯ มีบรรดาศักดิ์เป็นพระยาวิสุทธ
สุริยศักดิ์ และรับราชการเป็นพระอภิบาลของสมเด็จพระบรม
โอรสาธิราช อยู่ ณ ประเทศอังกฤษ

๒. ศุภยกุลจอมเกล้า ได้รับพระราชทานในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ
เจ้าพระยาพระเสด็จฯ ซึ่งมีบรรดาศักดิ์เป็น พระยาวิสุทธิ
สุริยศักดิ์ มีตำแหน่งเป็นปลัดทูลฉลอง ได้รับพระราชทาน
พานทอง

๓. ศุภยกุลจอมเกล้า ได้รับพระราชทานในรัชกาลที่ ๖ เมื่อ
เจ้าพระยาพระเสด็จฯ ได้รับพระราชทานสุพรรณบัฏเป็น
เจ้าพระยาเสนาบดี

การที่ท่านผู้หญิงเสงี่ยม พระเสด็จสุเรนทราธิบดี ได้รับพระ
ราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ฝ่ายในดังกล่าวมานี้ พอดีจะอนุมานได้ว่า
ได้รับพระราชทานตามตำแหน่งของสามี แต่เมื่อเจ้าพระยาพระเสด็จ
สุเรนทราธิบดีได้ถึงอสัญกรรมแล้ว ๑ ปี พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า
เจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเป็นท่านผู้หญิงและ
พระราชทานเครื่องอิสริยยศสำหรับท่านผู้หญิง ซึ่งประกอบด้วย สไบ
กรองทอง หีบหมากทอง กาน้ำทอง และกระโถนทองนั้น อาจจะได้
ได้ว่า ท่านผู้หญิงเสงี่ยม พระเสด็จสุเรนทราธิบดี ได้รับพระมหากรุณา
ด้วยตนเองส่วนหนึ่ง ทั้งนี้คงจะเป็นเพราะทรงพระราชดำริว่า ท่านผู้หญิง
เสงี่ยม เป็นผู้ทวางตนอยู่ในท่านองคฺลองธรรม และสามารถ “บำรุง
ตระกูลวงศ์ให้เจริญ” ได้ จึงทรงพระมหากรุณาธิคุณสืบเกล้าฯ เป็นกรณี
พิเศษ

ในระบะที่ท่านผู้หญิงเสงี่ยม พระเสด็จสุเรนทราธิบดี เข้าสู่วัยชรา
ท่านไม่ค่อยจะไปได้ไหน เพราะท่านเดินไม่ค่อยไหว และตาก็มองไม่

ไม่ค่อยเห็น แต่เนื่องจากท่านชอบวรรณคดีและโคลงละครคน ลูกหลานชวน
ท่านไปดูโคลงละครที่ไรท่านก็ไปทุกครั้ง ตามปรกติท่านมีความสุขเมื่อลูก
หลานหลาย ๆ คนมาหาท่าน และมาคุยกันอย่างสนุกสนานอยู่ใกล้ ๆ แต่
เมื่อใครมีความทุกข์ร้อนก็ปรึกษาหารือท่านได้เสมอ ถึงฤดูร้อน ท่านทน
ความร้อนไม่ค่อยจะได้ จึงได้ไปปลูกบ้านพักตากอากาศไว้ที่อำเภอชะอำ
ขณะที่ต้องเดินทางโดยรถไฟ การเดินทางลำบาก ท่านก็ไปบ้าง ไม่ไป
บ้าง แต่เมื่อถนนเพชรเกษมเรียบร้อย เดินทางโดยรถยนต์ได้สะดวก
ท่านไปตากอากาศทุกปีมีได้ขาด จนถึงปีพุทธศักราช ๒๕๐๒ เป็นปีสุดท้าย
ลูกหลานผู้หญิงได้ถือเป็นที่ที่จะต้องผลัดเปลี่ยนกันไปอยู่เป็นเพื่อนท่าน

ท่านผู้หญิงเสงี่ยม พระเสด็จสุเรนทราธิบดี มีน้องร่วมบิดามารดา
อยู่สองคน คือ ๑. หม่อมลำควน ทิศกุล ในสมเด็จพะเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมพระยาตำราวงษาภาพ หม่อมลำควนตั้งบ้านเรือนอยู่ติดกับบ้านท่าน
และ ๒. พระยาเพชรพิสัยศรีสวัสดิ์ ภายหลังที่เจ้าพระยาพระเสด็จฯ ได้
ถึงอสัญกรรมแล้ว พระยาเพชรพิสัยศรีสวัสดิ์ ได้มาปลูกเรือนอยู่ใน
บริเวณบ้านของท่าน ทำให้ท่านหายว้าเหวไปได้มาก

ถึงแม้ว่าท่านผู้หญิงเสงี่ยม มีร่างกายทรุดโทรมลงในวัยชรา
ท่านเดินไม่ค่อยได้ และตามองไม่ค่อยเห็น แต่ความจำของท่านดีมาก
หูของท่านดีขนาดที่ใครกระซิบกันท่านก็ได้ยิน ใครพูดด้วยเสียงดัง ๆ กับ
ท่าน ท่านก็ต้องบอกว่าท่านได้ยินแล้ว เมื่อมีใครมาเยี่ยมเยียนท่าน พอท่าน
รู้ว่าใครแน่ ท่านก็พูดจาปราศรัยได้ถูกเรื่องถูกราวเสมอ ท่านมีโรค
ประจำตัวมักจะเป็นอยู่บ่อย ๆ คือ ปวดขาและท้องเสีย แต่แพทย์ประจำตัว
ของท่านมักก็จะเยียวยาให้หายได้ในเวลาไม่นานนัก

แต่อวัยวะในร่างกายของท่าน นอกจากหู ไตเสื่อมลงเป็นลำดับ เพราะความชรา ในที่สุดท่านได้ล้มเจ็บลงเมื่อเดือนตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๐๒ แพทย์วินิจฉัยว่ามีเนื้องอกที่เยื่อหุ้มปอด ท่านได้ไปรักษาตัวที่ โรงพยาบาลศิริราช มีโรคอย่างอื่นเข้าแทรกอีกหลายอย่างด้วยกัน แต่แพทย์ก็ได้รับการรักษาหายหมดทุกอย่าง เพราะต่างก็มีไข้โรคร้ายแรงอย่างใด ท่านพักรักษาตัวอยู่ที่โรงพยาบาลศิริราช เป็นเวลา ๔๕ วัน แล้วก็กลับบ้าน บ้าน แพทย์ที่โรงพยาบาลตามมาดูแลรักษาพยาบาลท่านต่อมาอีก แพทย์ปัจจุบันโรงพยาบาลศิริราชไม่ค่อยจะรู้อายุประวัติของโรงพยาบาลนั้น แต่พอทราบว่า เจ้าพระยาพระเสด็จ ฯ เป็นผู้ที่ได้ช่วยวางรากฐานให้แก่ โรงพยาบาลนั้นในระยะต้น ผู้อำนวยการโรงพยาบาลก็ได้ส่งให้ระงับการ เก็บเงินค่ารักษาพยาบาลทันที

ในที่สุด ความตายก็เป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่พ้น แพทย์ก็ไม่สามารถ จะทำอย่างไรได้ เพราะว่ามีโรคจรไต ๆ มา ก็ได้รับการให้หายหมดแล้ว กำลังของท่านอ่อนลง แต่ยังมีสติสัมปชัญญะอย่างสมบูรณ์ ก่อนที่ท่าน จะถึงอนิจกรรม ๒-๓ วัน ลูกหลานพยายามป้อนข้าวป้อนน้ำให้แก่ท่าน ท่านตอบว่า “สังขารไม่รับเสียแล้ว” ท่านถึงอนิจกรรมด้วยอาการสงบ ท่ามกลางลูกหลาน เมื่อเวลา ๑๕.๒๕ น. วันที่ ๓๑ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๐๓ มีอายุได้ ๘๕ ปี ๓ เดือน กับ ๑๖ วัน

เมื่อท่านผู้หญิงเสงี่ยม ถึงอนิจกรรม ท่านมีลูกที่ยังมีชีวิตอยู่ ๔ คน มีหลานชาย ๘ คน และเหลนซึ่งเป็นลูกของหลานชาย ๗ คน ในบรรดาลูกของท่าน หม่อมหลวง บ็อง มาลากุล ได้อยู่ปฏิบัติท่าน เกือบจะไม่ขาดระยะเลย เป็นเวลา ๖๘ ปีเต็ม

ท่านผู้หญิงเส่งี่ยม พระเสด็จสุเรนทราธิบดี ได้รับพระราชทาน
น้ำอาบศพ และโกศโกถ พร้อมด้วยฉัตรเบญจา สำหรับเกียรติยศท่าน
ผู้หญิงภรรยาเส่นายคี่ ขณะนั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระ
พระบรมราชินีนาถ เสด็จประพาสอยู่ในทวีปยุโรป สมเด็จพระราชชนนี
ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ได้เสด็จมาประทับเป็นประธานในงานบำเพ็ญ
กุศลสัปตมวารศพ โดยทรงมีพระเมตตาแก่บุตรธิดาของท่านผู้หญิง
ในงานบำเพ็ญกุศลวันอื่น ๆ มีญาติมิตรมาแสดงคารวะและไว้อาลัยค้ำคัง
ไม่ยิ่งหย่อนกว่าเมื่อเจ้าพระยาพระเสด็จฯ ถึงอสัญกรรม

เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จนิวัติสู่พระนครแล้ว
หม่อมหลวง ปิ่น มาลากุล ได้เข้าเฝ้าฯ ถวายบังคมพระบาท และกราบ
บังคมทูลว่า ใคร่จะขอพระราชทานเพลิงศพมารดา แต่เกรงว่าในเดือน
เมษายนจะมีพระราชภารกิจอย่างอื่นอยู่เป็นอันมากแล้ว พระบาทสมเด็จพระ
พระเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำรัสตอบโดยทันทีว่าจะทรงพระมหากรุณาเสด็จ
มาพระราชทานเพลิง หลังจากนั้นได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เลื่อน
เกียรติยศศพเป็นพิเศษ โดยโปรดพระราชทานเปลี่ยนโกศเป็นโกศ
แปดเหลี่ยม พร้อมด้วยฉัตรเบญจา ทรงนบเป็นพระมหากรุณาธิคุณ
สิ้นเกล้าฯ หากที่เปรียบมิได้ ในวันที่ ๑๒ เมษายน พุทธศักราช ๒๕๐๔
ได้ทรงพระมหากรุณาเสด็จพระราชดำเนินไปพระราชทานเพลิงศพท่าน
ผู้หญิงเส่งี่ยม พระเสด็จสุเรนทราธิบดี ณ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์
วัดเทพศิรินทราวาส เมื่อเวลา ๑๗ นาฬิกา ซึ่งพระมหากรุณาธิคุณทรง
ยอมจากริ่อยู่ในศิรเกล้าของบรรดาบุตรธิดาท่านผู้หญิงเส่งี่ยม อย่างมี
วันจะลบลู่น.

13/12/2565

สารบัญ

คำนำ					[ก]
ประวัติ ท่านผู้หญิงเสงี่ยม พระเสด็จสุเรนทราธิบดี ท.จ.					[๑]
พระราชดำรัส ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานพระมนตรูปเงินกฐี ในเวลาเฝ้าไปรเวต เมื่อวันที่ ๑๐ สิงหาคม ร.ศ. ๑๑๒					๑
บันทึกการเดินทางของพระมนตรูปเงินกฐี จากกรุงเทพฯ ไปประเทศอังกฤษ					๒
พระราชหัตถเลขา ลงวันที่ ๓๐ มกราคม ร.ศ. ๑๑๓					๔
คำกราบบังคมทูล ลงวันที่ ๒๒ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๑๓					๕
คำกราบบังคมทูล ลงวันที่ ๑๔ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๓					๗
คำกราบบังคมทูล ลงวันที่ ๑๕ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๓					๑๐
คำกราบบังคมทูล ลงวันที่ ๒๒ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๓					๑๒
พระราชหัตถเลขา ลงวันที่ ๕ เมษายน ร.ศ. ๑๑๔					๑๓
คำกราบบังคมทูล ลงวันที่ ๑๗ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๑๔					๑๓
คำกราบบังคมทูล ลงวันที่ ๒๔ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๑๔					๑๘
คำกราบบังคมทูล ลงวันที่ ๓๑ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๑๔					๒๒
คำกราบบังคมทูล ลงวันที่ ๗ มิถุนายน ร.ศ. ๑๑๔					๒๔
คำกราบบังคมทูล ลงวันที่ ๑๔ มิถุนายน ร.ศ. ๑๑๔					๒๖

พระราชหัตถเลขา	ลงวันที่ ๑๕	มิถุนายน	ร.ศ. ๑๑๔	๒๗
พระราชหัตถเลขา	ลงวันที่ ๒๐	มิถุนายน	ร.ศ. ๑๑๔	๒๘
พระราชหัตถเลขา	ลงวันที่ ๒๐	มิถุนายน	ร.ศ. ๑๑๔	๓๐
คำกราบบังคมทูล	ลงวันที่ ๒๑	มิถุนายน	ร.ศ. ๑๑๔	๓๑
คำกราบบังคมทูล	ลงวันที่ ๒๘	มิถุนายน	ร.ศ. ๑๑๔	๓๓
คำกราบบังคมทูล	ลงวันที่ ๕	กรกฎาคม	ร.ศ. ๑๑๔	๓๔
คำกราบบังคมทูล	ลงวันที่ ๑๒	กรกฎาคม	ร.ศ. ๑๑๔	๓๕
คำกราบบังคมทูล	ลงวันที่ ๒๐	กรกฎาคม	ร.ศ. ๑๑๔	๓๖
คำกราบบังคมทูล	ลงวันที่ ๒๕	กรกฎาคม	ร.ศ. ๑๑๔	๔๐
คำกราบบังคมทูล	ลงวันที่ ๓	สิงหาคม	ร.ศ. ๑๑๔	๔๔
คำกราบบังคมทูล	ลงวันที่ ๘	สิงหาคม	ร.ศ. ๑๑๔	๕๑
คำกราบบังคมทูล	ลงวันที่ ๑๖	สิงหาคม	ร.ศ. ๑๑๔	๕๔
คำกราบบังคมทูล	ลงวันที่ ๕	กันยายน	ร.ศ. ๑๑๔	๕๖
คำกราบบังคมทูล	ลงวันที่ ๑๓	กันยายน	ร.ศ. ๑๑๔	๕๗
คำกราบบังคมทูล	ลงวันที่ ๒๐	กันยายน	ร.ศ. ๑๑๔	๕๘
คำกราบบังคมทูล	ลงวันที่ ๒๗	กันยายน	ร.ศ. ๑๑๔	๖๔
คำกราบบังคมทูล	ลงวันที่ ๑๑	ตุลาคม	ร.ศ. ๑๑๔	๖๘
คำกราบบังคมทูล	ลงวันที่ ๑๘	ตุลาคม	ร.ศ. ๑๑๔	๖๙
พระราชหัตถเลขา	ลงวันที่ ๑๑	พฤศจิกายน	ร.ศ. ๑๑๔	๗๑
คำกราบบังคมทูล	ลงวันที่ ๒๕	พฤศจิกายน	ร.ศ. ๑๑๔	๗๓
คำกราบบังคมทูล	ลงวันที่ ๑๓	ธันวาคม	ร.ศ. ๑๑๔	๑๐๑
พระราชหัตถเลขา	ลงวันที่ ๒๖	มกราคม	ร.ศ. ๑๑๔	๑๐๔

พระราชหัตถเลขา	ลงวันที่	๑๒	พฤษภาคม	ร.ศ. ๑๑๕	๑๐๖
พระราชหัตถเลขา	ลงวันที่	๑๘	พฤษภาคม	ร.ศ. ๑๑๕	๑๐๘
คำกราบบังคมทูล	ลงวันที่	๑๐	กรกฎาคม	ร.ศ. ๑๑๕	๑๐๙
คำกราบบังคมทูล	ลงวันที่	๕	ตุลาคม	ร.ศ. ๑๑๕	๑๑๗
คำกราบบังคมทูล	ลงวันที่	๑๖	ตุลาคม	ร.ศ. ๑๑๕	๑๑๙
คำกราบบังคมทูล	ลงวันที่	๒๗	พฤศจิกายน	ร.ศ. ๑๑๕	๑๒๑
คำกราบบังคมทูล	ลงวันที่	๒๔	ธันวาคม	ร.ศ. ๑๑๕	๑๒๒
พระราชหัตถเลขา	ลงวันที่	๔	มกราคม	ร.ศ. ๑๑๕	๑๒๘
พระราชหัตถเลขา	ลงวันที่	๒๘	มกราคม	ร.ศ. ๑๑๕	๑๒๙
พระราชหัตถเลขา	ลงวันที่	๒๙	มกราคม	ร.ศ. ๑๑๕	๑๓๑
คำกราบบังคมทูล	ลงวันที่	๒๙	มกราคม	ร.ศ. ๑๑๕	๑๓๒
พระราชหัตถเลขา	ลงวันที่	๓๐	มกราคม	ร.ศ. ๑๑๕	๑๓๔
คำกราบบังคมทูล	ลงวันที่	๕	กุมภาพันธ์	ร.ศ. ๑๑๕	๑๓๕
พระราชหัตถเลขา	ลงวันที่	๑๓	กุมภาพันธ์	ร.ศ. ๑๑๕	๑๓๖
พระราชหัตถเลขา	ลงวันที่	๑๕	กุมภาพันธ์	ร.ศ. ๑๑๕	๑๓๗
คำกราบบังคมทูล	ลงวันที่	๕	มีนาคม	ร.ศ. ๑๑๕	๑๓๘
พระราชหัตถเลขา	ลงวันที่	๖	มีนาคม	ร.ศ. ๑๑๕	๑๓๙
คำกราบบังคมทูล	ลงวันที่	๒	เมษายน	ร.ศ. ๑๑๖	๑๓๙
คำกราบบังคมทูล	ลงวันที่	๒	เมษายน	ร.ศ. ๑๑๖	๑๔๑
พระราชหัตถเลขา	ลงวันที่	๒๗	เมษายน	ร.ศ. ๑๑๖	๑๔๓
พระราชหัตถเลขา	ลงวันที่	๒๘	เมษายน	ร.ศ. ๑๑๖	๑๔๔

คำกราบบังคมทูล	ลงวันที่	๓๐	เมษายน	ร.ศ. ๑๑๖	๑๔๔
คำกราบบังคมทูล	ลงวันที่	๒๗	พฤษภาคม	ร.ศ. ๑๑๖	๑๔๕
คำกราบบังคมทูล	ลงวันที่	๒๕	มิถุนายน	ร.ศ. ๑๑๖	๑๔๕
พระราชหัตถเลขา	ลงวันที่	๒๕	สิงหาคม	ร.ศ. ๑๑๖	๑๕๐
พระราชหัตถเลขา	ลงวันที่	๑๑	กันยายน	ร.ศ. ๑๑๖	๑๕๑
คำกราบบังคมทูล	ลงวันที่	๑๒	กันยายน	ร.ศ. ๑๑๖	๑๕๒
คำกราบบังคมทูล	ลงวันที่	๑๒	กันยายน	ร.ศ. ๑๑๖	๑๕๓
บันทึก	พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์	ทูลเกล้าฯ ถวาย			
	เมื่อเสด็จถึงประเทศอังกฤษ	๑๕๔
พระบรมราชโองการ	พระราชทาน	พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์	๑๕๖
(สำเนา)	พระบรมราชโองการ	พระราชทานพระยานนทบุรี	๑๕๘
พระราชหัตถเลขา	ลงวันที่	๑๑	พฤศจิกายน	ร.ศ. ๑๑๖	๑๖๐
คำกราบบังคมทูล	ลงวันที่	๑๒	พฤศจิกายน	ร.ศ. ๑๑๖	๑๖๕
คำกราบบังคมทูล	ลงวันที่	๒๖	พฤศจิกายน	ร.ศ. ๑๑๖	๑๗๐
คำกราบบังคมทูล	ลงวันที่	๑	ธันวาคม	ร.ศ. ๑๑๖	๑๗๗
คำกราบบังคมทูล	ลงวันที่	๓	ธันวาคม	ร.ศ. ๑๑๖	๑๘๒
คำกราบบังคมทูล	ลงวันที่	๒๓	ธันวาคม	ร.ศ. ๑๑๖	๑๘๕
พระราชหัตถเลขา	ลงวันที่	๒๕	ธันวาคม	ร.ศ. ๑๑๖	๑๙๐
คำกราบบังคมทูล	ลงวันที่	๓๐	ธันวาคม	ร.ศ. ๑๑๖	๑๙๑
คำกราบบังคมทูล	ลงวันที่	๓๐	ธันวาคม	ร.ศ. ๑๑๖	๑๙๓
พระราชหัตถเลขา	ลงวันที่	๔	มกราคม	ร.ศ. ๑๑๖	๒๐๒
พระราชหัตถเลขา	ลงวันที่	๑๐	มกราคม	ร.ศ. ๑๑๖	๒๐๔

คำกราบบังคมทูล	ลงวันที่	๑๔	มกราคม	ร.ศ. ๑๑๖	๒๐๕
คำกราบบังคมทูล	ลงวันที่	๒๑	มกราคม	ร.ศ. ๑๑๖	๒๐๗
พระราชหัตถเลขา	ลงวันที่	๒๔	มกราคม	ร.ศ. ๑๑๖	๒๐๘
คำกราบบังคมทูล	ลงวันที่	๑๑	กุมภาพันธ์	ร.ศ. ๑๑๖	๒๐๙
คำกราบบังคมทูล	ลงวันที่	๑๘	กุมภาพันธ์	ร.ศ. ๑๑๖	๒๑๐
คำกราบบังคมทูล	ลงวันที่	๑๘	กุมภาพันธ์	ร.ศ. ๑๑๖	๒๑๒
คำกราบบังคมทูล	ลงวันที่	๒๐	กุมภาพันธ์	ร.ศ. ๑๑๖	๒๑๓
คำกราบบังคมทูล	ลงวันที่	๑๐	มีนาคม	ร.ศ. ๑๑๖	๒๑๕
พระราชหัตถเลขา	ลงวันที่	๑๖	มีนาคม	ร.ศ. ๑๑๖	๒๒๓
คำกราบบังคมทูล	ลงวันที่	๑๘	มีนาคม	ร.ศ. ๑๑๖	๒๒๖
พระราชหัตถเลขา	ลงวันที่	๒๗	มีนาคม	ร.ศ. ๑๑๖	๒๒๗
คำกราบบังคมทูล	ลงวันที่	๑	เมษายน	ร.ศ. ๑๑๗	๒๓๖
คำกราบบังคมทูล	ลงวันที่	๗	เมษายน	ร.ศ. ๑๑๗	๒๓๗
คำกราบบังคมทูล	ลงวันที่	๘	เมษายน	ร.ศ. ๑๑๗	๒๓๘
คำกราบบังคมทูล	ลงวันที่	๒๔	เมษายน	ร.ศ. ๑๑๗	๒๔๐
พระราชหัตถเลขา	ลงวันที่	๒๔	เมษายน	ร.ศ. ๑๑๗	๒๔๕
คำกราบบังคมทูล	ลงวันที่	๒๕๑
คำกราบบังคมทูล	ลงวันที่	๒๕๖
คำกราบบังคมทูล	ลงวันที่	๒๕๙
พระราชหัตถเลขา	ลงวันที่	๑๑	มิถุนายน	ร.ศ. ๑๑๗	๒๖๒
คำกราบบังคมทูล	ลงวันที่	๒๕	มิถุนายน	ร.ศ. ๑๑๗	๒๖๓
คำกราบบังคมทูล	ลงวันที่	๘	กรกฎาคม	ร.ศ. ๑๑๗	๒๖๗

คำกราบบังคมทูล	ลงวันที่	๒๖๕
คำกราบบังคมทูล	ลงวันที่	๑๕ กรกฎาคม	ร.ศ. ๑๑๗	๒๗๔
พระราชหัตถเลขา	ลงวันที่	๒ สิงหาคม	ร.ศ. ๑๑๗	๒๗๔
สำเนาหนังสือ	พระวรวงศ์เธอ	กรมหมื่นปราชญ์	...	๒๗๗
พระราชหัตถเลขา	ลงวันที่	๑๑ สิงหาคม	ร.ศ. ๑๑๗	๒๗๘
พระราชหัตถเลขา	ลงวันที่	๒๑ สิงหาคม	ร.ศ. ๑๑๗	๒๘๒
พระราชหัตถเลขา	ลงวันที่	๒๗ ตุลาคม	ร.ศ. ๑๑๗	๒๘๓
พระราชหัตถเลขา	ลงวันที่	๒๕ ตุลาคม	ร.ศ. ๑๑๗	๒๘๕
พระราชหัตถเลขา	ลงวันที่	๒๕ พฤศจิกายน	ร.ศ. ๑๑๗	๒๘๑
พระราชหัตถเลขา	ลงวันที่	๒๑ มกราคม	ร.ศ. ๑๑๗	๒๘๒
พระราชหัตถเลขา	ลงวันที่	๒๓ มกราคม	ร.ศ. ๑๑๗	๓๐๐
พระราชหัตถเลขา	ลงวันที่	๓ กุมภาพันธ์	ร.ศ. ๑๑๗	๓๐๔
พระราชหัตถเลขา	ลงวันที่	๔ กุมภาพันธ์	ร.ศ. ๑๑๗	๓๐๗
พระราชหัตถเลขา	ลงวันที่	๑๔ กุมภาพันธ์	ร.ศ. ๑๑๗	๓๐๘
พระราชหัตถเลขา	ลงวันที่	๒๔ กุมภาพันธ์	ร.ศ. ๑๑๗	๓๐๕
พระราชหัตถเลขา	ลงวันที่	๒๕ กุมภาพันธ์	ร.ศ. ๑๑๗	๓๑๐
พระราชหัตถเลขา	ลงวันที่	๒๕ มีนาคม	ร.ศ. ๑๑๗	๓๑๒
พระราชหัตถเลขา	ลงวันที่	๑ เมษายน	ร.ศ. ๑๑๘	๓๑๕
พระราชหัตถเลขา	ลงวันที่	๑๘ เมษายน	ร.ศ. ๑๑๘	๓๑๖
พระราชหัตถเลขา	ลงวันที่	๒๕ เมษายน	ร.ศ. ๑๑๘	๓๒๓
สำเนาพระราชหัตถเลขา	ถึงพระเจ้าอนงยาเธอ	กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ	...	
	ลงวันที่	๘ กรกฎาคม	ร.ศ. ๑๑๘	๓๓๐

พระราชหัตถเลขา	ลงวันที่	๕	กรกฎาคม	ร.ศ. ๑๑๘	๓๓๒
พระราชหัตถเลขา	ลงวันที่	๑๐	กรกฎาคม	ร.ศ. ๑๑๘	๓๓๕
พระราชหัตถเลขา	ลงวันที่	๑๑	กรกฎาคม	ร.ศ. ๑๑๘	๓๓๖
พระราชหัตถเลขา	ลงวันที่	๑๑	กรกฎาคม	ร.ศ. ๑๑๘	๓๓๗
พระราชหัตถเลขา	ลงวันที่	๑๑	กรกฎาคม	ร.ศ. ๑๑๘	๓๓๘
พระราชหัตถเลขา	ลงวันที่	๕	สิงหาคม	ร.ศ. ๑๑๘	๓๓๘
พระราชหัตถเลขา	ลงวันที่	๗	สิงหาคม	ร.ศ. ๑๑๘	๓๔๒
พระราชหัตถเลขา	ลงวันที่	๗	สิงหาคม	ร.ศ. ๑๑๘	๓๔๓
พระราชหัตถเลขา	ลงวันที่	๗	สิงหาคม	ร.ศ. ๑๑๘	๓๔๔
พระราชหัตถเลขา	ลงวันที่	๗	สิงหาคม	ร.ศ. ๑๑๘	๓๔๔
พระราชหัตถเลขา	ลงวันที่	๗	สิงหาคม	ร.ศ. ๑๑๘	๓๔๕
พระราชหัตถเลขา	ลงวันที่	๑๑	สิงหาคม	ร.ศ. ๑๑๘	๓๔๖
พระราชหัตถเลขา	ลงวันที่	๑๕	สิงหาคม	ร.ศ. ๑๑๘	๓๔๗
พระราชหัตถเลขา	ลงวันที่	๒๖	สิงหาคม	ร.ศ. ๑๑๘	๓๔๘
พระราชหัตถเลขา	ลงวันที่	๓	พฤศจิกายน	ร.ศ. ๑๑๘	๓๕๐
ลายพระหัตถ์	พระเจ้าอนงยาเธอ		กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ		
	ลงวันที่	๑๑	พฤศจิกายน	ร.ศ. ๑๑๗	๓๕๕
ลายพระหัตถ์	พระเจ้าอนงยาเธอ		กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ		
	ลงวันที่	๒๐	เมษายน	ร.ศ. ๑๑๘	๓๕๘
ลายพระหัตถ์	พระเจ้าอนงยาเธอ		กรมหลวงเทเวศร์วงศ์วโรปการ		
	ลงวันที่	๒๔	สิงหาคม	ร.ศ. ๑๑๘	๓๖๖

พระราชหัตถเลขา

และ

หนังสือกราบบังคมทูล ของ เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี
แต่ยังมีบรรดาศักดิ์เป็นพระมนตรีพจนกิจ และ พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์

ร.ศ. ๑๑๓ - ๑๑๘

[พ.ศ. ๒๔๓๓ - ๒๔๔๒]

บันทึกของพระมณฑริพจนกิจ^(๑)

พระราชดำรัส^(๒) ในเวลาเฝ้าไปรเวต

เมื่อวันที่ ๓๐ สิงหาคม ร.ศ. ๑๑๒

มีความยินดีที่ได้รู้ว่าเจ้ามีความเต็มใจที่จะไปอยู่กับลูกชายโต^(๓) ในการที่จะไปครั้งนี้ ไม่ใช่มีที่ใหญ่ใฝ่สูงอันใด มีความประสงค์แต่จะให้ได้รับความรู้วิชาพอที่จะรักษาทรัพย์สินสมบัติที่พอให้ใครเท่านั้น การสิ่งใดเข้าเชื่อในเจ้าว่าจะเป็นที่ระอาใจใส่แก่ลูกให้ใครความทุกข์สบาย ข้ายอมให้เจ้ามีหนังสือบอกข่าวคราวมาถึงข้าใครตรง ๆ และให้บอกข่าวคราวมาเอง ๆ มีความวิตกอยู่ด้วยข่าวของที่เขาไป ไม่ใช่แต่ของไซเลอมา มีของสำคัญ ๆ คอส์พรรณเป็นต้น ซึ่งนับว่าเป็นของมีราคา ขอให้เจ้าเอาใจใส่ดูแลรักษาแทนตัวลูกให้คงอยู่ โดยเรียบร้อยดีกว่าจะรู้จักรักษาตัวเองแล้ว เจ้าจะละวางก็ได้อะไร ๆ ของเราเคยเป็นเด็กมีแต่เพียงคอยประคับประคองคุ้มครองรักษาไม่เหมือนลูกฝรั่ง ถ้าใครอยู่นาน ๆ ไปก็จะรู้จักรักษาตัวเอง เจ้าต้องเป็นผู้มีส่วนอันหนึ่งในการรักษาชีวิตของข้า ด้วยลูกเป็นทารก ซึ่งจะโตอยู่ในความปกครองของเจ้า ข้าเกลียดฝรั่งเต็มที มันเห็นแต่กะเงินเท่านั้น ถ้าไม่สมประสงค์ก็ละเลยโลเลไป คนเรา ๆ ย่อมมีความรักใคร่เยอใยต่อกัน

(๑) เป็นข้าราชการสังกัดกระทรวงมหาดไทย ขณะนี้อายุ ๒๕ ปี ภายหลังได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ แล้วเป็นเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี

(๒) พระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

(๓) สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ คือ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ขณะนั้นพระชนมายุ ๑๒ พรรษาเศษ

บ้านอยู่ทไเหน ลูกมีหรือเปล่า^(๑) ข้าให้เงิน ๒๐ ชั่ง สำหรับจะ
 ได้ใช้สอยข้างนี้ บอกกระเมียเถิดว่ามีธุระขัดข้องประการใดให้เข้ามาบอก
 ข้าจะช่วยทุกอย่าง อยู่กระใคร ที่บ้านช่องพ่อแม่มีหรือเปล่า ลูกเมียอยู่ข้างนี้
 ถ้าชีวิตของข้างอยู่ คงจะอุปการะอุดหนุนให้ตลอด บอกเถิด ถ้ามีธุระ
 อะไรให้เข้ามาหาเข้ามาบอกให้รู้เถิด เงินที่ให้นี้ ไม่ได้ให้เป็นเงินเปานต์
 เงินเหรียญ เพราะประสงค์จะให้ใช้สอยในนันทบ้านช่อง ส่วนตัวของเจ้า
 ที่จะไปข้างโน้น ก็มีเงินเดือนที่จะใช้สอยอยู่แล้ว ผ้าเสื้อใต้ตระเตรียม
 แล้วหรือ

บันทึกของพระมณฑรวิพจนกิจ

ร.ศ. ๑๑๒

วันที่ ๑๘	สิงหาคม	จากกรุงเทพ ฯ ไปข้างปอิน
วันที่ ๒๐	สิงหาคม	จากข้างปอิน แวะกรุงเทพ ฯ
วันที่ ๒๐	สิงหาคม	จากกรุงเทพ ฯ เรือมกุฎ
วันที่ ๒๔	สิงหาคม	ถึงสิงคโปร์ เรือออกเตรเบิต
วันที่ ๒๘	สิงหาคม	จากสิงคโปร์
วันที่ ๓	กันยายน	ถึงคอลอมโบ ไปแกนต์

(๑) อยู่ในบ้านเดิมของภริยา ที่ถนนอัษฎางค์ มุมแพร่่งนรา มีบุตรสองคนเป็นหญิง คนที่หนึ่ง
 คือ หม่อมหลวงปก อายุ ๓ ปี คนที่สอง คือ หม่อมหลวงบอง อายุ ๑ ปี

วันที่ ๔	กันยายน	ออกจากคอลอมโบ
วันที่ ๑๑	กันยายน	ถึงเอเดน ออกวันนั้น
วันที่ ๑๖	กันยายน	ถึงสุเอซ เข้าคลอง ถึงโปตเสต
วันที่ ๑๗	กันยายน	ออกจากโปตเสต
วันที่ ๒๑	กันยายน	ถึงเนเปิ้ล พักรอแวลโชเต็ล
วันที่ ๒๔	กันยายน	จากเนเปิ้ล ไปโรม พักรอนติแนนตัลโชเต็ล
วันที่ ๓๐	กันยายน	จากโรม ไปโพลเรนซ์ โชเต็ลคิลาวิลด์
วันที่ ๓	ตุลาคม	จากโพลเรนซ์ ไปตูริน
วันที่ ๔	ตุลาคม	ถึงตูริน ทิบบอล
วันที่ ๕	ตุลาคม	ถึงปารีส
วันที่ ๑	พฤศจิกายน	จากปารีส ถึงลอนดอน
วันที่ ๑๓	มกราคม	ทูลกระหม่อมไปอยู่ไบรตัน
วันที่ ๑๕	กุมภาพันธ์	ทูลกระหม่อมไปอยู่แอสคอต
วันที่ ๑๗	กุมภาพันธ์	พระมนตรีไปอยู่แบรกแนล
วันที่ ๒๒	มีนาคม	พระมนตรีกลับจากแบรกแนล

ร. ศ. ๑๑๓

วันที่ ๕ เมษายน

พระมนตรีไปอยู่คลอสเตอร์โรท

วันที่ ๑๖ เมษายน

พระมนตรี อาลาบาศ์เตอร์มาสอน

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๓๐ มกราคม รัตนโกสินทร ๒๗ ศก ๑๑๓

ถึง พระมนตรีพจนกิจ

ด้วยเราเห็นว่าเจ้าได้ออกมาอยู่กับลูกชายมหาวชิราวุธ มกุฎราชกุมาร โดยความเต็มใจจงรักภักดีแต่เดิมมา บัดนี้จึงได้เลื่อนตำแหน่งขึ้นเป็นพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ ย้ายมาอยู่ในกรมมหาดเล็กและให้เหรียญคุณงามาลา ขอให้รับไว้เป็นเครื่องหมายไว้วางใจของเรา

อนึ่ง ได้ส่งพระยาราชवलลภานุสิษฐ์^(๑) เพิ่มออกมาอีกคนหนึ่งนั้น ใช่ว่าจะมีความรังเกียจกันใจ อย่างหนึ่งอย่างใดก็หาไม่ ด้วยเห็นว่าลูกเป็นที่สำคัญ ควรจะมีข้าราชการฝ่ายทหารผู้หนึ่ง ฝ่ายพลเรือนผู้หนึ่ง ซึ่งจะช่วยกันพิทักษ์รักษา ขอให้มีความปรองดองต่อกันและกัน อย่าได้มีความรังเกียจ หรือถ้าจะพูดตามตรงที่เรียกว่าอิฉากันและกัน ถ้าเจ้ามีใจจงรักภักดีต่อตัวเรา ขอให้ปรองดองกันปรึกษากิจการทั้งปวง เพื่อจะป้องกันสรรพอันตราย อย่าให้มาพ้องพานมกุฎราชกุมาร อันตั้งอยู่ในที่ไกลตาไกลตัว ซึ่งเป็นที่ห่วงใยของเราอย่างยิ่ง และอย่าให้ความเกรงกลัวในที่ไม่ชอบไม่สมควร ให้ว่ากล่าวทักท้วงตามที่เห็นว่าดี อย่าให้สงสัยว่า ถ้าเมื่อทำเช่นนั้น จะเป็นเหตุให้ลูกฟ้องพ่อหรือเป็นอันตรายแก่ตัวสืบไปภายหน้า ถ้าประพฤตินั้น เราจะต้องรู้ สักว่าเป็นผู้ไม่ตั้งอยู่ในความซื่อสัตย์สุจริต อนึ่งถ้ามีการอันใดให้บอกตรงมาแจ้งเราได้ ไม่ต้องบอกทางกรมท่าทางเดียว เว้นแต่ไม่ห้ามไม่ให้บอกทางกรมท่า ขอให้มีความสุขเจริญสุขสิริสวัสดิ์ ตงมั่นอยู่ในบรรพชาศกตอันใคร่ขบใหม่เนอะนะ

(พระปรมาภิไธย) จุฬาลงกรณ์ พร.

(๑) ภายหลัง เป็น เจ้าพระยาราชศุภมิตร (ออด ศุภมิตร)

วันที่ ๒๒ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๑๓

ขอเดชะ ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าฯ

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาส กราบบังคม
ทูลพระกรุณาถวายใตฝ่าละอองธุลีพระบาท

ด้วยตั้งแต่ไต่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานโอกาสให้
ข้าพระพุทธเจ้าไต่ โดยเสด็จสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ
ในการซึ่งเสด็จออกไปประทับทรงศึกษาวิชา ณ ประเทศยุโรป และได้อยู่
ประจำปฏิบัติในสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอสนองพระเดชพระคุณสืบมาจน
บัดนี้ ข้าพระพุทธเจ้ายังมีใตมีความสำคัญอันควรกราบบังคมทูล
พระกรุณาด้วยตนเองสักครั้งหนึ่งคราวใดเลย นอกจากที่ไต่กราบทูลมาใน
พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ^(๑) เสนาบดีว่าการต่างประเทศ
นั้น เพราะราชการในส่วนสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอทรงสถิตอยู่นอ
ในพระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ^(๒) ทรงเป็นพระอรรชกะหน้า
อยู่ทุกสิ่งทุกประการ และย่อมเป็นอธิบดีที่จะนำความขึ้นกราบบังคมทูลพระ
กรุณาให้ทรงทราบใตฝ่าละอองธุลีพระบาทไต่ดีเกินกว่าสติปัญญาสามารถ
แห่งข้าพระพุทธเจ้าที่จะทำไต่อยู่แล้วทั้งสิ้น

มาบัดนี้พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณไต่โปรดเกล้าฯ
ประทานพระราชหัตถเลขา ซึ่งพระราชทานไปในพระองค์ท่านแต่วันที่ ๑๐
มกราคม ร.ศ. ๑๑๓ ให้ข้าพระพุทธเจ้าทราบเกล้าฯ กระแสพระราชปรารภ
ด้วยสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์นี้ ซึ่งจะไต่ดำรงพระฐานันดรยศ

(๑) สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ ต้นสกุล เทวกุล
(๒) สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสวัสดิวัตน์วิศิษฎ์ ต้นสกุล สวัสดิวัตน์

มกุฎราชกุมาร สิบราชสันตติวงศ์นั้น ข้าพระพุทธเจ้าได้ทราบเกล้าฯ
กระแสพระราชปรารภและพระบรมราชโองการขัญญัตินั้นแล้วทุกประการ
เป็นพระเดชพระคุณยิ่งล้นพ้นเกล้าฯ

สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์นี้ ถึงแม้ว่ายังทรงพระเยาว์อยู่
เพียงนักจริง แต่ชนโดยมากย่อมเห็นว่าพระองค์มีพระอัชฌาศัยอันสุภาพ
และทรงสติสัมปชัญญะอันสุขุมแปลกกว่าสามัญกุลบุตรโดยยากที่จะ
ประมาณ และมีพระวาจาอันโอภาปราศรัยทำให้เป็นที่ชื่นชมรักใคร่แห่ง
คนทั้งปวง สังกศตุในหมู่ข้าราชการสยามบรรดาที่แลเห็นหน้าอยู่ใน
ประเทศนั้น ๆ ทุกวันนั้น ย่อมมีเสียงสรรเสริญและมีใจสวามิภักดิ์รักใคร่
ทว้หน้า ข้าพระพุทธเจ้าเชื่อด้วยเกล้าฯ ว่าคุณความดีและพระอัชฌาศัยใน
พระองค์ซึ่งมีอยู่เช่นนี้ จะไม่ระคายเคืองเกล้าฯ แห่งข้าราชการทั้งหลาย
ผู้จะทำราชการสนองพระเดชพระคุณโดยซื่อสัตย์สุจริตต่อไปในภายหน้า
นั้นเลย ในขณะที่ยังอยู่ในปฐมวัยเช่นนี้ ถึงแม้ว่าพระอาการที่ทรงประพฤติก
จะมีพลาดพลั้งไป โดยพระเยาว์วิสัยบ้างเมื่อใด โดยจะหลีกตลอดพระเนตร
พระกรรณพระเจ้าอนงยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ ไปก็ดี ข้าพระ
พุทธเจ้าก็คงรับพระราชทานกราบทูลถวายความแนะนำเต็มตามความเห็น
ชอบของข้าพระพุทธเจ้า มิได้คิดแก้ตนเป็นประมาณ เพื่อจะป้องกันและ
ไม่ละเลยให้ความเลื่อมเลี้ยพระเกียรติยศมาแผ้วพาน ให้ชุนเคืองไต่ฝ้า
ละอองฉล็ดพระบาทได้

การซึ่งข้าพระพุทธเจ้าได้รับพระราชทานโอกาสไปรับราชการ
สนองพระเดชพระคุณอยู่คร้งนี้ แต่เพียงชนต้นเมื่อแรกได้รับสนอง

พระเดชพระคุณก็รู้สึกว่าเป็นการหนักเกินวาศอกข้าพระพุทธเจ้าอยู่แล้ว
มาสมัยนั้นข้าทูลความหนักยังขึ้นไป แต่ความหนักนั้นยอมมอบว่าเป็นสิ่ง
วิเศษซึ่งข้าพระพุทธเจ้ามิได้เคยรับจับต้องมาแต่ก่อน และเป็นครั้งหนึ่ง
คราวเดียวซึ่งจะพบบ่อยเช่นนี้ต่อไปมิได้แล้ว เพราะฉะนั้น สิ่งอันใดจะทำ
ให้ข้าพระพุทธเจ้ามีความเหนื่อยหน่ายทอดอ้อมแต่บัดนี้ไป เป็นหามิได้
ตามความตั้งใจเป็นแน่อนแต่บัดนี้มาแต่เดิม กำลังร่างกายและความ
อุทิศสวาทของข้าพระพุทธเจ้าเพียงใด ขอสนองพระเดชพระคุณเต็มที

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ขอเดชะ
ข้าพระพุทธเจ้า

พระมนตรีพจนกิจ

สถานทูตสยาม กรุงลอนดอน

วันที่ ๑๔ มีนาคม รัตนโกสินทร ศก ๒๓๗

ขอเดชะ ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าฯ

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบบ
ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท

ด้วยข้าพระพุทธเจ้าได้รับพระราชทานพระราชหัตถเลขา ลงวันที่
๓๐ มกราคม รัตนโกสินทร ศก ๑๓๗ โปรดเกล้าฯ พระราชทาน
สัญญาบัตรและเหรียญคุณวุฒิมาแก่ข้าพระพุทธเจ้าและโปรดเกล้าฯ
พระราชทานพระบรมราโชวาทแนะนำในการที่จะปฏิบัติสนองพระเดช

พระคุณสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมาร ซึ่งเป็นหน้าที่
ข้าพระพุทธเจ้าได้ทราบเกล้าฯ ทุกประการแล้ว พระเดชพระคุณหาที่สุด
มิได้ บรรดาศักดิ์และเหรียญคุณวุฒิมาลาซึ่งโปรดเกล้าฯ พระราชทาน
ในครั้งนั้น จะเป็นเครื่องหมายอันจำรักมั่นคงอยู่ในศิรเกล้าฯ แห่ง
ข้าพระพุทธเจ้า เพื่อเป็นเครื่องระลึกถึงคราวสมัยที่ใต้ตงใจรัชการ
สนองพระเดชพระคุณโดยเต็มกำลังแห่งความอดสาหะพากเพียร ได้เป็นที่
ไว้วางพระราชหฤทัยและตักเตือนให้รู้สึกระลึกถึงพระเดชพระคุณที่ใต้
รับพระมหากรุณาถึงเพียงนนั้นเองนิตย ข้าพระพุทธเจ้าขอรับพระราช
ทานพระพรซึ่งโปรดเกล้าฯ พระราชทานไว้เหนือเกล้าฯ

อนึ่ง พระบรมราโชวาทซึ่งโปรดเกล้าฯ กำชับข้าพระพุทธเจ้าใน
เรื่องทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาราชวัลลภานุสิษฐ์ออกไป ให้
ข้าพระพุทธเจ้ามีความปรองดองปรึกษาหารือในราชการและอย่าให้มีความ
รังเกียจเกลียดแย้งริษยาซึ่งกันและกันนั้น เป็นพระเดชพระคุณล้นเกล้าฯ
พระบรมราโชวาทนั้นเป็นสิ่งซึ่งต้องอารมณ์สุมใจข้าพระพุทธเจ้า เพราะได้
มีนิสัยถ้อยอยู่เป็นอาทิว่าการรังเกียจเกลียดแย้งริษยาอันเป็นอคติอันหนึ่ง
ใช้ความประพฤติชอบของข้าทูลละอองธุลีพระบาทผู้สุจริต ซึ่งจะพึง
ประพฤติต่อกันและกัน เพราะฉะนั้น ความประพฤติเหล่านั้นจึงมิได้มีอยู่ใน
สันดานของข้าพระพุทธเจ้า ที่จริงในเรื่องนี้ตั้งแต่ได้ทราบเกล้าฯ กระแส
พระราชดำริที่จะโปรดเกล้าฯ ให้พระยาราชวัลลภานุสิษฐ์ออกไปอยู่ช่วย
สนองพระเดชพระคุณนั้น ข้าพระพุทธเจ้าก็มีความยินดี เพราะได้
ทราบเกล้าฯ อยู่ว่าพระยาราชวัลลภานุสิษฐ์เป็นผู้ใหญ่และมีอชฌาสัย

ใจหนักแน่น ทั้งเป็นผู้มีความประพฤติอันชอบสมควรแก่หน้าท้าวราชการ
อนัน พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิ โศภน ก็มีพระหฤทัยยินดี
และทรงเห็นว่า เป็นพระราชดำริเลือกโดยผู้สมควรยิ่งนัก สมเด็จพระบรม
โอรสาธิราช เป็นสิ่งสำคัญอันเป็นที่สุดอยู่แล้ว ยังมีผู้ซึ่งเป็นที่ไว้วาง
พระราชหฤทัยมากหน้าหลายตา ช่วยกันพื้ทกษัรรักษาให้มั่นคงได้เท่าใด
ก็ยิ่งเป็นการชอบและสมควรนัก เว้นแต่ผู้หนึ่งผู้ใดซึ่งเห็นด้วยเกล้าฯ แต่
ว่าเป็นผู้มีแต่วาจาอันสอพลอประจบประแจง เพื่อจะมุ่งหมายแต่ประโยชน์
ตนเองจะชักจูงให้เจ้านายซึ่งมีพระอริยาศยยิ่งเยาว์ให้ลุ่มหลงไปในทางผิด
ใดคองนี้ ก็น่าที่ข้าพระพุทธเจ้าจะต้องรบบพระราชทานเก็ยจกนให้ห่างไกล
ไปตามสติปัญญา พระราชอาชญาไม่พ้นเกล้าฯ ตามความที่ข้าพระ
พุทธเจ้าได้กราบบังคมทูลด้วยน้ำใสใจจริงคองนี้ ข้าพระพุทธเจ้าขอ
พระราชทานปลดเปลื้องพระราชปริวิตกในข้อนี้ ให้เป็นที่เบาพระราช
หฤทัยเสียส่วนหนึ่ง

ฝ่ายการที่ข้าพระพุทธเจ้าจะปฏิบัติสนองพระเดชพระคุณสมเด็จพระ
พระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร อย่างใด ตามที่มิกระแเสพระ
ราชดำรัสกำชับไปในพระราชหัตถเลขาฉบับนี้ เป็นข้อความที่ข้าพระ
พุทธเจ้าได้กราบบังคมทูลพระกรุณาถวายสัตย์ปฏิญาณมาในจดหมาย
ซึ่งได้ขอพระราชทานทูลเกล้าฯ ถวายมาแต่วันที่ ๒๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๕
ข้าพระพุทธเจ้าต้องกราบบังคมทูลพระกรุณาว่า ข้าพระพุทธเจ้าขอ
สนองพระเดชพระคุณโดยที่ตรงที่สุดจจริต ใช่แต่ว่าจะเพียงเห็นแก่ตน ถ้า
ไปรคเกล้าฯ มอบให้เป็นที่สนองพระเดชพระคุณเช่นนั้นแล้ว แม้แต่

ชีวิต ซึ่งยังมีใครมือนใครเป็นพยานปรากฏ ก็เชื่อว่าจะสนองพระเดช
พระคุณไต่

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ขอเดชะ

ข้าพระพุทธเจ้า

วิสุทธสุริยศักดิ์

วันที่ ๑๕ มีนาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๑๓

ขอเดชะ ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าฯ

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานกราบบังคมทูลพระกรุณา ทราบ
ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท

ด้วยการประชุมอ่านประกาศสถาปนาพระสุวานันทรยศมกุฎราช
กุมาร และมอบถวายเครื่องราชอิสริยยศและราชอิสริยาภรณ์แก่สมเด็จพระ
พระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร ณ กรุงลอนดอนนั้น ใต้ทำ
ณ สถานทูตสยาม กรุงลอนดอน ในวันที่ ๘ มีนาคม รัตนโกสินทร ศก
๑๑๓ เป็นวันประชุม ในเวลาเช้า ๔ โมง ๓๐ นาที เป็นพระฤกษ์ ในวัน
นั้นเวลาค่ำ ได้มีการประชุมเลี้ยงบรรดาพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการ
ทั้งนักเรียนฝ่ายสยาม ซึ่งอยู่ในยุโรปด้วยกัน ณ สถานทูตสยาม กรุงลอนดอน
เวลาหนึ่ง รุ่งขึ้นวันที่ ๙ เวลาค่ำ ได้มีการประชุมเลี้ยงชาวยุโรป ซึ่งเป็น
ข้าราชการฝ่ายสยาม พร้อมด้วยพระราชวงศานุวงศ์และข้าราชการผู้ใหญ่
ฝ่ายไทยอีกเวลาหนึ่ง และเมื่อวันที่ ๑๓ ได้มีการประชุมชาวยุโรป ซึ่งมี
ตำแหน่งเป็นข้าราชการในอังกฤษ และทั้งชาวยุโรปที่เป็นผู้คมช่อเลี้ยง

บรรดาศักดิ์ เฝ้าฝ่าละอองพระบาทสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยาม
มกุฎราชกุมาร ณ สถานทูตสยามอีกครั้งหนึ่ง การพระราชพิธีทรง
ได้สำเร็จเป็นไปโดยเรียบร้อย และเป็นการครึกครื้นรื่นเริงแก่บรรดา
ผู้มาประชุมทั่วหน้า พระราชอาชญาไม่พ่นเกล้าฯ รายงานการประชุม
โดยละเอียดและคำถวายชัยมงคลทั้งพระราชดำรัสตอบต่างๆ จะขอพระ
ราชทานทูลเกล้าฯ ถวายมาในคราวนี้ หากทั้นไม่ จะได้กราบบังคมทูลใน
คราวหน้าต่อไป อนึ่ง เมื่อวันที่ ๒ เดือนนี้ มีโทรเลขจากวินด์เซอร์ไปยัง
แอสคอต เชิญเสด็จสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ไปเฝ้าสมเด็จพระบรม
ราชินีกรุงอังกฤษ^(๑) ณ พระราชวังวินด์เซอร์ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช
ได้เสด็จพร้อมด้วยพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าอาภากรเกียรติวงศ์^(๒)
และมิสเตอร์ทอมสันได้โดยเสด็จไป ได้เฝ้าสมเด็จพระบรมราชินี และได้
เสด็จทอดพระเนตรห้องต่างๆ ในพระราชวัง โดยพระราชเสาวนีย์ให้เชิญ
เสด็จไป ทงใต้พระราชทานน้ำชาด้วย

บัดนี้ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร ยังเสด็จ
ประทับอยู่ ณ สถานทูตลอนดอนก่อน เป็นเวลาหยุดพักเพื่อพระสำราญ
และจะได้ฉายพระรูปรูปอย่างทรงเครื่องยศทหารอีกเวลาหนึ่ง แล้วจะได้เสด็จ
กลับไปเล่าเรียน ณ แอสคอตตามเดิม

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ขอเดชะ
ข้าพระพุทธเจ้า

วิสุทธสิริวิศัยศักดิ์

(๑) กวินวิกตอเรีย

(๒) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์ ต้นสกุล อาภากร

13/12/2565

สถานทูตสยาม กรุงลอนดอน

วันที่ ๒๒ มีนาคม รัตนโกสินทร ๒๗ คก ๑๑๓

ขอเดชะ ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบบัด
ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท

ด้วยเมื่อสิ้นการประชุม ณ สถานทูตสยาม กรุงลอนดอนแล้ว
สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร
ยังเสด็จประทับอยู่ ณ สถานราชทูตนั้นอีกหลายวัน เพื่อจะทรงฉายพระรูป
อย่างทรงเครื่องเต็มยศทหารให้โตดี แต่เป็นเวลาอากาศในลอนดอนมี
หมอกมัวไม่มีใครแจ่มแจ้ง จึงต้องรอมมาจนถึงวันที่ ๒๐ จึงได้ฉายพระรูป
สำเร็จ ครั้น ณ วันที่ ๒๑ จึงได้เสด็จกลับไปแอสคอต เพื่อจะได้ทรงพระ
อักษรต่อไป และความสุขสำราญในพระองค์แห่งสมเด็จพระบรมโอรสา
ธิราช สยามมกุฎราชกุมาร ก็มีอยู่เป็นปรกติ

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานทูลเกล้าฯ ถวายรายงานการประชุม
คราวนี้ และคำถวายชัยมงคลกับพระตำรัสตอบแห่งสมเด็จพระบรมโอรสา
ธิราช สยามมกุฎราชกุมาร ในเวลาประชุมนั้น มาในซองนี้ด้วยแล้ว

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ขอเดชะ

ข้าพระพุทธเจ้า

วิสุทธสุริยศักดิ์

พระที่นั่งอมรินทรมณ

วันที่ ๕ เมษายน ร.ศ. ๑๑๔

ถึง พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์

ด้วยได้รับหนังสือวันที่ ๒๒ กุมภาพันธ์ บอกข่าวคราวลูกโตมานั้นเป็นที่พอใจแล้ว แต่ขอเสียอย่าให้เป็นการขอรุณาตามใจจนระเริงไปด้วยหมายความที่ร้อน ๆ มีกาเสียหาหยอนใจขอให้บอกมาให้ทราบ ถึงว่าสวัสดิโคธอนจะได้เป็นธุระอยู่ทั่วไป การที่เล็ก ๆ น้อย ๆ ไม่ควรจะต้องถึงสวัสดิโคธอนบอก ก็ขอให้บอกมาให้ทราบโดยเร็วเอง ๆ

(พระปรมาภิไธย) สยามินทร์

สถานทูตสยาม กรุงลอนดอน

วันที่ ๑๗ พฤษภาคม รัตนโกสินทร ศก. ๑๑๔

ขอเดชะ ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้า ๆ

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาส กราบบังคม

ทูลพระกรุณาทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท

ด้วยในสมัยตั้งแต่มีการประชุม ณ สถานทูตสยามในกรุงลอนดอน

เสร็จแล้ว และสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร. ก็ได้

เสด็จกลับไปประทับ ณ แอสคอต ทรงเล่าเรียนต่อมาตามหนังสือข้าพระ

พุทธเจ้าที่ใดกราบบังคมทูลพระกรุณาต่อ ๆ มาเป็นลำดับนั้นแล้ว นับแต่

นั้นมากมิได้มีการสิ่งใดที่แปลกประหลาดกว่าปรกติ

13/12/2565

มาในเดือนพฤษภาคมนี้ เป็นเวลาที่สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้า
 บริพัตรสุขุมพันธุ์^(๑) และพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าบรรณิศจัยยากร^(๒)
 จะเสด็จถึงประเทศยุโรป ทั้งพระเจ้าอนงยาเธอ พระองค์เจ้าวฒนนานวงศ์^(๓)
 ก็เสด็จกลับจากยุโรป ประจวบกัน สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยาม
 มกุฎราชกุมาร จึงทรงพระอักษรสั่งเสด็จพระเจ้าอนงยาเธอ พระองค์เจ้า
 วฒนนานวงศ์และรัชเสด็จสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์
 และพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าบรรณิศจัยยากร แล้วโปรดเกล้าฯ
 ให้ข้าพระพุทธเจ้าข้ามมาปารีสแต่ในปลายเดือนเมษายน เดินทางไปส่ง
 เสด็จและรัชเสด็จถึงเณว์ในประเทศอิตาลี โดยพระนามของสมเด็จพระ
 บรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอและ
 พระเจ้าลูกยาเธอ เสด็จถึงเณว์วันที่ ๓ พฤษภาคม เวลาค่ำ รุ่งขึ้นเช้า
 เสด็จขึ้นฝั่งวันที่ ๖ พระเจ้าอนงยาเธอ พระองค์เจ้าวฒนนานวงศ์ เสด็จลงเรือ
 วันที่ ๗ เวลาเช้า พระเจ้าอนงยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิ์โคธอน ได้เชิญ
 เสด็จสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ พระเจ้าลูกยาเธอออกจากเณว์ถึงกรุงปารีส
 ถึงในวันที่ ๘ แล้วข้าพระพุทธเจ้าจึงได้กราบบทวายบังคมลากลับไปเฝ้าสมเด็จพระ
 บรมโอรสาธิราช ณ เมืองอังกฤษก่อน ครั้นถึงวันที่ ๑๓ พฤษภาคม
 ม. ยัคคิมินส์^(๔) และภรรยา ได้กลับไปกรุงลอนดอนพักอยู่ ณ โฮเต็ลใกล้
 สถานทูตนั้น รุ่งขึ้นวันที่ ๑๔ ม. ยัคคิมินส์ทงภรรยา จึงได้ไปเฝ้าสมเด็จพระ
 บรมโอรสาธิราช ณ แอสคอต มิสเตอร์ทอมสัน ไตรบรรองให้ค้างอยู่
 ที่นั่นคนหนึ่ง กลับในวันรุ่งขึ้น ในการที่ ม. ยัคคิมินส์และภรรยาได้เฝ้า

(๑) สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต ต้นสกุล บริพัตร

(๒) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน ต้นสกุล ฉัตรชัย

(๓) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนมรุพงษ์ศิริพัฒน์ ต้นสกุล วัฒนวงศ์

(๔) เจ้าพระยาอภัยราชา (กุสตาฟ โรลิ่ง ยัคคิมินส์)

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ ได้ตรวจดูที่ที่เสด็จประทับอยู่ และดูการ
เสวย การบรรทม ทั้งพระอาการกิริยาที่ทรงประพฤติกและการเล่าเรียน
กล่าวว่าเป็นที่พอใจมาก แต่หาได้ดูในเวลาทรงเล่าเรียนไม่ เพราะใน
เวลานั้น เป็นเวลาครูเขาขอเว้นการถวายพระอักษร ๓ วัน

ในวันที่ ๑๕ นั้น พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณได้
เชิญสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าวชิวัตราชกุมาร และพระเจ้าลูกยา
เธอ พระองค์เจ้าบรรณัตร์ไชยากร เข้ามา ณ กรุงลอนดอน ถึงในเวลาค่ำ
รุ่งขึ้นเข้าสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯและพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้า
อาภากรเกียรติวงศ์ ได้เสด็จมาลอนดอนเป็นการรับรองพระอนุชาทั้ง ๒
พระองค์ เสด็จประทับอยู่ ณ สถานที่นั้น ต่างพระองค์ทรงพระปรีติยินดี
มากในการที่ได้เสด็จมาประทับในกรุงนี้ ทั้งได้พบกับ ม. ยัคคินส์และ
ภรรยาอีกด้วย สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯยังเสด็จประทับอยู่นั้นจนวัน

การส่วนเฉพาะพระองค์แห่งสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยาม
มกุฎราชกุมารนั้น ในระหว่างนี้ มีสเตอร์ ทอมสัน ได้ผ่อนผันเวลาว่าง
เชิญเสด็จไปทอดพระเนตรที่ซึ่งเป็นที่สำคัญ สำหรับการทำงานต่างๆ ซึ่งจะ
เป็นประโยชน์ในที่ประสพด้วยพระเนตร คือ ที่ประชุมปลาเลียเมนต์ ศาล
ชำระความ ศาลโปลิศ เป็นต้น มาโดยลำดับ ส่วนการฝึกหัดกำลังและ
ทรงม้าหนักยังทรงอยู่เสมอ แต่ในการทรงม้า เมื่อวันที่ ๖ เดือน
เสด็จทรงม้าไปกับภรรยา มีสเตอร์ ทอมสัน หม่อมราชวงศ์สิทธิ ชัยไปบน
ลานหญ้าในป่าใกล้บ้าน เห็นเป็นที่เตียน ๆ มีแต่หญ้า ลองควมวิ่งดู
ภายหลังจึงไม่อยู่ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ ตกกลางหลังม้าหนึ่ง
แต่หาเป็นอันตรายแก่พระองค์สักแห่งหนึ่งแห่งใดไม่

พระราชอาณาไม่พัวเกล้า ฯ ในที่สุดแห่งหนังสือฉบับนี้ ข้าพระ
พุทธเจ้าขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาสกราบบังคมทูลพระกรุณาขอ
ความในใจของข้าพระพุทธเจ้าต่อไป ถ้าเหลือเกินประการใด ขอพระ
กรุณาโปรดเกล้า ฯ แก่ข้าพระพุทธเจ้า คือในการเรื่องสมเด็จพระบรม
โอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร อันเป็นหน้าที่ข้าพระพุทธเจ้าสนอง
พระเดชพระคุณอยู่นั้น ข้าพระพุทธเจ้าให้ความวิตกวิจารณ์อยู่เหลือ
ประมาณ และมีไต่ถามไว้ในความวิตกวิจารณ์มีหนักหนา ในหมู่เดือน
เศษเกือบสองเดือน และความวิตกนั้นไซ้จะวิตกในข้อปฏิบัติรักษาพระองค์
เห็นเป็นการเหลือยากกว่าแรงอันใดก็หาไม่ นามิขอวิตกวิจารณ์ในข้อที่ทราบ
เกล้า ฯ ชัดเจน สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเป็นพระบรมราชปิโยรสและ
เป็นสิ่งสำคัญของชาวและประเทศสยาม เสด็จออกไปประทับอยู่ ณ ที่ไกล
ถึงเพียงนี้ ย่อมเป็นพระราชปริวิตกปรารภห่วงใยในไต่ถามละของฉลี่ยพระบาท
เป็นอย่างยิ่งหลายช่องหลายประการ ความเห็นดังนี้ประกอบทั้งที่ใดทราบ
เกล้า ฯ พระราชปรารภต่าง ๆ จากพระราชหัตถเลขาที่พระราชทานไปใน
สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชบางฉบับ และในพระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้า
สวัสดิโสภณบางฉบับ กยบทพระราชทานแก่ข้าพระพุทธเจ้าเอง เหล่านี้เป็น
ต้นเหตุเพิ่มทวีความวิตกแก่ข้าพระพุทธเจ้ายิ่ง ๆ ขนว่าฉันใดจึงจะบรรเทา
พระราชวิตกห่วงใย แม้แต่ให้บางเบาพระราชหฤทัย มิใช่จะให้สูญสิ้น
ไปได้ อันเห็นเห็นว่า ถ้าสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ยังเสด็จอยู่ในที่ห่าง
พระเนตรพระกรรณตราบใด ย่อมเป็นแน่แท้ที่จะสิ้นไม่ได้ ถึงข้าพระพุทธเจ้า
ก็สามารถกราบถวายบังคมทูลพระกรุณารับรองได้แต่สิ่งที่ทราบด้วยโสต
เห็นด้วยจักษุ พิจารณาไต่ถามความตริตรองและสอดส่ายอยู่เสมอ โดย
เต็มสติปัญญา สิ่งที่จะเป็นจะมีมาโดยเหลืออวลยสุดสติปัญญาแล้วก็ตาม

13/12/2569

เป็นการหลอกลอนแก่ปฤชชนซึ่งจะบังนอญเป็นธรรมดาตงน ความประสังค
ที่จะให้ทรงพระราชปริวิตกนนักไตแต่เพียงให้*ส่วนชนท.....
.....กระทำไ้เท่านั้น เพราะธรรมดาชาทุลละของพระบาท.....

และปฏิบัติ.....ไปไ้ฝ่ายเคียวเท่านั้นกหาไม่.....

พระเนตรพระกรรณถึงเพียงน แม้ไม่ทำให้เป็นเบาพระราชหฤทัย
และวางพระราชหฤทัยไ้โดยชคเจนนแล้ว ก็ยังหาพอและหาสมควรไม่
ข้าพระพุทธเจ้าไ้พิจารณาช่องทางว่าจะทำฉนใด ไม่เห็นมีสิ่งใดที่จะแก้ไข
เยียวยาไ้ นอกจากที่จะกล้าหาญหักห้ามความเกรงกลัวในไ้ไม่ควรจะกลัว
ไ้ให้น้อยลง เพื่อที่จะกราบบังคมทูลพระกรุณาด้วยถ้อยคำ.....ตรงตาม
ความเห็นความคิดต้อไป เพราะธรรมดาการทงปวง ย่อมเกี่ยวแก่
บุคคลเป็นใหญ่เป็นต้นขอ ถ้าพูดกันให้เต็มปากเต็มใจแล้วย่อมจะ.....
ไ้แก่หน้าทและอตภาพแห่งตน ที่ควรจะพูด.....เกี่ยวของถึง
ชอเสียงขุนนขุนบางเป็นธรรมดา.....โดยไม่ไ้ใช้อย่างเช่นคำว่า “หา
ความดีไ้ตัว หาความชั่วไ้เขา” ก็จะไม่พันความยากอยู่ เพราะฉนั้น
เมื่อเหลือเกินไปประการใด ก็อาศัยแต่พระมหากรุณาซึ่งจะโปรดเกล้าฯ
พระราชทานยกเว้นเท่านั้น ประการหนึ่งทวข้าพระพุทธเจ้าตงแต่ไ้รับ
ราชการสนองพระเดชพระคุณมากมีไ้เคยไ้กล่เคียง ซึ่งจะทราบบไ้ฝ่า
ละของธลพระบาทถึงนำใจแห่งข้าพระพุทธเจ้า และข้าพระพุทธเจ้าก็ยง
มิไ้ทราบบพระราชอัยาศัยโดยชคเจนน ธรรมดา “ข้ายังไม่รู้ใจเจ้า
เจ้ายังไม่รู้ใจข้า” แล้วก็ยอมยากที่จะไ้วางใจวางพระราชหฤทัยอยู่เอง

* ที่ละไว้ทุกแห่ง หมายความว่า ต้นฉบับลบเลือน อ่านไ้ไ้ความ

เมื่อได้ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตดังนี้แล้ว ข้าพระพุทธเจ้าจะได้มีโอกาสกราบบังคมทูลพระกรุณาได้เนื่อง ๆ ให้ต้องพระราชประสงค์ ถึงว่าขอความจะเหลือเกินนอกถิ่นนอกทางเกินเนื้อเกินตัวไป และจะเป็นสาระบ้างหรือมิเป็น ก็จะต้องปล่อยให้เป็นไปตามความคิดความเห็นโดยความตั้งใจ คงได้กราบบังคมทูลพระกรุณามาฉะนี้ แต่ทางก็ไกลนัก ยิ่งกลัวจะไม่ทันพระราชหฤทัยอย่างหนึ่ง จะต้องขอพระราชทาน ถอนตนว่าเป็นข้าทูลละอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่ เพราะถำรู้สึกว่าเป็นผู้น้อยอยู่ตรงรายใด ก็ไม่วายครั้นคร้ามอยู่ตามธรรมเนียมว่า การอื่นใดที่มีได้มีพระบรมราชโองการดำรัสถาม ก็ไม่สามารถจะกราบบังคมทูลพระกรุณาได้ตามความดำริได้ ข้าพระพุทธเจ้ามีความหนักใจเป็นต้นขออยู่ดังนี้ พระราชอาชญาไม่พ้นเกล้า ฯ

ควรมีควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ขอเดชะ

ข้าพระพุทธเจ้า

วิสุทธิศรีวิชัย

สถานราชทูตสยาม กรุงลอนดอน

วันที่ ๒๔ พฤษภาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๓๔

ขอเดชะ ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้า ฯ

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาส กราบบังคม

ทูลพระกรุณาถวายใตฝ่าละอองธุลีพระบาท

13/12/2565

ด้วยสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร ได้เสด็จ
มาประทับอยู่ ณ สถานราชทูตสยาม กรุงลอนดอน เพื่อเป็นการรับรอง
สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ และพระเจ้าลูกยาเธอ
พระองค์เจ้าบรมวงศ์ไชยากร จนถึงวันที่ ๑๗ เดือนนี้ ตามจดหมาย
ข้าพระพุทธเจ้าซึ่งได้กราบบังคมทูลพระกรุณามาในฉบบที่สดนั้น ต่อเนื่องมา
ถึงวันที่ ๑๘ ม. ยศคณินส์และภรรยาได้ทูลลาออกจากเมืองอังกฤษไป
เมืองบรัสเซลล์ ในระหว่างนั้น สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชได้เสด็จพา
พระอนุชาไปทอดพระเนตรสถานต่าง ๆ บางแห่ง ซึ่งเป็นที่แปลกควรจะ
ทอดพระเนตร และเสด็จไปทอดพระเนตรละคอนในเวลาค่ำแทบทุกคืน
จนถึงวันที่ ๒๐ พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณได้เชิญเสด็จ
สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช และสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ ทั้งพระเจ้า
ลูกยาเธออีกสองพระองค์ขึ้นไปที่เมืองนิวกาสส์ โดยรถไฟทาง ๒๗๒ ไมล์
เวลาเกือบเต็ม ๖ ชั่วโมงจึงถึง พระยาราชวัลลภานุสิษฐ์ หลวงสรสิทธิช-
ยานการ^(๑) หม่อมราชวงศ์สิทธิ มิสเตอร์ทอมสัน และพระยามหาโยธา
ราชทูต^(๒) ได้โดยเสด็จด้วย เสด็จประทับแรมอยู่ ณ ที่นั้นสองคืน ได้เสด็จ
ทอดพระเนตรที่ท่าขึ้นใหญ่และเรือรบตามโรงงานต่าง ๆ ของอาร์มส์ตรอง
ในวันที่ ๒๒ เสด็จกลับถึงลอนดอนเวลาบ่ายค่ำ ๔๐ นาที ค่ำวันนั้น เสด็จ
ไปทอดพระเนตรละคอนอีกเวลาหนึ่ง ในคืนวันนั้นพระเจ้าน้องยาเธอ
พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ เกิดมีประชวรที่พระหนุ หม่อมมาตรวจสังสัยว่าจะ
เป็นพระโรค “คางทูม” รุ่งขึ้นเช้าเห็นว่า เป็นพระโรคคางทูมแน่ จึงได้มี
รับสั่งให้เชิญเสด็จสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร รัช

(๑) ภายหลังเป็น เจ้าพระยาพิชเชนทรโยธิน (อุ่ม พิชเชนทรโยธิน)

(๒) พระยามหาโยธา (นกแก้ว กชเสนี) อัครราชทูต ณ กรุงลอนดอน

กลับไปแอสคอต เพื่อกลัวจะติด ตามวิธีแพทย์และคำหมอได้แนะนำให้
พี่น้อง สมนัดเจ้าพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร พระเจ้าลูกยา
เธอ พระองค์เจ้าอากาศกรเกียรติวงศ์ ได้เสด็จกลับไปแอสคอตในเวลาบ่าย
๓ โมงวันนั้น พร้อมด้วยหม่อมราชวงศ์สิทธิ์ พระยาราชนวลภานุสิษฐ์
และข้าพระพุทธเจ้าได้ไปส่งเสด็จ

ความประสงค์พยปะ ในระหว่างสมเด็จเจ้าพระบรมโอรสาธิราช สยาม
มกุฎราชกุมารกับพระอนุชาทั้งสองพระองค์ ซึ่งเสด็จออกไปใหม่ครั้ง
เป็นความครึกครื้นรื่นเริง ด้วยต่างพระองค์ต่างทรงพระปรีชาญาณและชกพา
กันสนทนาปราศรัยและเล่นหัวเป็นการสนทนสนมั้น พระเชษฐาธิราช
ผู้ใหญ่และเป็นผู้เสด็จไปอยู่ก่อนอย่างเจ้าของบ้าน อารตอรับพระอนุชา
น้อยๆ ถึงแม้ว่าไต่จากกันไปนาน ก็ไม่มีความกระตาคกระตองซงกัน
และกัน เป็นที่ชอบและพอแก่ใจของพวกข้าพระพุทธเจ้าซงตั้งใจและตั้งตา
คอยดูๆ และกระหยับอยู่ ซึ่งจะชกพาให้ขึ้นไปได้ในทางนี้ก็เป็นไปได้เอง
โดยความชกคุดแห่งความคั้นเคยและพนของพระอชยาคัยตามทีไต่เห็นกัน
อยู่แล้วแต่ก่อนๆ ว่ามอยู่ตงน เมื่อไต่กรายบงคมทูลในชั้นใหม่นั้น จึง
มาร่าลกชนไต่ถึงการทีไต่สังเกตไว้แต่ก่อนๆ และได้ปรารภอยู่ในใจว่าเป็น
ของควรจะกรายบงคมทูลพระกรุณาให้ทรงทราบไต่ฝ่าละอองฉลัพระบาท
ในการเช่นนี้ๆ จะพอพระราชหฤทัยชนในส่วหนึ่งๆ เสมอ คื่อในพระเจ้า
ลูกเธอทั้ง ๔ พระองค์ ซึ่งเสด็จอยู่ในยุโรปมาก่อน (นับทั้งพระเจ้าลูกยาเธอ
พระองค์เจ้ากิตติยากรวรลักษณ^(๑)เมื่อยังมิได้เสด็จกลับเข้ามาด้วย) ในชั้น
ต้นเมื่อแรกสมเด็จเจ้าพระบรมโอรสาธิราช กับพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้า
อากาศกรเกียรติวงศ์ เสด็จออกไปถึง พวกข้าพระพุทธเจ้าไต่ตั้งใจที่จะคอย

(๑) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ ต้นสกุล กิตติยากร

ระวังและคิดอ่านชักจูงความสามัคคี ให้บังเกิดขึ้นไปในระหว่างทุก ๆ
พระองค์ เพื่อประสงค์แห่งความดีต่าง ๆ ที่จะมิแก่พระบรมราชวงศ์ ด้วย
ความสมัครสมานฉันท์ ก็ยอมทรายไตฝ่าละอองธุลีพระบาทและรูกนอยู่
ในพวกทรกเจ้าอยู่แล้ว ว่าอย่างตน ๆ ก็ “รักไว้ก่อนดีกว่าชิง” พยานแห่ง
ความประสงค์เหล่านี้ ได้กระทำปรากฏอยู่หลายคราว ซึ่งเชื่อด้วยเกล้าฯ
อยู่ว่าจะยังไม่ทรงทรายถึงพระเนตรพระกรรณเป็นแน่ คือในสมัยใดซึ่งเป็น
คราวที่พริกพร้อมกันอยู่ในระหว่างสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช และ
พระเจ้าลูกเธอทั้งหลาย เมื่อใดมีโอกาที่จะกล่าวคำ “สัชช” แล้ว
พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ ย่อมจะมีพระตำรัสอยู่เนือง ๆ
ถึง “พี่น้อง ๖ พระองค์” ซึ่งได้เสด็จมาร่วมสมัยซึ่งจะทรงเล่าเรียนอยู่
ด้วยกันในทัน ควรจะรักใคร่กันอย่างไร และมีคุณความดีอย่างไร บางที
ก็ทรงชักตัวอย่างต่าง ๆ มาจากพงศาวดารต่างประเทศ มีอินเดียเป็นต้น
มาเทียบเทียบมคฺฉและไทย เพื่อจะชักจูงพศสามัคคีมาตั้งแต่แรกเสด็จ
ไปถึง เมื่อพระเจ้าลูกยาเธอทั้ง ๔ พระองค์ได้เสด็จมาร่วมเสด็จพร้อมกัน
แต่คราวนั้นแล้วเป็นต้น และไม่ช้าไม่นาน สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช
พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าอาภากรเกียรติวงศ์ ซึ่งเสด็จออกไปใหม่
กับพระเจ้าลูกยาเธอที่เสด็จอยู่ก่อนทั้ง ๔ พระองค์ ก็สนิทสนมกันในทาง
สนทนาปราศรัยเล่นหัวไต่ และทรงรู้จักกลวเกรงกันโดยนบว้ยและคึกคิ
พอและสมควรแก่ที่จะพึงเป็นตลอดมาจนบัดนี้ แต่ธรรมดาความรักใคร่
ความคุ้นเคยในระหว่างคนทั้งหลาย ย่อมไม่เท่าไม่เสมอกันได้เป็นปรกติ
บางคนก็ชอบกันน้อย บางคนก็สนิทสนมกันไต่มาก เป็นธรรมดา แต่ความที่
ปรองดองกันเป็นปรกติ ไม่กระต้างกระเดื่องห่างเหิน หรือแตกร้างกัน

ไม่ปรากฏให้เห็นที่หมองหมางกันได้ว่าชอบข้างนั้นมากกว่าข้างนั้นอยู่แล้วก็
.....ไมตรีเป็นของสำคัญที่จะสำแดงให้เห็นได้ตลอดถึงการที่จะเป็นไป
ทุกสิ่งทุกอย่าง จนกระทั่งความคิดและความร้ายที่จะบังเกิดมี ถ้าพิจารณา
และระวังตรวจตราอยู่เสมอแล้ว ก็ย่อมจะล่วงรู้ได้ก่อนการณที่จะบังเกิด
เป็นไปในภายหน้า แม้จะลอคหลุดตาไปก็เล็กน้อย เพราะฉะนั้น จึงเป็นสิ่งที่
พวกข้าพระพุทธเจ้าคอยตั้งใจตงตาตรวจตราอยู่ แต่ความที่จะบังเกิดเสีย
ไปทางอื่น คือจะชักชวนกันให้ทรงเล่นหัวเพลิดเพลินไปจนเสียงาน
เสียการหรือดำเนินไปในทางที่ไม่สมควรนั้น ก็เป็นส่วนหนึ่งที่ต้องคอย
ตรวจดูอยู่เหมือนกัน

ความเห็นชอบและความที่ได้ประพฤติกฎปฏิบัติมาในส่วนนี้ดังนี้
จะขอด้วยพระราชอัธยาศัยฉันใด ขอพระมหากษัตริย์ปกเกล้าฯ ต่อไป

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ขอเดชะ
ข้าพระพุทธเจ้า

วิสุทธิสารวัตร

สถานทูตสยาม กรุงลอนดอน

วันที่ ๓๑ พฤษภาคม รัตนโกสินทร ศก ๒๓๘

ขอเดชะ ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าฯ

ข้าพระพุทธเจ้า ขอพระราชทานกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบ
ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท

๒ ๕ ๒ ๕ ๕ ๕
ควยเมอวันที่ ๒๕ เดือน

๒ ๕ ๒ ๕ ๒ ๕ ๒ ๕ ๒ ๕
เป็นวันมีการประชุมทหารที่ลอนดอน

ในการเฉลิมพระชนมพรรษาของสมเด็จพระนางเจ้าวิกตอเรีย มีสเตอร์
เวอน์(๑) เสเกรตารี ทูตสยาม มีประสงค์จะเชิญเสด็จสมเด็จพระบรม
โอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร มาทอดพระเนตร จึงได้เชิญเสด็จมา
จากแอสคอตในวันนั้นเวลาเช้า พร้อมด้วยพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้า
อภากรเกียรติวงศ์ และวันนั้นยังเป็นเวลาที่พระเจ้าอนุชาเธอ พระองค์เจ้า
สวัสดิ์ โศภณยังทรงประสูติอยู่ด้วยพระโรคคางทูม ตามที่ได้กราบบังคม
ทูลพระกรุณามาแล้ว..... ๗ วันก่อนนึ่งเป็นทรงเกษจอยู่ มีสเตอร์เวอน์
จึงได้จัดการมิให้ต้องเสด็จมากล้ากราบลิเกช(๒) ได้เชิญเสด็จไปเสวยที่
โฮเทลเมโทรโปล และต่อไปก็จัดการเสวย และ.....ให้เสด็จประทับ
แรมอยู่ ณ บ้านมีสเตอร์เวอน์ คนหนึ่ง ในวันนั้นเมื่อเสวยเช้าแล้ว มีสเตอร์
เวอน์เชิญเสด็จไปทอดพระเนตรการประชุมทหาร ซึ่ง.....ในสนาม
แห่งหนึ่งใกล้ราชสำนักเซนต์เจมส์ ได้ประทับทอดพระเนตร ณ ศาลาของ
กรมทหารเรือ ซึ่งจัดเป็นที่คนดู ในเวลานั้นลอร์ดสะเปนเซอร์ ผู้ว่าการกรม
ทหารเรือมาในทันนั้นด้วย มีสเตอร์เวอน์ได้ชักนำให้ทรงรู้จัก เมื่อสิ้นการ
ประชุมทหารแล้ว มีสเตอร์เวอน์ได้เชิญเสด็จไปทอดพระเนตรรูปภาพเขียน
ณ ที่แห่งหนึ่ง แล้วเสด็จมาเสวย ณ บ้านมีสเตอร์เวอน์ ตอนบ่ายแล้ว
แล้วได้เชิญเสด็จสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ และ
พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ายุรฉัตรไชยากร ไปเฝ้า ณ บ้านมีสเตอร์
เวอน์ แล้วเสด็จไปประพาสกรีตลเปเลศด้วยกันทุกพระองค์ เวลาค่ำ

(๑) มีสเตอร์ เอฟ ดับลยู เเวอร์นีย์ เลขาธิการเป็นที่ปรึกษาสถานทูต ณ ลอนดอนตั้งแต่
พ.ศ. ๒๔๒๖ จนถึง พ.ศ. ๒๔๔๕ รวม ๒๓ ปี

(๒) Legation สถานอัครราชทูต

เสด็จไปทอศพระเนตรละคอน รุ่งขนวนท์ ๒๖ เวลาบ่าย ๒ โมง ๑๒ นาที
เสด็จกลับไปแอสคอต

อนึ่ง พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ ซึ่งทรง
ประชวรนั้น พอพระโรคคางทูมยุบก็ประชวรไข้ต่อมาอีก ๓ วัน บคน
พระอาการคลายช่นมากแล้ว

ควรมีควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ขอเดชะ

ข้าพระพุทธเจ้า

วิสุทธสุริยศักดิ์

สถานทูตสยาม กรุงลอนดอน

วันที่ ๗ มิถุนายน รัตนโกสินทร ศก ๑๑๔

ขอเดชะ ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าฯ

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาส กรายถวาย
บังคมทูลพระกรุณาทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท

ด้วยในสมัยนี้ เป็นเวลาที่มีการสำแดงวิชาและแข่งขันกำลังทหาร
ในกรุงลอนดอน ซึ่งเป็นธรรมเนียมมีละครวางในฤดูนี้ ได้ประชุมกันเล่น
ในโรงสำหรับเล่นคล้ายกับละคอน และมีทคนดูเป็นอันมาก ราชาธิปไตย
ได้จัดแบ่งทคนดูให้เป็นห้องหลวง และห้องสำหรับเชื้อเชิญเจ้านายหรือทูต
ต่างประเทศมาดูเป็นแผนกหนึ่ง และเชิญเฉลยกันมาดูเป็นคราวๆ สมเด็จพระ
บรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร ได้รับเชิญไปทอศพระเนตร

เมื่อวันที่ ๓ เดือนนี้ พร้อมด้วยพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าอากาศ
เกียรติวงศ์ เมื่อทอดพระเนตรแล้วก็เสด็จกลับไปแอสคอตในเวลาอัน

อนึ่ง พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ ก็หายพระ
ประชวรแล้ว ได้เสด็จไปเฝ้าสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎ
ราชกุมาร ณ แอสคอตหนึ่ง แล้วก็เชิญเสด็จสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ
เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธ์และพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ายุวฉัตรไชยกร
ข้ามไปกรุงปารีส เมื่อวันที่ ๒ เดือนนี้แล้ว

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร ในระหว่างนี้
ทรงเล่าเรียนและทรงพระสำราญอยู่โดยปรกติ และกำลังเริ่มหัดทรงรถ
ไบซิกเกิ้ลอยู่ พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ ได้มีรับสั่งให้จัด
ชอถวายสำหรับทรงคนหนึ่ง ถวายพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าอากาศ
เกียรติวงศ์คนหนึ่ง สำหรับหม่อมราชวงศ์สิทธิจะได้ไปตามเสด็จคนหนึ่ง

อนึ่ง พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณได้ทรงจัดหาหม่อ
สำหรับประจำพระองค์สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร
ได้แล้วชื่อ Michael Thomas Yaer เป็นนายร้อยเอก รัชการอยู่ใน
กรมทหาร ต้องขอรจากราชาธิปไตย ได้เข้ารัชการในสมเด็จพระบรม
โอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร ตั้งแต่วันที่ ๑ เดือนนี้แล้ว ขณะนั้น
ได้ตรวจดูพระโรคในพระองค์ ก็เห็นเป็นปรกติ ไม่มีพระโรคอันใด และ
จะได้ตรวจตราอยู่เสมอไป

ควรมีควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ขอเดชะ

ข้าพระพุทธเจ้า

วิสุทธสุริยศักดิ์

วันที่ ๑๔ มิถุนายน รัตนโกสินทร ศก ๒๔๘

ขอเดชะ ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าฯ

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาส กราบถวาย
บังคมทูลพระกรุณาทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท

ด้วยเมื่อวันที่ ๘ เดือน มิถุนายน ๒๔๘๘ ได้เชิญเสด็จสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร ขึ้นมาลอนดอน ไป
ทอดพระเนตรอินเตียนเอกซ์ซิบชัน ที่เอสส์คอต ซึ่งเป็นที่จัดทำสำหรับ
เที่ยวเล่นในฤดูร้อน แล้วเสด็จกลับไปแอสคอตในวันนั้น

ต่อมาเมื่อวันที่ ๑๑ ปรินส์ออฟเวลส์^(๑) ได้เชิญเสด็จสมเด็จพระบรม
โอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร และพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้า
อาภากรเกียรติวงศ์ ไปเสวยกลางวัน ณ มาลเบอโรเฮาส์ (Marlborough
House) ซึ่งเป็นค่านักไปรเวตแห่งหนึ่งใกล้กับราชสำนักเซนต์เจมส์ เป็น
การเลี้ยงไปรเวต มีแต่ปรินส์และปรินส์เสสออฟเวล คยุกและคิชเชสออฟ
ยอร์ก กับเจ้าหญิงในปรินส์ออฟเวลส์อีกสององค์ รวม ๘ ด้วยกัน ในการ
เชิญนี้ แต่เดิมก็มุ่งหมายที่จะเชิญเสด็จพระเจ้าอนงยาเธอ พระองค์เจ้า
สวัสดิ์โคโชนด้วย แต่มีโทรเลขไปกราบทูลที่กรุงปารีส ได้โทรเลขตอบ
ว่าไม่ทรงสบาย มีพระประชวรเป็นพระยอดเล็ก ๆ อันใดอย่างหนึ่งที่พระคอร
ราวได้พระหนุ จะเสด็จข้ามมามิได้ จึงตกลงให้มิสเตอร์ทอมสันตามเสด็จ
ไปด้วย เมื่อเวลาเลี้ยง มิสเตอร์ทอมสันจึงแยกไปรับพระราชทานเลี้ยงต่าง

(๑) ต่อมาทรงครองราชย์เป็นพระเจ้าเอ็ดเวิร์ดที่ ๗

หากในห้องแห่งหนึ่งกับหม่อมข้าราชการแห่งราชสำนัก และได้ทราบเกล้าฯ
ว่า ขณะเมื่อเสด็จประทับโต๊ะเสวยนั้น เจ้านายฝ่ายองกฤษได้มีรับสั่ง
ปราศรัยกับสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร และพระเจ้า
ลูกยาเธอ พระองค์เจ้าอาภากรเกียรติวงศ์ โดยฉันทสนทนากันแต่ก็ ๆ และ
เหมือนกันอย่างคุ้นเคยมิใช่แขก มีถ้ามถึงความพระสำราญและการเที่ยว
เล่นทรงม้าเป็นต้น จนตลอดเวลา เสด็จกลับจากที่นั้นแล้ว ก็เสด็จกลับไป
ไปแอสคอตในวันนั้น

ควรมีควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ขอเดชะ
ข้าพระพุทธเจ้า

วิสุทธิตรีภักดิ์

พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย

วันที่ ๑๕ มิถุนายน รัตนโกสินทร ศก ๑๑๔

ถึง พระยาวิสุทธิ

ด้วยได้รับหนังสือ ลงวันที่ ๑๗ พฤษภาคม ในวันนี้เสมอเหมือน
กับได้บัญชาให้ถูกตรงหัวใจ กระทำให้เว้นไม่โต้ที่จะไม่ตอบในที่

การซึ่งใครบรองลูกที่ได้ออกไปใหม่นั้น เป็นที่ขบขันแล้ว มอง
ซีเออและแม่ค้ายัคคิมินส์ได้ไปเยี่ยมเยียนนั้น เข้าใจว่าคงจะมีเวลาอันออก
และคงจะได้รายงานจากตัวเขาเอง

การที่ลูกไปพบกันแล้วเกิดความยินดีนั้น เป็นที่พอใจยิ่งนัก ต้องขอ
ข้าส่งเจ้าด้วย ว่าให้บุตรสาหัสชกโยงให้พี่น้องรักใคร่กัน จนถึงร่วมสุข

ร่วมทุกข์กันได้ อย่าให้เป็นเราเป็นเขา ใครมีกำลังมากเตะคนผู้กำลังน้อย
อันไม่เป็นตัวอย่างที่ดี และไม่ใช้คราวไม่ใช่สมัยที่ขานเมืองจะโถมกำลัง
ความปราศจากสามัคคีเช่นนั้นได้

การซึ่งลูกตกมานนกลงเป็นธรรมดา ผู้ที่ขมาแล้วต้องตกด้วยกัน
ทั้งสิ้น เป็นแต่ใหญ่ประมาณกำลัง ทงที่จะฝึกหัดแรงหรือขมาให้พอแก่
กำลัง อย่าให้เป็นการขึ้นแรงเกินไป มีสเตอร์ทอมสันพาเที่ยวดูที่ต่าง ๆ นั้น
ก็เป็นอันเรียนวิชาสมควรแก่ตำแหน่ง แต่ลูกได้มีความพอใจใส่ใจหรือไม่
ถ้าไม่เออเฟอ เป็นแต่ไปดูเปล่า แล้วก็จะได้ประโยชน์น้อย ขอให้แข็งแรง
แนะนำให้รู้สึกประโยชน์ภายนอก อย่าให้เป็น ไปไม่เออ สักว่าไป

บางคนจะว่าถึงข้อสำคัญซึ่งยิ่งมาถูกหัวใจ ด้วยความวิตกต่าง ๆ
อันมออยู่รอบข้างนั้น เป็นความจริงทุกอย่าง แต่ที่ขอวิตกมากนั้น เรื่อง
ไม่รู้ เพราะเหตุที่ถือว่าพอกันลูกกัน ลูกทำไม่ดีจะฟ้องพ่อ หน้อยก็จะดกกัน
ไปใหม่ ภัยจะมาถึงตัวออกข้อหนึ่ง จะดีจะชั่วกึ่งจะเป็นไร ถ้าขัดขวางอย่างใด
ไม่เป็นที่พอใจ หนอยว่ามีวาสนาไปภายนอกจะไม่ไต่ดี อีกข้อหนึ่งเกรงผู้
ผู้จะเป็นลวงเป็นขาม หรือจำต้องออกข้อคน ก็ไม่อยากจะออก ข้อความ
วิตกคล้าย ๆ เช่นนี้ มีอีกหลายประการ ได้มีความวิตกอยู่แทบไม่เว้นวัน
ด้วยเหตุว่าข้อคำทางปวงนี้ ได้พูดแล้วหรือมีผู้รับปฏิญาณแล้ว ก็ไม่เป็น
ไปได้ ถึงแม้ว่าลูกอยู่ใกล้ก็ยังไม่รู้ได้ ถ้าจะเอาเส้นเชือกมัดที่อยู่ห่างแล
ใกล้กันแล้วและคุณขึ้นไป ห่างออกไปอีกมากน้อยเท่าใด ก็ยังมีความ
วิตกเท่ากบจำนวนเลขที่คุณนั้น ซึ่งเจ้าแห่งมาแลขออนุญาตมานั้น เป็นที่
พอใจยิ่งนัก แทนสยไป ยอมอนุญาตให้พูดอย่างหนึ่งอย่างใด ในเรื่องกต

นอกเรื่องกดี บุคคลเกี่ยวแก่ผู้หนึ่งผู้ใดกดี ยอมให้พูดได้หมดแลพูดได้
เนื่อง ๆ ตามที่คิดเห็นแลตามที่ขอมมา ขอความที่พูดมานั้น ถ้าเป็นความลับ
ก็รักษาเป็นความลับ มิให้มอันตรายแก่ตัว แต่ต้องขอบอกกล่าวไว้
อย่างหนึ่งให้รู้กันเสียแต่แรก ว่าหนังสือเช่นนั้น ถ้าจะตอบเข้าไปหรือมิได้
รับคำตอบ จงอย่าเข้าใจว่าเป็นขอชดเคือง ให้เข้าใจว่ามีธุระอันมากอยู่
หรือกำลังคิดแก้อยู่ ถ้าเป็นทชดเคืองแล้วจะตอบตามตรง ขอให้เข้าใจเถิด
ว่าหนังสือทมิมาฉบับนี้ เป็นที่พอใจยิ่งนัก

(พระปรมาภิไธย) จุฬาลงกรณ์ พร.

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๒๐ มิถุนายน รัตนโกสินทร ๒๔ ๑๑๔

ถึง พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์

ด้วยไต่รับหนังสือวันที่ ๑๔ มีนาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๑๓

ตอบรับสัญญาบัตรแลเหรียญคุณวุฒิมาลา กับทั้งปฏิญาณในการที่จะสมัคร
สमानกับพระยาราชवलลภานุสิษฐานัน เป็นที่พอใจอยู่แล้ว แลยังคงมีความ
ยินดีหนักขนในข้อคำปฏิญาณข้างท้าย ซึ่งจะขอระวางรักษามิให้ผู้หนึ่ง
ผู้ใดซึ่งเป็นคนสอดพลอชักจูงให้ล้มหลง แลปฏิญาณตนจนถึงสู่เสียชีวิต
ไต่ขน การซึ่งมิได้ตอบหนังสือนี้ เข้าไป ก็เพราะมีเหตุการชดชวาง
ฎาเจ็บไข้ แลเมื่อว่าตามความจริงอีกอย่างหนึ่ง ก็ยังมีสุรนำใจกันชด
เจนนัก เป็นแต่ความเชื่อเก่าซึ่งไต่มอบหมายไปเป็นที่ตั้ง มาบัดนี้ไต่

ทราบข่าวจากผู้ซึ่งกลบเข้ามาทางปวง ก็ได้เห็นแล้วว่าถ้อยคำที่กล่าวนั้น
เป็นคำจริงสมกับความจริง ขอให้รู้สึกตัวเถิดว่าเป็นผู้หนึ่งซึ่งได้รับ
ความไว้วางใจอันสนิท จะไม่เป็นแต่ผู้ค้าเจ้าแผ่นดิน เช่นมีผู้กล่าว
ด้วยเหตุที่พระยาวิสุทธิได้ออกไปแต่แรก ลูกก็ยังห้ามมีท่าทางซึ่งจะได้เป็น
ใหญ่โตอย่างนั้นไม่ แลเป็นเวลาทีชุลมุนอยู่ด้วย ยังมีน้ำใจกล้าหาญที่
จะรับเป็นธุระ เมื่อคิดถึงการแต่แรกมาจนถึงคำปฏิญาณนี้ ก็เป็นอัน
สมต้นสมปลายควรเชื่อถือได้ ขอให้วางใจเถิด ว่าคำปฏิญาณมานั้น
เป็นที่เชื่อฟังแน่นอนแล้ว

(พระปรมาภิไธย) สยามินทร์

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๒๐ มิถุนายน รัตนโกสินทร ๒๔ ๑๑๔

ถึง พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์

ด้วยได้รับหนังสือลงวันที่ ๑๕ uly ๑ วันที่ ๒๒ uly ๑ เดือน
มีนาคม รัตนโกสินทร ๒๓ ๑๑๓ ส่งรายงานและคำให้พรคำตอบ ใน
การสถาปนามกุฎราชกุมาร กษัตริย์บอกรว่าทศวันวิกตอเรีย มีโทรเลขให้
ลูกไปเฝ้าที่วัดเชอรวรณน เป็นที่ยินดีแลพอใจในการที่ใดจักได้ทำทางปวง
นนั้นแล้ว

(พระปรมาภิไธย) สยามินทร์

สถานทูตสยาม กรุงลอนดอน

วันที่ ๒๑ มิถุนายน รัตนโกสินทร ๒๔ ๑๓๔

ขอเดชะ ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าฯ

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาส กราบบังคม
ทูลพระกรุณาทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท

ด้วยที่แอสคอตซึ่งสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราช
กุมาร เสด็จประทับอยู่นั้น เป็นที่เขามักการแข่งขันม้าในฤดูเดือนมิถุนายน
ทุก ๆ ปี และเมื่อถึงฤดูแข่งขันม้าในปีก่อน ๆ มีสเตอร์ทอมสันได้เคยเชิญเสด็จ
สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช และพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าอาภากร
เกียรติวงศ์ ย้ายไปประทับอยู่ ณ บ้านเกรย์ตันฮอล ตำบลอ็อกซ์บริคซ์
เวสต์เกรย์ตัน เป็นเมืองที่อยู่เหนือแอสคอตขึ้นไป ใกล้มากข้างลอนดอน
ในเย็นเมื่อถึงเวลามักการแข่งขันม้า มีสเตอร์ทอมสันจึงได้เชิญเสด็จย้ายไป
อยู่ในที่นั้นแต่วันที่ ๑๕ เดือนนั้น ตามเคยดังปีก่อน ๆ ทั้งมีสเตอร์เมยฮอล
ผู้ถวายพระอักษรก็ได้ตามเสด็จไปอยู่ถวายพระอักษรในที่นั้นดังปรกติ และ
นายร้อยเอก ยาร์ ผู้เป็นแพทย์ประจำพระองค์ ก็ได้ไปตรวจและเยี่ยมใน
ที่นั้นด้วย

ในเวลาเมื่อเสด็จไปประทับ ณ ที่นั้นแล้ว สมเด็จพระบรมโอรสา
ธิราชได้เสด็จไปทอดพระเนตรการเล่นคริกเก็ตที่ โรงเรียนเอวิลินส์หนหนึ่ง
เป็นการเชื่อเชิญของอาจารย์ในโรงเรียนนั้น เพราะโรงเรียนนั้นเป็นโรงเรียน
ที่มีสเตอร์ทอมสันได้เล่าเรียนมาในที่นั้นแต่ครั้งยังเด็กอยู่ จึงคุ้นเคยต่อมา

อนึ่ง พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ ซึ่งเสด็จเข้าไป
กรุงปารีสและประจวบไปอีกนั้น ต่อมาได้ทราบเกล้าฯ ว่าประชวรมากไป
คือพระยอดที่ใต้พระหนุของขวานนั้น มีพระโลหะและปวศร้าวมากขึ้นทุกวัน
ทำให้อาพระโอรสผู้เสวยและมีพระค้ำรัสไม่ได้ถนัด หมอที่เคยทรงใช้สอยกับ
หมอนที่ปารีส ปรึกษากันเห็นว่า มีของร้ายอยู่ภายในควรต้องผ่า ถ้าทิ้งไว้
จนแตกเอง ก็จะทำให้ยากไปนานวันและเป็นการน่ากลัว จึงตกลงได้ผ่าหนหนึ่ง
เมื่อวันที่ ๑๕ ควักได้พระโลหิตร้ายดำ ๆ ช้างในออกแล้ว ในวันนั้นยังปวด
ไม่สิ้น หมอตรวจเห็นว่าผ่ายังไม่ลึกพอ จึงผ่าอีกหนหนึ่งเมื่อวันที่ ๑๖
ครั้งนวดได้พระโลหิตร้ายเช่นนั้นปนกับพระบุโพออกมาจนสิ้นเชิง ตั้ง
แต่นั้นมาพระอาการก็ทุเลา ๆ ขึ้นโดยเร็ววัน พระโลหะก็ยุบลงและค่อย
เสวยพระอาหารและมีพระค้ำรัสได้มากขึ้นเสมอ ๆ จนบัดนี้ เป็นแต่ที่
พระแผ่นดินยังต้องใส่สาลี่ชุบพระโอสถจุกไว้เสมอ กว่าจะรักษาพระมังสะ
ให้ตนขนจนเต็มทักจะเป็นหายได้ เป็นอันหมดสิ้นอันตรายซึ่งจะพึงวิตก
วิจารณ์แล้ว

ในเวลาเมื่อทรงพระประชวรอยู่นั้น ข้าพระพุทธเจ้ามีความร้อนใจ
อยู่ เกรงถ้ามากมายช้านไป จะเป็นเหตุให้ตัดประโยชน์การเล่าเรียนของ
สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ซึ่งจะเกิดแต่ความเห็นว่าเป็นเหตุไปแต่กรุงเทพฯ
แต่ที่จริง ถึงโดยเมื่อเวลาทรงพระประชวรอยู่ หรือหากจะชักช้าเนิ่น
นานไปเท่าใด ในบรรดาพวกข้าพระพุทธเจ้าผู้สนองพระเดชพระคุณอยู่ใน
สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชนั้น จะได้แลเห็นความไม่สำเร็จบังเกิดชนแก่
การเล่าเรียนหรือการรักษาสมาเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราช

กุมาร นนทหามิไต ทวิตกอยู่ก็เพียงจะห้ามถวายความเห็นว่าเป็นเหตุซึ่ง
จะมขนิมิไตเท่านั้น เพราะเหตุที่การใดๆ พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้า
สวัสดิโคธภนก็ได้ทรงจัดไว้เป็นแบบแผนโดยเรียบร้อยแล้ว ถึงจะช้าวันไป
เท่าใด การทุกสิ่งทุกอย่างก็คงจะดำเนินและ ดำรงไปตามทางและแบบแผน
จนกว่าจะมีเวลาสามารถตรวจตราด้วยพระองค์ต่อไปอีกได้

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ขอเดชะ

ข้าพระพุทธเจ้า

วิสุทธสิริวิภา

สถานทูตสยาม กรุงลอนดอน

วันที่ ๒๘ มิถุนายน รัตนโกสินทร ศก ๑๓๔

ขอเดชะ ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าฯ

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาส กราบบังคม

ทูลพระกรุณาถวายใฝ่าละอองธุลีพระบาท

ด้วยสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยาม

มกุฎราชกุมาร ซึ่งเสด็จประทับอยู่ ณ เกรย์ตันฮอลัน ไต่เสด็จกลับไป

ประทับ ณ แอสคอตแล้วแต่วันที่ ๒๔ พร้อมด้วยพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์

เจ้าอาภากรเกียรติวงศ์ และหม่อมราชวงศ์สิทธินุชง ไต่โดยเสด็จไปนั้น

ก่อนนั้น ก็มีใฝ่มีการแปลกประหลาดอันใดซึ่งควรจะกราบบังคมทูล

พระกรุณา นอกจากความสำราญซึ่งมีอยู่เป็นปรกติ

อนึ่ง พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ ซึ่งทรงพระ
ประสูติอยู่นั้น ได้ทราบเกล้าฯ ว่าพระแผลที่ผ่าก็หายเกือบเป็นปกติ
อยู่แล้ว และเสด็จทรงรถเที่ยวได้บ้างแล้ว

ควรมีควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ขอเดชะ

ข้าพระพุทธเจ้า

วิสุทธิสารภักดิ์

สถานทูตสยาม กรุงลอนดอน

วันที่ ๕ กรกฎาคม รัตนโกสินทร ๒๔ ๑๓๔

ขอเดชะ ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าฯ

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาส กราบบังคม
ทูลพระกรุณาทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท

ด้วยระหว่างเวลาที่ล่วงแล้วมา ๗ วันนั้น สมเด็จพระบรมโอรสา
ธิราช สยามมกุฎราชกุมาร ได้เสด็จประทับอยู่ ณ แอสคอต ทรงเล่าเรียน
โดยปกติ มิได้มีการแปลกประหลาดอันใด

มีแต่การลวงหน้าที่จะกราบบังคมทูลพระกรุณาใต้ คือเมื่อขก
นั้น สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ได้เสด็จข้ามไปปารีส แล้วเสด็จประทับ
อยู่ ณ หัวเมืองชายทะเลของฝรั่งเศสในฤดูร้อน บินมีกำหนดไว้ว่าจะได้
เสด็จไปในวันที่ ๑๓ เดือนนี้ เพราะฉะนั้น สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช
จะได้เสด็จจากแอสคอตมาลอนดอน ในวันที่ ๑๑ ประทับ ณ สถานทูต

คำวนั้น มีสเตอร์เวอน์จะเชิญเสด็จไปทอดพระเนตรดอกไม้เพลิงที่วังแก้ว
รุ่งขึ้นวันที่ ๑๒ เวลาค่ำ จะมีการประชุมเลี้ยงอาหารค่ำ ณ สถานที่นั้น
จะมีชาวยุโรปมาข้างตามสมควร เป็นการเชิญของราชทูตสยาม กรุง
ลอนดอน เพื่อในการพบปะสนทนาปราศรัยกันตามธรรมเนียม บ้านใหญ่ ๆ
มักจะมีกบปละครึ่งหนึ่งสองครึ่ง ในครั้งนั้นจึงเป็นเหตุให้เฝ้าสมเด็จพระบรม
โอรสาธิราชด้วย รุ่งขึ้นวันที่ ๑๓ จะได้เสด็จจากประเทศอังกฤษข้ามไป
กรุงปารีส จะได้เสด็จประทับอยู่ ณ สถานที่สยามในกรุงปารีส ต่อขึ้นไป
ในปลายเดือนนี้ จะได้เสด็จไปประพาสกรุงเบลเยียม แล้วกลับมาประทับ ณ
หัวเมืองชายทะเลของฝรั่งเศส แห่งใดแห่งหนึ่งยังไม่เป็นแน่ได้ การต่อไป
จะได้กราบบังคมทูลพระกรุณาเพื่อทรงทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท
ในภายหลัง

ควรมีควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ขอเดชะ
ข้าพระพุทธเจ้า

วิสุทธิสุริยศักดิ์

สถานทูตสยาม กรุงลอนดอน

วันที่ ๑๒ กรกฎาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๓๘

ขอเดชะ ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าฯ

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาส กราบบังคม

ทูลพระกรุณาทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท

ด้วยเมื่อวันที่ ๑๐ มีสเตอร์ทอมสันได้เชิญเสด็จสมเด็จพระบรม
โอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร ไปทอดพระเนตรแข่งเรือในแม่น้ำเทมส์
ณ ตำบลเชลล์ ครั้นวันที่ ๑๑ เวลาเช้าได้เสด็จจากแอสคอตมาลอนดอน
ประทับ ณ สถานทูตสยาม เวลาบ่าย ๔ โมงครึ่ง วันนั้น บารอน วอน
ไรชแมน (Baron Von Richman) ผู้เคยเฝ้าและทรงรู้จักแต่ครั้งมีการ
ประชุม ณ สถานทูตสยาม เมื่อเดือนมีนาคมนี้ ได้เชิญเสด็จขีบรรดเที่ยว
ไปวังแก้ว และได้ทอดพระเนตรดอกไม้เพลิง แล้วขีบรรดกลับมาเสวย
ขีบเปอที่บ้านท่านผู้นั้น แล้วเสด็จกลับมาถึงสถานทูตสยาม เวลาบ่ายเศษ
วันนั้นเป็นวันจะได้มีการประชุมเลี้ยงอาหารค่ำ ณ สถานทูตนี้ และ
กำลังเตรียมการที่จะเสด็จข้ามไปปารีสในพรุ่งนี้เวลาเช้า

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ขอเดชะ

ข้าพระพุทธเจ้า

วิสุทธิวิสัยศักดิ์

สถานทูตสยาม กรุงปารีส

วันที่ ๒๐ กรกฎาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๓๔

ขอเดชะ ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าฯ

ข้าพระพุทธเจ้า

ขอพระราชทานกราบบังคมทูลพระกรุณาทรง

ทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท

๒ ๕ ๒ ๕ ๕ ๕ ๕
ถวายเมื่อวันท ๑๒ เดือนนี้ ขณะเมื่อสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช

เจ้าฟ้ามหาจักรีราชกุมาร สเด็จพระประทีปอยู่ ณ สถานทูตกรุง
ลอนดอน พระยามหาโยธา ราชทูต ได้เชิญชาวต่างประเทศมาเฝ้า
สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร และมีการเลี้ยงอาหาร
ค่ำ ผู้ที่ใคร่ขเชิญมาในวันนั้น คือ ราชทูตฝรั่งเศส ราชทูตเดนมาร์ก
ราชทูตญี่ปุ่น ซึ่งประจำราชสำนักกรุงอังกฤษ และแอดมิราลฟริแมนเคิล
กับข้าราชการฝ่ายสยามซึ่งเป็นชาวยุโรป มีมิสเตอร์เวอนี่ เสเกรตารี และ
มิสเตอร์ลอฟตัส อัครราชทูตในสถานทูตนั้น (ผู้ที่มีภรรยาที่เชิญภรรยาไปด้วย)
สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร ได้เสด็จประทับเสวย
ในราว ๒ ทุ่ม พร้อมด้วยพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าอากาศเกษรติวงศ์
ข้าราชการสยามและชาวต่างประเทศ เมื่อสิ้นการเลี้ยงแล้วมีรับสั่งปรา
ศรัยแก่ผู้มาเฝ้าเหล่านั้น จนเวลา ๕ ทุ่มเศษ ต่างก็ถวายคำนับลากลับไป

๕ ๕ ๒ ๕ ๕ ๕ ๕
รุ่งขึ้นวันที่ ๑๓ เวลา ๕ โมง สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช กับ

พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าอากาศเกษรติวงศ์ ได้เสด็จจากลอนดอน
โดยรถไฟแต่สถานีวิกตอเรีย พร้อมด้วยผู้โดยเสด็จ คือ พระยาราช
วัลลภานุสิษฐ์ หลวงสรสิทธิยานการ หม่อมราชวงศ์สิทธิ และข้า
พระบาทเจ้า ไปลงเรือที่ท่าโคเวอ ไปขึ้นท่ากาเลสฝั่งฝรั่งเศส มีข้าราชการ
สยามที่พระเจ้าอนงยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ ได้ทรงจัดให้ไป
คอยรับเสด็จอยู่ ๒ นายคือ พระยาสุริยานุวัตร^(๑) และหลวงภักดีบรมนารถ
มาจัดห้องเสวยและจัดห้องรถพิเศษไว้รับเสด็จอยู่ เสด็จประทับเสวยแล้วขึ้น
รถไฟต่อมาจนถึงสถานีกาตูนอ ในกรุงปารีส เวลา ๑ ทุ่ม กับ ๑๐ นาที

(๑) พระยาสุริยานุวัตร (เกิด บุนนาค) อัครราชทูต ณ กรุงปารีส

พระเจ้านั่งงยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ พร้อมด้วยสมเด็จพระเจ้า
ลูกยาเธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ และพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ารพี
พัฒนศักดิ์^(๑) พระองค์เจ้าประวิตรวชิรมโนคม^(๒) พระองค์เจ้าบุรฉัตรไชยากร
กับข้าราชการสยาม ณ กรุงปารีสทุกนายมาคอยรับเสด็จอยู่ ได้เชิญเสด็จ
ไปประทับ ณ สถานทูตสยาม กรุงปารีส

ในระหว่างนั้นต่อมา สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราช
กุมาร กับสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ และพระเจ้า
ลูกยาเธออีก ๓ พระองค์ ต่างมีพระยัติปราโมทย์ที่ได้เสด็จมาประจวบกัน
พร้อมอยู่ ณ สถานอันเดียวกันในสมัยหนึ่งนี้ ต่างพระองค์ทรงเล่นและ
สนทนาด้วยความพระสำราญนัก ส่วนการเที่ยวเล่นต่างๆ ซึ่งเป็นการ
นอกคฤหัสถ์สถาน มีการฝึกหัดรถไบซิกเกิ้ล คือ พระเจ้านั่งงยาเธอ พระองค์เจ้า
สวัสดิโสภณ ได้เชิญเสด็จไปทรงซ้อมไบซิกเกิ้ลในโรงสำหรับฝึกหัด และ
เชิญเสด็จทรงรถไบซิกเกิ้ลไปเที่ยวตามถนนในวณะ ซึ่งพระเจ้านั่งงยาเธอ
พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ และข้าราชการสยามหลายนาย ได้โดยเสด็จ
แวกล้อมไป ก็มี การเที่ยวทอดพระเนตรละครคอนต่างๆ ในเวลาว่างอัน
สมควร

ส่วนการสำคัญที่ในระหว่างนี้ คือเมื่อวันที่ ๑๔ พระเจ้านั่งงยาเธอ
พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ ได้เชิญเสด็จสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ไปทอด
พระเนตรการเดินกระบวนทหาร ซึ่งได้มีในสนามแห่งหนึ่งในวณะ ซึ่งมี
สำหรับการรณรงค์ในวันที่ ๑๔ เดือนกรกฎาคม ซึ่งคล้ายกับวันแรกตั้ง

(๑) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์
(๒) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงปราจิณกิติบดี

รับขลิบกัน เคยมีธรรมเนียมมาทุก ๆ ปี เจ้าพนักงานได้ถวายที่สำหรับ
ประทับทอดพระเนตร สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชได้เสด็จพร้อมด้วย
สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอและพระเจ้าลูกยาเธอหลายพระองค์ กับข้าราชการ
การสยามหลายนาย ทอดพระเนตรอยู่จนเวลาเลิกการ

เมื่อวันที่ ๑๘ พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ ได้เชิญ
ชาวต่างประเทศ คือ ม. ชาโมโต เสนาบดีว่าการต่างประเทศของฝรั่งเศส
ม. บองปา เจ้าพนักงานในกระทรวงต่างประเทศหัวหน้าแผนกการค้าชาย ๑
อุปทูตจีนและอุปทูตเดนมาร์ก ซึ่งประจำการอยู่ในกรุงปารีสด้วยอีก ๒ นาย
มาเฝ้าสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช แล้วมีการเลี้ยงอาหารค่ำ ณ สถานที่
สยามนั้น สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เสด็จประทับโต๊ะเสวยพร้อมด้วย
พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้า
รพีพัฒน์ศักดิ์ พระองค์เจ้าประวิตรวรัณโณคม และข้าราชการสยาม
ทั้งชายยุโรปซึ่งรับราชการอยู่ ณ สำนักราชทูตสยาม กับผู้ทรมเชิญมา
นั้น ๆ ด้วย รวม ๑๘ ด้วยกัน เมื่อเสร็จการเลี้ยงแล้ว ได้สนทนาปราศรัย
กันอยู่จนเวลา ๕ ทุ่มเศษ ผู้ที่มาเฝ้าได้ถวายคำนับทูลลากลับไป

วันที่ ๑๙ เวลาบ่าย ๔ โมง ๒๕ นาที สมเด็จพระบรมโอรสา
ธิราช สยามมกุฎราชกุมาร ได้เสด็จไปหา ม. เฟลิกซ์ฟอว์ ผู้เป็นประธานา
ธิบติแห่งชาติฝรั่งเศส ณ ที่สำนักปลาเลเคอเอลิเส่ พร้อมด้วยพระเจ้าน้อง
ยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ และพระยาราชาवलลภานุสิษจุ์ หลวง
สวัสดิทธานุกการ พระสุริยานุวัตร อุปทูต และข้าพระพุทธเจ้า เสด็จไปโดย
ทางไปรเวต ทรงสนองพระองค์พลเรือนธรรมดา แต่พระยาราชาवलลภา
นุสิษจุ์กับหลวงสวัสดิทธานุกการแต่งเครื่องยศทหาร เมื่อถึงที่สำนักถนนมหาร

ยื่นเข้าแถวเข้าเฝ้าตรัยเสด็จ เจ้าพนักงานในกระทรวงต่างประเทศผู้หนึ่ง
เชิญเสด็จสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชและพระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้า
สวัสดิ โศภนเข้าไปพบประธานาธิบดีในห้องที่คอยรับอยู่ ประมาณ ๑๐ นาที
จึงมีรับสั่งให้หาข้าราชการผู้ โดยเสด็จเข้าไปทรงชักนำต่อประธานาธิบดี
ฝ่ายประธานาธิบดีก็ชักนำนายทหารคนสนิทให้เฝ้าสมเด็จพระบรมโอรสา-
ธิราช สยามมกุฎราชกุมาร แล้วสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชก็ลา
ประธานาธิบดีเสด็จกลับมา ณ สถานที่สยาม

ควรมีควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ขอเดชะ
ข้าพระพุทธเจ้า

วิสุทธสุริยศักดิ์

โฮเต็ลคอนติเนนเต็ล เมืองออสเตนต์
วันที่ ๒๕ กรกฎาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๑๔

ขอเดชะ ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าฯ

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาส กราบขังคม
ทูลพระกรุณาถวายใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท

ด้วยการที่สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร
ได้เสด็จไปหาประธานาธิบดีฝรั่งเศสในวันที่ ๑๕ ตามที่ข้าพระพุทธเจ้าได้
กราบขังคมทูลพระกรุณามาแล้วนั้น ในวันที่ ๑๕ นั้นเวลาเย็นประธานาธิบดี
ฝรั่งเศสได้ให้นายทหารผู้หนึ่งนำการ์ดชื่อมาเยี่ยมตอบ ต่อ นั้นมา

ประธานาธิบดีได้ถวายการเชิญเสด็จไปทอศพระเนตรที่ต่าง ๆ คือเมื่อวันที่ ๒๒ ได้เชิญเสด็จไปทอศพระเนตรที่ทำพรมเจียมต่าง ๆ ในเวลาบ่าย เวลาค่ำเชิญเสด็จไปทอศพระเนตร.....ประธานาธิบดีได้ถวายห้องของประธานาธิบดี เป็นที่ประทับ วันที่ ๒๓ ได้เชิญเสด็จไปทอศพระเนตรที่ทำเครื่องถ้วยชามต่าง ๆ ในตอนบ่าย ได้เชิญเสด็จทอศพระเนตรโรงงาน เหล่านี้ มีเจ้าพนักงานในกรมท่าของฝรั่งเศสไปคอยรับเสด็จอยู่ในที่นั้น ๆ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชได้เสด็จพร้อมด้วยพระอนุชาทั้งหลาย และข้าราชการสยามหลายนาย

ในวันที่ ๒๑ หาได้มีการเชิญของอภิปไตยฝรั่งเศสไม่ เพราะเป็นวันอาทิตย์ พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ จึงได้เชิญเสด็จสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช พร้อมด้วยสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ พระเจ้าลูกยาเธอทุกพระองค์ และข้าราชการสยาม ลงเรือกลไฟสตีมลอนซ์แล่นล่องไปเที่ยวตามลำน้ำแซน ตั้งแต่เวลาเที่ยง เสวยกลางวันในเรือ จนเวลาประมาณ ๑ ทุ่มจึงแล่นกลับขึ้นมาแวะชนบทที่ตำบลแซนตอแบ เสวยค่ำแล้วเสด็จกลับทรงรถ ไปชั่วโมงหนึ่งถึงปารีส

วันที่ ๒๔ เป็นวันกำหนดที่จะเสด็จไปประเทศเบลเยียม เวลาเที่ยง ๒๕ นาที พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ ได้เชิญเสด็จสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ออกจากสถานทูตสยามไปสแตชันกาตูนอชนรถไฟ ข้าราชการที่โดยเสด็จ คือ พระยาราชวัลลภานุสิษฐ์ หลวงสรสิทธิยานุการ และข้าพระพุทธเจ้า รถไฟออกจากปารีสบ่ายโมง ๕ นาที แล่นไปตามเมืองลิล (Lille) เวลา ๒ ทุ่ม ๑๑ นาที ถึงเมือง

ออสเต็นท์ (Ostend) หัวเมืองชายทะเลของประเทศเบลเยียม ซึ่งเป็น
เมืองที่พระเจ้ากรุงเบลเยียม^(๑) เคยเสด็จประทับอยู่ในฤดูร้อน และจะรับ
สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชที่นั่น ม. ยัคคมินส์ มารับเสด็จที่สเตรซัน
แล้วเชิญมาประทับอยู่ ณ โฮเต็ลนั้น

วันที่ ๒๕ เวลาบ่ายโมง ๑ ม. ยัคคมินส์ นายพลโท บริมมอ
(Lieutenant General Bristmont) ผู้ออกจากราชการแล้วในบัดนั้นมาเฝ้า
พระเจ้าอันองยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิ์โคโฌน เพื่อขอหารือในการเล่าเรียน
ฝ่ายทหารแห่งสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช และได้เฝ้าสมเด็จพระบรม
โอรสาธิราชด้วย แล้วได้เลี้ยงอาหารกลางวันในที่ประทับ เวลาเย็น
ม. ยัคคมินส์ เชิญเสด็จไปทรงพระดำเนินประพาสสถานบ้านเมือง

ในวันนั้น เวลาค่ำทุ่ม ๑ เป็นเวลาเฝ้าพระเจ้ากรุงเบลเยียม
สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชทรงสนองพระองค์สิ้นสำหรับเวลาเย็น ประทับ
เครื่องราชอิสริยาภรณ์ช้างเผือกสยาม พระเจ้าอันองยาเธอ พระองค์เจ้า
สวัสดิ์โคโฌน และข้าราชการที่ตามเสด็จทั้งหมด ได้โดยเสด็จด้วย
ทั้ง ม. ยัคคมินส์ มีรถหลวงมารับเสด็จที่ โฮเต็ล เชิญเสด็จไปที่พระราชวัง
ที่ประทับ ณ เมืองนั้น เป็นอย่างไรโปรด พระเจ้ากรุงเบลเยียมคอยรับอยู่
ณ ห้องพัก เมื่อสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเสด็จไปถึง พระเจ้ากรุง
เบลเยียมทรงจับพระหัตถ์และมีพระคำรัสปราศรัยตามสมควร แล้วเสด็จไป
สู่ที่ประทับเสวยพร้อมด้วยข้าราชการทั้งสองฝ่าย รวม ๒ ฝ่ายหมดด้วยกัน
ฝ่ายเบลเยียมก็ไม่มีพระบรมวงศานุวงศ์องค์ใด แต่ข้าราชการมีทงน
แต่ต่างเครื่องเวลาค่าประทับเครื่องราชอิสริยาภรณ์ พระเจ้ากรุงเบลเยียมทรง

(๑) พระเจ้าลีโอโปลด์ ที่ ๒

เครื่องราชอิสริยาภรณ์ช้างเผือกสยาม ในเวลาประทับโต๊ะที่เสวย ได้มีพระ
คำรัสด้วยสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเป็นอย่างสนิท และในเรื่องสำหรับ
เด็ก ๆ และการเที่ยวไปมาเป็นต้น เมื่อเสวยแล้วมาประชุมสนทนากันอยู่ใน
ห้องพักประมาณ ๑๕ นาที สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชก็ทูลลากลับ
พระเจ้ากรุงเบลเยียมเสด็จตามส่งเกือบถึงพระทวารชั้นนอก แล้วก็มีพระ
คำรัสลากลับไป สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเสด็จกลับมาถึงโฮเต็ลที่พัก

วันเวลาบ่ายมีกำหนดที่จะได้เสด็จออกจากเมืองนี้ไปประพาส
เมืองแอนต์เวิร์ป (Antwerpen) หัวเมืองข้างเหนือในประเทศเบลเยียมต่อไป

ควรมีควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ขอเดชะ
ข้าพระพุทธเจ้า

วิสุทธิสารภักดิ์

ป.ล. ในวันนี้ เมื่อเขียนหนังสือฉบับนี้แล้ว เวลาเที่ยงแล้ว ๑๕ นาที
พระเจ้ากรุงเบลเยียมเสด็จขึ้นมาเยี่ยมตบสมเด็จเจ้าพระบรมโอรสา
ธิราช สยามมกุฎราชกุมาร ณ โฮเต็ลนี้ เสด็จขึ้นมาประทับอยู่ใน
ห้องรับแขก มีพระราชดำรัสอยู่ประมาณ ๑๕ นาที ก็เสด็จกลับไป
สมเด็จเจ้าพระบรมโอรสาธิราช และพระเจ้าอนงยาเซอ พระองค์เจ้า
สวัสดิโศภน ได้เสด็จลงไปรับเสด็จและส่งเสด็จจนถึงทางที่จะออก
ประตูโฮเต็ล และพระเจ้ากรุงเบลเยียม เมื่อเสด็จมานั้น เสด็จกลับ
รถพระที่นั่งอย่างไปรวดเร็ว ทรงสนองพระองค์พลเรือน (ฟรอกโค็ด)
มีราชองครักษ์แต่งอย่างพลเรือนตามเสด็จมาด้วยคนหนึ่ง

พระราชอาญาไม่พ้นเกล้า ฯ หนังสือฉบับนี้เขียนไม่
เรียบร้อยสมควรที่หนังสือกราบบังคมทูลพระกรุณา เป็นเพราะ
เขียนในระหว่างวุ่นเดินทางอยู่ และรีบที่จะให้ทันคราวเมล็ด้วย
ขอพระราชทานพระมหากรุณาโปรดเกล้า ฯ เป็นที่พึง

ขอเดชะ

ข้าพระพุทธเจ้า

วิสุทธสุริยศักดิ์

โฮเต็ลเบลิว กรุงบรัสเสลส์

วันที่ ๓ สิงหาคม รัตนโกสินทร ๒๔๘๘ ศก ๑๓๘

ขอเดชะ ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้า ฯ

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาส กราบบท
บังคมทูลพระกรุณาทราบบัดฝ่าละอองธุลีพระบาท

ด้วยเมื่อวันที่ ๒๖ เดือนพฤษภาคม ซึ่งเป็นวันที่สมเด็จพระบรม

โอรสาดิราช สยามมกุฎราชกุมาร จะเสด็จจากเมืองออสเตนค์ไปเมือง
แอนต์เวิร์ปนั้น เวลากลางวัน สมเด็จพระเจ้ากรุงเบลเยี่ยมเสด็จมาเยี่ยม
ครั้นเสด็จกลับ ก็เสวยกลางวัน เสร็จแล้วเสด็จจากโฮเต็ลไปสถานีรถไฟ
พวราชองครักษ์ในสมเด็จพระเจ้ากรุงเบลเยี่ยมไปคอยรับอยู่ที่นั่น ว่าสมเด็จพระ
เจ้ากรุงเบลเยี่ยมมีรับสั่งให้ ไปส่งเสด็จที่สถานี และเจ้าพนักงาน
รถไฟได้จัดรถสำหรับราชการหลังหนึ่งถวายเป็นรถพระที่นั่ง เพื่อจะได้พ่วง
ไปตลอดเวลาเดินทางในประเทศเบลเยี่ยม มีพนักงานกำกับไปด้วยผู้หนึ่ง

ตลอดทาง และ ม. ยัคคิมินส์ได้โดยเสด็จไปทั่วตลอดในประเทศเบลเยียม
เวลาบ่าย ๔ โมง ๓๖ นาที รถไฟออกจากสเตรซันเมืองออสเตนต์
ถึงสเตรซันเมืองแอนต์เวิร์ปเวลาทุ่ม ๑ มีนายทหาร ๒ นาย คือ ผู้หนึ่งเป็น
เอตคิงของบัญชาการทหาร ผู้หนึ่งเป็นเจ้าของพนักงานเรือสำหรับเที่ยวตรวจ
ราชการทหารในลำน้ำ มารับเสด็จอยู่ที่สเตรซัน แล้วเสด็จไปประทับ
ณ ไฮเต็ล เซนต์ แอนโทนี

วันที่ ๒๗ เวลาเช้า เสด็จลงเรือกลไฟสตีมลอนซ์ ซึ่งเป็นเรือ
ตรวจการของกรมทหาร และนายทหารทั้ง ๒ นั้นโดยเสด็จด้วย เล่นไป
ตามลำน้ำ ทอดพระเนตรบ่อม ๒ แห่ง ซึ่งตั้งอยู่ริมน้ำในพวkb่อมซึ่งเป็น
ที่รักษาบ้านเมืองชั้นกลาง เสวยกลางวันในเรือ แล้วเล่นเรือกลับมา
เสด็จขึ้นรถไปทอดพระเนตรบ่อมและปรากรและโรงทหาร สำหรับบ่อมนั้น
เป็นพวkb่อมซึ่งตั้งอยู่ที่แนวปรากรเป็นที่ป้องกันชั้นในแห่งหนึ่ง แล้ว
เสด็จกลับมาแวะทอดพระเนตรศาลากลาง (Town Hall) และวัดใหญ่
ในเมืองนั้น แล้วเสด็จกลับไฮเต็ล

วันที่ ๒๘ เวลาเช้าเสวยแล้ว เสด็จขึ้นรถไปประพาสสถาน
บ้านเมืองและตามร้านบางแห่ง แล้วไปทอดพระเนตรสวนสัตว์อยู่จน
เวลาจวนเที่ยง แวะเสวยกลางวันในที่ไกล ๆ นั้น แล้วเสด็จขึ้นรถไฟ
เวลาเที่ยงแล้ว ๕๕ นาที รถไฟออกจากสเตรซันเมืองแอนต์เวิร์ปไปเมือง
สปา (Spa) เป็นเมืองตั้งอยู่ในระหว่างป่าไม้และเนินเขา เป็นที่อากาศดี
มีน้ำพุร้อนอยู่หลายแห่ง และพระนางเจ้าแห่งกรุงเบลเยียมเสด็จไป
ประทับอยู่ที่นั่นในเวลาฤดูร้อน ถึงเวลาบ่าย ๔ โมง ๕๐ นาที เสด็จไป
ประทับอยู่ ณ ไฮเต็ลบริตันี ภรรยา ม. ยัคคิมินส์และบุตรชาย ๒ คน

กับบุตรเขยไปจัดการคอยรับเสด็จอยู่ที่โฮเต็ลนั้น ในคํานั้นได้เชิญ
ม. ยัคคมินส์ทั้งภรรยาและบุตรชายบุตรเขย มาเลี้ยงอาหารค่ำที่โฮเต็ล

วันที่ ๒๕ เวลาเช้าได้เสด็จประพาสโรงสำหรับทำไวเป็นที่อาบน้ำ
และคมนาแร่ ซึ่งเป็นที่นบถถือว่าเป็นยาทำให้มีความสบายแก่ร่างกาย
สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ได้ลองทรงและเสวย แล้วกลับมาโฮเต็ล
วันนั้นเวลาบ่าย ๒ โมงเศษ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช กับพระเจ้า
น้องยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ ได้เสด็จไปเฝ้าพระนางเจ้าแห่ง
กรุงเบลเยียม พร้อมกับ ม. ยัคคมินส์ และพระยาราชาวัลลภาณุสฤษดิ์
เสด็จกลับจากนั้นแล้ว ขนทรงรถขยับ ขึ้นไปตามเนินเขา ประพาสลำเนา
ป่าไม้และแหวะทอดพระเนตรหน้าพหลหลายแห่ง แล้วแหวะเยี่ยม ม. ยัคคมินส์และ
บุตรภรรยาที่ขาน ซึ่งพักอยู่ริมทางที่ผ่านลงมาจากเนินเขา แล้วเสด็จ
กลับโฮเต็ล เวลาค่ำ ม. ยัคคมินส์เชิญเสด็จไปเสวยที่ขานนั้นพร้อมด้วย
ข้าราชการฝ่ายไทยที่ตามเสด็จ และภรรยากับบุตรทั้งหลายของ ม.
ยัคคมินส์หมดด้วยกัน

วันที่ ๓๐ ตอนคนพระฉนมและเสวยแต่เช้า แล้วเสด็จไปสเตรชัน
รถไฟเพื่อจะไปเมืองลิเยซ (Liege) ทางชั่วโมงเศษ เวลาเช้าโมง ๑ กับ
๑๕ นาที รถไฟออกจากสเตรชันจนถึงเมืองลิเยซแล้ว เสด็จไปทอดพระเนตร
การทำขึ้นใหญ่ และการชุกแร่ที่.....

ได้ทอดพระเนตรโรงงานต่าง ๆ เป็นอันมาก ตั้งบนที่ท่าในถนน
ทุกชนิด และได้ลองยิงปืนล่อแต่แก่เปลล่า และเขาถวายให้ทรงยิงด้วย
โรงงานเหล่านั้นเป็นที่ใหญ่เช่นอาร์มสตรองในเมืองอังกฤษเป็นต้น ทำ

ตั้งแต่การขุดแร่ ถลุงแร่ หลอมเหล็ก ขึ้นไปทุก ๆ ชั้นจนทำเป็นขั้น
เวลาเสด็จทอดพระเนตรจากโรงนั้นไปโรงนี้ เสด็จด้วยรถไฟสำหรับใช้ใน
โรงงานของเขาซึ่งมีทางไปมาตลอด ใช้คนทำงานกว่าหมื่นคน และได้
เสด็จลงไปทอดพระเนตรบ่อถ่านหินบ่อหนึ่งลึก ๕๔๑ เมตร ประมาณพื้นที่
๑๗๐๐ ไร่ เมื่อจะลงไปต้องเปิดเครื่องทรงสวมเสื้อคนงาน เพราะ
ในนั้นเย็นเปราะที่สุด และลงไปด้วยลิฟต์ (Lift) ตามช่องที่ทำตรงลงไป
และไม่มีถนนหนทางที่ขุดหาถ่านหินอยู่ใต้แผ่นดิน ในลิฟต์ลงไปได้เพียง
๘ คน คือ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้า
สวัสดิโสภณ กับพวกข้าพระพุทธเจ้าอีก ๓ คน และนาย ๆ ในพวกเจ้าของ
เป็นผู้พาอีก ๓ คน ม. ยัคคินส์และคนทั้งหลายยืนถวายนั่งอยู่ข้างบน
เมื่อทอดพระเนตรการเสร็จแล้ว ได้เสวยกลางวันนั้น เจ้าของบริวาร
อย่างแข็งแรงตามธรรมเนียมของผู้ค้าขายที่จะรับแขกให้กว้างขวาง และได้
ทูลถวายขึ้นล่อกระบอกที่ลงยิงแก่สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชกระบอกหนึ่ง
เป็นปืนอย่างถนัดแบกขนบรทุกหลังสัตว์ได้ สำหรับใช้ในป่าเขาในเมือง
คองโก (Congo) ซึ่งเป็นเมืองของพระเจ้ากรุงเบลเยียม อยู่ในประเทศ
อาฟริกา ราคากระบอกละ ๑๖๐ ปอนด์ ในเรื่องนพระเจ้าน้องยาเธอ
พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ ทรงพระดำริว่า จะส่งเงินโดยพระนามแห่ง
สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ไปประทานแก่โรงพยาบาลหรือโรงเรียนใด
ซึ่งจะมีไว้สำหรับคนงานในที่ทำการนั้น ๆ ให้พอสมควรเป็นทางตอบแทน
ครั้นเสวยเสร็จแล้วได้เสด็จออกจากถนนชนรถไฟทอดพระเนตรที่ท่าเครื่อง
แก้วต่าง ๆ อีกแห่งหนึ่ง ใกล้ ๆ ถนนที่ทำเครื่องเหล็กถนน ในที่ท่าเครื่อง

แคว้นกเป็นโรงงานใหญ่แห่งหนึ่ง
ณ เมืองสะปาตามเดิม

แล้วเสด็จกลับยัง โฮเต็ลที่ประทับ

วันที่ ๓๑ เวลา ๕ โมง ๑๕ นาที ได้เสด็จโดยรถไฟไปลงที่เมือง
ลิเยซ แล้วเสด็จโดยรถม้าไปที่ตำบลช็อดฟองเตน (Chaudfontaine)
ของลิเยซ ซึ่งทอดพระเนตรข้อมที่ตำบลนั้น เป็นข้อมหนึ่งในพวกข้อม
อย่างใหม่ ซึ่งทำขึ้นสำหรับป้องกันรอบเมืองลิเยซซึ่งเป็นด่าน.....หน้าคิก
แล้วเสด็จกลับขึ้นรถไปทอดพระเนตรที่ตำบลเล็กแห่งหนึ่ง ที่ตำบล
แฮร์สแตล (Herstal) เป็นบริษัทชื่อว่า “Manufacture Royale d'arme”
เป็นตึกทำขึ้นที่สำหรับใช้ในประเทศเบลเยียม และส่งขายไปประเทศอื่น
ได้ทอดพระเนตรโรงงานต่างๆ ทั้งการไม้ คือทำรางปืน และการเหล็กคือ
ทำกระบอกเครื่องปืน แต่ห้ามการทดลองแร่ในทันที เพราะใช้เหล็กที่ได้
มาจากคอกเกอร์ริล และการตรวจเครื่องปืนและปืนต้นต่างๆ ตลอดถึงที่
ที่สำหรับยิงลองเมอคุมเสร็จแล้ว ได้ทรงยิงลองในที่ที่สำหรับยิงตรวจด้วย
และเจ้าของบริษัทได้ทูลถวายปืนประทับป่าอย่างใหม่ เป็นปืนเมมาเซอ ทำ
สำหรับอธิปไตยเมืองฝรั่งเศสและสวิสเซอร์แลนด์ใช้ แต่สมเด็จพระบรม
โอรสาธิราช กระบอกหนึ่ง ราคาประมาณกระบอกละ ๒ ปอนด์ ทอด
พระเนตรเสร็จแล้ว เสด็จกลับมาประทับ ณ โฮเต็ลเมืองสะปา

วันที่ ๑ สิงหาคม เวลาเช้า เสด็จไปเยี่ยมและลาบุตรภรรยา
ม. ยัคคมินส์.....แล้วเสด็จแวะสร้างน้ำแร่อีกครั้งหนึ่ง แล้วเสด็จมา
เสวยกลางวัน ณ ที่ประทับ ถึงเวลาบ่าย ได้เวลารถไฟจะออกไปกรุง
บรัสเซลล์ เสด็จไปสเตรซัน บุตรเขยและบุตรของ ม. ยัคคมินส์ ไปส่ง

เสด็จถึงสเตรซัน แต่ทว่า ม. ยัคคมีนส์ยังตามเสด็จไปกรุงบรัสเซลล์ด้วย
เวลาบ่าย ๒ โมง ๔๕ นาที รถไฟออกจากสเตรซันเมืองสเปา ถึงกรุง
บรัสเซลล์เวลาบ่ายแล้ว ๑๖ นาที มาประทับ ณ โฮเต็ลน์ เมื่อเสวยค่ำ
แล้ว ม. ยัคคมีนส์เชิญเสด็จเที่ยวทรงพระดำเนินประพาสสถานบ้านเมือง
เวลาประมาณ ๔ ทุ่มเสด็จกลับ

วันที่ ๒ เวลาบ่าย ๒ โมง เสด็จทอดพระเนตรโรงเรียน ทบ. ใน
กรุงบรัสเซลล์ ซึ่งพระเจ้าอันยาคอ พระองค์เจ้าสวัสดิโคธกน ได้ทรง
มุ่งหมายจะให้เป็นที่ตั้งโรงเรียนวิชาฝ่ายทหารแห่งสมเด็จพระบรมโอรสา
ธิราช และได้ทรงตรวจตราไว้โดยละเอียดนั้น เมื่อเสด็จทอดพระเนตร
ทั่วแล้ว เสด็จขึ้นรถผ่านมาส่งการศพระนามและชื่อข้าราชการผู้ โดย
เสด็จทั้งปวงเยี่ยมเสนาบดีบัญชาการยุทธนาการ แล้วเสด็จกลับโฮเต็ล

วันเวลาบ่าย.....โมง..... ได้เสด็จจากกรุงบรัสเซลล์
ไปกรุงปารีส

ในการที่สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จ
ประพาสประเทศเบลเยียมครั้นอยู่ข้างพอประมาณ และทรงพระสำราญ
ทั้งเสวยพระอาหารได้มากกว่าธรรมดา คงเป็นด้วยความเหนื่อยในการ
เดินทางและการไปมาต่าง ๆ แต่พระกำลังไม่สู้เต็มที่ ต้องลดหย่อนการ
ทรงพระอักษรมากกรุงเทพฯ บ้าง ถวายเวลาให้ผ่อนพักพระอิริยาบถเพื่อ
พระสำราญในการงานต่าง ๆ ที่ได้เสด็จทอดพระเนตรทั้งปวงนักพอพระทัย
และเข้าพระทัยได้มาก เห็นด้วยเกล้าฯ ว่าพอแก่พระกำลังและพระชนมายุ
อยู่แล้ว อนึ่ง ได้ทรงแสดงถึงความพอพระทัยในประเทศเบลเยียมและเมือง

สะป่า เป็นอย่างมากแก่ ม. ยัคคมีนส์และภรรยา เพราะฉะนั้น ม. ยัคคมีนส์
และภรรยาและบุตรคู่มิมีความขี้ขลาดมาก ในการเสด็จประพาสคราวนี้
ม. ยัคคมีนส์ ทั้งครอบครัว รั้งรองเป็นอุระโศยแข็งแรง ตัวและบุตรชาย
๒ คน ทั้งบุตรเขย ผลักเปลี่ยนกันมานำเสด็จในการที่เสด็จไปในที่ต่าง ๆ
จนตลอดเวลาที่เสด็จอยู่ ณ เมืองสะป่า

ข้าพระพุทธเจ้าได้รับพระราชทานพระราชหัตถเลขาซึ่งโปรดเกล้าฯ
พระราชทานไปแต่วันที่ ๑๕ uly ๑ วันที่ ๒๐ สองฉบับในเดือนมิถุนายน
ใต้ทราบบเกล้าฯ ทุกประการแล้ว เป็นพระมหากรุณาอย่างยิ่งพันเกล้าฯ
พระราชทานอันใดจะทำให้ข้าพระพุทธเจ้ายินดีขี้ติ ชุ่มชื่นน้ำใจยิ่งไปกว่า
พระราชทานพระบรมราชานุญาตตั้งนกน้อยนก เส่มอดังได้รับพระราชทาน
พ่วงทางที่จะได้ความซื่อตรงสวามิภักดิ์ที่จะสนองพระเดชพระคุณดำเนินไป
โดยถ้วนสะตก ตราบเท่าถึงเวลาสิ้นชีวิตแห่งข้าพระพุทธเจ้า ถ้ามี
ข้อความอันใดที่ควรกราบบังคมทูลพระกรุณาแล้ว จะได้กราบบังคมทูล
พระกรุณาให้ทรงทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทโดยทันที

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ขอเดชะ

ข้าพระพุทธเจ้า

วิสุทธสุริยศักดิ์

ป.ล. ข้อความที่ได้กราบบังคมทูลพระกรุณามาข้างต้นนี้ ยังบกพร่องอยู่คือ
เสนาบดีกรมยุทธนาธิการในบัดนี้หาอยู่ในกรุงบรัสเสลส์ไม่ มีที่ไป
เสียบ ณ หัวเมืองแห่ง ๑ ได้มอบการขอไว้แก่เอ็ดคิงให้มาถวายแทน

และปฏิบัติการแทน ที่เสด็จไปส่งการ์ดพระนาม คือตอบการ์ดข้อ
ที่ได้มอบแก่เอ็ดดิงให้นำมาถวายนั้น

ข้าพระพุทธเจ้า

วิสุทธสุริยศักดิ์

ที่พัก ณ ตำบลเตรแกสเต็ล

แขวงลาโนียง หัวเมืองชายทะเลฝรั่งเศส

วันที่ ๘ สิงหาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๑๔

ขอเดชะ ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าฯ

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาส กราบบทวาย
บังคมทูลพระกรุณาถวายใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท

ด้วยเมื่อวันที่ ๓ เดือนนี้ เป็นวันที่สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช

สยามมกุฎราชกุมาร จะเสด็จกลับจากกรุงบรัสเซลล์ไปปารีส เวลาเสวย

กลางวันแล้วเสด็จไปเสด็จขึ้นรถไฟ กับต้นตุรุตต์ เอ็ดดิงของเสนาบดี

ผู้บัญชาการยุทธนาธิการ กับกงสุลสยามที่ประจำกรุงบรัสเซลล์ ตามส่ง

เสด็จที่เสด็จขึ้นที่ ม. ยัคคินส์ด้วย ใต้ไปส่งเสด็จและทูลลากลับไปเมือง

สเปา เวลาเที่ยงแล้ว ๔๕ นาที รถไฟออกจากสถานีกรุงบรัสเซลล์ ถึง

กรุงปารีสเวลาห้าค่ำ ๑๐ นาที เสด็จไปประทับ ณ สถานทูตสยาม เวลาห้า

วอน พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ ได้เชิญสมเด็จพระบรม

โอรสาธิราช และพระอนุชาทุกพระองค์ไปทอศพระเนตรละคอนอีกหนหนึ่ง

วันที่ ๔ เป็นวันกำหนดที่สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช และสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ กับพระเจ้าลูกยาเธอ ๒ พระองค์ เสด็จไปประทับอยู่ ณ หวังเมืองชายทะเลฝรั่งเศส มีสเตอร์ทอมสันได้ล่วงหน้าพาครอบครัวไปจัดหาบ้านไว้รับเสด็จ ณ ตำบลเตรแกสแต็ล (Tregastel) ใกล้ลานียอง (Lannion) ชายทะเลด้านตะวันตกฝั่งเหนือ (Cotes du Nord) เวลาเช้า พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ ได้เชิญเสด็จออกจากสถานทูตสยาม ข้าราชการผู้จะไปประจำอยู่ ณ ที่นั้น คือ พระยาราชวัลลภานุรักษ์จุฬาลงกรณวิมลราชานุการ หม่อมราชวงศ์สิทธิ^(๑) และข้าพระพุทธเจ้า ไปขึ้นรถไฟ ณ สเตชัน แต่ นายแพทย์ยาร์ กับผู้ถวายพระอักษรนั้น ล่วงหน้าไปพร้อมกับมีสเตอร์ทอมสันแล้ว เวลาเช้า ๒ โมง ๓๕ นาที รถไฟออกจากกรุงปารีส ถึงตำบลปลูอาเร (Plouar'st) เวลา ๒ ทุ่ม เปลี่ยนรถไฟ พบมีสเตอร์ทอมสันกับนายแพทย์ยาร์ พากรรมการผู้รักษาแขวงฝั่งเหนือคนหนึ่งมาตำแหน่งสปีปรีเฟกต์ มาเข้าที่รถไฟ แล้วตามเสด็จไปด้วย อีก ๒๕ นาที ถึงลานียอง เสด็จไปประทับ ณ โฮเต็ล พักอยู่คนหนึ่ง ในการที่กรรมการผู้รักษารับเสด็จเป็นการโดยคำสั่งของอธิบดีไทยฝรั่งเศส แต่เดิมว่าจะจัดการอย่างเอิกเกริก คิดจะทำประตูย่าและตกแต่งต่าง ๆ ริมที่เตรแกสแต็ล แล้วมีสเตอร์ทอมสันจึงได้บอกเลิกเสีย ว่าเป็นการจะเสด็จมาประทับอยู่โดยเรียบง่าย จึงตกลงเป็นงดการที่จะจัดคน

วันที่ ๕ เวลาเช้า ๔ โมงเศษ เสด็จด้วยรถม้าจากลานียอง ขับเลียบไปตามทางระหว่างเนินเขา ประมาณชั่วโมงครึ่ง ถึงตำบลเตรแกสแต็ล เสด็จประทับในวิลลาแห่งหนึ่งริมทะเล ชื่อ (Villa Chareton) กับหม่อม

(๑) พระยาราชวัลลภานุการ (สิทธิ สุทัศน์)

ราชวงศ์ลีลี และครอบครัวมีสเตอร์ทอมสัน พวกเขาพระพุทธรูปเจ้า ๓ คน
กับนายแพทย์ กับผู้ถวายพระอักษร ตั้งพักอยู่ในที่แห่งหนึ่งแถวช่องแก
ศาสนาค้ายกับศาลาวัด แต่เขาจัดรับคนสำหรับเที่ยวขายทะเลให้อาศัย
เช่นโฮเต็ล ใกล้กับวิลลาที่ประทับแลเห็นกันอยู่ประมาณ ๑๐ วา ที่
ตำบลนั้นเป็นที่เงียบสงัด มีหมู่บ้านและหาดทราย มีบ้านไปรเวตสองสาม
บ้าน นอกจากนั้นเป็นราษฎรหาปลาอยู่เป็นหย่อม ๆ อากาศดี ชัยภูมิคล้าย
กับเกาะลีลี ซึ่ง พระพุทธรูปเจ้าให้คิดถึงโดยเสด็จพระราชดำเนินประพาส
เกาะลีลีนั้นเอง ๆ และข้างวิลลาที่ประทับนั้นได้แลเห็นไปลิศคนหนึ่งข้าง
ข้างที่สองคนมาประจำอยู่ บางเวลาหายไป สืบไต่ความว่าเขามีอยู่ตาม
ธรรมดาเสมอ ไม่ใช่จัดเป็นการวิเศษเฉพาะคราวนี้ บางทีก็เที่ยวเดินตรวจ
ไปตามละแวกบ้าน

สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอทั้ง ๒ พระองค์ ประทับอยู่โดยพระ
ตำราญ เมื่อเสด็จไปถึงแล้ว วันรุ่งขึ้นก็ได้ทรงพระอักษรฝรั่งเศษในเวลา
เช้า ๓ โมงถึงเที่ยง เวลาบ่ายมีสเตอร์ทอมสันเชิญเสด็จเที่ยวประพาส
หาดทรายและลงสรงน้ำทะเล ท้องน้ำเที่ยวชอนกิ่งด้วยสวิงบ้าง แต่สมเด็จพระ
เจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ ยังประจวบไซอยู่ เป็นพระโรค
คางทูมและมีไข้ด้วย พอคลายพระประชวร สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอก็เสด็จ
กลับจากประพาสกรงเบลเยี่ยมและถึงเวลาเดินทางมา ณ ที่ที่ประทับอยู่
ลานียองตลอดมาจนถึงวันนั้นด้วย ทรงสบายชนทุกวัน ไข้สิ้นแล้ว เป็นแต่ต้อง
ระวังอย่าให้กลับอีกเท่านั้น เมื่อประชวรอยู่ก็ไม่มากมาอนันต์นั้น วันนั้นเช้า
หมออนุญาตให้ออกไปประทับเอาอากาศนอกบ้านได้ เวลาบ่ายจะต้องให้

กลีบขรรหมันในพระทอก เพื่อจะระวางต่อไป เห็นด้วยเกล้าฯ ว่าคงจะหาย
ประศวรเป็นปรกติในเร็ววันน พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ
เมื่อส่งเสด็จถึงทนต์แล้วเสด็จกลับ และข้ามไปกรุงลอนดอนในวันที่ ๖
กำหนดสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชจะประทับอยู่ ณ ทนต์ต่อไปจนถึงกลาง
เดือนกันยายน จึงจะเสด็จกลับไปอังกฤษ

ควรมีควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ขอเดชะ
ข้าพระพุทธเจ้า

วิสุทธิสุริยศักดิ์

ที่พัก ณ ตำบลเตรแกสตัน

แขวงลานของ หัวเมืองชายทะเลฝรั่งเศส

วันที่ ๑๖ สิงหาคม รัตนโกสินทร ศก ๒๓๘

ขอเดชะ ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าฯ

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาส กรายถวาย
บังคมทูลพระกรุณาถวายใตฝ่าละอองธุลีพระบาท

ด้วยในระหว่างนี้ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร
ยังคงเสด็จประทับอยู่ ณ ตำบลน พร้อมด้วยสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ
เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าอาภากรเกียรติวงศ์
พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าบุรฉัตรไชยากร ต่างพระองค์ทรงพระสำราญ

อยู่เป็นปรกติ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ ซึ่งทรง
พระประสูติใช้ตั้งโตกราบขังคมทูลพระกรุณาไปแต่ก่อนนั้น บัดนี้หาย
ประชวรเป็นปรกติแล้ว และไม่มีการสิ่งใดสำคัญ ได้ทรงพระอักษรฝรั่งเศส
พร้อมกันทั้ง ๔ พระองค์ เวลาว่างก็เสด็จเที่ยวเล่นอยู่ตามหาดทราย และ
เนินเขาตามธรรมชาติ เมื่อวันที่ ๑๔ มิถุนายนได้เสด็จไปประพาส
ณ ตำบลเตรากิเย (Treguier) ครึ่งหนึ่งเสด็จกลับรถม้าและผลัดกันลงทรง
ไบซีกัลข้าง ทางประมาณ ๓ ชั่วโมง ได้ประพาสตามหมู่บ้านและทอด
พระเนตรวัดเก่าในตำบลนั้นแห่งหนึ่ง และได้แวะทอดพระเนตรเรือ
คอร์บี โกล่าหนึ่งที่เขาอยู่ ณ ที่นั้น เสด็จกลับถึงเตรแกสได้เวลาประมาณ
ทุ่มหนึ่ง

อนึ่ง ได้ทราบเกล้าฯ ว่าอธิปไตยฝรั่งเศสได้ส่งมาถึงสี่ปรีเฟกต์
ผู้รักษาการในแขวงลานียอง ให้จัดพนักงานลับ ๆ มาคอยสืบสวนดูแลระวัง
ผู้คนที่จะแปลกปลอมมาในหมู่บ้านเตรแกสได้ ในขณะที่เสด็จมาประทับอยู่
ในที่นี้ เพื่อระวังมิให้มีเหตุการณ์สิ่งใด ซึ่งเขาเคยระวังแก่เจ้านายชาติอื่น
ที่เคยไปมาในเมืองฝรั่งเศส พนักงานผู้นั้นได้มาพบกับมิสเตอร์ทอมสัน
พูดจากัน และให้ขอให้ตำบลบ้านไว้ เมื่อจะต้องการเรียกมาปรึกษาหารือ
การสิ่งใดก็ได้ตลอดเวลาต้องการ

ควรมีควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ขอเดชะ
ข้าพระพุทธเจ้า

วิสุทธิสารรัตติกาล

เตรแกสเติล แขวงลานียอง

หัวเมืองชายทะเลฝรั่งเศส

วันที่ ๕ กันยายน รัตนโกสินทร ศก ๑๑๔

ขอเดชะ ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าฯ

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาส กราบบังคม
ทูลพระกรุณาถวายใตฝ่าละอองธุลีพระบาท

ด้วยสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร สมเด็จพระ
พระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าวิพัชรสุขุมพันธุ์ และพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์
เจ้าอากาศเกษรติวงศ์ และพระองค์เจ้าบรมฉัตรไชยากร ทั้ง ๔ พระองค์
ในระหว่างที่เสด็จประทับอยู่ ณ ตำบลนี้ โดยพระสำราญเป็นปรกติ มิได้มี
การแปลกประหลาดอันใด การทรงพระอักษรภาษาฝรั่งเศสก็ได้ทรงอยู่
เสมอ และได้เพิ่มเวลามากขึ้นกว่าเดิมชั่วโมงหนึ่ง คือ ตั้งแต่ ๒ โมงเช้า
ถึงเที่ยง เป็นวันละ ๔ ชั่วโมง

ส่วนการเล่นและเที่ยว ซึ่งเป็นพระอิริยาบถอันต้องทรงประพฤติ
เสมอ ก็มิได้อยู่ตามธรรมดา คือ ลงเรือพายเล่นริม ๆ หาดทราย เล่นทราย
และจับกุ้งปลา และทรงรถไปซีกัลข้าง มีเวลาเสด็จประพาสในที่ไกล ๆ
จากตำบลนี้บ้างเวลา คือ Mayor นายบ้านตำบลนี้ ได้เชิญเสด็จไปจับ
กุ้งตามริมชายทะเลที่ติดต่อกันกับท่น ๒ คราว ก็เมื่อวันที่ ๒๕ เดือนก่อน
ได้เสด็จประพาสตำบลมอเล (Morlaise) และประทับแรมที่สังต์ปอล เคอ
เลยอง (Saint Pol de Leon) คนหนึ่ง รุงชนเสด็จกลับทางลานียอง และ

เมื่อวันที่ ๓๑ ได้เสด็จประพาสตำบลตองเกเต (Tonquédie) อีกเวลาหนึ่ง
กำหนดจะเสด็จกลับไปอิงแลนต์ ออกจากที่นั่นวันที่ ๘ เวลาเข้าไปประทับ
เสนต์มาโล (St. Malo) คืนหนึ่ง รุ่งขึ้นเวลากลางวันเสด็จประพาสในเมือง
เสนต์มาโล เวลาค่ำจะเสด็จลงเรือที่นั่นข้ามไปขึ้นเสาแฮมป์ตัน
(Southampton) ขนรถไฟต่อไปจนถึงแอสคอต ในวันที่ ๑๐ จะเสด็จ
ประทับ ณ ที่นั้นด้วยกันทั้ง ๔ พระองค์

ควรมีควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ขอเดชะ

ข้าพระพุทธเจ้า

วิสุทธสุริยศักดิ์

สถานทูตสยาม กรุงลอนดอน

วันที่ ๑๓ กันยายน รัตนโกสินทร ศก ๑๑๔

ขอเดชะ ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าฯ

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาส กราบบังคม
ทูลพระกรุณาทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท

ด้วยการที่สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร
และสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ พระเจ้าลูกยาเธออีกสองพระองค์ จะเสด็จ
กลับไปประเทศอิงแลนต์ ตามที่ข้าพระพุทธเจ้าได้กราบบังคมทูลพระ
กรุณามาแล้ววกก่อนนั้น เมื่อถึงเวลาเสด็จกลับ การต้องเปลี่ยนแปลงคลาต
เคลื่อนไปอย่าง ด้วยเหตุพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าอาภากรเกียรติวงศ์

มามีพระประสูติในขณะนั้น คือเมื่อนั้น ๖ เวลาค่ำ พระเจ้าลูกยาเธอ
พระองค์เจ้าอาภากรเกียรติวงศ์ทรงบ่นอยู่ว่าหนักพระเคี้ยว นายแพทย์ยาร์
จึงตรวจดู สงสัยเพียงว่าจะเป็นหวัด จึงทูลให้เข้าพระที่บรรทมเสีย ครั้น
รุ่งขึ้นวันที่ ๗ เวลาเช้ามพระอาการพระองค์ร้อน และแลเห็นทนต์พระหนุ
บวมลง ๆ ก็พากันสงสัยว่าจะประสูติเป็นคางทูม ติดตามฤดูที่มีผู้เป็นกัน
มามากแล้ว ในค่านั้นนายแพทย์ยาร์ตรวจดูอีก เห็นแน่ว่าประสูติ
คางทูม แต่เป็นอย่างอ่อนที่สุด ครั้นเวลารุ่งเช้าพระอาการไขก้น้อยลง
แต่ทนต์พระหนุเห็นบวมปรากฏนติ มีสเตอร์ทอมสันกับนายแพทย์ยาร์จึง
ปรึกษากันเห็นว่าตามเสด็จสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ไปยังมีได้
ควรต้องให้เสด็จประทับอยู่ในที่นั้นก่อนกว่าจะหายประสูติ จึงเชิญเสด็จแต่
สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ
เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าบุรฉัตรไชยากร
ออกจากเตรแกสตัน พร้อมด้วยพระยาราชาवलลภานสีษัฐ หลวง
สรสิทธิยานการ หม่อมราชวงศ์สิทธิ และข้าพระพุทธเจ้า ในเวลาเช้า
๓ โมง ไปลานียของขบวนรถไฟไปเสนต์มาโล เสด็จประทับอยู่แรม ณ โฮเต็ล
ซาโตบริยของคคนหนึ่ง รุ่งขึ้นวันที่ ๕ เสด็จประพาสสถานต่าง ๆ บางแห่ง
ครั้นเวลาค่ำแล้ว เสด็จลงเรือซิลดาซึ่งจะข้ามไปอิงแลนด์ เวลายามเศษ
เรือออกจากท่า รุ่งขึ้นวันที่ ๑๐ เวลาเช้า ๔ โมง ถึงเสาแธมป์ตัน เสด็จ
ขบวนรถไฟมากรุงลอนดอน ถึงวอเตอูลส์เตชันเวลาบ่ายโมง ๓๕ นาที เชิญ
เสด็จมาประทับอยู่ ณ สถานทูตนี้ เพราะยังเสด็จไปแอสคอตไม่ได้ ด้วย
มีสเตอร์ทอมสันยังคงอยู่พิทักษ์รักษาพยาบาลพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์
เจ้าอาภากรเกียรติวงศ์ อยู่กับนายแพทย์ ณ เทรแกสตัน และมีสเตอร์
ทอมสันเมื่อมาส่งเสด็จทางนี้แล้ว ก็ข้ามกลับไปอยู่เตรแกสตันด้วยต่อไป

แต่พระอาการที่ประชวรนั้นไม่มากมายอันใด เป็นแต่ต้องระวังให้เสด็จอยู่ในพระที่และห้ามการเดินทาง ก็กลัวจะติดสุมเด็จพระบรมโอรสาธิราชด้วยเท่านั้น คงจะหายพระประชวรได้ในไม่ช้าก็ ฝ่ายสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชและพระอนุชาทั้งสองพระองค์ ซึ่งเสด็จมาประทับอยู่ ณ สถานทูตนั้นก็มิพระสำราญอยู่โดยปรกติ และจะต้องประทับอยู่ ณ ที่นั้นตลอดไปจนถึงวันที่ ๒๑ กันยายนนี้ ซึ่งเป็นวันเคยมมีการประชุมเลี้ยง และถวายชัยมงคลในการเฉลิมพระชนมพรรษา ณ สถานทูตนั้น

อนึ่ง เมื่อวันรุ่งขึ้นที่เป็นวันสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชจะเสด็จกลับจากเตรแกสตันน Mayor อำเภอ ณ ตำบลนั้น ได้มาเฝ้าเยี่ยมเยียนและสั่งเสด็จ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชได้มีพระดำรัสขอยใจตามธรรมเนียม และพระราชทานของทรงรัก ที่พระเจ้าอนงยาเออ พระองค์เจ้าสวัสดิ์ศิ โศภนได้ทรงจัดส่งไปถวายนั้นด้วย และฝากไปพระราชทานกรมการกบฏสุดอกแนมที่เคยมารับเฝ้าและระวังเหตุการณ์อีกสองนาย

ควรมีควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ขอเดชะ
ข้าพระพุทธเจ้า

วิสุทธิสุวิศกดิ์

สถานทูตสยาม กรุงลอนดอน
วันที่ ๒๐ กันยายน รัตนโกสินทร ศก ๒๓๘

ขอเดชะ ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าฯ

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาส กราบบังคมทูลพระกรุณาถวายใตฝ่าละอองธุลีพระบาท

ด้วยในระหว่างนี้ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร
สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ และพระเจ้าลูกยาเธอ
พระองค์เจ้าบุรฉัตรไชยากร ยังเสด็จประทับอยู่ ณ สถานที่นั้น ด้วยความ
พระสำราญ แต่พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าอาภากรเกียรติวงศ์นั้น
ข่าวว่าพระอาการที่ประชวรพระโรคคางทูมนั้นหายแล้ว มีสเตอร์ทอมสัน
ยังเชิญเสด็จเที่ยวอยู่ในเมืองฝรั่งเศส กำหนดว่าจะเชิญเสด็จข้ามกลั๊มา
อิงแลนด์ในเวลานี้ การอื่น ๆ ก็มีไต่ถามสิ่งประหลาด

มีอยู่เรื่องหนึ่งซึ่งพอจะกราบบังคมทูลพระกรุณาถึงเหตุผลให้ทรง
ทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทได้ในบัดนี้ คือ เรื่องที่มีสเตอร์ทอมสัน
กล่าวว่าเห็นพระอิริยาบถของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช มีพระโทโสร้าย
ฉุนเฉียวแปลกขน และอ้างเอาว่าเห็นเป็นเพราะข้าราชการทหารทั้งสอง
พนอกเกินไป ตามที่พระเจ้าอองยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิ์โคโณนได้กราบ
บังคมทูลพระกรุณามาแล้วแต่เดือนมิถุนายนนั้น เรื่องนเป็นการช้านานมา
แล้ว เกิดขึ้นตั้งแต่ราวเดือนพฤษภาคม แต่ข้าพระพุทธเจ้ามิได้กราบบังคม
ทูลพระกรุณามาแต่ก่อน ด้วยเหตุที่ยังช่วยพระเจ้าอองยาเธอ พระองค์เจ้า
สวัสดิ์โคโณนสืบสวนและสังเกตพิจารณาตรวจตราอยู่ ทั้งไม่ใช่เหตุอัน
ร้ายแรงที่จะทำให้เสียไพร่พลเร็วอันใด และเป็นสิ่งที่ต้องพิจารณาสังเกต
ไปช้า ๆ โดยสุขุมด้วย

การเรื่องนี้ ก่อนที่จะมีเสียงจากมีสเตอร์ทอมสัน ข้าพระพุทธเจ้า
ก็มีได้ทราบระแคะระคายอันใด มาเมื่อวันที่ ๑๓ เดือนกรกฎาคม สมเด็จพระ
บรมโอรสาธิราช ได้เสด็จไปถึงกรุงปารีสวันแรกนั้น พระเจ้าออง

ยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิ โศภน จึงได้มีรับสั่งเลาถวายแต่สมเด็จพระบรม
โอรสาธิราช และแก่พวกข้าพระพุทธเจ้า ว่ามีสเตอร์ทอมสันเขาทูลมา
ยังพระองค์ท่านดังนี้ พระองค์ท่านจึงได้กราบบังคมทูลเข้ามากองเทพฯ
แล้วทรงซักไซ้ไล่เลียงทวักกันในวันต่อ ๆ มา และข้าพระพุทธเจ้าก็แลหา
เหตุผลอันใดมิได้ ในเวลานั้น ทั้งคิดอ่านสอบสวนตรวจจับพระอิริยาบถ
ต่อ ๆ มา ก็ยังมีได้ความที่แท้จริงพอจะเป็นหลักเป็นเหตุได้ มาในชั้นหลังนี้
มีขณอกครองหนง เมื่อดอนเสด็จไปประทับ ณ เทรแกสตัน วันจวนจะออก
จากที่นั้น มีสเตอร์ทอมสันได้จดหมายกราบทูลไปยังพระเจ้าอนงยาเธอ
พระองค์เจ้าสวัสดิ โศภน อีกฉบับหนึ่ง มีเรื่องย่นๆ อย่างเดียวกันกับครั้ง
ก่อน และมีคำอธิบายแปลกกันว่า เช่นกับเขาทูลให้เสด็จออกเที่ยวข้าง
นอก ก็ไม่โปรดที่จะไป เป็นข้อความมีตัวอย่างเพียงสั้นๆ เท่านั้น ในชั้น
พระเจ้าอนงยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิ โศภนจึงทรงพระดำริว่าจะต้องพบ
ตัวมีสเตอร์ทอมสัน ซักไซ้ตัวเขาเอง เอาเหตุผลให้แน่จึงจะได้ความ
ละเอียด ยิ่งรออยู่เพียงนี้

แต่ความที่ได้สอบสวนและสังเกตพิจารณามาตั้งแต่เกิดเหตุขึ้น
จนบัดนี้ ไม่เห็นเหตุอันใดที่ใดมี เป็นต้นว่าได้กรวกราคซึ่งเป็นอย่างรุนแรง
แก่คนอื่นๆ คือในเพื่อนเรียนเพื่อนเล่นด้วยกัน เป็นต้น มีพระอนุชา
ทั้งหลายและหม่อมราชวงศ์สนิทก็ดี ก็หาไม่ มีแต่การพูดการเล่นใดๆ
บางทีก็เถียงกันบ้าง เป็นธรรมดาเด็กต่อเด็ก ซึ่งจะนับว่าเป็นสิ่งแปลกไม่ได้
แม้แต่ผู้ที่ปฏิบัติรับใช้ ยิ่งไม่มีแน่ เห็นจะมีอยู่อย่างเดียว แต่มีสเตอร์และ
มีสเตอร์ทอมสันเอง (ตามที่คาดคะเนกันอยู่) ดังเรื่องที่เขายกมาเป็น

ตัวอย่างว่า ทูลให้เสด็จออกเที่ยวก็ไม่ออกเป็นต้น พุดอย่างตรง ๆ ก็
เกิดข้อเขากยเขาเอง หรือบางทีเมื่อเขาว่าเขาจะเห็นพระกิริยาว่าโกธร
เขาอย่างไรก็ยงหาทราบเกล้า ๆ ไม่ แต่ข้อนี้ ถ้าพระเจ้าอันธงยาเจอ
พระองค์เจ้าสวัสดิโคธกน ไต่มีรับสั่งไล่เลียงมิสเตอร์ทอมสันเอง คงจะได้
ความต่อไป เพราะตัวเขาเองคงจะแจ้งเหตุการณ์ไต่ดีกว่าผู้อื่นในเรื่องนี้

แต่ถ้าการเป็นไปดังคาดคะเนเช่นนั้น ก็ควรพิจารณาได้ว่า สิ่งใด
มาเป็นเหตุกระทำให้พระอชญาศัยแปลกไป ข้อนี้ในคำของมิสเตอร์
ทอมสันกล่าวว่า สงสัยว่าเป็นด้วยข้าราชการทหารพนอกินไป แต่ข้อนี้
ข้าพระพุทธเจ้ากราบบังคมทูลพระกรุณาเป็นแน่ได้ เพราะเป็นสิ่งที่พอจะรู
เห็นได้ และตั้งใจดูแลอยู่เสมอ พอที่จะกราบบังคมทูลพระกรุณาได้ว่า
ซึ่งท่านทั้งสองจะกระทำด้วยวาจาหรือตั้งใจจะประพฤติเช่นนั้น เป็นไม่มี
ที่ข้าพระพุทธเจ้าสังเกตเห็น กราบบังคมทูลรับได้ว่าเป็นอยู่แต่กิริยา คือ
การนเกิดชนในระหว่างไม่เกิน ๓ เดือน ตั้งแต่ นายทหารทั้ง ๒ นี้ออกไป
ในเวลาชนต้นที่นายทหารทั้งสองออกไปนั้น ข้อ ๑ ยังไม่คุ้นเคยต่อใตฝ่า
พระบาทแห่งสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร ข้อ ๒
กิริยายังเป็นไทยจิต ข้อ ๓ ยังไม่ชำนาญแก่ธรรมเนียมและวิถีทางฝรั่ง
ถึงรูแล้ว ก็ผู้ใหญ่ย่อมคิดแปลงหันเหียนไปไม่ได้รวดเร็วทันแก่การ รวม
ความทั้ง ๓ ข้อนี้ ไม่ห้ามความคร้ามกลัวในพระอิสริยยศได้ เมื่อขณะไป
เฝ้าแห่น ไปถึงก็ถวายนับและยืนอย่างข้าราชการ เครื่องครัดเอาตาม
แบบตามพิธี หาเป็นฐานคุ้นเคยและฉันทักกับผู้ใหญ่ ที่จะพูดจาเล่นและ
เดินเห็นไปด้วยกันกลมเกลียวกันอย่างฝรั่งไม่ได้ มิสเตอร์และมิสซิส

ทอมสันตาเขาเป็นฝรั่งแท้ ก็เห็นแปลกตาไ้รวดเร็วกว่าตาไทย จึงจับ
เอาเป็นเหตุผล เห็นไปว่ายกยอด้วยกิริยาเกินกว่าที่จะกระทำให้แก้แค้น
เมื่อใดทรงรบกิริยาอันนบนอบเช่นนั้น จึงทำให้เป็นเหตุไปกรวดราดในการ
อื่น ๆ ซึ่งไม่ถูกพระทัย หรือไม่ตามพระทัย แต่ที่จริงซาพระพุทธรเจ้าเห็น
ด้วยเกล้า ๆ ว่าเหตุเท่านั้นไม่สมแก่ผล บางทีก็จะเป็นแต่เครื่องช่วยไ้ช่วย
เพราะเหตุว่าพระองค์ท่านคงจะไม่ทรงรู้สึกว่าการนเป็นการแปลก เท่ากับ
ที่ทอมสันรู้สึก และการเช่นนั้นจะนับว่าเป็นความผิดแท้ของท่านทั้ง ๒ นั้น
ก็ว่าไม่ได้ ด้วยผู้หนึ่งผู้ใด แม้หากเป็นตัวซาพระพุทธรเจ้าเอง ถ้าไม่คุ้นเคย
ต่อพระองค์ท่านไปแต่แรก และไปถึงใหม่ ๆ กำลังเป็นไทยอย่างนี้ ย่อม
หันให้เร็วไปที่เดียวไม่ได้เป็นธรรมดา เว้นแต่ว่าถารู้แล้วเจนนกกับการแล้ว
ทราบเกล้า ๆ ว่าเป็นทางที่ไม่ถูกแก้สมัยและประเทศ ยิงชนกระทำอยู่
ก็นับว่าเป็นความผิดไ้

เหตุอื่น ๆ ที่คิดกันว่ามาประกอขให้ถูกกับผลที่เป็นไป เห็นด้วย
เกล้า ๆ ว่ามีอยู่อย่างหนึ่ง น่าจะเป็นต้นเหตุไ้ไ้มากกว่า เรื่องนายทหาร
ทั้งสองที่ทอมสันกล่าว คือแต่ก่อน ๆ มา เมื่อครั้งพระองค์ยงตำรงอิสริยยศ
อยู่อย่างเดิม การที่เสด็จประทับอยู่ในยุโรปนั้นจัดเป็นอย่างสามัญ คือทรง
เล่าเรียนอยู่กบขานตามเวลาที่คนทั้งหลายเขากระทำกันอยู่ เมื่อถึงเวลา
นาน ๆ ซึ่งเป็นคราวชอลิเคย์ ก็เปิดเวลาถวายให้เทยวเตรมีเวลาเล่าเรียน
อยู่กบขานมากกว่าเวลาจากที่ มาในชั้นหลังนย้อมมีการเซอเซอญ และมที่
ต้องเสด็จไปมาหาสู่เนื่อง ๆ ต้องมีเวลาจากขานถชนกว่าแต่ก่อน สังเกต
ดูตามข่าวที่ส่งเข้ามาทูลเกล้า ๆ ถวาย ก็เห็นได้โดยเหตุ ว่าธรรมดาเท็ก

ถ้าได้ออกจากบ้าน หรือออกจากการเล่าเรียนไปชั่วคราวหนึ่ง ๆ ก็สันนุกสบาย
พอ ถ้าการนรขกวนบ่อย ๆ เข้า ใจก็แตก ครนกลบมาเข้าสู่บ้านซึ่งเป็นแต่
บ้านนอกเงยขเหงา ทงททางกคนเคย พาให้เห็นจิต การงานส่วนเล่าเรียน
ที่เป็นหน้าทตองกระทำ ก็แลเห็นเบื่อ จึงพาให้พระอชยาศัยผันแปรไปตั้ง
ยอมเป็นการจำเป็นโดยมาก ไม่จำรบก็ตองรบ แต่ที่เขารอยกันเสียโดยที่
เห็นว่าไม่สมควร พอจะตคโตกมี ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้า ๆ คงน

แต่ในการเรื่องนี้ ที่แท้จริงของเหตุผลที่ได้เป็นชน จะมีฉนั้นใด
พระเจ้าอนงยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ คงจะสอยสวนให้ไ้ความ
และคงจะทรงคิตจติการแก้ไขโดยที่สุจะไม่ให้มีค่าเสียชนใดอีกตงที่เป็น
มาน เพราะเช่นนั้นข้าพระพุทธเจ้าไม่ได้คิดว่าการข้างหน้าต่อไปจะเสียได้
ตงที่เป็นมาแล้ว หรือความเสียที่เป็นมาแล้วจะไม่สิ้นเลื่อมไปได้

ควรมีควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ๆ ขอเดชะ
ข้าพระพุทธเจ้า

วิสุทธิวิสัยศักดิ์

สถานทูตสยาม ลอนดอน

วันที่ ๒๗ กันยายน รัตนโกสินทร ๒๔ ๑๓๔

ขอเดชะ ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้า ๆ

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาส กรายบังคม

ทูลพระกรุณาทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท

ด้วยพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าอากาศเกษรติวงศ์ ซึ่ง

ประชวรคางทูมอยู่ ณ เทรแกสตันนั้น หายเป็นปกติแล้ว มีสเตอร์

ทอมสันได้เชิญเสด็จข้ามกลบมาถึงอิงแลนด์ เมื่อวันที่ ๒๑ แต่ค่าของ

แพทย์ว่ายังไม่สิ้นเขตที่จะติดคนอื่นได้ มีสเตอร์ทอมสันจึงได้เชิญเสด็จ

ไปยังแอสคอต แยกเสด็จจากสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราช

กุมาร ซึ่งเวลานั้นเสด็จประทับอยู่สถานทูตนั้น

เมื่อสิ้นการประชุมในการเฉลิมพระชนมพรรษาแล้ว ครั้นวันที่

๒๓ เวลาเช้า มีสเตอร์ทอมสันได้เชิญเสด็จพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้า

อากาศเกษรติวงศ์ ส่งคนมา ณ สถานทูต รับเสด็จสมเด็จพระบรม

โอรสาธิราช สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ และ

พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าบรรฉัตรไชยากร ไปแอสคอตในเวลาบ่าย

เพื่อจะแยกเปลี่ยน ๓ พระองค์นั้นไปประทับอยู่ ณ แอสคอต จะได้ทรง

เล่าเรียนต่อไป พรุ่งนี้เป็นวันสิ้นเขตที่แพทย์ห้าม จึงจะได้เชิญเสด็จพระ

เจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าอากาศเกษรติวงศ์ กลับไป ณ แอสคอตได้

แต่จะประทับอยู่ต่อไปไม่นาน เพราะจะต้องเสด็จกลับมาเข้าโรงเรียนวิชา

ทหารเรือชั้นต้น ตามที่พระเจ้าอนงยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ

ได้ทรงจัดสั่งในเร็ว ๆ นี้

เรื่องพระอภัยาคัยแห่งสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ซึ่ง มีสเตอร์

ทอมสันกล่าว อันข้าพระพุทธเจ้าได้กราบบังคมทูลพระกรุณามาแล้ว

รอดอยู่เพียงที่พระเจ้าอนงยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณจะพบปะไล่เลียง

มีสเตอร์ทอมสันนั้น บัดนี้ได้ทรงไล่เลียงแล้ว ตามที่คาดคะเนว่าจะมีเรื่อง

13/12/2565

อนใด คือไม่ฟังคำแนะนำของมิสเตอร์ทอมสัน ก็หาได้มีไม่ ได้ความ
ที่เป็นส่วนที่เขาสังเกตตามพระอธิษาศัยที่เป็นมาหลายครั้งหลายคราวเข้า
ประกอบ เขาจึงเห็นว่าบางคนเกิดมีพระหฤทัยอันสะอึกไหวไปในพระอิสริยยศ
เกินกว่าส่วนพระวชิรพรหม ซึ่งควรจะเป็นไปโดยลำดับ แต่เหตุที่ได้มีมา
ซึ่งทำให้เขารู้สึกและหิบบอกมาเป็นตัวอย่างนั้น ก็ไม่ใช่เหตุอันเกิดแต่
ความที่จะทรงประพฤติผิดแรงอันใดสักอย่างหนึ่ง เป็นเหตุที่เขาจับพระ
กิริยาที่ทรงประพฤติต่าง ๆ ในการเล่นเป็นต้น เช่นการเล่นที่เจือเป็นการ
เวียน หรือการประพฤติอย่างใดที่เป็นการแข่งขันต่อกัน ถ้าทรงเห็นว่า
จะสู้เขาไม่ได้ก็ไม่ทำ เพราะกลัวจะเสียดพระอิสริยยศ และมักจะ.....
.....และเช่นอีกอย่างหนึ่ง ในการเล่นอนใดซึ่งจะต้องมีหัวหน้า
เช่นเล่นละคอนเป็นต้น ก็ทรงเลือกเอาหน้าที่ซึ่งเป็นนายเป็นหัวหน้าไว้เสีย
ในพระองค์ ถือเอาพระอิสริยยศเป็นประมาณว่าสิ่งอันที่สมควร ดังนั้น
เป็นต้น เมื่อมิสเตอร์ทอมสันเขาเห็นมูลรากแห่งความเลื่อมมีแปลกเช่นเช่น
ก็โดยความเอื้อเฟื้อและความรอบคอบ ซึ่งเขาตั้งใจจะให้ดีจริงๆ ตาม
หน้าที่ที่เขาเป็นผู้ดูแลและปกครอง จึงหิบบอก รวชนทุลแต่พระเจ้านอง
ยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิ โศภน เพื่อจะได้ทรงคิติดรอนของกนิมิให้
ผลเสียเจริญแก่กลาชนใด และพระเจ้านองยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิ
โศภนก็ได้ทูลชี้แจงแต่สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชแล้ว เพื่อจะคัดแปลง
พระอธิษาศัยให้เข้าทางอันสมควรแก่พระวชิรและสมัย ข้อความในเรื่องน
พระเจ้านองยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิ โศภนคงกราบบังคมทูลพระกรุณา
โดยละเอียด

ความเห็นของข้าพระพุทธเจ้าในเรื่องนี้ เห็นด้วยเกล้าฯว่า เป็น
ความประพฤติอันชอบของมิสเตอร์ทอมสันทุกประการ เพราะการเช่นนั้น
ถึงแม้ว่าความเสียหายไม่ปรากฏในบังคับก็จริง แต่ย่อมเป็นมูลรากที่จะให้เกิด
ก่อความเสียหายได้จริงในภายหน้า ส่วนความเสียหายอย่างต้น ๆ ในบังคับที่จะเห็น
ได้ง่าย ๆ ก็มีวิชาใดที่จะพึงทรงรอบรู้อีก ที่จะพึงทรงประพฤติเพื่อบำรุงพระ
สังฆาณิกัตถ์ อันควรจะทรงทราบและทรงประพฤติ ก็จะต้องชั่งชั่งเสีย โดย
ที่หลบเลี่ยงไม่โปรดที่จะกระทำ ทั้งจะเป็นเหตุให้เกิดพระโทโสคุณเฉียว
เรียวแรงไปในเหตุที่ไม่สมควรแก่ความเที่ยงธรรมเป็นต้น แต่ความเสียหาย
อื่น ๆ นั้น ถ้าปล่อยให้มูลรากอันนี้คั่งอยู่จนแก่กล้าถาวรชน ก็อาจแปรผัน
ไปได้หลายประการ ความที่หลบเลี่ยงระวังรักษาพระอิสริยยศดังนี้ ก็
เป็นทางชอบมีอยู่ ใช้จะเป็นความผิดทางเดียว แต่เป็นเวลากำลังต้องการ
บรรจุกุศลที่จะทรงรู้ทรงเรียน ทั้งไม่ใช่การจริงจัง เป็นแต่การเล่นสำหรับ
บำรุงความรู้ให้เจริญเท่านั้น จึงเห็นด้วยเกล้าฯว่า ควรจะหย่อนผ่อนผัน
และถ่วงปราศจากความเพลิดเพลิดแล้ว ความประพฤติอันนี้ก็จะไม่ทำ
ให้เป็นมูลที่จะเกิดผลเสียอันใด เพราะจะหักห้ามได้ ไม่ให้แก่กล้าไป
ที่มิสเตอร์ทอมสันให้รู้สึกไหวชนในบังคับ ข้าพระพุทธเจ้าเห็นเป็นความดี
ของเขาเป็นหนักหนา เพราะการเช่นนั้นย่อมเป็นการยากที่จะดบเมื่อเกิด
แก่กล้าชนแล้ว ทั้งย่อมต้องหนักหนาในการที่จะบุกขนพันขวากหนามไป
ด้วยความลำบาก และส่วนเชอที่จะบำรุงมูลอันนี้ให้เจริญรุ่งเรืองขนน
ย่อมมีชุกชุมแน่นหนาและความสะดวกในทางที่กระทำด้วย เป็นธรรมดา
เพราะฉะนั้น ข้าพระพุทธเจ้าจึงขอมว่าเขาคิดซึ่งตงตนตตรอนเสียบางตงน
เพราะไทย ๆ ตงข้าพระพุทธเจ้านักเป็นแต่ซากบเจ้า ถึงจะรู้และสังเกตเห็น

13/12/2555

จนเมื่อใด ก็ว่าจะหาช่องทางที่จะเริ่มต้นตรอนไปก่อนผลเสียที่จะเกิดได้ก็ยาก
หนักหนา เพราะทั้งกำลังความสามารถอาจหาญก็ไม่เพียงพอ เมื่อถึง
คราวแก่กล้า และสุขบัญญัติหาช่องทางที่จะแก้ไขมิได้แล้ว มีแต่ความ
รักคืออยู่อย่างเดียว ก็จะได้แต่ลงนั่งเจ้าเศราชบอยู่เท่านั้น ข้าพระพุทธเจ้า
เห็นเหมือนว่ามีสเตอร์ทอมสัน เขาได้ช่วยการสำคัญในหน้าที่ของข้าพระ
พุทธเจ้าอย่างหนึ่งในคราวนี้

ควรมีควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ขอเดชะ

ข้าพระพุทธเจ้า

วิสุทธิสารรัตติกาล

สถานทูตสยาม กรุงลอนดอน

วันที่ ๑๑ ตุลาคม รัตนโกสินทร ศก ๒๔ ๑๑๘

ขอเดชะ ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าฯ

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาส กราบบังคม
ทูลพระกรุณาทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท

ด้วยพระเจ้าอนงยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ ได้จัดการส่ง
พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าอาภากรเกียรติวงศ์ ไปทรงเล่าเรียนวิชาการ
ทหารเรือในโรงเรียนซึ่งสำหรับสอนวิชาขั้นต้นในการนี้ แต่วันที่ ๑ เดือน
แล้ว โรงเรียนนั้นชื่อว่า The Leines อยู่ที่เมือง Greenwich มีสเตอร์และ
มีสเตอร์ลิตเติ้ลจอห์น (Little John) เป็นผู้ปกครองการโรงเรียนนั้น พระเจ้า
ลูกยาเธอ พระองค์เจ้าอาภากรเกียรติวงศ์ได้เริ่มทรงเล่าเรียนต่อมาจนถึง

วันที่ ๕ เป็นเวลาหยุดชดเชย จึงรีบเสด็จกลับมา ณ สถานที่นั้น และจะ
ได้เสด็จกลับไปในวันที่ ๑๔ เดือนนี้ เพื่อได้ทรงเล่าเรียนต่อไป

อนึ่ง ในวิกก่อนนี้ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราช
กุมาร และสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ พระเจ้า
ลูกยาเธอ พระองค์เจ้าบรมฉัตรไชยากร ซึ่งเสด็จประทับอยู่แอสคอต
มิสเตอร์เมยอล ผู้ถวายพระอักษรช่วย มิสเตอร์ทอมสันจึงถวายแทน
สอบในวิชาที่ใดทรงมาแล้ว พอไม่ให้เสียเวลาว่างอยู่ ครั้นเมื่อวันที่ ๑๐
พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าอาภากรเสด็จมา ณ สถานที่แล้ว จึงได้
เชิญเสด็จสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชและสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ พระเจ้า
ลูกยาเธอมาจากแอสคอต เพื่อบรรจบกันไปฉายพระรูปหมู่ด้วยกันอีกครั้ง
หนึ่ง แล้วประทับแรมอยู่ ณ สถานที่สองคน เพราะพรุ่งนี้จะมีทเสด็จ
ไปทอดพระเนตรที่สำแดงภาพเขียนแห่งหนึ่ง เวลาบ่ายจึงจะได้เชิญเสด็จ
กลับไปแอสคอต

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ขอเดชะ

ข้าพระพุทธเจ้า

วิสุทธสุริยศักดิ์

สถานทูตสยาม กรุงลอนดอน

วันที่ ๑๔ ตุลาคม รัตนโกสินทร ศก ๒๔๘๕

ขอเดชะ ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าฯ

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาส กราบบังคม

ทูลพระกรุณาทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท

ด้วยสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าวชิวัตินิพนธ์ และพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าอภากรเกียรติวงศ์ พระองค์เจ้าบรรณิทรไชยากร ซึ่งเสด็จมาประทับอยู่ ณ สถานทูตเม็กซิโกก่อนนั้น ในวันที่ ๑๒ เวลาเช้า ได้เสด็จไปทอดพระเนตรภาพเขียนที่ร้านขายรูปภาพแห่งหนึ่ง ซึ่งมีสเตอริโอรูปออกไปจากกรุงเทพฯ ได้เขียนภาพไทย ๆ ไปประดับไว้ และเชิญเสด็จไปทอดพระเนตร ครั้นทอดพระเนตรแล้ว ได้กลับไปยังสถานทูต ในวันนั้นเวลาบ่าย มีสเตอริโอรูปที่เชิญเสด็จกลับไปแอสคอตทั้ง ๔ พระองค์ ครั้นวันที่ ๑๔ เวลาเช้า ได้รับเสด็จพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าอภากรเกียรติวงศ์ กลับมาลอนดอน เวลาบ่ายได้เชิญเสด็จไปส่ง ณ โรงเรียนที่เมืองกรีนนิช เพื่อจะได้ทรงเล่าเรียนต่อไปตามเวลาที่กำหนดเปิดโรงเรียน

ส่วนสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร และสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ พระเจ้าลูกยาเธอซึ่งเสด็จประทับอยู่ ณ แอสคอตนั้น มีสเตอริโอรูปผู้ถวายพระอักษรซึ่งช่วยอยู่นั้นยังไม่หายเป็นปรกติ มีสเตอริโอรูปที่เรียกมีสเตอริโอรูปเกล็ดคนใหม่ไปถวายแทนต่อไป จนกว่ามีสเตอริโอรูปจะหายมาได้ การอื่น ๆ ก็เรียบร้อยอยู่โดยปรกติ

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ขอเดชะ
ข้าพระพุทธเจ้า

วิสุทธิสารนิเทศ

ถึง พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์

ด้วยได้ตั้งใจไว้ว่าจะตอบหนังสือลงวันที่ ๒๐ แล ที่ ๒๗ กันยายน
 ก็หาได้ตอบไม่ ด้วยมีภาระที่จะต้องมองดูด้วยความลำบากในเหตุที่พอ
 ที่จะเป็นบ้าง ไม่พอที่จะเป็นบ้าง ต้องบำรุงร่างกายซึ่งยังไม่บริบูรณ์บ้าง
 ด้วยเหตุทวิตวิจรรย์มาครอขำเสียบ้าง จึงได้ค้างเร็ดมา จนถึงได้รับ
 หนังสือวันที่ ๑๑ ตุลาคม อันเป็นหนังสือไม่มีข้อความอันใด เราได้นึก
 ขอบใจเจ้าอย่างยิ่งที่ไต่ถามความเอ็นดูบอกข่าวอันจริงแท้ในความประพฤติ
 ของลูกมาให้รู้ เป็นครั้งแรกแลครั้งที่สอง ได้เข้าใจด้วยดีอยู่แล้วใน
 อธิษาศัยของลูกว่าเป็นอย่างไรมาแต่เดิม แลเคยมีอำนาจวาสนา
 ป่านใด เป็นหนทางที่จะชักจูงให้เสียได้ทางใด ทั้งรู้อยู่ว่าความ
 ประพฤติของฝรั่ง มีเมืองอังกฤษเป็นอย่างยิ่งยอด ยกเสียแต่อเมริกา
 ย่อมถือความเป็นอิสระแก่ตนมากเพียงใด ก็ได้กล่าวตักเตือนไปที่ลูก เพื่อ
 จะให้ประพฤติตัวตามประเพณีบ้านเมืองเขา แต่ก็นั้นแลเป็นการไกลตา
 พูตกันจะเข้าใจถามมีเข้าใจก็ไม่มี แลจะทำตามถามทำตามก็ไม่มี แต่ที่อยู่
 ไกล ๆ กันยิ่งว่ายาก ทั้งนึกสึดแต่วาสนาของเขา เพราะความมั่นใจอันใด
 ก็ไม่มีที่มั่นใจนัก แต่มีความเสียใจในถ้อยคำที่พระยาวิสุทธได้กล่าวในท้าย
 หนังสือวันที่ ๒๗ กันยายนนั้น บางทีก็จะประสังข์อย่างอันคอก เว้นแต่เรา
 อยู่ห่างไกลกัน หนังสือย่อมจะทำให้ไม่มีใครจะเข้าใจกันได้ชัดเจน บางที
 ความประสังข์จะกล่าววนนอย แต่เข้าใจเป็นมากไป บางทีข้อความ

จะกล่าวให้แรง แต่เห็นเป็นเงิน ๆ ไป การซึ่งจะทำความเข้าใจชัดเจนกันดี
มอย่างเดียวกันแต่เพียงเขียนหนังสือถงกันตรง ๆ เป็นการขอร้องกันความเข้าใจ
ผิดไต่กันน้อยที่สุด ในท้ายหนังสือฉบับนี้ ทำให้ปรากฏแก่ใจว่า พระยาวิสุทธ
เห็นเส้นทางจะแก้ไขไต่แล้ว แต่เป็นการทอดธุระเสียแล้วว่าตัวไม่สามารถ
ที่จะแก้ไขอันใดไต่ เพราะเป็นสันดานของลูกเช่นนินเสียเองแล้ว คำนข้าง
ปรากฏเหมือนกับคำพระยาเทเวศร์^(๑) พูดยังจับใจอยู่ไม่หาย จึงให้เกิด
ความโทมนัส จนคิดจะเขียนหนังสือหลายครั้งแล้วก็เขียนไม่ได้ ไซ้จะมี
ความโทมนัสในการที่พองลูกนั้นเลย โดยความสัตย์จริง ด้วยไต่เคยเห็นผล
มาแล้วแต่มีความเสียใจ เพราะเหตุที่พระยาวิสุทธข้างมีความจงรักภักดี
ต่อลูกเหมือนพระยาเทเวศร์เสียจริง ๆ ทว่าตามเสียงที่พูด ถ้านำใจ
เป็นอย่างอื่นแล้วขอโทษเกิด ถ้าเห็นว่าจะเป็นการเหลือกำลังวงษาจริงแล้ว
ก็จะเอากลบเข้ามาเสียกรงเทพ ฯ ชีวิตเสียหายอย่างไต่ คนไทยคงจะเห็น
น้อยกว่าฝรั่ง ขอให้นักถงคำที่พูดแต่ก่อน ว่าจะถือตัวว่าเป็นขุนนาง
ผู้ใหญ่ เมื่อเห็นอย่างไรก็ให้พูดมาตามตรง ๆ จึงจะนับว่าเป็นผู้มีใจจงรัก
ภักดีแท้ ซึ่งจะกล่าวมีใจจงรักภักดีแล้วแต่จะต้องซบเซา เพราะไม่
อาจหาญที่จะว่ากล่าวไต่ดังนี้ เราถือว่าคำที่กล่าวว่าจะจงรักภักดีนั้น จะเป็น
แต่สุนทรภักดาเท่านั้น หน้ากากในเมืองไทยมีถมไป ขออย่าให้เอาส่งเข้า
มาอีก ถ้าไม่บอกกันตามจริงใจที่เห็นอย่างไต่แล้ว เครื่องผูกพันความ
เชื่อถอกเห็นจะเป็นอันกร่อนอันร่อยหรือลงไปทุกที ถ้าหากว่าไม่ขาด ขอจบ
เนื้อความกันเพียงเท่านี้

(พระปรมาภิไธย) สยามินทร์

(๑) ภายหลังเป็นเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ (ม.ร.ว. แกลน กุญชร)

สถานทูตสยาม กรุงลอนดอน

วันที่ ๒๕ พฤศจิกายน รัตนโกสินทร์ ๒๔ ๑๑๔

ขอเดชะ ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าฯ

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาส กราบบังคม
ทูลพระกรุณาถวายใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท

พระราชอาชญาไม่พ้นเกล้าฯ ในหมื่นซึ่งข้าพระพุทธเจ้าเว้นการ
กราบบังคมทูลพระกรูณารายงานความเป็นไป แห่งสมเด็จพระบรมโอรสา
ธิราช มาช้านาน เพราะด้วยเหตุสองประการ คือ ประการหนึ่งระหว่าง
ตอนนั้น สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช และสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ พระเจ้า
ลูกยาเธอ ทุกพระองค์ ก็เสด็จอยู่ ณ ที่เล่าเรียนเป็นปรกติ มิได้มีการอันใด
ที่แปลกและสำคัญถึงควรจะกราบบังคมทูล อีกประการหนึ่งกำลังข้าพระ
พุทธเจ้าเกิดความคิดความตรองฟังช้านานจนเหลืออรังบ ตันเหตุที่ความคิด
อันนี้จะเกิดขึ้น ก็เป็นความคิดอันเป็นส่วนราชการในพระองค์ ซึ่งข้าพระ
พุทธเจ้าได้มีหน้าที่มาพทกษรรักษาสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยาม
มกุฎราชกุมาร นั้นเป็นต้น ก็ธรรมดาสิ่งซึ่งเป็นมาไตรบเป็นผูแบกผูกอยู่
จนมีความสังวรรักษาอยู่ นับว่าเป็นของของตน ความรักใคร่ย่อมเกิด
เกาะขึ้นในสิ่งนั้น เมื่อความรักใคร่บังเกิดขึ้นแล้ว ความปรารถนาจะให้
เกิดความมีความจำเริญแก่สิ่งนั้นเพื่อจะให้โตดีสมประสงค์ ก็ย่อมคิดตาม
มา เหตุฉะนั้น จึงพาให้ความคิดความเห็นความวิตกเดินเเนองติดตายคยา
วถึงการภายภาคหน้า แตกต่างออกไปหลายประการ เมื่อความคิดความเห็น

มีอยู่เท่าใด และมีช่องมีปากเลี้ยงที่จะกราบบังคมทูลพระกรุณาได้เพียงใด
ก็เหลือที่จะระงับไว้ได้ เพราะฉะนั้น ข้อความที่จะกราบบังคมทูลพระกรุณา
ต่อไปนี้จะผิดเกินนั้นเหลือไปฉนั้นใด ก็จะได้แต่พระมหากษัตริย์จะโปรด
เกล้าฯ ด้วยพระบรมราชวินิจฉัยอันสุขุม

ชั้นต้นในข้อแรกทกราบบังคมทูลพระกรุณาต่อไปนี้ ต้องขอพระ
ราชทานงดความวิตกรำคาญข้อใหญ่ข้อหนึ่ง มากกราบบังคมทูลพระกรุณา
ก่อน และความวิตกรำคาญข้อนี้บังเกิดมีมานานช้า แต่ตรง ๆ รอ ๆ มา
ไม่สามารถจะกราบบังคมทูลพระกรุณาได้ จนครั้งนั้นมีมานะอันแรงกล้า
พาให้บังเกิดความกล้าหาญเขียนลงเป็นหนังสือกราบบังคมทูลมาได้ คอต้อง
แต่ข้าพระพุทธเจ้ากราบถวายบังคมลาแต่ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทออกไปรับ
ราชการสนองพระเดชพระคุณอยู่ ณ ที่ไกลฉนั้น เมื่อปี ๑๑๓ ข้าพเจ้าแห่งการ
อันหวาดหวั่นแก่ไฟรพาศาแผ่นดิน เกิดในกรุงเทพฯ แล่นรถถึงยุโรปว่า
ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาททรงพระประสงครหนักครั้งหนึ่ง ข้าพเจ้าทำให้ชา
ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ซึ่งถึงแม่ทัพที่อยู่ไกล กรูรู้สึกประหนึ่งว่านางอยู่ในที่ไกล
กยทซึ่งอสนีบาตตกลงมา ถึงว่ามิต้องตน กรูรู้สึกคิดว่าเคียดเกล้าหลุดหายไป
หรือสลบไปพักหนึ่ง ด้วยความว้าววยใจอันยิ่งใหญ่ และหาความคิด
อันใดซึ่งจะเป็นช่องแกมมีได้ ต้องทนทรมาณแต่ความเศร้าสลดใจ และ
ความสะทึงหวาดหวั่นอนนั้นอยู่ จนกระทั่งข้าพเจ้าททใต้ทกราบเกล้าฯ ว่าพระ
อาการแห่งพระประสงครเสื่อมคลายไปที่ละน้อย ๆ โดยลำดับจนนับว่าหาย
พระประสงครอันสำคัญนั้นได้

แต่ในลำดับนั้นต่อมาจนกระทั่งทุกวันนี้ ก็ยังทกราบเกล้าฯ อยู่เนือง ๆ
ว่าพระโรคเล็กน้อยยังมีรบกวนเบียดเบียนความพระสำราญอยู่เสมอ ทั้ง

แหว่ ๆ ดูเหมือนว่าใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาททรงทอดพระหฤทัยเสียว่าพระ
โรคคงไม่หายเป็นปรกติ ด้วยพระกายล้อมโถมชลาลง ไม่มีพระราช
หฤทัยที่จะทรงยินดีต่อโลกนี้ ในทางพระราชดำริเช่นนั้น ข้าพระพุทธเจ้า
ต้องขอพระราชทานถวายบังคมทูลโดยตรงว่า ไม่เป็นที่ชอบใจพึงใจเลย
เห็นด้วยเกล้า ๆ ว่า ตรงกับคำสัจภาษิตว่า “ตัดนก่อนไข” และไม่มีใ
อนจริงที่จะกราบบังคมทูลคล้อยตามพระราชกระแสได้ ไซ้แต่จะกราบ
บังคมทูลแต่ตามคลองปากชำนานูใจของคนหนุ่มมีหลักฐานและเหตุผลอัน
พิเคราะห์เห็นเป็นพยานได้ ทั้งจะกราบบังคมทูลพระกรุณาต่อไปนี้ คือ
ประการต้น ข้าพระพุทธเจ้าพิเคราะห์เห็นว่า ต้นเหตุเมื่อจะทรงพระประ
ชวราวใหญ่นั้น จะได้เป็นด้วยพระชราหรือพระโรคภายในอันยังเกิดขึ้นตาม
เวลาตามคราวก็หาไม่ เห็นด้วยเกล้า ๆ แท้ว่า ความทนทรมานพระกาย
จนซอกชำเหลือเกิน ประกอบกับการใช้พระราชดำริในส่วนที่จักราชการ
สำคัญต่าง ๆ และในการพระราชชีวิตกต่าง ๆ ด้วยราชกิจภายนอกทั้งภายใน
มากมาย ทำให้พระกายซอกชำเกิดก่อพระโรคขึ้น ครั้นเมื่อหายพระ
ประชวรคราวสำคัญนั้นแล้ว ก็ยังไม่วายพระราชธุระรุงรังในพระหฤทัย
หรือจะว่าเพิ่มเติมอยู่เสมอกว่าได้ เหตุนี้จึงทำให้พระโรคไม่สิ้นสูญไปได้
คงที่แท้จะเรียกได้ว่าพระโรคเกิดแต่ในพระราชหฤทัย มิใช่พระโรค
อันเกิดด้วยพระชราและสมัยที่ควรเป็น

ประการที่สอง เห็นด้วยเกล้า ๆ ว่าความตายไม่ใช่เป็นสิ่งเสมอ
หน้า ถอดว่าคนใดถึงอายุแค่นั้น ๆ ต้องตาย อายุเท่านั้น ๆ เรียกว่าใกล้กับ
ความตาย จะเชื่อใดก็หาไม่ ขอนเป็นของที่ธรรมดาคนทั้งหลายย่อมเห็น

อยู่ทั่วกันว่าไม่ควรประมาทต่อความตาย แต่ก็จะตระเตรียมเกินไป ถึงแก่
ไม่หาความสุขหรือบำรุงความทุกข์ในขณะที่เมื่อความตายยังไม่มาถึงนั้น จะ
ควรหรือ ผู้ใดที่จะปฏิบัติกายและใจให้สบาย จัดการแบ่งความเดือดร้อน
รำคาญที่จะรบกวนความสุขสำราญให้ห่างเสีย สังขารร่างกายก็ไม่ค่อย
จะชอกช้ำ ชีวิตก็สามารถคงทนไปได้ยืดยาว นอกจากโรคอันเกิดโดย
ปัจจุบันทันด่วน อันจะนับเป็นสามัญไม่ได้ ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทาน
กราบบังคมทูลเป็นตัวอย่าง ว่าเวลาใดที่ข้าพระพุทธเจ้าได้เฝ้าเห็น
พระเจ้าแผ่นดินทั้งหลายในยุโรปประเทศนี้ ให้มีใจหวนคิดถึงไต่ฝาละออง
อุลัพระบาทอยู่เสมอ เพราะมีพระเจ้าแผ่นดินหลายพระองค์ที่มากพระชนม
พรรษานับได้ว่าชราเฒ่าทุพพลภาพ ถ้าจะเปรียบไต่ฝาละอองอุลัพระบาท
แล้ว ให้นักเห็นว่า ถ้าไต่เสด็จไปอยู่ในหมู่ที่ประชุมพร้อมกษัตริย์พระเจ้าแผ่นดิน
ทั้งหลายนั้น ไต่ฝาละอองอุลัพระบาทคงจะเป็นพระบรมกษัตริย์พระองค์
หนึ่งซึ่งมีพระชนมพรรษาอ่อนเยาว์อยู่ในที่นั้น แต่เมื่อสอยกัยความ
รื่นเริงเบิกบานแล้ว ปราบกฏด้วยเกล้าฯ ว่าพระเจ้าแผ่นดินทั้งหลาย
ซึ่งทรงพระชราดังกล่าวนั้น คุยยังมีความสนุกสนานรื่นเริงพระหฤทัย
ไม่แลเห็นว่าแก่หรือลมทจะเห็นได้ว่าแก่ แต่มาคิดถึงตั้งขอความตามที่ได้
รำพันกราบบังคมทูลมานี้แล้ว ให้เกิดความโทม์นัสสน้อยใจข้าพระ
พุทธเจ้านัก

ด้วยความพิเคราะห์ทั้งสองประการนี้ จึงเห็นด้วยเกล้าฯ ว่า ไต่ฝาละ
อองอุลัพระบาทยังไม่ถึงเวลาอันควรจะทิ้งทอดพระอารมณ์ ซึ่งจะเป็น
เหตุให้ โทรมพระกายและพระกำลังเสียในเวลาเพียงนี้เลย ถึงแม้ว่า

พระราชอุระอันใหญ่หลวงทั้งปวงทั้งภายนอกและภายในมีรบเร้าอยู่ทุกเวลา
ก็ยังมีโอกาสที่จะแบ่งพระราชวิตกและพระราชกิจให้บรรเทาเบาบาง
พอมีเวลาบำรุงพระราชสำราญได้ บุคคลทั่วไปย่อมมีการเสพอาหารเป็น
๓ อย่าง อย่างที่หนึ่ง อาหารที่บริโภคด้วยโอษฐ์ทวาร ต้องบริโภคทั่วทุกคน
แต่อาหารอย่างหนึ่งที่ทำกรวยแรง เปลืองแรงมาก เช่นกลีบแบกอิฐหาม
เส้า เป็นต้น ต้องการบริโภคมากกว่าคนสามัญ เพราะต้องได้อาหารไป
เป็นแรง อาหารที่สอง คืออิริยาบถนั่งนอนยืนเดิน และการออกกำลังกายต่าง ๆ
ต้องการทำทุกคน แต่ผู้ทำการเบา เช่นนั่งเขียนหนังสือ เป็นต้น ต้องการ
สิ่งนี้มาก เพราะเพื่อจะบำรุงกำลังและความแข็งแรงแก่กันโรคอื่น จะยังเกิด
แต่กริยาอันเงี่ย อาหารที่สาม คือความรื่นเริงเบิกบานสบายใจ ต้องการ
ต้องมีทุกคน แต่ผู้ทำการด้วยความคิดใช้ความคิดมาก ต้องการความ
สำราญใจมากกว่าคนอื่น เพราะเหตุต้องการที่ใช้ความคิดมากเปลือง
ความคิดมาก ย่อมมีความวิตกวิจารณ์หมกมุ่นรุ่มรังอยู่ภายใน เพราะ
ฉะนั้น ต้องอาศัยหาความรื่นรมย์เบิกบานมาดัดให้ลบล้างความหมกมุ่น ทั้ง
เป็นเครื่องบำรุงความคิดให้เกิดต่อไปในพักหนึ่ง ๆ ฉะนั้นใดก็ดี ต้นไม้มีแต่
แสงแดดเผาผากแห้งอยู่อย่างเดียว มีต้นไม้เวลาที่น่าค้างและฝนจะประพรม
ให้ชุ่มเชยเลย ถึงไม้นั้นจะสู้ยัดไถ่น้ำและฝนในแผ่นดินเป็นอาหาร ก็คง
อยู่ไม่ไต่สีกวัน

ทางที่จะบรรเทาพระราชอุระและพระราชวิตกให้เบาบาง แบ่งเวลา
หากการบำรุงพระราชสำราญ เห็นด้วยเกล้า ๆ ว่ามีอยู่พอ จะทำได้ ขอ
พระราชทานกราบบังคมทูลพระกรุณาตามความเห็นต่อไปทีละตอน ดั่งน

พระราชกรณียกิจใน ทมอยู่เป็นข้อพระกังวลอันใหญ่หลวงทุกวันน
การที่จะทรงปฏิสังขรณ์พระบรมวงศานุวงศ์ ประคับประคองอุ้มชูสมเด็จพระ
พระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร ให้ได้คุณสมบัตินในพระองค์
เป็นที่ชื่นชมของคนทั้งหลาย เพื่อจะได้สืบราชสมบัติสืบต่อไป
การเห็นด้วยเกล้าฯ ว่าไม่เป็นการลำบากยิ่งยวดอันใด เพราะเหตุว่าสยาม
ประเทศทุกวันนี้ เป็นสมัยอันอยู่ในขณะกลาง อธิบายคือคนไม่โหดเหี้ยม
คร้ายโหดเขลาตอคงเหมือนไทยแต่ก่อน เสนอศัตรูข้างเคียงก็ไม่แลเห็นว่า
จะมีจะเป็นไปได้ และอีกประการหนึ่งแล้ว ชาวสยามทุกวันนี้ปากเสียงก็
ยังไม่กล้าแหลม เช่นปากเสียงชาวชาติตะวันตกนี้เป็รื่องปราศผาดโผนถึง
แก่ราชประพฤติของพระเจ้าแผ่นดินต้องผ่อนผัน คอยประเล้าประโลมตาม
เพราะฉะนั้น จึงเห็นด้วยเกล้าฯ ว่าพระราชประสงค์ที่เจาจะจงมุ่งหมายใน
พระองค์..... ก็ไม่น่าเห็นเลยว่าจะไม่เป็นที่โดยพระราช
ประสงค์ ข้อสำคัญในเรื่องนี้ก็อยู่ที่จะให้สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช
สยามมกุฎราชกุมาร ได้มีเวลาทรงเล่าเรียนบรรจชีวิตวิทยาการให้ ได้มาก เพียง
พอแก่ราชกิจภายในที่ทรงประกอบในสมัยเมื่อจะเป็นไปซึ่งภาระแห่ง
พระองค์ ขอนั้นเป็นการควรที่จะไม่เสียเวลาหรือถูกขัดขวางด้วยเหตุอัน
มีการห่วงใยอาลัยอาวรณ์อันเป็นสิ่งปราศจากสาระนั้นเป็นต้น ยังมีเวลาได้
ประทับอยู่จนทรงพระเจริญวัย ถึงสมัยอันมีพระวิริยะสังเกตุการดีชั่วของ
ประเทศนั้น ๆ ให้รอบรู้ ในพระราชหฤทัยได้จริง จะเป็นการดี ในภายใน
นักหนา ในเวลาบัดนี้ ถึงแม้ว่าพระองค์จะทรงพระบัญญัติหลักแหลม
เพียงใดก็ดี แต่ก็ยังเป็นขณะยังมีพระวัยอันเยาว์ สิ่งที่จะจับพระหฤทัยนัยเนตร
ก็แต่การรื่นเริงสนุกสนานตามธรรมดาเด็ก ส่วนการที่จะฟังทรงสังเกต

13/12/2565

พิจารณาให้ลกซงถึงความค้ำชวคุณโทษแท้จริงของบ้านเมือง ซึ่งจะนำมา
เลือกใช้ให้เป็นประโยชน์แก่ประเทศเรานั้น ก็หาใครจะมีนักไม่ อีก
ประการหนึ่ง ชาวไทยในการเกรี้ยวกราวประจบประแจงให้เจ้าเสี้ยมอยู่ข้างจะ
ชำนาญและตกคันทนิก เมื่อเสด็จไปอยู่เช่นนี้แล้วกลับมาในเวลาซึ่งพระเยาว์
ถูกชู้ซ่าเกรี้ยวกราวเข้าพักเคี้ยว เกรงด้วยเกล้าฯว่าจะตั้งพระองค์ไม่อยู่
ถ้ามีพระวัยและพระสติพอเลือกรู้อย่างดีและเลี้ยงชวแล้ว ก็จะทำเป็นไรไม่
ในเวลานั้นยังเป็นเวลาควรจะปลูกพระนิสัยและความรู้ที่สมควรจะมี เมื่อ
เป็นไปไคเช่นนี้แล้ว ภายหลังเมื่อเสด็จกลับมาสู่สถานบ้านเมือง ก็จะทำทรง
รอบรู้ที่จะประพฤติพระองค์ให้สมแก่พระฐานันดรซึ่งเจริญขึ้นตามพระวัย
และสมัย ให้เป็นที่คนทั้งหลายยำเกรงพระเดชาานุภาพ และนอบน้อม
ต่อพระคุณานุภาพ รกใคร่ขอตรงต่อพระกรุณานุคุณ มิใช่กลัวแต่ต่อหน้า
หรือรักด้วยประจบ แลปลูกฝังชวเลี้ยงขุมปัญญา หาผู้จงรักภักดี โดยตรง
แท้ ไวข้างเคียงพระองค์ เทานทีเห็นด้วยเกล้าฯว่าเป็นสิ่งสำคัญพอที่จะ
ยังพระราชประสงค์ให้ดำเนินไปในทางสำเร็จเรียบร้อยได้ ทุกที่ไม่เป็นการ
หนักหนาอันใดนัก สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชพระองค์ก่อน เมื่อยังเสด็จ
ดำรงพระชนม์อยู่นั้น ก็เสด็จประทับอยู่ในสถานบ้านเมือง บริบูรณ์ด้วย
ราชศฤงคารและราชบริพาร ซึ่งจะปฏิบัติราชกิจทั้งปวงให้สำเร็จได้
ทุกประการ แต่เมื่อมีเหตุเช่นฉะนั้นแล้ว ก็ไม่มีอำนาจอันใดจะป้องกัน
อันตรายได้ ย่อมจะเป็นไปตามกรรมของความเป็นไป ก็ผู้ใดถาม
บุญญาภินิหารสมควรแก่อย่างใดแล้ว ก็คงจะหนักความเป็นไปหาพ้นไม่
ถ้าวางพระหฤทัยเสียไคดงน ก็จะไม่บรรเทาพระราชวิตกได้

แต่ส่วนพระราชธรรมาภิบาลนอกนั้น มีการที่จะบำรุงรักษาป้องกัน
พระราชอาณาจักรให้พ้นจากความเขยิบเขียนแต่ราชศัตรูที่เป็นหัวหน้าของ
การอื่น ทางที่จะบรรเทาพระราชธรรมาภิบาลนอกนั้น มีฉันทิโก จำเป็นต้อง
ขอพระราชทานกราบบังคมทูลโดยพิสดาร ราชการภายนอกเห็นด้วย
เกล้า ๆ ว่าเป็นสำคัญนัก เป็นสำคัญใหญ่ยิ่งกว่าการทั้งหลายและเป็น
การที่จะพึงรีบร้อนเร่งกระทำโดยไม่ทอดช้าช้าไว้ เพราะเหตุว่า ถ้า
ราชศัตรูภายนอกสำคัญมีเรียงราย พระราชอาณาจักรมิเป็นทมิฬนถาวร
อยู่ได้แล้ว ไหนเลยพระราชประสงค์ทั้งปวงจะสำเร็จได้ ถึงแม้ว่าสมเด็จพระ
บรมโอรสาธิราชจะมีความสามารถสมพระราชประสงค์ทุกอย่างทุก
ประการก็ดี แต่ฉันทิโกเล่าจะเป็นราชสมบัติที่จะปกครอง เหตุอันหนึ่งเรียก
ว่าไม่มีฉันทิโกจะเป็นสิ่งสำคัญและต้องการด้วยควมร้อนรนกว่าการสิ่งอื่น

ความเห็นของการในประเทศสยามทุกวันนี้ ผู้ที่อยู่ไกลหรืออยู่
แต่ในบ้านเมืองดังจะมีสติปัญญาทางอันพร้อมบริบูรณ์ก็ดี แต่ย่อมขาดอยู่
อย่างหนึ่ง คือขาดความอาจหาญที่ขี้นมาจะเห็นว่าควรรีบกระทำลง
ให้จงได้ ที่ขาดความสิ่งนี้เพราะไม่สามารถจะเห็นกำลังแห่งความเจริญ
ของประเทศอันด้วยจักขุ เป็นแต่รู้ด้วยความสติบทรบฟัง ทังไม่ได้ออกห่าง
เห็นรูปโฉมและกำลังวงษาของบ้านเมืองตนเปรียบเทียบกับกำลังในประเทศ
ยุโรปฉะนั้น เปรียบกับคนที่ขึ้นไปอยู่บนต้นไม้สูงแลลงมาเห็นเสื้อตัวหนึ่ง
กำลังย่องจ้องจะโจมจับเพื่อนคนหนึ่งอยู่ในคาลากลางป่า ส่วนตัวของเพื่อน
ผู้นั้นอยู่ในคาลานนั้น เพียงแต่รู้ว่าเสื้อมี เสื้ออาจเข้ามาทำอันตรายได้
ยังหาเคยเห็นตัวเสื้อและกำลังเสื้อไม่ ก็เพียงแต่คิดว่าเสื้ออยู่ในใจ แต่ผู้

ที่อยู่บนต้นไม้บนแลเห็นรูปร่างเลื้อยอย่างถนัด ตลอดทางเขี้ยวและเล็บเลื้อย
และท่าทางความเข้มข้นของเลื้อย เมื่อตงท่าชูค้ำรามด้วยอำนาจอาญา
และเห็นทงผู้ที่จะถูกเลื้อยกิน รูกาลงวงชาว่าจะตอสู่เลื้อยใดเพียงไร ดึงน
ใจของผู้แลเห็นนั้น จะร้อนร่ำเร่งให้ผู้นั่งอยู่ในศาลารับแขกไข้อย่างถนัด
อย่างใด ผู้ที่อยู่ในประเทศยุโรปก็คั้นนั้น ผู้ที่เคยไปมาในประเทศยุโรป
ถ้าไม่ไชงงหรือห้ามเข้าไปทางอื่นแล้ว ย่อมแลเห็นการเช่นนั้นทงนั้น ต่างแต่
ที่พูด หรือนั่งเสีย หรือทำประการใดเท่านั้น ด้วยเหตุใด ข้าพระพุทธเจ้า
ต้องขอพระราชทานยกเว้นไม่อธิบาย เพราะจะมียศยาวไปนอกเรื่องนัก
ขอพระราชทานชวนเข้าเรื่องต้น ว่าความเห็นในยุโรปทงนั้น เห็นว่า
ข้างกรุงเทพ ฯ อ่อนแอและแฉะซ้ำในการที่ควรจะบริบทนั้นเหลือประมาณ
ทั้งฝ่ายควรที่จะรีบจัดการใหม่ให้เดินไป และที่จะแก้ไขการเก่าที่เปล่า
ประโยชน์ หรือท่วแต่โทษ ให้หมดไป เมื่อเป็นเช่นนั้น ก็ไม่แลเห็นกำแพง
อันใดจะขึงกันรัญญอนร้ายแรงซึ่งอาจจะมีมาในวันในพรุ่งนี้ใด ว่าอย่าง
ง่าย ๆ เพียงแต่นั่งอยู่ ปล่อยให้เข้าร่วมตรงเสียเนือง ๆ เสมอไปเท่านั้น
เมืองก็อาจเป็นฝรั่งเคลไปได้ โดยง่าย ๆ เงียบ ๆ โดยปริบตาเดียว มีตัวอย่าง
ที่น่ากลัว เช่น หลวงวัง กรมการเมืองฉะเชิงเทรา ที่เกิดความในเร็ว ๆ นี้
เป็นต้น ก็เห็นได้ว่า ลงคนใหม่ ๆ และมีตำแหน่งรัชการอยู่ด้วย
ก็ยัง “ตกใจไปต่างดาว ย่างเท้าไปต่างแดน” ดึงนี้ ย่อมจะมีความร้อนรน
อยู่อย่างใด ใจคนจึงไม่รักชาติภูมิของตน ส้มครเอาศัตรูเป็นที่พึ่ง ถ้าการ
บ้านเมืองไม่ร้ายคาบให้ไพร่บ้านพลเมืองนิยมยินดี ผู้ที่ได้รับความร้อนรน
ด้วยความกตชั หรือความคดโกง เขี่ยคเขี่ยนซึ่งกันและกัน หากความระงับ
คชเชญเมื่อแลเห็นตัวอย่างดึงนี้ และพากันเอาใจออกหากเนือง ๆ เรา

ไม่ขาดทุนชั่วแต่คนกลับไปเป็นชาคัก ข้าขาดทุนสำคัญคือ งบอกความเสีย
เป็นสาเหตุให้เสียนศรัทธูหิบบยกเอาเป็นคำพูดได้ว่า ผู้คนเคอตรอนแตกฉาน
ช้านเซ็น เพราะเราไม่มีอำนาจและความยุติธรรมความปกครองอัน
เรยบรอยที่จะรงบคยบรอนไพร่บ้านพลเมืองของตนได้ จึงจำเป็นที่ผู้
จะยนมอเข้ามาจคิ เรื่องในยุโรปทุกวณนมีอยู่ว่า แผ่นดินสยามเป็นเจริญ
ไม่ไค นอกจากผู้อนเข้ามาจคิ มีปรากฏในหนังสือพิมพ์เป็นต้น เรื่องน
เป็นเสียงอนรายแรงยงนคิ เป็นเสียงที่จะหนุนำให้ผู้ที่สามารถยนมอ
เข้ามาครอบหรอยยงให้ศคิฏุกาเรยบ เพื่อจะรวบรวคิจคิการข่มขเอา ข้าเสียง
ความเคอตรอนในบ้านเมือง ความฉำและของการงานของเรา ก็เป็น
อาหารให้กาลงเสียงรายอนนคยว ข้าคคิศคิฏูเขาไม่ต้องการที่จะกล่าวถึง
ผู้ที่หนีไปสมัครต่อเขา ว่าเป็นคนคคิหรือคนชว เขาต้องการแต่สาเหตุ
ที่จะหิบบกล่าวได้ว่าเราจคิการไม่คคิ ไว้เป็นกำไรของเขาเท่านั้น

การที่จะรงบยปรายปรามยจจามิตรอนมีอำนาจนแรงในครงน
ไม่ควรจะมุงหมายเลยที่จะเอาอำนาจปากเข้าคอสู้เอาควาวหน่งๆ เช่นที่ทำ
อยู่ทุกวณน มีเหตุการเอนโตชนกยคเ้าโตเถยงเพียงแต่รอนรอน เมอ
เถยงชนะกเส่มอคว เถยงเขาไม่ชนกยอมเขา ขาดทุนเข้าไปทุกที่ การ
เช่นน ไชว่าจะรจคิเงินกหาไม่ ฝ่ายชาคคิกเขากตงคยเขยหาเหตุที่จะให้เป็น
ปากเถยงอยู่เส่มอ เป็นอนหมคคความเห็นว่าจะมีที่สิ้นสคคลงเพียงคคิไคไค
และทงไม่ควรจะมุงหมายที่จะเอากาลงคาสคิรารุคการสู้รบคยมอเป็นทพง
อย่างคยวอกเหมอนกัน เพราะจะเอาอะไรมาเยยวยาทนเวลาทนทีไค สิ่ง
จะนำมาเป็นทพงคคิมสำคัญอยู่แต่อำนาจคความคคิที่เราจะรยบจคิการให้เห็น

ปรากฏทั่วโลก ว่าเรายังมีความดีความอุตสาหะวิบรตจิตการบ้านเมือง
ของเราอยู่จริง ๆ ไว้เป็นที่ขบขันปากเสียงอนรายน เมื่อใครจะข่มเหงย่ำยี
ก็จะมีผู้นเข้าแทรกแซงช่วยเหลือเป็นน้ำพุกน้ำแรงได้ ซึ่งมีใช้ช่วย
ซ้ำเติมแย่งขอลือเอาเป็นอาหาร

การที่จะจกครองนี้ ที่ข้าพระพุทธเจ้ากราบบังคมทูลพระกรุณา
บรรยายรายการทุกสิ่งทุกอย่างให้ตลอดในครั้งเดียว ก็ยากอยู่ ถ้าไม่พอ
พระราชหฤทัย ก็จะทำประโยชน์ไม่ จึงขอพระราชทานกราบบังคมทูล
แต่โดยย่อเพียงหัวข้อที่จะทรงพระราชวินิจฉัยได้ก่อน หัวข้อของการที่จะ
ต้องรีบจกน ก็คือ มีอยู่ ๖ สถาน

สถานที่ ๑ คือ การที่จะเลิกล้างแก้ไขการเก่าที่ไม่มีประโยชน์
หรือมีแต่โทษไม่มีคุณ คือเสียเงินเสียเวลา บัวยการคน และทำให้ขัดข้อง
แก่การอื่นเป็นต้น การสถานนี้จะกระทำยากที่จะหักห้ามความนิยมที่
ผิดของคนที่มีความเชื่อถือมาแต่บุรพกาลให้เหือดหาย และเห็นดีในการที่
เลิกถอนลงทันที ทั้งเมื่อเวลาเลิกถอนลงก็จะมีโทษ มีการขัดข้องบางอย่าง
จริงอยู่แต่เล็กน้อย ถึงกระนั้น คุณที่เลิกมีมากกว่าโทษหลายประการ
เปรียบด้วยรอยกบหนึ่ง ย่อมเป็นการที่รออยู่ ไม่กระทำไม่ได้เป็นแน่แท้
เพราะเป็นการแต่เรารออยู่โดยยั้งยวดกวัดข้น เปรียบเหมือนเกิดไฟไหม้
บ้าน มีเหย้าเรือนเก่าแก่เช่นเรือนจากเป็นต้น อยู่ภายหลังและรู้ว่าไม่เป็น
ประโยชน์อันใด เป็นแต่รักษาไว้โดยที่เห็นของเก่าแก่โบราณ ครั้นจะรอ
ทำลายเสียก็จะเป็นที่ตเตยหน้าคุณหมื่นของเก่า แต่เมื่อไฟไหม้ขึ้นเช่นนั้น
เรือนเหล่านั้นย่อมจะเป็นเช็ดคไฟไ้ไ้รวดเร็ว และส่งเปลวติดต่อกุลลาม

ใหม่ขามเรอน ทรัพย์สมบัติอันมีราคา ให้วินาศฉิบหายไปได้ดังนี้ จะยอม
รอเรอนเหล่านั้นเสียด้วยความขบถอันอันตรายอันมหันตนั้นดี หรือจะ
อาศัยในสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ ขอมทนให้มหันตภัยมาทำลายทรัพย์สิ่งสิน
และชีวิตคนให้ถึงแก่พินาศล่มจมว่าเป็นดี การนี้จะต้องหักหาญกระทำโดย
คำสัจภาษิตว่า “เสอจมหา ข่าจนทาง” ต้องหมายรอดเอาข้างหนักรักหนึ่ง
คิงนเป็นแท้ เมื่อเป็นเช่นนั้น ผลที่เลกการไม่เป็นประโยชน์เหล่านั้นจะไปเป็น
ทนทรัพย์ เวลา กำลัง คน และเปลืองการชคชของที่เกี่ยวข้องกันอยู่แก่การที่จะ
จัดใหม่ขึ้นได้ โดย.....

ประการที่ ๒ การปลุกกำลังคน ให้แก่การปลุกความรู้ในวิชา
สอนให้คิด กล่อมและปราบสันดานร้าย หากคนฉลาดคนดีให้ได้เร็ว เชิดคนดี
ให้โตมฝีมือและปาก เหล่านี้แหละคนฉลาดจะได้คนดีไวไซ เป็นกำลังได้
เร็ว การนี้.....เพราะเป็นของช้ากว่าจะจำเริญและโตขึ้นได้ ด้วย
เป็นสิ่งที่ช่วยกันระดมทำไม่ได้ด้วยมือ ดังขุดคลองหรือสร้างถนน จะเร็วได้
ด้วยอาศัยความที่เอาใจใส่ทะนุบำรุง คิดลัดตัดหาทางให้ได้เร็วและสั้นทัน
ใช้ก่อนเป็นดี ที่จะปลุกเพาะใหม่ก็ตั้งหน้าทำไป พอได้ใหม่มาใช้แซมเก่า
เมื่อเก่าเปลือง ถ้าวัยทำได้เช่นนั้น จะมีการฉลาดที่โตความรู้และความ
ประพฤติกี่เกิดขึ้นทันใช้ทันช่วยกำลัง คนของเรามีไซ โง่คือเถื่อนไปหมด
ดังชาวป่าก็หาไม้ ที่ฉลาดก็กมมไป หากไม่ได้ความรู้และความประพฤติกี่
ดีเป็นเครื่องประตัย ฉลาดก็พาไปให้ปล้นและฉ้อเขา ที่เรียบร้อยก็ไม่มีช่อง
อันใดจะอุดหนุนให้เข็ดเผย ก็พาความฉลาดจมอยู่ ข่าพระพุทธเจ้าเชื่อใน
คำว่า “กรุงศรีอยุธยาไม่สิ้นคนดี” นั้นโดยแท้ แต่ทุกวันนี้จะมองหา
.....ใครก็ยากนัก จึงเห็นว่าการที่ไม่มีคนใช้เป็นทำอะไรไม่ได้

สถานที่ ๓ การปลุก.....คนที่อยู่เปล่า และหากินด้วยทาง
เกียจคร้าน.....ทำมาหากินเพื่อให้กำลังแก่ราษฎร.....ที่เงินจะ
ออกจากบ้านเมือง.....เปิดทางให้สินค้าออกและ.....เงินเข้า ชีตทางรว
.....และบังทงหลวง.....เปิดทางที่เสียพระราชทรัพย์ในที่
เปล่าประโยชน์ (เนื่องจากประการที่ ๑) เกียจคร้านที่ควรแก่ความยุติ
ธรรมและให้เงินราษฎรมาเป็นหลวงจริง เหตุนี้เห็นว่า...ก็จะมีเงินมา
บำรุงการอื่นได้ เป็นของควรรับจัดอย่างเดียวกับประการที่.....การเรือน
ควรเห็นได้ว่าต้องบำรุงหรือเอาใจใส่ในเงินราษฎร หรือเงินในเมือง เป็น
หัวหน้าเป็นใหญ่กว่าเงินในพระคลัง คือบำรุงการค้าขาย เมื่อพิจารณา
ดูการในอดีตและปัจจุบันก็ ปรเทศใดที่จำเวญักอาศัยจำเวญักได้ด้วยการ
ค้าขายของบ้านเมืองทงนน แผ่นดินหรือราษฎรมีเงินแล้วจะไปไหนเสีย
ถ้าไม่มีเงินจะทำอะไรก็ไม่ได้ เช่นกบไม่มีคน บ้านเมืองเราก้อดนมสมบุรณ
ด้วยพืชพันธุ์ธัญญาหาร การเพาะปลูก ทงผู้คนก้อดนมสมบุรณทำอะไรก็
ไม่ได้ ถ้าตั้งใจทำจริง อย่าซอเขานุงให้แปลกกบประเทศทงหลาย ก็จะมี
วิชาหาเงินเข้าแผ่นดินได้จริง ๆ ถ้าราษฎรไม่มั่งมีบริบูรณ์ ราชาธิปไตย
จะได้เงินมาจากไหน เคียวหนักเข้า ความเดือดร้อนคนรนกบงเกิด

ประการที่ ๔ การจัด ใต้แก่การพิจารณาคัดความ การปราบปราม
โจรผู้ร้าย การจัด.....ธรรมเนี่ยม.....เมือง การโยธาก่อสร้างสิ่งที่เป็น
ประโยชน์แก่การค้าขายและความสุขสำราญแก่มหาชน และความมงดงาม
เหล่านี้เป็นต้น.....ในประการนี้เป็นเครื่องอุดหนุนช่วยเหลือซงกนและกน
กบประการที่ ๒ ที่ ๓ ย่อมต้องกระทำช่วยเหลือตามเวลา.....แต่การให้
เป็นผลจริง อย่าให้เสียเวลา เสียเงิน บัวยการคนเปล่า

13/12/2565

ประการที่ ๕ การสร้างสม ได้แก่การตระเตรียม.....และ
กำลังพล.....นี้ต้องจัดให้เป็นไปเสมอ จะสำเร็จได้ โดยอาศัยความ
เจริญในประการที่ ๒ และที่ ๓ นั้นมาเป็นกำลัง และทำของเราเองได้ตาม
สมควร จะเป็นการดีอย่างสุขุม คิดอย่างเคียวแต่ว่าควรมีทหารและ
อาวุธ แต่จะมีได้ช่วยอย่างไร ไม่คิดนั้นหาควรมิ.....หาเพิ่มมาเท่านั้น
สักเท่าใดจะพอเชี่ยวชาญ

ประการที่ ๖ การอะลุ้มอล่วย ได้แก่การที่ผิดเจ้าลอกขโมยฝรั่งเศษ
ด้วยปาก การนกด้องทำเสมอ คือคอยตัดทางปากเสียงให้น้อยลง ถ้ามี
เหตุการณ์อันใดกริบเร่งว่าไปให้ตกลงอย่าให้เสียเวลา การนี้ต้องอาศัยใช้
คนดีออกไปเป็นหัวหน้าประจำประตูไว้ทุกด้าน คอยจัดการขยับเหตุ
พูดจากันให้ทันท่วงที มีทล่อแหลมแดนต่อแดนเป็นต้น พอฝ่ายการใน
พระนครในประการทั้งหลายจัดพอเรียบร้อยได้ปากเสียงทางนักรจะเสื่อมน้อยลง

การทั้งปวงนี้จะทำแต่เรื่อย ๆ เป็นการปี เช่นทุกวันนี้ เห็นไม่ได้
เป็นแน่แท้ ต้องตรึกตรองทำการจัด สิ่งใดที่ควรจะเป็นไปได้ในวันนั้นก็
ควรรอไว้พรุ่งนี้ ถึงโดยทำไปวันนพบการที่ขัดข้องชนไม่ได้ดี โดยสมควร
พรุ่งนี้สั่งแก้ไขใหม่ ไม่กวนก็จะเรียบร้อยลงที่ ถ้าได้ทำจริง ๆ ไม่ว่าจะเคียว ๆ
หาย ซึ่งจะเฉยช้อยู่อย่างงานบ้อย่างนี้ ข้างฝ่ายปรบภัยมทงกาลลงวงศา
รีบวิ่งรีบทำโดยรกรก เรามีเวลาที่จะแก้ไขทันกับคนเท่านั้น ถ้าไม่ตงตน
ที่เคียว ไหนเลยกรุงสยามจะพ้นเงอมเงางสามสี่ และใครจะยืนยันได้
ว่าจะไม่เป็นไปในเร็ววัน เมื่อได้เริ่มการคั่งคั่งทำจริง ๆ เช่นนี้แล้ว ฝ่ายคน
เราก้จะเห็นว่าเราจะกลับใจที่จะให้การดีแท้ไม่แฉะฉา การที่ชั่วร้ายก็จะ

ข้าเกรงพระเดชานภาพ ละพยศ ต้องถอนไป คนที่หิวคอยอ่อนแอก็จะ
แข็งแรงและตั้งหน้าหาความดีควบเถยวกันเป็นน้ำหนักใจเดี่ยวช่วยกันคนละ
ไม้ละมือ คนน้อยพร้อมใจทำด้วยกันก็เหมือนมาก ฝ่ายการภายนอกก็จะ
รำลึกไปว่าเราตั้งจิตการแข็งแรงจนจริง ๆ ตัดห้ามปากเสียงอันร้ายที่ว่าเรา
บำรุงความเจริญของเราเองไม่ได้ พอเราทำเข้าเป็นหลัก ข้าศึกศัตรูก็จะ
กระดากไป เพราะขี้จามิตรทุกวันนี้มิใช่จะข้ายีเอาได้ โดยไม่ชอบธรรม
ตรง ๆ เช่นพม่าแต่ก่อน ก็หาไม่ เขาย่อมช่อนอยุธยาไว้ใน อาศัย
ความยุติธรรมให้ปรากฏออกนอกหน้า ถ้าเราคือไม่มีแผลอันใดที่เขาจะเหย
แยงได้แล้ว จะห้ามด้วยวาจาว่าอย่าเพื่อก่อนก็เกอบจะไต่ ถึงหากจะเอา
บ้านเข้าใส่ซึ่ง ๆ หน้า ก็ยังพอมิทำทางที่จะต่อสู้กันให้เต็มพืดเต็มเหวียง
และเต็มมือ หรืออาศัยความยุติธรรมของโลกที่ผู้อื่นเขาจะเห็นออกมาเป็น
กำลังช่วยเหลือ

ทำอย่างไรเล่าการที่จะจริงจังจะทำได้ ว่าถึงวิธทำการในกรุงเทพฯ
ทุกวันนี้ ข้าพระพุทธเจ้าเคยคิดประหลาดใจอยู่ เพราะตนเองเคยแลเห็น
ด้วยตาทำด้วยมือมาแล้ว และเมื่อไปเห็นการในบ้านอันเมืองไกลที่เขาทำกัน
ได้ ก็ดูง่าย ๆ ไม่ถึงอายเขื่องต่างน้ำอคนนอกถิ่น มีหน้าซ้ำยังมีเวลาหา
ความสนุกสหายบำรุงกายและชีวิต บำรุงสติปัญญาและความคิดด้วยอีก
เล่า การก็สำเร็จได้ ทั้งใหญ่โตมากมายกว่าของเราสักเท่าใด ๆ จึงมา
คิดว่า การของเราที่ทำอยู่อย่างเบื่อย ๆ ทุกวันนี้ ก็ยังหนักแน่นเหลืออย่า
กว่าแรง ทำไม่ไหว ผู้คนก็ราวกระว่า.....กายถววยชีวิตชอกช้าเจ็บช่วย
ล้มตายไปตามกัน เพราะความที่.....ของการงาน การเล่าก็ไม่สำเร็จล่วง

ไปเท่าใด ก็ถ้าทำเข้าจริง.....คงนี้ มีขนบเขียนไปหมดหรือ เมื่อพิจารณา
สอยสวนทุกทั้งสองฝ่าย ค้นหาเหตุผลให้ได้ว่ามีสิ่งใดที่ผิดอยู่ การจึง
ผิดกันถึงเพียงนี้ ก็ได้ความเป็นรูปร่างลักษณะวิธีของการทำงานที่ทำ คง
จะกราบบังคมทูลต่อไป

ลักษณะการและการทำการ

ลักษณะของการทำงานมี ๓ ประเภท คือ (๑) การทำด้วยความ
คิดสติปัญญา ต้องอาศัยความฉลาดความรู้ เป็นทุน ความเบิกบาน
สบายใจเป็นอาหารเครื่องเลี้ยงบำรุง (๒) ทำด้วยฝีมือ ต้องอาศัยศิลปะ
ศาสตร์ ความชำนาญ เป็นทุน ความฝึกหัดเร็วแรงเป็นเครื่องเลี้ยงรักษา
(๓) ทำด้วยแรง ต้องอาศัยกำลังแรงเป็นทุน อาหารที่บริโภคเป็นเครื่อง
บำรุงแรง การงานทั้งปวงต้องทำด้วยลักษณะใดลักษณะหนึ่งใน ๓ ประเภท
นี้ หรือปนกันเป็นสองและสามประเภทบ้าง

ยังการทั้ง ๓ ประเภทนั้น ต้องมีเวลาเป็นเครื่องตวง กำหนดให้
สมควรจะทำเพียงวันละเท่าใด ถ้าทำน้อยกว่าเวลาที่สมควรไป เวลาที่เหลือ
อยู่ช่วยการเปล่า ถ้าทำมากกว่าที่สมควรไป ผู้ทำก็เห็นเหนื่อยชอกช้า
แปลว่าขาดทุน คือเสียผู้ที่ทำการไปคนหนึ่งๆ ทั้งการงานทำในคราวนี้
เหลือเกินกว่าสมควร ก็ไม่ได้ดีเท่าที่ควร พอสมควร เปรียบเหมือนนกข
เคินเรือบรรทุกสินค้า เรือควรบรรทุกได้เพียงเท่านั้น ถ้าบรรทุกน้อยไปก็
ขาดทุนเสียเที่ยวเรือ ถ้าบรรทุกมากเกินไปก็จะทำให้เป็นอันตรายแก่เรือ
และเสียสินค้าเขาของควย จึงควรบรรทุกแต่เพียงพอดี บรรทุกงานลงใน
คน ก็เช่นเดียวกันฉนั้น

ลักษณะช่วย.....หรือเพิ่มเวลา

การมาก จะทำให้แล้วไต่ด้วย ๒ วิธี คือเพิ่มเวลา วิธี ๑ เพิ่มกำลังช่วยแรงวิธี ๑ การที่เป็นการทำงานเครื่องสทหรือการโยธา จะเพิ่มเวลาไต่ข้างตามสมควร เพราะเป็นการที่ห้ามกำหนดแล้วและทำแต่บ่อยวัน ถ้าเห็นไม่ทัน คนเท่านั้นกำหนดเวลาให้ทำเพิ่มชนกพอไต่ แต่การประจำเป็นไม่มีเวลาสิ้นสุด ใช้เพิ่มเวลาอย่างนั้นหาควรไม่ เพราะต้องถนอมคนราชการที่ต้องทำเสมอ เพราะเหตุว่าคนไต่เป็นหายากกว่าสิ่งอื่นในโลกคนไต่ทำการก็ต่อทำเสมอ เมื่อชอกช้ำเจ็บช่วยล้มตายไป ก็ยิ่งกว่าเสียแก้วแหวนเพชรพลอยอันมีราคา ใช้แต่ว่าเสียคนไปคนหนึ่ง แต่เสียคนที่เคยการงานชำนาญชำนาญเช่นนั้น ก็พาให้เสียการงานไปสักเท่าใดๆ จะประมาณมิได้ เพราะฉะนั้น การเพิ่มเวลาให้คนเท่านั้นทำตรากตรำ ย่อมไม่เป็นคุณแก่การงาน ถ้าการงานไม่มีที่สิ้นสุดเพียงใด ก็มีแต่ให้โทษ ทำคนและการงานให้เสียไป คนที่ทำงานด้วยความคิด ก็มีแต่จะโง่ลงไปทุกวัน คนที่ทำด้วยฝีมือ ก็มีแต่จะเลวลง หยายกายไม่ประณีต คนที่ทำด้วยแรงอ่อนหัด และโรคภัยก็ย่อมยังเกิดแก่คนทั้ง ๓ จำพวกนั้น

การหนัก จะแก้ไขได้อย่างเดียวกับที่สมควรแต่เพิ่มกำลังคนขึ้นให้พอแก่การ เหมือนกับการความคิด ก็ต้องการคนที่มีสติปัญญาเฉลียวฉลาดพร้อมทั้งความซื่อสัตย์และความรู้ อาจประกอบการทำงานนั้นๆ เพิ่มเติมขึ้นถ้าการฝมอ ก็ต้องการฝีมือศิลปะและความชำนาญเพิ่มเติม แต่การทำด้วยแรงนั้นเป็นหาคนเพิ่มง่ายกว่าอย่างอื่น ดังนั้น การก็จะสำเร็จไต่ คนก็จะไม่ชอกช้ำอิดโรย ตัวอย่างเทียบคุณและโทษในการเพิ่มเวลากับเพิ่มกำลังคนผิดกันดังนี้

ยกเอาการเขียนหนังสือมาเป็นประมาณพอเปรียบเทียบตัวอย่าง

เพิ่มเวลา

ผู้ทำการ	เวลากำหนดให้	ความสำเร็จ	ผลที่ได้
คนคนเดียว	๓ ชั่วโมง	เขียนได้ ๔ หน้ากระดาษ	เขียนได้คิ น้อยลงไป ๒ หน้า
คนคนเดียว	๖ ชั่วโมง	เขียนได้ ๖ หน้ากระดาษ	เขียนเลวลง มือล้า น้อยลงไป ๒ หน้า
คนคนเดียว	๑๒ ชั่วโมง	เขียนได้ ๑๐ หน้ากระดาษ	เขียนยิ่งเลวลง มือล้า เห็นคเห็นอย เมื่อยแขน น้อยลงไป ๔ หน้า

เพิ่มคน

คนคนเดียว	๓ ชั่วโมง	เขียนได้ ๔ หน้า	หนังสือที่เขียนก็คและได้
คน ๒ คน	๓ ชั่วโมง	เขียนได้ ๘ หน้า	มากน้อยเท่ากันตามส่วน
คน ๔ คน	๓ ชั่วโมง	เขียนได้ ๑๖ หน้า	เต็มที่ ผู้คนก็ไม่อดโรย ชอกช้า

คนที่ทำการได้ดี คนไม่เสีย ในการเพิ่มคนช่วยแรงฝึกกับเพิ่มเวลา
บรรทุกลงไปคนคนเดียว ปรากฏว่าการไม่คคค คนก็บอบช้ำอดโรยคค
การที่จะเพิ่มกำลังคนช่วยแรงนั้น ย่อมเพิ่มคคค ๒ ประการคค
มีคค ประการ ๑ มีทุนทรัพย์ ประการ ๑ ทัง ๒ อย่างนี้ต้องมีพร้อมกัน

จะมีแต่เงินไม่มีคน หรือมีแต่คนไม่มีเงิน ทำอะไรไม่ได้ อย่างที่ ๓ คือ การทำด้วยแรง หากคนช่วยแรงง่าย คือการหาหมากแขกชน หาไม้สี่ยาก มีเงินจ้างก็หาได้ ต้องคิดแต่สันดานให้ยืมค้ำไปในการรับจ้างหากินในทาง สุจริต คือ ปักทางเข่าวัด ขอบทาน เล่นเบี้ย วังราว ปล้น นันเป็นต้น แต่การอย่างหนึ่งและที่สองนั้น เป็นการยากที่จะหาคนดี คนฉลาด คน มีความรู้ คนซื่อตรง ถ้ามีเงิน ไม่มีคนดีให้สมแก่การแล้ว ก็หาไม่ได้ ดังกรวยขึงคมทุลถึงการบำรุงสถานที ๒ นั้นแล้ว ส่วนที่จะหากำลังทรัพย์ ก็ใ้กรวยขึงคมทุลมาในข้อการบำรุงสถานที ๓ แล้วเหมือนกัน

ข้อสำคัญที่การทำงานที่สำเร็จและไม่สำเร็จยังมีอีกทางหนึ่ง นอกจาก กำลังและอื่น ๆ คือ ความแน่นอนของเวลาที่ทำการ การสิ่งใดมากก็ดี น้อยก็ดี มีคนทำมากหรือน้อยก็ดี แต่ถ้าไม่มีความแน่นอนของเวลาถอมัน อยู่แล้ว คือ ถึงเวลาทำต้องทำ ถึงเวลาไปไหนก็ต้องไป ฉะนั้น การงาน ทั้งหลายก็อาจเลื่อนลอยโลเลเหลวไปได้ ผู้จะทำการทั้งปวง ถ้ายังการที่ ทำ ต้องทำร่วมคนกันมาก เกยข้องหลายคนด้วยกัน หรือการมากอย่างร่วม หน้าที่ ในผู้ใดผู้หนึ่งที่เป็นหัวหน้าการหมดทั้งนั้น ผู้เป็นหัวหน้านั้นก็ต้อง การรักษาความแน่นอนของเวลาดีกว่าคนทั้งหลาย ซึ่งเป็นแต่ชนผู้รอง หรือผู้น้อยลงไป ความแน่นอนในที่นี้ ย่อมเป็นสิ่งมีราคาและให้คุณเมื่อ แน่แน่นอน ให้ โทษเมื่อปราศจากนั้นยิ่งนัก ฉะนั้นใครจะเห็นได้ดังตัวอย่างที่เปรียบ เทียบไว้น

ยกการหัวเมืองเป็นตัวอย่างเปรียบเทียบ

เจ้าเมือง คนทั้งปวงเห็นว่า จะออกว่าราชการเวลาบ่าย ๔ โมง เป็นอัตรา

กรรมการใหญ่ ธรรมเนียมจะต้องมาขัญวิชาการเวลาย้าย ๑ โมง เป็นอัตรา
กรรมการรอง กฎวางไว้ให้มาดูแลตรวจสั่งการงานเวลาเช้า ๔ โมง
เป็นอัตรา

เสมียน ทนาย พลังการ กฎวางไว้ให้มาทำการเวลาเช้า ๔ โมง กลับย้าย
๔ โมง เป็นอัตรา

(๑) ถ้าเสมียน ทนาย คนใดไม่มาด้วยความแน่นอนตามกฎหมายบังคับไว้
ก็เสียเวลาการทำงานไปชั่วเวลาที่มาช้าเฉพาะตัวผู้เดียว

(๒) ถ้ากรรมการรอง คนใดไม่มาด้วยความแน่นอนตามกฎหมายข้อยบังคับไว้ :

(ก) เสียเวลาการในหน้าที่ของตนเอง

(ข) ทำให้ผลการในกองของตนที่เกี่ยวคร้านก็ โหลเลหลักเลียงไป

(ค) ทำให้ผลการในกองของตนที่หมั่นกัซัดของในการจะเสนอ
การหรือหารือการ วิทยการ วิทยคำสั่ง เป็นต้น

(ฅ) ทำให้เพื่อนของกรรมการกองอื่นที่มธุระจะมาปรึกษา หารือ
ราชการตามเวลาที่กำหนดมานั้นเสียไป

(๓) ถ้ากรรมการใหญ่ ไม่มาตามเวลาที่เป็นธรรมเนียมของตนจะต้องมา

(ก) เสียเวลาของตนเองที่จะตรวจตราสั่งการงานของตนเองให้
ทั่วถึง

(ข) ทำให้กรรมการรองในกรมของตนคนใดที่เกี่ยวคร้านก็ โหลเล
หลักเลียงไป

(ค) กรรมการรองหลยหลัก.....ไปกักกอง ผลเสียก็เกิดขึ้นแก่กอง
นั้น ๆ ตามข้อ (๒) ทั้ง ๔ สถาน

(ง) ทำให้การงานในกองทัพหลายที่ขาดของไตเส้นหรือปรักษา
หารอและฟังคำสั่งนั้นล่าช้าไป

(ง) ทำให้การงานทั้งหลายที่จะประชุมปรักษาหารอในหมู่กรม
การผู้ใหญ่ด้วยกนขคของ ค้างช้า ไม่พร้อมเพรียง เป็นต้น

(๕) ถ้าเจ้าเมือง ไม่ออกว่าราชการและบังคับบัญชาการตามเวลาที่คน
ทั้งปวงเขาถือว่าเป็นธรรมเนียมออก ออกเร็วไปบ้าง ล่าช้าไปบ้าง หรือ
ไม่สั่งการตามเวลาที่ควรสั่ง ไม่ไปไหนตามเวลาที่กำหนดที่ว่าจะไป
เวลาที่เร็วเกินไปและช้าเกินไป ย่อมเป็นผลเสีย คือ

(ก) ถ้าเร็วเกินไปเท่าใดชั่วโมง เท่านั้นชั่วโมงก็จะเป็นตัวอย่าง
ให้กรมการผู้ใหญ่น้อยทั้งหลาย ผู้เกี่ยวข้องต้องมาประชุม
ในที่นั้น ต้องมาคอยล่วงหน้าในคราวหลัง ๆ ต่อไป

(ข) กรมการผู้ใหญ่น้อยที่ตอมาคอยอยู่เหล่านั้น เสียเวลา
เท่าใดชั่วโมง ก็เสียการในหน้าที่ของตนเท่านั้นทุกคน ถ้า
๑๐ คน คนละ ๓ ชั่วโมง ก็เป็น ๓๐ ชั่วโมง

(ค) ถ้าช้าเกินไปเท่าใดชั่วโมง เท่านั้นชั่วโมงก็ทำให้เสียเวลา
การงานของกรมการผู้ใหญ่น้อยที่มีหน้าที่ตอมาประชุม
ทุกคน

(ง) การที่กรมการผู้ใหญ่น้อย ต้องมาเสียเวลาที่นี้เท่าใด
เท่านั้นย่อมถอนออกจากเวลาที่จะมาทำการงานในวันหน้า
ให้น้อยลง

(ง) ถ้ากรรมการผู้ใหญ่กระทรวงใด กรมใด ไม่มาทำการตามกำหนดได้ ผลเสียก็เกิดขึ้นแก่การงานในกรมของตนได้ทุกกรมตามข้อ (๓) ทั้ง ๕ ประการ และส่งผลเสียต่อไปตามข้อ (๒) และข้อ (๑) ถ้ากรรมการใหญ่ทุกคนเป็นเช่นนั้น การก็อาจเสียไปทั้งเมือง

(จ) ส่วนกรรมการผู้น้อยที่ต้องเสียเวลา ก็ให้ผลเสียตามข้อ (๒) ตลอดไปถึงการในหน้าที่ของผลการทั้งหลายด้วยกันได้หมด เมื่อพิจารณาตามแผนที่เปรียบเทียบนี้ ก็เห็นได้ว่า ความแน่นอนในเวลา เป็นสิ่งสำคัญที่ให้ผลเสียอันสุขุมโดยไม่รู้ตัวอันหนึ่งของการงานที่จะให้สำเร็จไป คนที่มีความแน่นอนให้คุณอย่างใดก็กลับตรงกันข้ามกับลักษณะที่ให้โทษฉนั้น เพราะฉะนั้น ผู้ใดยิ่งเป็นใหญ่กว่าคนทั้งหลายย่อมจะต้องรักษาความแน่นอนของเวลาให้มั่นคงกว่าผู้น้อย เพราะการที่ไม่แน่นอน ย่อมทำให้การงานเสียมากกว่าผู้น้อยที่รองลงไป เพราะผู้รองย่อมทำการแต่เฉพาะหน้าที่ที่ ตามน้อยและใหญ่ แต่ผู้ใหญ่อยอมเกี่ยวของครอบงำซึ่งหน้าที่การงานของผู้น้อยทั้งหมด จึงเป็นต้นเป็นข้อที่จะให้ผลดีและชั่วแก่การงานทั้งหลายเป็นธรรมดา

และการงานใด ๆ ถึงเวลาทำก็ทำ ถึงเวลาเลิกก็เลิกเช่นนั้น ย่อมง่าย สะดวกในการสั่งเปลี่ยนคณณะการงานต่าง ๆ ได้ เวลาที่ง่ายและด่วนเป็นกำไร มีคุณอีกหลายประการ ทั้งไม่เป็นการชอกช้ำตรากตรำ การก็สำเร็จเดินไปเสมอมิได้หยุด คนก็มีเวลาบำรุงร่างกายให้มีความสุขสบาย เกิดสติปัญญา

ข้อสำคัญที่การงานจะสำเร็จได้ โดยคล่องสะดวกยังมีอีกทางหนึ่ง

คือ ความแน่นอนของแบบแผน การสิ่งใดที่จะให้ช่วยให้คล่องให้ขึ้นไป

ทันทีทันเวลา ย่อมอาศัยวางแบบแผนกำหนดกฎหมายลงเป็นหลักและต้อง

ไว้วางหน้าที่ ให้ผู้เป็นหน้าที่เดินไปตามหลักตามแบบแผนตามเวลาต้องการ

เปรียบง่าย ๆ เหมือนกับเครื่องจักรไอน้ำ พอไอน้ำคั้นลูกสูบเคลื่อนออกมา

ตัวชิ้นเครื่องจักรอื่น ๆ ที่มันหน้าที่จะต้องเดินต่อไปตามแบบที่วางไว้ก็เคลื่อน

ตาม ๆ กันไปตามหน้าที่ของตนนั้น ๆ ตลอดถึงหางเสือที่อยู่ท้ายเรือ เรือ

ก็เดิน ถ้าเหมือนตังเมื่อไอน้ำคั้นลูกสูบ ลูกสูบก็ต้องรอดถามนายเรือเสีย

ก่อนว่า คราวนี้จะเคลื่อนออกมาหรือไม่ และตัวจักรอื่น ๆ ก็รอดถามต่อ ๆ

กันไปทุก ๆ พนักงานจนถึงหางเสือ มีแบบแล้วทำตามแบบไม่ไต่ตงน เมื่อ

ไรเล่าเรือจึงจะออกเดินสักฝั่งจักรหนึ่ง ความแน่นอนของแบบแผนนี้ จึงเป็น

สิ่งที่สำคัญที่จะให้ผลดีเป็นแน่นอน และให้ผลชั่วเมื่อคลอนแคลน แก่

การงานทั้งปวงทั่วไป เช่นกับความแน่นอนของเวลา

ลักษณะวางการ

วิธีวางการที่จะให้ถูกให้สมควรแก่การงานที่จะให้สำเร็จโดยคล่อง

สะดวก มีอยู่ ๒ ประการ คือ

(๑) ใช้คนให้ถูกกับความรู้ ความเห็น ความชำนาญ ในการที่

จะทำนั้น ๆ การซึ่งจะสำเร็จได้ก็โดยด่วนโดยไวทุกสิ่งทุกอย่าง ถ้าใช้คน

ชำนาญทางนี้ไปทำงานทางโน้น ไขว่กันเสียตงน ก็เสียประโยชน์ถึง ๓ สถาน

สถานที่ ๑ การที่ทำได้ไม่ดีและโดยเร็วโดยควร ลางที่ก็มีแต่จะเสียการ

สถานที่ ๒ คนหนึ่งก็จะเสียชื่อเสียงว่าทำไม่ได้ดี สถานที่ ๓
ความรู้วิชาของผู้ที่เล่าเรียนไปอย่างหนึ่งแล้วไม่ได้ใช้ ก็มีแต่จะเสื่อมทราม
เสียประโยชน์ ขาดเวลาและทุนทรัพย์ที่ได้เล่าเรียนไปเปล่า ๆ

(๒) ถ้าการให้เป็น ๒ ประเภท คือ การคิดการจัดการวางแผน
การกระการ การตรวจตรา ประเภทหนึ่งควรเรียกว่า “การความคิด”
หรือ “การกายหน้า” การรักษาให้เป็นไปตามแบบแผนตามวิธีประเภท
หนึ่ง ซึ่งควรเรียกว่า “การเครื่องจักร” หรือ “การกายหลัง” เป็น
การทำด้วยความคิด ต้องคิดอ่านหาหลักฐานวางแผนตรวจตราแก้ไข
มีแต่จะมุ่งกายหน้า หาช่องทางที่ค้ำฝายเดียว ผู้ที่มีความสามารถจะทำการ
เช่นนั้นได้ มักจะอยู่แก่หัวหน้าทุกหมู่ ทุกกอง ทุกตำแหน่ง ส่วนการประเภท
หลัง เป็นการกายหลังทรงเอาแบบแผนที่ตั้งตามชนแล้ว มาทำตามและ
รักษาให้เป็นไปตามเครื่องจักร ผู้ที่สามารถทำการเช่นนั้นย่อมชำนาญมาก
ช่างฝีมือ และไม่มีใครจะฉกฉวยในทางชนิดการประเภทก่อน เพราะฉะนั้น
ผู้ทำการประเภทก่อน ไม่ควรจะไปเอาประเภทหลังที่ช่วยมือไปเป็นกังวล
คือเอาการที่ผู้อื่นพอจะทำได้ไปทำเสียเอง ซึ่งไม่ใช่ยามซัดและจำเป็น
เหมือนคังเอาของราคาแพงไปแลกราคาน้อย หรือเหมือนคังธรรมดาว่า
“เอาพิมเสนไปแลกเกลือ” เปรียบประหนึ่งนายช่างก่อตึก ถ้าถือเป็นการ
สนุกเป็นอาชีพ ไปถากไม้ไสกบ ขนอิฐเสียเอง แล้วก็ใครเล่าจะเป็นผู้ให้
อย่างวางรูปกระการต่าง ๆ เพราะฉะนั้น หน้าที่ของผู้คิดผู้สร้างก็คิดไป
คิดแล้ววางแผนลงไป ก็มอบให้เจ้าพนักงานทำไป เดินไป ตั้งเครื่องจักร
ต่างกันแต่ชนเครื่องจักรเป็นพวกคน ย่อมรู้หลบลูหลากรูปคังไปจากที่ใด

จึงเป็นสิ่งที่ต้องการความตรวจตราคอยอยู่เสมอ ถ้าผู้คุมเครื่องจักรดอ
แบบแผนข้อบังคับใหม่มาแล้ว ใครผิด ใครชอบ ก็ให้เขียนไปตามผิดและ
ชอบ ก็คงจะเข้าใจได้ไม่ยากนัก

เมื่อข้าพระพุทธเจ้าพิจารณาด้วยเกล้า ๆ ใต้ความทรงจำ จึงเห็น
ด้วยเกล้า ๆ ว่าเขาทำได้ เราก็คงทำได้ ข้างฝ่ายการบ้านเมืองกรรณ
อยู่เป็นยิ่งยวดและใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทก็เป็นพลผู้ยิ่งใหญ่ เป็นยอดเป็น
ดวงชีวิตของประชาชาวสยาม อันควรชาวสยามทุกคนจะช่วยกันรักษา
ให้มั่นคงทรงไว้ ตามที่ใครจะมีอุบายความคิดอย่างไรใต้ที่จะให้บางเบาพระ
ราชธรรมาและบำรุงพระราชอำนาจ ความรื้อร่นและต้องการทั้ง ๒ ประการ
ซึ่งมีชนพร้อมกันนี้ จึงเห็นด้วยเกล้า ๆ ว่าไม่มีแผนอันใดที่จะเห็นได้ นอก
จากรีบแก้ไขรูป ตั้งร่างใหม่เสียโดยเร็ว ตั้งต้นบำรุงการต่าง ๆ ตาม
ที่ใต้กราบบังคมทูลมาในเบื้องต้น และจัดวิธีทำการให้ถูกต้องเป็นแบบแผน
การก็จะดำเนินไปโดยรวดเร็วทันกาลสมัย ฝ่ายใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทก็
จะคอยมีพระราชอำนาจ ถ้าไม่ทำลงเป็นการใหญ่โครมครามแล้ว ไหน
เลยจะทันแก่กาลสมัยที่ราชศัตรูทั้งภายนอกภายในจะมาถึงในเวลาใดเวลา
หนึ่งใต้

ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทควรแต่จะใ้รับเป็นพระราชธุระในการซึ่ง
มี..... ควรถึงต้องการพระราชวินิจฉัย ซึ่งเป็นยอดของงานทั้งหลาย
การอื่น ๆ ที่ควรจะมีแบบแผนได้เช่นการคิดความเป็นต้น วางกฎหมายแบบ
บัญญัติลงไปเสียให้เป็นแบบอย่างแน่นอน แล้วปล่อยให้เครื่องจักรเดินไปก็
จะได้ ควรจะมอบแก่ราชมนตรีทั้งหลาย ผู้หน้าตาต่าง ๆ สนองพระเดช

พระองค์เป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัย ความไว้วางใจคน ถึงแม้ว่าเอาเป็นแน่เป็น
เสมอมั่นคงไม่ได้ก็จริง แต่เป็นสิ่งอันหนึ่งที่จะทำการอันใดมิได้ นอกจาก
ไว้วางใจคน เพราะเหตุว่า ใครเลยจะสามารถทำการให้สำเร็จไปได้โดยคน
ผู้เดียวได้ การมากอย่างมากรชนิด ก็ต้องมอบหมายตัดตอนให้เขียนหน้าที่แก่
ผู้นั้นอย่างผู้นั้น เป็นธรรมดาประการหนึ่ง ถึงโดยจะใช้ผู้คนหลายคนเข้า
ควบคุมกันและกันเป็นชั้น ๆ เช่นใช้คนนั้นไปทำสิ่งนี้ แล้วให้คนที่ ๒ เข้า
ควบคุมคนที่ ๑ และให้คนที่ ๓ ไปคุมคนที่ ๒ ต่อ ๆ ไปตงนक्ति ก็จะกลายเป็น
เป็นพวงใหญ่ในการสิ่งเดียว และจะให้ผลดีด้วยวิธอนนักราไม่ หรือบางที
ก็กลับให้โทษ คือช่วยกันโกงหรือเกิดวิวาทกันเป็นต้น จึงไม่เห็นด้วยเกล้า
ว่าทางอื่นจะดีกว่าไว้วางพระราชหฤทัยใช้ไปเป็นหน้าที่ใดขาดเด็ด อย่าต้อง
รบกวน และใช้พระราชอาญาที่แน่นอนเที่ยงตรงเป็นผู้ตรวจ เมื่อใครผิด
พระราชบัญญัติกฎหมายก็ลงพระราชอาญา เมื่อใครชอบก็ให้เป็นไปโดย
ความชอบ ไม่ต้องเลอกหน้าว่าผู้ใด ตงนक्तिจะเป็นการถ่ายลิตตัดพระราชธุระ
ลงได้มาก

ฝ่ายการที่ไม่พร้อมมือกัน และเกียงแย้งกัน รอนกัน ในหมู่
ราชมนตรีทั้งหลาย ซึ่งมออยู่เป็นอาจณมโตวางเวนนัน ก็เห็นด้วยเกล้า
ว่าจะหมางไปได้ด้วยพระเคษานภาพ ในสมัยเมื่อปรากฏว่าทรงตั้งพระราช
หฤทัยที่จะก่อกูพระนครโดยพระราชอุตสาหะเด็ดเดี่ยวโดยแท้ ต่างจะกลับ
เกรงพระราชอาญา ตงหน้าแสวงหาความดี ปราณี่ประนอมพร้อมใจกัน
โดยสุจริตธรรมตามหน้าที่ ฝ่ายการเขียดเขยนฉ้อฉลซงกันและกันในทาง
โจรอย่างสูงและอย่างต่ำ ทงถอยความหนามเสียน ก็จะค่อยเบาบาง เห็น

13/12/25๖๓

ด้วยเกล้าฯ ว่าถ้าไต่ตงตนลงตงนัสก ๓ เดือน ก็จะได้เห็นผลดีและชว
คงจะมีเสียงแปลกขนจากธรรมดา

เมื่อการเป็นไปได้เช่นนั้น ความปรารถนาของข้าพระพุทธเจ้าข้างต้นจะ
สำเร็จได้ทั้ง ๓ ประการ คือ ไต่ฝ่าละอองธุลีพระบาทจะค่อยสำราญ
พระหฤทัยและพระกายชนทุกวันโดยลำดับ ตามที่จะได้ทอดพระเนตรเห็น
การขานเมืองเวียงบรายนและเจ็ญขิน ฝ่ายการพระนครก็จะมีช่องหลักรอด
พนงอมมอรรราชริปูพาล ฝ่ายสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เมื่อทรง
เล่าเรียนบริบูรณวิทยาการ เสด็จกลับเข้ามา ก็จะได้สนองพระเดชพระคุณ
สมดังพระบรมราชประสงค์

ความปรารถนาของข้าพระพุทธเจ้ามีอีกอย่างหนึ่ง นี้ก็จะไม่
กราบบังคมทูลแล้วกึ่งไม่ได้ เห็นเป็นคุณประโยชน์มาก แต่ไม่เห็นช่องว่า
จะสำเร็จได้ด้วยประการใด คือจะใคร่ให้ไต่เสด็จประพาส ณ ประเทศยุโรป
ตามทมลอมาเมือ ๒ บัแล้วครั้งหนึ่ง ถ้าไต่เสด็จประพาสจริง จะเป็นคุณ
หลายประการ คือได้ความสำราญพระกายและพระอิริยาบถในการเปลี่ยน
อากาศประการหนึ่ง ทงจะได้ประสพการต่าง ๆ อันเป็นทางพระราชดำริ
ที่จะจัดการบ้านเมืองได้พลิดพลินพระราชหฤทัยมาก ถ้าเป็นไต่ตงนัจะ
เป็นการดี โดยแท้

จดหมายฉบับนี้ ซึ่งข้าพระพุทธเจ้ากราบบังคมทูลพระกรุณายักยาว
ฟังชานเต็มฤทธเต็มแรงถึงเพียงนี้ โดยความร้อรรนใจเป็นที่สุด ซึ่ง
ยังเกิดแต่ความสวามิภักคตอไต่ฝ่าละอองธุลีพระบาท ความซอสัตย์ตอ
พระราชวงศ์จิกริ ความรักใคร่เป็นห่วงแก่บ้านเมืองและชาติสยาม มิได้

เป็นไปได้ โดยความที่ จะมุ่งหมาย เพื่อประโยชน์ ที่จะห้ามอำมาตย์เห็นจรวงวัล
อันใดด้วยปาก และเป็นความเห็นตรงว่าไม่มีอนใดจะเป็นที่พึ่งคยร้อนใด
นอกจากกราบบังคมทูลตรง ๆ แต่ได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทพระองค์เดียว
เพราะเหตุฉะนั้น ขอพระมหากษัตริย์อารมย์ปกเกล้าฯ เป็นที่พึ่งให้เป็นความ
ลับอย่างย่งทั้งสองทาง คือทางหนึ่ง ถ้าจดหมายฉบับนี้ต้องพระราชอัชฌาศัย
ได้ประโยชน์ ในการที่กราบบังคมทูลพระกรุณา ก็ขออย่าให้มีชื่อเสียง
เข้าพระพุทธรเจ้าปรากฏแก่คนทั้งหลาย เพราะเหตุที่จะต้องรักษาตนและ
รักษาแยกคาย มิให้สิ่งชดชองแก่ทางราชการเกิดขึ้นได้ อีกทางหนึ่ง
แม้จดหมายฉบับนี้จะมิเป็นที่พอพระราชหฤทัย จะมีโทษแก่ข้าพระพุทธเจ้า
อันใดก็ดี ก็จะมีพระราชอาญาทุกสถานมิได้หนีหาย แต่ก็ขอพระราชทาน
อย่าให้ปรากฏว่า เพราะเหตุนี้ ด้วยประโยชน์จะได้มีผู้กล้าหาญด้วย
ความจริงรักภักดีสามารถเปิดเผยความจริงใจใช้คำตรงกราบบังคมทูลข้อความ
ต่อไปในภายหน้า

ข้าพระพุทธเจ้าคงจะไม่วายความร้อนใจเรื่องนี้ กว่าจะได้ฟังกระแส
พระบรมราชวินิจฉัยชชอบผิดและข่าวคราวการเมืองที่จะเป็นไป จะเฝ้า
แต่ในวันคอยอยู่ว่าวันใดหนึ่งสัปดาห์นี้ จะได้ทราบดีฝ่าละอองธุลีพระบาท
นั้นเสมอ

ควรมีควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ขอเดชะ

ข้าพระพุทธเจ้า

วิสุทธิสุริยศักดิ์

สถานทูตสยาม กรุงลอนดอน

วันที่ ๑๓ ธันวาคม รัตนโกสินทร ๒๔ คก ๑๑๔

ขอเดชะ ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้า ฯ

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาส กราบบังคม
ทูลพระกรุณาถวายใตฝ่าละอองธุลีพระบาท

พระราชหัตถเลขาซึ่งพระราชทานไปยังข้าพระพุทธเจ้า เมื่อวันที่
๑๑ พฤศจิกายน ร. คก ๑๑๔ ได้รับพระราชทานและทราบเกล้า ฯ ทุก
ประการแล้ว ในพระราชกระแสทรงนตอวยจดหมายวันที่ ๒๗ กันยายน
ของข้าพระพุทธเจ้าด้วยเรื่องถ้อยคำในข้อท้ายค่านัน ทำให้เข้าพระราช
หฤทัยว่าเป็นคำตัดคำรุนแรงไปในพระองค์แห่งสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช
ในการที่เป็นอยู่ทุกวันนี้ คือหมายความว่า ข้าพระพุทธเจ้าไม่สามารถ
จะสนองพระเดชพระคุณได้ แต่ที่จริง ค่านันเป็นแต่ผลความอันคาดคะเน
และยกเป็นตัวอย่างทางเลี้ยมาแต่่งหนูนให้ปรากฏ ว่าการที่จะแก้ไขตัดรอน
หนทางอันจะเกินไปในช่องเลี้ยครงนนั้น เป็นการถูกการสมควรที่จะป้องกัน
การเลี้ยในภายหน้า ถ้าหากจะเป็นไปดั่งนั้น จะได้เป็นการแท้จริงที่
เป็นไปแล้วในปัจจุบัณ หรือจะยืนยันว่าจะเป็นไปในภายหน้าเป็นแน่แท้
ก็หาไม่ ถึงกระนั้น ข้าพระพุทธเจ้ารู้สึกตนว่าเป็นความผิดของข้าพระ
พุทธเจ้าโดยแท้จริงที่เอาคำแรงมาพูดในที่สนัน ฯ ไม่ซัดเจเน กราบบังคมทูล
มาใน.....จึงทำให้ระคายเคืองใตฝ่าละอองธุลีพระบาท เป็นการสมควร
แท้ที่จะไตร่พระราชาอาญา แต่ในความจริงใจของข้าพระพุทธเจ้านัน

แม้แต่จะหลีกหลบตชงชวชงเอาตัวรอดไป หรือวางมือเสียตั้งทางพระราช
ดำริ แต่เพียงเหตุขัดข้องอันใดในพระองค์สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช
กับข้าพระพุทธเจ้า จะมีก็หาไม่

เมื่อข้าพระพุทธเจ้าได้อ่านพระราชหัตถเลขาฉบับนั้นหลาย ๆ เทียว
พิจารณาไปให้บังเกิดความเศร้าสลดใจเป็นอันมาก มิใช่โดยเสียใจที่ได้
รับกระแสพระราชดำรินิตินั้น เศร้าสลดใจด้วยรู้สึกความสังเวช
สังสารตามพระราชกระแสในใฝ่ลอะองธุลีพระบาท ด้วยรู้สึกว่าถ้าเป็น
เช่นนั้นจริง คือใช่ใคร วางพระราชหฤทัยลงแก่ใคร ก็มีแต่ทรยศคดค่อม
ไม่เป็นที่เชื่อได้ บ้างก็ประทุษร้ายด้วยความโง่ง บ้างก็หลบหลีกเอาตัวรอด
ไป บ้างก็ประจบประแจงแต่ต่อหน้า สวมหน้ากากตั้งกระแสพระราชดำริ
นั้น เมื่อเป็นเช่นนั้นเสียสิ้นแล้ว.....มิเปลี่ยวเปล่าน่าสังเวชนักหรือ แต่ข้า
พระพุทธเจ้าต้องขอพระราชทานวงศวันที จะยกย่องเชิดชูความซื่อสัตย์มา
ปฏิบัติแก่ใจตนเอง เพราะเป็นคำนำสำหรับผู้ที่ยังไม่คุ้นเคยรู้จักกันดีมา
ใช้กันจนตกคนจิตใจงง เหมือนตงนกเลงที่ไซค์าสยบศตคติคปากจนเชื่อไม่ได้
จะขอพระราชทานนิ่งไว้ให้ทรงเห็นได้ด้วยพระราชวินิจฉัยเลือกเฟ้นเอง
บ้าง ถ้าชีวิตของข้าพระพุทธเจ้ายังคงอยู่เป็นข้าฝ่าลอะองธุลีพระบาท
และยิ่งใกล้ชีวิตสนิทสนมจนตรายใจ ความสุจริตหรือทุจริตของข้าพระ
พุทธเจ้ามีอยู่อย่างใด ย่อมจะไม่ซ่อนเร้นไปไหนเลย คงจะปรากฏชัด
ได้ด้วยพระโสดและพระเนตร ยิ่งและยิ่งขึ้นไปทุกกาลสมัยได้เอง

ข้าพระพุทธเจ้านับว่าพระราชหัตถเลขาฉบับนั้น เป็นพระราช
อาชญาารนแรงอันหนึ่ง ซึ่งประหารลงเหนือเกล้าฯ ข้าพระพุทธเจ้าด้วย

พระราชดำรัสหลายข้อคำ มีข้อใหญ่ใจความเป็นต้น คือข้อสวมหน้ากาก
ซึ่งตรงกับความหมายว่าไม่สุจริต ซึ่งมีใจเกลียดชังเป็นอย่างยิ่งอยู่แล้ว
กับข้อพระราชกระแสซึ่งเปรียบข้าพระพุทธเจ้ากับผู้อื่น อันการจะเปรียบ
บุคคลกับบุคคลนั้นเปรียบยากนักหนา เพราะนิสัยสันดานความดีและความ
ชั่วที่มีอยู่ในใจ จะเห็นได้แท้จริงหนักโดยยาก ข้อเหล่านี้ข้าพระพุทธเจ้า
เจ็บช้ำใจยิ่งกว่าจะเจ็บกายภายนอก แต่ถึงมีความรู้สึกกระหนกดี ข้าพระ
พุทธเจ้ายังมีใจชุ่มชื้นอยู่เสมอ มิได้มีความรู้สึกโกรธตอบต่อไต่ฝาละออง
อุลพระบาทเลยสักนิด มิได้ถือว่าเป็นอภัยมงคล มิได้เคียดแค้นสะอึกสะอื้น
ตามธรรมดาฐานที่ต้องพระพิโรธ มิได้หนีภัยหรือเสียใจถึงละวางราชการ
งานเมืองให้เสียไป ขออย่าให้มีพระราชวิตกระแวงเลย ทั้งไม่ยืนยันหยิบยก
ค้นหาสิ่งดีมาแก้ไขกลบเกล็น เป็นแต่จะขอพระราชทานกล่าวไว้ในใจ
พระมหากษัตริย์ซึ่งจะไปรดเกล้า ฯ ถอนล้างกระแสพระราชดำรัสเหล่านี้
ด้วยเต็มพระราชหฤทัย คงจะมีมาสักเวลาหนึ่งในชีวิตข้าพระพุทธเจ้า เมื่อ
เป็นไต่คองนเมื่อใด เมื่อนั้นจะเป็นเวลาสิ้นราคีมัวหมองในใจข้าพระพุทธเจ้า
พร้อมกับความบริสุทธิ์ ปราศจากมลทินของข้าพระพุทธเจ้า ซึ่งจะปรากฏ
ต่อไต่ฝาละอองอุลพระบาทนั้น และข้าพระพุทธเจ้ายังนับว่าเป็นพระมหา
กรุณาเป็นอันมาก ที่โปรดเกล้า ฯ พระราชทานพระกระแสให้ทราบเกล้า ฯ
ในการอันใดที่ไม่ต้องพระราชหฤทัยดั่งนี้ โดยทันทีและโดยตรง เป็นการ
ถูกต้องแก่ใจรักของข้าพระพุทธเจ้านัก เพราะเป็นสิ่งที่สวัสดิมงคลและทวี
คุณในการสนิทสนมแห่งข้าพระพุทธเจ้าต่อไต่ฝาละอองอุลพระบาทยิ่งขึ้นไป
ในภายหน้าเป็น.....

13/12/2565

ข้าพระพุทธเจ้ามีความร้อนใจเกรงว่าจะยังไม่ทรงโทมน์สั้น้อย
พระหฤทัยเรื่องน จึงได้รรมมี โทรเลขเข้ามาขอกราบบังคมทูลพระกรุณา
ขอพระราชทานบรรเทาความร้อน.....แต่เวลาเวลานั้น โดยทันทีแล้ว
ซึ่งข้าพระพุทธเจ้าได้ทำให้ทุกขตั้งโตฝ่าละอองธุลีพระบาทถึงเพียงนเย็น
ความผิดความชั่วของข้าพระพุทธเจ้านักหนา ต้องขอพระราชทานตัดรอน
ถอนทั้งค่านนั้นเสีย เพราะไม่มีความตั้งใจมุ่งหมายเป็นสำคัญอันใดในความ
ข้อนั้นและพระราชอาชญาจะมีอันใด ขอพระราชทานรับใส่เกล้าฯ ทุก
ประการ

ควรมีควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ขอเดชะ

ข้าพระพุทธเจ้า

วิสุทธสุริยศักดิ์

พระที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬาร

วันที่ ๒๖ มกราคม ร.ศ. ๑๑๔

ถึง พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์

ด้วยได้รับหนังสือวันที่ ๑๓ แลวันที่ ๒๐ ธันวาคม ๒๒ ฌบขด้วยกัน
ได้ทราบความแล้ว ในที่จะตอบหนังสือฉบับแรกนั้น ขอบอกให้รู้ใน
เบื้องต้น ว่าหนังสือที่ตอบไปฉบับแรก เป็นเวลาที่ร่างกายก็ไม่สบาย
ใจก็ไม่สบาย เมื่อทราบการที่เป็นที่หมายมั่นใจ อันเป็นที่เกิดแห่งความ
ชื่นชมยินดีอยู่อย่างเคียว จะพาวิตให้ไม่เป็นที่หวังใจใด ก็ให้เกิด

ความโหม่นสันทอดอภัยไป การซึ่งว่ากล่าวไปแก่พระยาวิสุทธิธนนันท์ ก็ด้วย
ความมุ่งหมายว่า ได้มอบไว้ให้เป็นอิสระแล้ว ไม่ควรที่จะร้องสนักาลัง
วังชาติที่จะแก้ไข ในเมื่อยังไม่ได้ทดลองแก้ไขดู จนเหลือกำลังแล้ว
จึงใช้คำที่ตตรอนเรียวแรงเช่นนั้น เราไม่ได้มีความประสงค์เลย ที่จะ
ประพาศอย่างที่เราเรียกว่าของหายตะพายบาย คือมุ่งหมายเอาผิดร้ายอันใด
เมื่อของหายก็เป็นอันของหาย จะต้องพิจารณาแต่ผู้ซึ่งรักษานั้นได้รักษา
โดยกวดขันรอบคอบแล้ว แต่หากมามีเหตุชนด้วยพันขัญญาแลความ
สามารถ ฤาเป็นด้วยเพิกเฉยละเลยไม่เอาเพื่อ ถ้าเป็นด้วยความเพิกเฉย
ไม่เอาเพื่อ ซึ่งจะให้เกิดการติโทษผู้รักษานั้นก็ไม่ได้ เว้นไว้แต่ไม่ได้คิด
จะสร้างบาปก่อกรรมอันใด ซึ่งว่าให้คอยดูไปนั้นก็แล้ว เป็นทางที่ถูกใจ
เรามากกว่าที่จะพูดให้เพราะ ในหนังสือฉบับหลังนั้นเป็นความจริง เมื่อ
เราไตร่ตรองแล้วไม่ได้เชื่อเลย แต่บุคคลต้องขอโทษว่าเป็นการดูหมิ่นเกินไป
เพราะได้เห็นรายงานมิสเตอร์ทอมสันสมจริงดังเช่นว่า จึงได้ตอบหนังสือ
ฉบับนั้น ว่าความสังเกตนั้นถูกต้องแล้ว

ขอบอกตามความจริง อย่าได้คิดระแวงสงสัยอย่างใดเลย ว่า
ถ้าหากมีเหตุอันใดต่อไปภายหน้า ไม่ได้คิดแก้ไขจนเต็มกำลัง แลไม่ได้
บอกให้รู้จนรู้มาจากที่อื่น จะมีความน้อยใจเป็นอันมาก ขอขอยใจในส่วน
ที่ได้บอกให้รู้คร่าวก่อนนั้น แลที่ว่าไปมากนั้น จึงเข้าใจว่าเพื่อจะให้เกิด
ความมานะ ที่เป็นข้อมัวหมองเจ็บช้ำอันใดนั้น ขอโทษเสียเถิด

(พระปรมาภิไธย) สยามินทร์

วันที่ ๑๒ พฤษภาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๑๕

ถึง พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์

ด้วยเจ้าทรงมีความประหลาดใจ ที่ไม่ได้รับหนังสือเราตอบ ใน
เรื่องความคิดเห็นที่ควรจะจัดการบ้านเมือง ซึ่งเจ้าได้คิดได้กล่าวโดยความ
คริตรองเป็นอันมากนั้น ยังมีการผเอิญไปประจวบกับเรื่องที่เราได้ต่อสู้ว่าไป
ในเรื่องลูกโต ซึ่งความจริงเป็นคนละต่างหาก เมื่อจดหมายไป ยังหาได้รับ
หนังสือไม่ การที่ไม่ได้ตอบนาน เพราะตั้งใจว่าจะเขียนตอบให้ยาวสักหน่อย
แต่เวลานั้นกำลังไม่สบายแลกำลังจัดการอยู่ นี้กว่าจะรอไว้ตอบภายหลัง
ก็ค้างมา

ขต้นจะตอบละเอียดก็ไม่มีเวลาพอที่จะเขียนได้ แต่ขอบอกให้รู้ว่า
ความอันใดที่กล่าวนั้น หาได้เป็นเหตุให้เกิดความไม่พอใจอย่างใดไม่
เป็นเหตุให้เห็นว่าเจ้ามีความรู้ชน ได้หวนกลบคิดถึงการภายหลังด้วยความ
จงรักภักดี แลรักใคร่ในบ้านเมืองทั่ว ความอันตรายที่จะมาถึง ซึ่งเห็น
เป็นเสมือนเสือจะคอยกินอยู่นั้น ไซ้ว่าเราๆพวกเราจะไม่รู้ตัวเมื่อใด มีแต่
จะกลัวมากเกินไปจนวามอวาตั้น ด้วยมาทำในใจว่าเราถึงที่ตายแล้ว
ไม่ต้องคิดอ่านเอาตัวรอดอย่างไร เพราะไม่เห็นท่ารอดเสียแล้ว ควรจะ
ทำบุญให้ทานอย่างไรก็ตามเอาไว้เป็นทุนชาติหน้า จะเป็นตงนมากกว่าที่จะ
ปรารภว่าเราไม่ได้ตงอยู่ไกลอันตราย เคยวนต้องอาศัยการตกเศอน
อย่าให้ความอวาตั้นนั้นเป็นการหนักมิใช่เล่น อธิษาศัยของพวกเราที่เป็น
ทองไม่รอรอน โดยฝันความประพฤติซึ่งเคยมาไม่ไค้นั้น เป็นการทวนน้ำ

ลำบากยิ่งนัก แต่เชื่อว่าเวลานาคอยคชนข้าง แต่ยังไม่เป็นที่พอใจทีเดียว
คำตักเตือนของเจ้าเป็นประโยชน์ที่เราล้มไม่ได้ แต่จะขจัดแรงให้ทั่วถึงการที่
เป็นอยู่ลำบาก เพราะทางไกล ไม่เหมือนพูดกันด้วยปาก หวังว่าถ้าเจ้ากลับ
เข้ามาคงจะได้ราชการเป็นกำลังมาก เมื่อเห็นการแต่ภายนอก ถ้าได้
ทำการเองเห็นที่คดที่ชคตคนนผดกนมาก ถ้าได้คิดการล่วงหน้าตั้งใจดูแล
ฟังอยู่คงน คงจะจับการแก้ไขได้เร็วชน เราได้พูดกับกรมสมมต^(๑) อยู่เสมอ
ด้วยความประสงค์ที่จะใคร่ได้เข้ามาทำการในออฟิศนี้ แต่หน้าที่ของเจ้า
สำคัญ จะต้องอยู่นอกไปอีกนาน แต่ก็เห็นเป็นประโยชน์ที่จะได้เรียนรู
มากกว่าแต่ก่อน

การที่ลูกชายเล็ก^(๒)ออกไปครองน ขอฝากแก่เจ้าให้เอาธุระเหมือน
เช่นลูกโตด้วยเถิด เพราะมีความหวังใจอยู่ในตัวเจ้าจึงมีใ้ผู้ใดออกไป
ถ้าเมื่อใดลูกโตกลับ จึงจะหาคนอื่นออกไปเปลี่ยนอยู่ด้วย ลูกชาย ๒ คนนี้
ก็ไม่เคยมีความวิวาทบาดหมางกัน มีความรักใคร่กันมาก แต่เป็นคน
นิสัยไม่สู้เหมือนกันทีเดียวนัก แลจากกันไปนานแล้ว ถ้าจะไปมีเหตุการณ์
ไม่ถูกกัน (โดยไม่แลเห็นว่าจะเป็นอย่างนั้น) ขอให้ช่วยคิดอ่านให้รักใคร่กัน
ให้จงได้ ขอให้เจ้าว่ากล่าวอย่ามีความเกรงใจว่าไม่ใช่หน้าที่ของตัวเลย
ถ้าเห็นแก่เราแล้วขอให้ว่ากล่าวแลทะนุบำรุงตามผิดแลชอบ การที่จะบอก
กล่าวติเตียนเข้ามาประการใดหน้าที่เจ้าจะเข้าใจว่าไม่เป็นที่พอใจเรานั้น ถ้า
คิดเห็นไปดังนี้เป็นเห็นผิดแท้ เราจะปฎิญาณตนไว้ว่าเราไม่เคยนึกโกรธ
ถ้าจะโกรธต่อไปข้างหน้า ในการที่เจ้าได้บอกการที่เสียหายเข้ามาให้ทราบ

(๑) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ต้นสกุล สวัสดิกุล

(๒) สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ

เว้นแต่ให้ไต่ความอ่อนใจว่าเจ้าคิดอ่านแก้ไขอยู่ อย่าทอความเสียว่า
เป็นการเหลือแก่แต่ตนมอเท่านั้น จะมีความเสียใจจากความโกรธก็ในทาง
นเท่านั้น เที่ยวนไตรบหนงสอพระยาวิสุทธิธมมา เลวยิ่งกว่ามหาดเล็ก
รายงาน เพราะมหาดเล็กรายงานเขายังมีความเห็นการดีการชั่วบ้าง
ที่ไม่มีอะไรนอกไปจากไป ๆ มา ๆ เป็นที่ไม่สู้พอใจ จึงไม่ได้ตอบอันใด
เพราะไม่มีเรื่องจะตอบ มีมาๆไม่มักเหมือนกัน เพราะมีหนังสือเพียงออก
อยู่เสมอ แต่มักจะละเอียดดีกว่า ญาเหมือนกัน แต่ปลงใจเสียว่า ความ
เข้าใจผิดกันในระหว่างคนที่อยู่ห่างกันเป็นการยากอย่างยิ่ง มักจะทำให้
เข้าใจผิดมากไปอีก จึงหาใดตกเตือนว่ากล่าวอันใดไม่ ซึ่งพูดครั้งนด้วย
ความหวังใจว่าลูกชายเล็กออกไป เจ้ามีความสงสัยก็จะได้สอบถามดูได้
ขอให้บอกให้เป็นคน ๆ พวกกันแลให้รู้อะไร ๆ เป็นความคิดเห็นบ้าง จะเป็น
ที่พอใจเป็นอันมาก

(พระปรมาภิไธย) สยามินทร์

ป.ล. คิดว่าถึงสิงคโปร์จะฝากรูปซึ่งเราถ่ายที่บางกอกไปให้ทั้งรูปแม่เล็ก^(๑)
ด้วย เพราะเขาเอาไปพิมพ์ที่นั่น

(พระปรมาภิไธยย่อ) ป.ร.

แฮร์กันเฮาส์ สิงคโปร์

วันที่ ๑๘ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๑๕

ถึง พระยาวิสุทธิธรรมสุริยศักดิ์

ด้วยลูกคนเล็กจะออกไปเล่าเรียนนี้ ฉันขอฝากด้วย จึงเป็นธุระ
ดูแลว่าตกเตือน ทงการคแลชวทุกอย่างไป เช่นลูกโต ถึงจะไม่สู้คุ้นเคยกัน

(๑) สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ

ขออย่าได้เกรงใจเลย ขอให้เข้าใจว่า ดวงตาของฉันทังคณ ฝากให้พระยา
วิสุทธรักษาไว้ ถ้าพระยาวิสุทธ มีใจเมตตาฉันทัน ฉันทังก็จะได้เห็นแสงสว่าง
ต่อไป ถ้าว่างเสียแล้ว ก็คงจะมีคหมค ฉันทังจะมีชีวิตอยู่ยาวก็เพราะ
พระยาวิสุทธจะช่วยสงเคราะห์ ฉันทังหวังใจว่าพระยาวิสุทธคงจะรักษาดวงตา
ของฉันทัง ๒ นี้ให้คณเต็มกำลังที่จะทำได้ ถ้าถึงเวลาที่จำเป็นจะต้อง
วางไว้ ก็คงจะวางไว้ในที่อันสมควร ถ้าพระยาวิสุทธได้สงเคราะห์ฉันทังจน
เต็มที่แล้ว ความรักแลบุญคุณจะมีอยู่แก่ฉันทังจนตลอดชีวิตไม่มีเวลาลืม

(พระนามาภิไธย) เสาวภาว่องศรี(๑)

สถานทูตสยาม กรุงลอนดอน

วันที่ ๑๐ กรกฎาคม รัตนโกสินทร ๒๔ ๑๑๕

ขอเดชะ ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าฯ

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาส กราบบังคม

ทูลพระกรุณาทราบบทฝ่าละอองธุลีพระบาท

ในท่ายหนังสือ (๒)

กราบบังคมทูลพระกรุณาความที่ไม่ได้เป็นมาแล้วอย่างไร เพื่อได้ทรง
ทราบบทฝ่าละอองธุลีพระบาทโดยชัดเจน

(๑) สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ

(๒) หนังสือลงวันที่ ๑๐ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๑๕ นี้ ต้นฉบับชำรุดมาก หลายตอนอ่านไม่ได้

13/12/2565

ในความชอบ เป็นสิ่งที่ข้าพระพุทธเจ้าใทรู้สำนกอยู่แก่ใจแล้ว
แทบทุกคราตลอดเวลาที่เขียนกราบบังคมทูลพระกรุณาว่าจะไม่พอพระราช
ประสงค์ในเหตุฉะนี้ ครั้นเมื่อใดทรายเกล้าฯ พระราชกระแสตำรังนี้ ก็มี
ใทรู้สึกแปลกไปกว่าความที่ใตกาคคะเนเห็นมาแล้ว และไม่มื่อนใตนอก
จากที่ใต.....ควรที่จะกราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทรงทราบ
ใตฝ่าละอองธุลีพระบาท

การที่จะกราบบังคมทูลพระกรุณาถึง.....
ให้ต้องพระราชประสงค์ ย่อมเรียกใตว่าเป็น.....
และใต อื่นใตเคยจก ๆ จ้อง ๆ ว่าจะเขียนแล้ว.....
มาขางครา เพราะใทรู้สึกขคของยากลำยากใจเป็นอันมากที่จะกราบ
บังคมทูลนั้น จึงไม่สามารถกราบบังคมทูลมาใต ความยากนั้น ยากที่ ๑
ก็คือ ใตอย่างไรจึงจะพ้นจากความคยเขยแคะใตให้เรียกว่ากราบบังคมทูลโดย
สมควรแก่หน้าทและทางราชการใต เพราะความคือนใตที่จะหยิบเป็นชั้น
ว่าแปลกว่าสมควรจะคิ ความชวอนใตที่จะหยิบยกว่าเป็นเหตุร้ายเหตุเสีย
ควรจะกราบบังคมทูลพระกรุณาหรือเรียกว่าพองรอง ก็ห้ามไม่ เป็นทกราบ
บังคมทูลพระกรุณาชมเชยหรือคเตยพระราชอัชฌาศัยอันทรงประพฤติอยู่
อันคนทงหลายจะเรียกใตว่าเป็นการคยเขย และเพื่อจะมุ่งหมายหาความค
เกินหน้าทและอำนาจแห่งตนทกระทำอยู่ จึงสามารถอาจเออมพิคทูลตาม
ชอบใจใตเพียงนั้น ใตมีหน้าทเพียงใต ไม่ปฏิบติราชการแต่เพียงสมหน้าท
สมคตว ก็คงมีมุ้มมองไปว่า กำเรียบ เข็มชก เพราะททรงพระมหากรุณา

13/12/2565

ชুবเลี้ยงข้าพระพุทธเจ้า.....เกินกว่าอายุวาสนาและความดีความชอบที่ไ้
กระทำแล้ว อนันแต่ผอนเขาจะว่าตัวข้าพระพุทธเจ้าเองก็ไ้รู้สึกนกลอยอยู่
เป็นพระมหากษัตริย์ชুবเลี้ยงเหลือล้นแก่ความชอบความดี เมื่อกราบบังคม
ทูลพระกรุณาเช่นนั้น จะเป็นแต่ความคิดส่วนตัว อันหาควรจะขัดขวางทาง
ราชการไม่ ก็จริงอยู่ แต่ท้แท้ เมื่อ.....ถ้าราชการบ้านเมืองและชาติ
ตระกูล และประคั้ประคองสิ่งเหล่านั้นอย่างไร ก็ต้องประคั้ประคองตน
ให้ดำรงไว้ซึ่งหน้าทและตำแหน่งราชการด้วย ฉนั้น ข้าทูลละอองธุลี
พระบาทยอมเปรียบว่าเป็นเหมือนส่วนของคัพพแห่งพระบรมกษัตริย์ ตาม
คุณงามความดีมากและน้อย แม้แต่ไม่เ็นประโยชน์เท่าถึงพระกรและ
พระบาทก็ดี ก็จะไม่ยอมแต่เส้นพระโลมาอันประคั้พระสงฆ์ไ้โดย่าง เพราะ
ผู้เป็นข้าทูลละอองธุลีพระบาทควรถ้อและถนอม.....เป็นเกียรติยศอัน
ประเสริฐดำรงไว้ซึ่งตำแหน่ง.....ทรงพระมหากษัตริย์โปรดเกล้าฯ
ชুবเลี้ยงนั้นให้จงได้ เมื่อจะประกอบกิจสนองพระเดชพระคุณให้ ไ้ราชการ
เต็มตามหน้าทอย่างเคยว และจะประพฤตชั่วหรือทั้งความประพฤตดี
ปล่อยให้ตนเสื่อมเสียไปในที่ไ้ไม่ควรเสีย และมีไ้แลกประโยชน์อันไ้มา
ก็ไ้ขอแต่ว่าเป็นผู้ทำลายพระเกียรติยศที่ทรงพระมหากษัตริย์ชুবเลี้ยง และ
ทำลายชื่อราชการของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสียไปเปล่า ๆ ผู้หนึ่ง
อนึ่ง เช่นหนังสือทข้าพระพุทธเจ้ากราบบังคมทูลพระกรุณาถึงราชการบ้าน
เมืองฉนั้น ก็เ็นการสั่งการแรงเกินตัวพออยู่ แต่หาจ้คว่าเกินหน้าท
ราชการไ้ไม่ เพราะเ็นการนอกหน้าทและเป็นส่วนตัวแท้ ไม่เกี่ยวของ
กับผู้ไ้ แต่จะนยงไ้ใครกษาให้เ็นความลยอนยงอยู่.....ปากทจะ

หลักช่องให้พ้นจากความพังชาน.....เจียมตนอันระคนไปด้วยความ
เสียบเหล่านให้พ้นไตคอง

ประการหนึ่ง ขอความเช่นนั้น แม้จะกราบบังคมทูลพระกรุณาเข้า
มาแล้ว ก็ไม่เห็นช่องว่าจะให้ ได้คุณประโยชน์ ในการแก้ไขมากกว่า
ให้ โทษที่จะทำให้อารมณ์ปั่นป่วนวุ่นไป อย่างตน ๆ ก็จะทำให้เป็นต้น
พระทัยในสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ว่าอยู่ดี ๆ ก็เกิดเพ็ดทูลจกจิกทำให้
รบกวนพระทัย เพราะใช้ว่าจะเป็นการผิดร้ายหรือเป็นชั้นอื่น ก็ควรที่
และเช่นนั้นข้าพระพุทธเจ้าคงฟ้องตรง เพื่อจะขอพระบรมราชวินิจฉัย
แก้ไขตัดรอนเหตุอันร้าย อีกประการหนึ่งก็จะเป็นเครื่องรบกวนใต้ฝ่าละออง
ธุลีพระบาท เพื่อเป็นเหตุให้เพิ่มเติมความห่วงใยอันจะเห็นยวรงค์หรือขบถ
ถ่วงช้าการศึกษาเล่าเรียนของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชให้โลเลเลื่อน
ลอยไม่ตกลง..... ประโยชน์ได้ ดังได้เคยนี้กับน้อยอยู่.....แต่
ก่อนว่าให้ฝ่าละอองธุลีพระบาทอยู่ข้างมีพระราช.....วิตกเกินกว่า
สมควรและเกินกว่าความที่เป็นไปได้จริง เช่นเคยมีพระวิตกระแวงว่า
สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชจะทรงล้มภาษาไทย หรือจะเสวยเหล่าติด
เหล่านเป็นต้น อันไม่มีใครจะปล่อยให้เป็นไปได้เลย และหาควรจะเป็นข้อ
พระราชวิตถวิจารณ์ไม่ “ของรักยอมเสียได้ด้วยถนอมและห่วงใยเกิน”
ดังนั้น จึงน่าจะกลัวว่าจะเป็นเหตุให้เกิดโทษมากกว่าคุณได้ ในส่วนที่หนึ่งไว้
เพียงไม่มีช่องหรือหาช่องไม่ได้ ไม่ควรที่จะกราบบังคมทูลพระกรุณา แต่
คิดอยู่กระทำอยู่หาแลเห็นทางที่จะแก้ไขอยู่ ก็ไม่เป็นเหตุให้เกิดโทษอันใด
นอกจากไม่ทรงทราบทันพระราชประสงค์ ชั่วแต่ในเวลานอนจะพอพระ
ราชประสงค์ในเวลาหนึ่งเท่านั้น

ซึ่งกราบบังคมทูลในเบื้องตนยกยาว.....เพียงนี้ ก็เพื่อจะ

กราบบังคมทูลพระกรุณาฯ เจงเหตุผลอันได้ซึ่งใจใคร่ตรองมาก่อนให้ทราบ
ได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทโดยซัดเจนนั่น ไซ้จะปิดขัดทางพระราชประสงค์
ก็หาไม่ เมื่อเป็นช่องที่พระบรมราชโองการคำสั่งเรียกเร่งฉะนแล้ว ก็มี
ความเห็นใจยินดีที่จะกราบบังคมทูลพระกรุณา ตามความเห็น ความ
สังเกตดู ความคาดคะเน ของข้าพระพุทธเจ้า ข้อใดที่เป็นข้ออันไม่ชอบใจ
ไม่รัก จะเป็นความเห็นผิดหรือเห็นถูกก็ตาม ก็เหมือนได้กราบบังคมทูล
ปรึกษาหารือ เพื่อจะได้รับพระราชทานพระบรมราชวินิจฉัยแก้ไข หรือ
พระบรมราชวินิจฉัยที่กระทำให้ลุล่วงไปได้ฉะนี้ด้วย

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร มีพระปรีชา
สามารถรอบรู้อวิชาที่ทรงเรียน.....คัมภีร์ในวิชา รู้อย่างนักปราชญ์
แต่ตาม.....พระชนมายุ มีใช้รู้อย่างนักปราชญ์หรือรู้อย่าง.....บัณฑิต
ในข้อทรงเรียนวิชาด้วยพระปัญญา มีความฉลาดเป็นพอเป็นเต็มตามความ
ต้องการไม่บกพร่อง ต้องการแต่ใหม่เวลาได้ทรงเรียนได้มากเป็นค้เท่านั้น
และจัดให้ถูกทางที่สมควรแก่หน้าที่แห่งพระราชทายาทผู้จะปกครองแผ่นดิน
ในภายหน้า การนี้จักสำเร็จต่อไปโดยลำดับ

วิชาที่จะทรงกระทำด้วยพระหัตถ์เป็นรองเขาโดยมาก มีลายพระ
หัตถ์ทรงพระอักษรก็ปานกลาง ลายพระหัตถ์ยังไม่เขาค้ ยังเป็นฝมอเด็ก
จิดว่าเป็นค้เยี่ยมยอดกว่าผู้อื่นในเพื่อนเรียนไม่ได้ การที่ท้ทำด้วยพระหัตถ์
เช่นทำเวอนเล็ก ๆ เล่นตามวิธีช่างไม้ อนได้ทำเล่นอยู่กบมีสเตอร์ทอมสัน
ก็ไมค้กว่าผู้อื่น แต่การเหล่านี้ข้าพระพุทธเจ้าไม่ถ้อเอาเป็นสำคัญ เพราะ

หน้าที่ของพระองค์ท่านจะเป็นผู้ใช้ต่อไป มิใช่จะเป็นผู้กระทำเองด้วย
พระองค์ รัฐบาลสำหรับความยากง่ายใช้คนถูก รัฐบาลกำลังของคน
และการ ถึงความชำนาญแห่งพระองค์เองจะไม่พอ ก็หาเป็นสิ่งสำคัญไม่
แต่เช่นลายพระหัตถ์ทรงพระอักษรนั้น เมื่อทรงมากชนักย่อมแปลกตนเอง

การกระทำด้วยพระกาย คือการวิ่งเต้นโลดโผนต่อยตี และการ
เล่นต่าง ๆ มีลอนเทนนิส เป็นต้น ทรงได้ ทำได้ เล่นได้ แต่ไม่เข้าใจ
ท่วงทีนักเลงสนธิ แลดูได้ว่าไม่ใช่ นักเลง การขบขคอทรงม้าและไบซิกเกิ้ล
ก็ไม่แข็งแรงว่องไวพอ ยังไม่เป็นที่สง่างาม และไม่แสดงความสามารถ
แต่มีใช้เลวทรามถึงน่าเกลียด ถ้าไม่ตั้งใจ.....มองดู ก็จะแลไม่เห็น
เรื่องนพระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ เอาพระทัยใส่งัก
และทรงคิดอ่านอยู่เป็นนิจ ที่จะรีบเร่งให้ดีให้ชำนาญขึ้น

ส่วนพระปรีชาฉลาดรู้จักน้ำใจคน เพื่อจะใช้คน หรือสสมาคมคบ
ค้าเอาเป็นข้าคนสนิท ข้าพระพุทธเจ้าเองสังเกตเห็น.....
ในสมัยใด ถ้าพระเทศานภาพแห่งพระมหากษัตริย์มากกว่าพระวิริยะ
พระปัญญา และพระกรุณาคุณ บานเมืองก็จะเขวไปข้าง เดือดร้อน
สมัยใดที่พระบรมกษัตริย์ทรงพระกรุณาคุณมากกว่าพระเทศานภาพ สมัย
นั้นการบ้านเมืองก็มักจะไม่ลืทธิขาด ผู้.....ก็พากันโลเลเหลวไหลลงไปสู่
ความชวช่วยหมิ่น.....ต่อพระราชอาญา หรือกำเริบ ด้วยทรงพระกรุณา
เกิน..... พระเทศกับพระคุณสองสิ่งนี้จึงเป็นของควรมอบและไต่หน้าหนัก
เสมอกันในพระองค์ผู้จะเป็นผู้ปกครองประเทศ สิ่งนี้จึงเป็นของท้าวพระ
พุทธเจ้ามุ่งหมายอยู่ในใจเสมอว่า จะตั้งความเพียรบำรุงให้เจริญขึ้นใน

พระบรมโอรสาธิราชด้วยประการใดประการหนึ่งให้จงได้ แต่ยังคงระแวง
อย่างหนึ่งว่า พระเดชานุภาพนั้น ต้องใช้ในที่ถูกต้องควรเป็นประมาณ อย่า
ให้มันน้ำหนักมากไปกว่าพระกรุณาและความชอบธรรม การขอนั้นมีความ
หวังอยู่อย่างหนึ่งว่า เมื่อเสด็จกลับกรุงเทพฯ ทรงพระเจริญพอที่จะเริ่มรับ
ราชการสนองพระเดชพระคุณในกิจใดกิจหนึ่งของราชการแล้ว ราชการ
อันนั้นจะเป็นเครื่องปลุกพระเดชานุภาพให้สิทธิ์ขาดชนใดด้วย.....
ประเพณีแบบแผนซึ่งจะบำรุงพระองค์ให้อ้วนพีพระส้าราญ ก็เลื่อนลอย
เชือนแซ่ไป ไพร่คในการบรรทมดึกคืนสาย (ซึ่งแยกยากเพราะเป็นความ
เคยของไทย และไทยไม่รังเกียจ) จนสังเกตเห็นกันว่า เวลาเสด็จอยู่
กับฝรั่ง คุณพระพิภตรเต็มผ่องใส ครั้นเมื่อมาอยู่กับไทยนาน ๆ ก็ซุบเซียว
ลง การเหล่านี้ เหตุใดข้าพระพุทธเจ้าจึงจับเอาเป็นความเลี้ยสำคัญอยู่
ในใจ เพราะเหตุที่เชื่อและเห็นด้วยเกล้า ๆ ว่า “อันใดจะเป็นความเลี้ย
ใหญ่ของคนเรายิ่งกว่าความตามใจตน ปราบอันใดจะยากกว่าปราบใจตนเอง
หามิได้” เพราะฉะนั้น ยิ่งเป็นผู้ยิ่งใหญ่ ผู้มีอำนาจที่ใครปราบไม่ได้
และไม่ปราบตนเองได้ด้วยแล้ว ใครเล่าจะอาจเออมมาปราบปรามพระองค์
ได้ ผู้จะเป็นใหญ่ในภายหน้าควรระวัง..... อยู่ในที่บังคับแห่งแบบแผน
ประเพณีด้วยพระองค์เอง ให้เป็นธรรมเนียมเลี้ยเคยเลี้ยแต่ในพระเยาว์
พรรษา ต่อไปข้างหน้าก็จะไม่ต้องมีผู้ใดสิ่งใดมาบังคับในเวลาเมื่อควรแต่
บังคับเขา ความคิดอันนั้นเมื่อจะว่าเป็นแต่ทางนิยมของฝรั่งแล้ว ก็ว่าได้
แต่ถ้าย่านกถึงฝรั่งหรือไทย เลอกพันแต่ให้เห็นคุณหรือโทษเป็นประมาณ
ก็เห็นด้วยเกล้า ๆ ว่าจะไม่มั่งสิ่งใดมาคักคานขอนว่าไม่ถูกไม่จริงได้ ความ
ไม่มีกฎหมายแห่งใจยอมให้ผลเลี้ยได้เป็นอเนกประการ อันเหลือ
จะพรรณนาไป มีที่เลี้ยที่เห็นง่ายก็ทำให้การต่าง ๆ เชือนแซ่ไปเป็นต้น

เมืองไทยเป็นเมืองร้อน คนไทยเป็นคนเกิดเมืองร้อน ย่อมเป็นที่เกิดแห่ง
ความอ่อนเหนียวเกยจคราน เรื่อยล้า และช้า เหล่านี้โดยบริบูรณ์ และ
คืดง่าย ถูกกนง่าย เพราะไม่ระแวงว่าเป็นต้นเหตุของความ.....หลาย
โดยคู้กันเจนนอกอยู่ทุกเช้าค่ำ ไม่นิยมว่า..... ประการนี้เป็นของ
แก้ยาก ซึ่งได้คิดตรองอยู่เสมอ ยังไม่เห็นช่องอันใดที่จะแก้ไข แต่ยังมี
ความตั้งใจและความเพียรทำอยู่อุ มีไต่ว่างเว้นละทิ้งเสีย

ขอความทงหลายที่ข้าพระพุทธเจ้าได้กราบบังคมทูลพระกรุณา
ในครั้ง เป็นสิ่งที่หาได้สังเกตใจใคร่ครวญสอบสวนคาคคะเนตามทงน
จะกราบบังคมทูลยืนยันว่าเป็นของจริงแท้แทนไม่ได้ บางทีจะเป็นด้วย.....
สอคล้องและใจคิดเกินไปได้เป็นได้ เพราะฉะนั้น.....พระราชทานพระบรม
ราชวินิจฉัยยกเกล้า ฯเพื่อจะแก้ไขข้อบกพร่องนี้ ให้ความเสียหายยังเกิด
ตามทีคาคคะเนคิดเห็น จะจับเอาเป็นข้อเคาเพื่อจะว่าขานเป็นการจริงจัง
แทนไม่ได้ เพราะสิ่งใดถ้าเกิดเป็นข้อเสียข้อผิดแท้ ข้าพระพุทธเจ้าทูล
แนะนำตักเตือนแก้ไขและกราบทูลให้รู้พระองค์ก่อน ว่าจะกราบบังคมทูล
พระกรุณาฟ้องร้องเข้ามา จึงจะเป็นการฟ้องร้องที่สมควรแก่ทางเป็น
ประพฤติชอบประพฤติถูก ความที่กราบบังคมทูลมาแล้วเหล่านี้ เป็นความ
อยู่ในฐานยากที่จะปรยว่าเป็นความทำผิดทำเสียก็ไม่ได้ นิ่งไว้ก็ไม่สมควร
อยู่ในความคาคคะเนตามใจนึก จึงเป็นความอดอันอยู่ในใจ

ควรมีควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ขอเดชะ

ข้าพระพุทธเจ้า

วิสุทธสุริยศักดิ์

วันที่ ๕ ตุลาคม รัตนโกสินทร ๒๕ ๑๑๕

ขอเดชะ ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้า ฯ

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาส กราบบังคม
ทูลพระกรุณาทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอและพระเจ้า
ลูกยาเธอทุกพระองค์ เมื่อเสด็จกลับจากซอลิเตย์ ณ เมืองฝรั่งเศสแล้ว
ก็เสด็จมาพร้อมมูลกันอยู่ในอิงแลนด์ ส่วนความสำราญสุขนั้นก็เป็นไป
โดยเสมออยู่ทั่วทุกพระองค์ แต่ส่วนการทรงเล่าเรียนและที่ประทับนั้น
พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าอาภากรเกียรติวงศ์ ได้เสด็จไปทรงเล่าเรียน
ณ โรงเรียนเคิม ไม่ต้องเปลี่ยนแปลงอันใด ส่วนสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ
เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนารถ และพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าบรมฉัตรไชยากร
พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าเพ็ญพัฒนพงศ์ ๓ พระองค์ ซึ่งเสด็จไป
ประทับและทรงเล่าเรียนอยู่ในที่เดียวกันนั้น ผู้ที่จะรับเป็นผู้อภิบาลรักษา
แทนมิสเตอร์ทอมสันนั้น ยังหาไม่ได้ และยังหาอยู่ในทุกวันนี้ ที่ใด
เลือกแล้วก็ไม่พอประทับในพระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ
เพราะฉะนั้น พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณจึงได้ทรงมอบ
ไว้แก่มิสเตอร์ทอมสันต่อไปอีกชั่วคราวคณันย์ฝรั่งนั้น อีก ๓ เดือน พอจะ
มีเวลาหาผู้รับใหม่ได้นั้น ได้เชิญเสด็จไปประทับเล่าเรียนที่แอสคอตตาม
เคิมตั้งแต่วันที่ ๒๕ เดือนก่อนแล้ว ต่อมิสเตอร์ทอมสันมิได้อยู่ ภารรยา
เป็นผู้ดูแลพิทักษ์รักษาแทน เป็นการเรียบร้อยมา

ส่วนสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช และสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ
 เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ นั้น บัดนี้ยังเสด็จประทับอยู่ ณ สถานทูตนั้น เพราะ
 สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ นั้น การซึ่งจะเสด็จไป
 ทรงเล่าเรียน ณ เยอรมัน ยังจัดไม่สำเร็จ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช
 นั้น ก็ประทับ ชยุม^(๑) ได้รบแล้วจะสนองพระเดชพระคุณได้ และได้เลือกหาที่
 ประทับ คือที่บ้านชื่อ Graitney ตำบล Camberley ใกล้ Aldershot
 ตกกลางจะไต่รบยานนั้นในวันที่ ๒๐ เดือนนี้ พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้า
 สวัสดิ์ โศภน ได้ทรงปรึกษাজัดการกับกัปตันชยุมโดยละเอียดแล้ว เมื่อ
 สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเสด็จไปประทับ ณ ที่นั้น พระยาราชวัลลภานุสิษฐ์
 หลวงสวัสดิ์ทธานการ กัปตันชยุม จะได้ตามเสด็จไปอยู่ประจำ กัปตันชยุม
 จะได้เป็นผู้พิทักษ์รักษาและถวายวิชาต่าง ๆ ในส่วนวิชาทหารทั้งสิ้น ทั้ง
 การฝึกหัดกำลังพระกายทรงมาเป็นต้น กัปตันชยุมรับจะฝึกหัดถวายให้
 แข็งเ็นให้ดี และชักชวนให้พอพระทัยจึงได้ ส่วนการภาษาและวิชาพลเรือน
 นั้น จะต้องมีพระอาจารย์ผู้หนึ่งต่างหากไปถวาย พระเจ้าน้องยาเธอ
 พระองค์เจ้าสวัสดิ์ โศภน ทรงหาได้คนหนึ่ง เป็นชาติสวิส ทรงเห็นว่า
 เป็นคนรู้ภาษาเยอรมันและฝรั่งเศสดี ชื่อมองซีเออ บูวีเยร์ (Bouvier)
 ได้ทรงพุดจาไว้อย่างแล้ว แต่ยังไม่ตกลงเป็นแน่ทีเดียวในการนี้ เพราะยังจะ
 พุดกันต่อไป การเล่าเรียนและที่ประทับสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชคงจะ
 เป็นตกลงกันได้ในเรื่อง ๆ นี้

ควรมีควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ขอเดชะ

ข้าพระพุทธเจ้า

วิสุทธิสารสมบัติ

(๑) ^{3/12} พันโท ชี.วี. ชยุม

สถานทูตสยาม กรุงลอนดอน

วันที่ ๑๖ ตุลาคม รัตนโกสินทร ๒๕ ๑๑๕

ขอเดชะ ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้า ฯ

ข้าพระพุทธเจ้า ขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาส กราบบังคมทูลพระกรุณาถวายใตฝ่าละอองธุลีพระบาท

ด้วยภารกิจที่ประทับสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ ได้กราบบังคมทูลพระกรุณาฯ มาแต่ครั้งก่อนนั้ ฝ่ายบ้านซึ่งจะจัดเป็นที่ประทับก็จะตกลงได้โดยเร็ว แต่ส่วนเวลาที่สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ จะได้เสด็จไปประทับและตั้งต้นทรงเล่าเรียนนั้ น่าจะยังช้าไป กว่าจะไม่สำเร็จในเดือนนั้ ตามที่ใ้ทกราบบังเกล้า ฯ จากพระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณว่า กัปตันชยุมยังไม่ได้ส่งราชการเดิมฝ่ายทหารแห่งตนแก่คนใหม่ เพราะข้างฝ่ายทหารยังไม่ได้รับหนังสือคำสั่งจากกรมท่า กัปตันชยุมจะละหน้าที่ราชการยังไม่ได้ ในการนี้จะได้ตักเตือนกันต่อไป แต่กว่าจะได้กัปตันชยุมมาลงมือจัดที่ประทับก็พอจะหมดเวลาในเดือนนั้ อนึ่ง มองซิเออ ยูวีเยร์ซึ่งใ้ใ้หมายว่าจะเรียกมาเป็นผู้ถวายวิชาภาษาและฝ่ายพลเรือนนั้ พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ ได้ทรงปรึกษากัปตันชยุม ฯ ไม่สมควร เพราะเห็นว่าเป็นคนชาติสวิสซึ่งก่อนมากข้างฝรั่งเศส ก้าวความเป็นไปจะไม่ลงร่องรอยเรียบร้อยได้ พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณก็ทรงยอมที่จะหากคนใหม่ต่อไปซึ่งเป็นคนอังกฤษ ตามสมควรของกัปตันชยุม ซึ่งจะเป็นผู้รับผิดชอบทั่วไปนั้

เมื่อวนอาทิตย์ทแลวมาน พระเจ้านองยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิ

โคธน ได้เสด็จไปเยี่ยมเยอนสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอและพระเจ้าลูกยาเธอ
ที่แอสคอต ประทับอยู่ที่นนคนหนง รุ่งขนวนจนตรเสด็จอยู่ทอดพระเนตร
การถวายพระอักษร แลวจงเสด็จกลับมา ได้ทรงทราบสิ่งทีแปลก คือ
จึยไคว่า สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจักรพงค์ภูวนารถ ทรงล้มสิ่งทีไค
เรียนมาแลวแต่กรุงเทพ ๗ ในวิธีเล็ก ๆ นอย ๆ เช่น วิธีตั้งเลข ทำเลข
เป็นต้น แต่พอครูได้ทูลอธิบายจึงทรงนึกไค ส่วนพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์
เจ้าเพ็ญพัฒน์พงศ์นน ไม่ใช่ล้ม แต่ล้มง่าย ๆ ทียงไม่ทรงทราบอยู่มาก
อนพระเจ้านองยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิ โคธน ทรงพระดำริเห็นว่า
จะเป็นค้วยไม่ล้จจะไคกวคชนนก็ เมื่อยงเสด็จอยู่ในกรุงเทพ ๗ และไคมี
รับสั่งตกเตอนแลว ในการทีไคทรงทอดพระเนตรอย่างน ทั้งสองพระองค์
แต่พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าบุรฉัตรไชยากรนน พระเจ้านองยาเธอ
พระองค์เจ้าสวัสดิ โคธน ทรงเห็นว่าคชนมากในระหว่างยหนงน ใน
วิกหน้า ข้าพระพุทธเจ้าไปเฝ้า จะไคกราบทูลต่อว่าอีกในเรื่องทีทรงล้ม
เหล่านี้ แต่หนงลือไทยนนไม่ล้ม เป็นแต่เวลาไม่เอาพระทัยใส่ก็มีผิดข้าง
เป็นค้วยพระทัยเร็ว ไม่ตรวจตรา ไคกราบทูลตกเตอนอยู่เนอง ๆ

ควรมิควรแลวแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ๗ ขอเดชะ

ข้าพระพุทธเจ้า

วิสุทธสุริยศักดิ์

วันที่ ๒๗ พฤศจิกายน รัตนโกสินทร ศก ๑๑๕

ขอเดชะ ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้า ฯ

ข้าพระพุทธเจ้า ขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาส กราบบังคม
ทูลพระกรุณาทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท

ด้วยการจัดที่ประทับสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ณ ตำบลเกรตไน
(Graitney) เมืองแกมเบลัน เป็นอันสำเร็จได้แล้ว ส่วนการที่จัด
อย่างไรในส่วนทวีปตันชยาม และการเล่าเรียนของสมเด็จพระบรม
โอรสาธิราชนั้น เชอด้วยเกล้าฯ ว่า พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิ
โสภณ ได้กราบบังคมทูลพระกรุณาโดยละเอียดแล้วทั้งสิ้น พระเจ้าน้องยา
เธอ พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ ได้เชิญเสด็จสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช
ไปประทับขึ้นวังใหม่แต่วันที่ ๑๕ เดือนนั้นแล้ว พระยาราชวัลลภานุสิษฐ์
และหลวงสรสิทธิยานุการได้โดยเสด็จไปอยู่ประจำ ณ ที่นั้น

เมื่อวันที่ ๒๕ ข้าพระพุทธเจ้าได้ไปเฝ้าเยี่ยมเยียนและดูบ้านช่อง
และการต่าง ๆ ที่จัดขึ้นใหม่ ได้เฝ้าและสังเกตดูพระอัยยาคัยอยู่ข้าง
โปรตวังที่ประทับมาก ทั้งโปรดในการจัดอย่างนี้ ก็เป็นบ้านของเรา
ทั้งมีข้าราชการไทยไปอยู่ ประการหนึ่งดูท่าทางกัปตันชยามไม่สู้กวัดขัน
เข้มงวดในการที่จะนับว่ายังทรงพระเยาว์ คือบรรทมเลอนเวลาให้ตกได้
เป็นต้น ไม่เหมือนแต่ครั้งแรกจัดกัมมิสเตอร์ทอมสัน ซึ่งในเวลานั้นยังถือ
ว่าทรงพระเยาว์อยู่ ขอนดูเป็นที่พอพระทัย แต่การเล่าเรียนนั้นได้เริ่ม
บ้างเล็กน้อย ยังไม่เป็นแบบแผนที่สมควร เพราะยังจัดไม่เรียบร้อยเท่าที่ควร

ในชั้นต้น ส่วนสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอและพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์อื่น
ก็ทรงพระสำราญเรียบร้อยอยู่ทุกพระองค์ ในวันจันทร์หน้าจะมีการสอบ
วิชาในระหว่างสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอและพระเจ้าลูกยาเธอ ที่ประทับอยู่
ณ แอสน์คอต

ในหมื่น ข้าพระพุทธเจ้าต้องถูกเกณฑ์ให้รับราชการในตำแหน่ง
อุปทูตทางการแทนราชทูตคนทวยส่วนหนึ่ง แต่ถึงมีราชการส่วนนั้นมาที่ขณ
กค ข้าพระพุทธเจ้าไม่ใคร่รู้สึกว่าจะยอมให้ราชการอันสำคัญ
ของข้าพระพุทธเจ้าทางเค็มนี้เรีคร่างราไปจากมือได้ คงจะเอาใจใส่ดูแล
สนองพระเดชพระคุณให้เป็นไปเสมอคงแต่ก่อน โดยมีไต่ละเลย

ควรมีควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ขอเดชะ
ข้าพระพุทธเจ้า

วิสุทธิสารบัคคี

วันที่ ๒๔ ธันวาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๑๕

ขอเดชะ ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าฯ

ข้าพระพุทธเจ้า ขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาส กราบบังคม
ทูลพระกรุณาทราบบัดฝ่าละอองธุลีพระบาท

ด้วยในการที่สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชได้เสด็จไปประทับเป็นภูมิ
สถานอยู่ ณ วังเกรตนี้ และได้ทรงศึกษาพระวิทยาอยู่ ณ ที่นั้น คงได้

ถวายบังคมทูลพระกรุณามาแล้วแต่ก่อนนั้น ต่อมาจนบัดนี้ การที่ใดจก
ใดเรียบริยชชเป็นลำดับมา คือ ฝ่ายความปกครองพระราชวัง เรื่องผู้คน
รววง การจ่ายใช้สอย กัปตันชยุมก็ได้อุตสาหะถึงขนาดจกจนเรียช
หรือเกือบจะนับว่าเรียชที่เคียวไต้ เพราะตัวกัปตันชยุมเองเคยแต่เป็นทหาร
ค้าไหนดอนนั้น ไม่เคยปกครองบ้านใหญ่ ๆ ทั้งไม่มีภรรยาด้วย เมื่อตอน
ต้น ๆ คุเป็นกาหนกมาก กว่าจะชำนาญลงร่องรอยในการบ้าน นับว่า
เป็นการเรียชร้อยไต้ นอกจากไต้มีเหตุอย่างหนึ่ง คือ ม้าคู่หนึ่งไต้ชื่อใหม่
สำหรับเทียบมรดกหนึ่ง เมื่อวันที่ ๑๘ เดือนนี้ คนรถไต้เทียบมรดกไปชช
เอกเซอไซตามธรรมดา ไปต้นทหารถึงลมจมรดจ่ารต คนเจ็บ และม้า
ก็เจ็บถึงอาการหนัก ยังไม่แน่ว่าจะหายใช้การไต้ต่อไป ในเหตุนี้ ถึงจะ
เสียม้าต้องเสียเงินชชใหม่ด้วยเป็นอุบัติเหตุแท้กตาม แต่ควรเป็นที่ยินดียิ่ง
ซึ่งไต้เป็นไปในเวลาที่สมเด็จพระบรมโอรส สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ
พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์หนึ่งพระองค์ไต้หาไต้ประทับอยู่ในนั้นไม่ และ
เหตุอนัน จะเป็นเครื่องเตือนลำดับที่ให้ระวังกวดขันยิ่งขึ้นไป ส่วน
ความสนิทสนมในระหว่างบุคคล กัปตันชยุมเป็นคนดีมาก มีชฉฉาลัย
ตรง ๆ จะพูดจาสิ่งไต้ก็พูดโดยตรง ทำให้ความคุ้นเคยบังเกิดเร็วในระหว่าง
ตัวของกัปตันชยุม และสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช กษัตราชการฝ่ายไทย
และฝรั่งทั้งหลาย ซึ่งร่วมหน้าทราชการกันอยู่ จึงไม่มีสิ่งไต้จะเป็นชชอกคชช
กนกาแห่งความเรียชร้อยไต้จะมีให้เป็นไปโดยสมควร ส่วนการทรงคศึกษา
วิชาต่าง ๆ ในส่วนการวิชาพลเรือน กัปตันชยุมไต้เลือกไต้มีสเตอร์
ออลิเวีย (Mr. Olivier) มาถวาย มีสเตอร์ ออลิเวียนี้ ข้าพระพุทธเจ้า
ยังหาไต้พบตัวไม่ แต่ไต้ทราบว่าเป็นคนดี พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์

13/12/2565

เจ้าสวัสดิ์โคธมนได้ทรงรู้จักแล้วว่าเป็นคนดีอยู่ และเป็นคนหนุ่มอยู่หน่อย
การทรงภาษาฝรั่งเศสนั้น มองซิเออร์วิเยร์คงถวายอยู่ต่อไป และได้เรียก
นายทหารมาฝึกหัด Drilling อยู่เสมอด้วย รวบรวมใจความที่จดครวณ
นั้นว่าเป็นอันสำเร็จสมประสงค์ได้ พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิ์
โคธมน ได้เสด็จลงไป ณ บ้านมิสเตอร์เวอน์ อนาคตก็บังเกิดตื้นนนั้นเอง ๆ
ในหมื่น เพราะไปในการที่จะทรงพบปะกับท่านผู้คหหลาย ซึ่งจะ
เลือกเป็นพระอภิบาลสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนารถ
แลพระเจ้าลูกยาเธอ ซึ่งได้เสด็จแลฯจะเสด็จมาในชั้นหลังต่อไป แล
ได้เสด็จไปเยี่ยมตรวจตรา ณ วังเกรตนี้ ด้วยทุกคราว ส่วนความพระ
สำราญในส่วนพระองค์สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชนั้น ทรงพระสำราญมาก
ตั้งแต่เสด็จไปประทับอยู่ ณ วังเกรตนี้ จนเห็นว่าเวลาที่เสด็จมาประทับอยู่
ลอนดอนนาน ๆ เป็นการไม่คิดทำให้เสื่อมความ่องใสสำราญในพระองค์ลง
คือทรงเล่นไ้มาก บรรทมดึก และตื่นบรรทมสาย ซึ่งต้องคอยผ้าฝืนอยู่
เสมอขึ้นเป็นต้น จะคิดอ่านไม่ให้เสด็จมาประทับอยู่นานต่อไป ส่วนความรู้
ในพระองค์ ปรากฏว่าเจริญขึ้นมากในตอนนั้น คูในภาษาอังกฤษที่ทรงแต่ง
บางฉบับคหเดียว สังเกตเห็นว่าไม่ใช่ความรู้ใหม่ทั้งหมด เป็นความรู้
ที่ทรงมีอยู่แล้ว แต่ทรงใช้แลรู้จักใช้วิชาที่ทรงรู้ให้ดีขึ้น คอรับสั่งไ้ฟรี ๆ
และแต่งก็มิเป็นสำนวนเทึกหรือสำนวนนักเรียนดังแต่ก่อน เหตุนี้ข้าพระ
พุทธเจ้าเคาเออว่า คงจะเป็นด้วยรู้สึกพระองค์ว่าทรงพระเจริญเป็น
ผู้ใหญ่ขึ้น ข้าพระพุทธเจ้าตงตนจะเห็นผล ว่าการจตรววงเช่นนี้ทำให้เป็น
คุณถึงภายในพระองค์ด้วย คือทำความรู้สึกให้แปลกไปและให้ผลถึงขึ้น ๆ

ในเวลาขากันเป็นเวลาสั้นๆ และจะเข้าขีใหม่ฝรั่ง บรรดาการ

เล่าเรียนของนักเรียนทั้งหลายหยุดพักหมด ฝ่ายสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ และพระเจ้าลูกยาเธอ ซึ่งเสด็จประทับอยู่ ณ แอสคอตกับมิสซิสทอมสัน มิสเตอร์และมิสซิสทอมสัน ก็รีบไม่ได้อีกต่อไป เป็นจะสิ้นเขตเวลาของ มิสเตอร์ทอมสันแล้ว มาบรรจบคราวสถานทูตสยาม กรุงลอนดอน ก็กำลังรื้อซ่อมแปลงใหม่เป็นการใหญ่และนาน แลผู้คนที่ออกพักทอน หมด ตามที่พระเจ้าอนงยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณได้ทรงจัดให้ทำ เพอรอกลางความโลโครกเก่าแก่ให้สะอาดงดงาม เพราะฉะนั้น ฝ่าย สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ ซึ่งเสด็จประทับอยู่ ณ แอสคอตและจะได้ออกจาก มิสเตอร์ทอมสันในวันที๒๗เดือนนี้จึงจะต้องเสด็จไปประทับอยู่ ณ วังเกรตัน กับสมเด็จพระเชษฐาทั้งสอง คือ นัยทงสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้า ขวิพิตรัฐสมพันธ์ ซึ่งเสด็จไปประทับเข้าอยู่นั้นแล้วด้วย พอสิ้นคราว ฮอลิเคย์ เข้าเวลาเวียนใหม่ พระเจ้าอนงยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ ได้ทรงจัดจะให้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนารถกับ พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าเพ็ญพัฒนพงศ์ ไปประทับอยู่กับท่านพระ ผู้หนึ่ง เป็นตำแหน่ง Dean เรียกว่า The Very Reverend the Dean of Ely ที่เมือง Ely ใกล้เคมบริช สำหรับคราวหนึ่ง ชั่ว ๓ เดือนก่อน เพราะฝ่ายผู้จะเลือกไว้เป็นพระอภิบาลแทนมิสเตอร์ทอมสันนั้น พระเจ้าอนง ยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณก็ได้ทรงเลือกหลายคู่ ได้ที่พอพระทัยไว้ แล้ว แต่ยังอยู่ในกระบวนการทดลองพูดจา ยังไม่เป็นอันตกลง แล้วยังจะ ต้องพูดจาการสัญญาอันต่าง ๆ เป็นอันจะทนไม่ได้โดยุ่เอง เมื่อสิ้นคราว เรียบคราวหนึ่งแล้วจึงจะเป็นหลักฐานได้ในส่วนนี้ ส่วนพระเจ้าลูกยาเธอ

พระองค์เจ้าบรมวงศ์เธอไชยาภรณ์น ชวสนันยน์ ความรู้ทรงเรียนวิงชน
ปรุคปราครวคเร็วตามทพระเจ้านองยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิโคภน ได้
ทรงทอดพระเนตรการสอบไล่คราวสนันยน์ อันจะได้ส่งเข้าทูลเกล้าฯ ถวาย
ต่อไป เมื่อตรวจสำเร็จเรียบร้อยแล้ว ทั้งความทรงประพฤติกดี และ
เป็นชนผู้ใหญ่ชนมาก ก็มีความสำราญพระกายก็กล้าสนข้างแรงชน
พระเจ้านองยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิโคภน ทรงเห็นว่าควรแยกส่ง
ไปศึกษาที่อังกฤษ จึงตกลงขอพระราชทานพระบรมราชานุญาต เพื่อจะเชิญ
เสด็จไปทรงเล่าเรียน ณ แฮโร สกูล (Harrow School) ในคราวเรียน
คราวหน้า ฝ่ายสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์นั้น
การที่เรียนทรงเรียนภาษาเยอรมันอย่างเรียนเล่นๆ ในเมืองอังกฤษชวเดือน
เศษเท่านั้น ไม่มีใครได้คิดก่อนนี้ได้ เห็นว่าทรงรู้เอาจริงๆ แม้แต่ตอน
ต้นๆ คนๆ จนเกือบจะทรงรับสั่งโต้ตอบในกระบวนสนทนาในภาษา
เยอรมันได้ มองซีเออ บูวีเยร์ ได้บอกปากว่าไม่เคยเห็นและไม่เคยสอน
เด็กโตที่เรียนรู้อะไรเลย ความสำราญพระกายและความรู้ความ
ประพฤติดีส่วนพระองค์ทางอื่น ๆ นั้น ยังไม่ต้องกราบบังคมทูลพระกรุณา
อีกในที่นี้ เพราะดีมาจนไม่เห็นแปลกในบั้นต้น ส่วนการที่จะเสด็จไปทรงเรียน
ณ เมืองเยอรมันก็ขอรอคอยอยู่แต่การนัดแนะเวลาไปเท่านั้น เมื่อจวนจะ
ถึงเวลาเรียนคราวใหม่ พระเจ้านองยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิโคภน ก็จะ
เชิญเสด็จไปส่ง ณ กรุงเยอรมัน ฝ่ายพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้า
อาภากรเกียรติวงศ์นั้น บัดนี้เสด็จมาเยี่ยมเยียนสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช
ณ แกมเบอลี แล้วจะเสด็จไปพักอยู่ ณ กรุงปารีสกว่าจะได้เวลากลับมา
ทรงเล่าเรียน ส่วนความรู้ภาษาอังกฤษในพระองค์ก็ขึ้นตามธรรมดา แต่
วิชาพระขนททหารเรือชนต้นกวางชนเร็วตามสมควร แต่การเล่นการ

แข็งแรงเช่นฟุตบอลเป็นต้น นับว่าเป็นชั้นยอดในโรงเรียนนั้น เกือบว่าไม่มี
ใครอาจเข้าเทียบเทียม ว่าถึงความพระสัจจธรรมและความรู้ฝ่ายสมเด็จพระ
พระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนารถ กษัตริย์ ๒ ทาง แต่ชนน้อย ๆ
ยังหิวยกเชิดชูว่าแปลกประหลาดยิ่งยอดไม่ได้ พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์
เจ้าเพ็ญพัฒนพงศ์ เป็นลากว่าพระองค์อื่น เหตุที่ไม่ชินรวดเร็ว พิจารณา
เห็นด้วยเกล้า ๆ ว่ามิสซิสทอมสันเป็นแต่สตรีคแต่การบ้านและการประคอง
ประคองอย่างผู้หญิง ระวังมากข้างการเจ็บไข้เท่านั้น ส่วนการเล่า
เรียนมิสเตอร์ทอมสันไม่ได้กำกับ พระอาจารย์ก็ถวายไปตามทางตามวิธี
และฝ่ายการเล่นการฝึกหัดกำลังทางเดียวกัน เหตุนี้คงได้เป็นเหตุที่
ไม่ช่วยหนุนให้ชินเร็วในทางทั้งสองนี้ จะว่าเป็นเหตุด้วยไม่ทรงเอาพระทัย
ใส่ หรือเกียจคร้าน หรือโง่ผิดมานั้น ในส่วนสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ
เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนารถไม่เป็นเลย แต่พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้า
เพ็ญพัฒนพงศ์นั้น สังเกตดูพระอิริยาบถช้า ๆ อยู่ แต่จะกราบขังคมทูล
ในยศให้เป็นที่อภัยอย่างใดยังไม่ได้ ต้องขอพระราชทานคูป่อไป ในส่วน
๒ พระองค์นี้ ควรที่จะจัดพระอภิบาลใหม่ เป็นเครื่องมุ่งหมายอันหนึ่ง
ที่เชื่อว่าจะแก้การ ๒ อย่างที่เห็นควรจะดีกว่านี้ให้ดีขึ้นเต็มทีเต็มใจ ฝ่าย
หม่อมราชวงศ์สิทธิ ในความรู้ตอนนั้น ความรู้อื่น ๆ ซักลากล้าทุกทาง
เว้นแต่เลขซึ่งเป็นเฉียบแหลมอยู่ในหมู่ กิจการกำลังต่าง ๆ แข็งแรง
ในคราวที่จำเป็นต้องแยกย้ายกันคราวนี้ พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้า
สวัสดิ โศภนจึงทรงเห็นว่าควรส่งไปให้เรียนวิชาทหารเฉพาะตัวเป็นปกติ
ส่วนหนึ่ง คงจะเป็นราชการสนองพระเดชพระคุณได้ในฝ่ายนั้น ตามนิสัย
และความรู้ ความชำนาญ และความสมควรแห่งตน จึงขอพระบรม
ราชานุญาต เพื่อจะส่งเมื่อดังคราวเรียนคราวหน้า

ในขณะเขียนจดหมายกราบบังคมทูลพระกรุณา^{๕๕} ครอง^{๕๕} ข้าพระ
พุทธเจ้ามีความครุ่นนอกครุ่นใจที่รู้สึกในใจและแลเห็นว่าเจ้านายทรงพระ
เจริญขึ้นในวิชา ในความประพฤติ ในความพระสัจจาญทุกพระองค์ และ
มุ่งหมายสอคล้องอยู่เสมอที่จะแก้ท้าวให้เร็วสมประสงค์ให้จงได้ พระเจ้า
น้อยยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ ทรงพระคำริและคำริสปรักษาหาข้อ
กนอยู่มิได้ว่างเว้น ในหมื่นจึงเป็นเวลาอยู่ใหญ่เหลือประมาณ เพราะมีการ
เปลี่ยนแปลงแก้ไขมาก

ควรมีควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ขอเดชะ

ข้าพระพุทธเจ้า

วิสุทธสุริยศักดิ์

ป.ล. พระราชาญาไม่พบนเกล้า ฯ ซึ่งข้าพระพุทธเจ้ามิได้เขียนจดหมาย
ฉบับนี้เอง เพราะไม่มีเวลาที่เขียนให้ทันคราวเมล็ด แต่ได้
พิจารณาเห็นด้วยเกล้า ฯ ว่า ไม่มีข้อลกลับสำคัญอันใด

วิสุทธ

อมรพิमानมณี

วันที่ ๔ มกราคม ๒๕ ๖๕

ถึง พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์

ด้วยไต่รับโทรเลขเมื่อวานนี้ เรามีความชอบใจอยู่ การเรื่องในใค
นักสงสัยเกิดขึ้นในญาณเองนานมาแล้ว ด้วยสังเกตหนังสือทนมมา เห็น

13/12/2565

เป็นการถลำถลาไกลแต่ไหนแต่ไรมาลงอยู่อย่าง ถ้าไม่เคยสังเกตเห็นก็จะไม่รู้
ใดเร็ว ใดปรารถนาหนังสือเห็นจะเขียนเวลากินข้าวแล้ว มาในเคอนนิจ
ทรายขาวจากหนังสือเขาม่าถึงกัน ว่าถ้าไม่กลับเข้ามาเสียจะเห็นเป็น
คนละคน จึงประกอบเกิดความวิตกขึ้น มีโทรเลขไปชวนให้กลับ เมื่อได้
รับโทรเลขของเจ้า ใดทำโทรเลขตอบเรื่องพระบริรักษ์(๑)หายไป เตือนให้
กลับแรงกว่าแต่ก่อน แต่ยังไม่ทันจะไต่ส่งไป จึงได้แก้เติมท้ายให้แรงขึ้น
การที่เป็นคนเป็นทีเสียใจยิ่งนัก อยากจะทรายเรื่องราวให้ตลอด ขอให้
เล่ามาให้ฟังด้วย

ความวิตกเรื่องดังกล่าวมานั้น ไม่เท่าที่วิตกถึงเด็กทั้งหลายอันอยู่
ในความดูแลของเจ้า แต่ครั้นนึกเหตุที่ควรจะอุณาใจว่าเจ้าไม่ใช่เป็นคนหนึ่ง
เสียที แล้วก็ค่อยเบาใจไป ใดนั้นก็สอคล้ายฟังเหตุการณ์ต่าง ๆ แต่ครั้น
จะมีหนังสือไป คนอยู่ไกลกันมักจะเข้าใจกันยาก บางทีจะเป็นเหตุให้
หวาดหวั่นไป จึงได้ส่งบเชอผู้วางใจทั้งปวงไป การหนักเบาประการใด
ขอแต่อย่างนี้

(พระปรมาภิไธย) สยามินทร์

พระที่นั่งอมรพิมานมณี

วันที่ ๒๘ มกราคม ร.ศ. ๑๑๕

ถึง พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์

ด้วยได้รับหนังสือลงวันที่ ๓๑ ธันวาคม เป็นคำอธิบายซึ่งได้มี

โทรเลขมานั้น ใดทรายตลอดเรื่องแล้ว

(๑) ภายหลังเป็นพระยาไมตรีวิรัชกฤตย์ (พุ่ม บุนนาค)

ความสังเกตรด้วยหนังสือแปลปากไก่ ซึ่งเธอได้ทำไว้ให้ปรากฏ
ในกรุงเทพฯ แล้ว เป็นเครื่องแนะนำให้เราเชื่อถ้อยกว่าความไว้วางใจ
ซึ่งได้มีอยู่ในตัวพระยาวิสุทธิเป็นอันมากนั้นแล้ว สิ่งซึ่งเป็นข้อควรอาย
การดูรายการซึ่งพระบริรักษ์หนัดด้วยเหตุใด ความเปลืองเงินด้วยเหตุใด
แลการซึ่งสวัสดิ โศภณไม่ได้บอกให้เราชำระแคะระคายเลย เพราะอย่างไร
ยอมมาสู่ญาญปรากฏพร้อมบริบูรณ์ในเวลารับโทรเลขของเจ้านั้น การ
ซึ่งเป็นไปดังนี้ จะเรียกว่าเป็นเคราะห์ร้ายก็ไม่ได้ เพราะเห็นทางที่น่าจะ
เป็นไปอยู่แล้ว ถึงว่าไม่คิดเห็นได้ว่าจะเป็นไปมากถึงเพียงนี้ เป็นโทษแห่ง
น้ำใจอ่อนของเราเอง ด้วยความรักแลความไม่กล้าที่จะสยปรมาทคน
ก่อนได้ แลได้ถือว่าคำปฏิญาณเป็นของสำคัญยิ่งใหญ่ว่า มนุษย์จะพึง
รักษาไว้ การที่ไปทางนี้ ถลวนแต่เรื่องเปลืองทรัพย์แลเสียชื่อ ซึ่งเรา
มีความวิตกกังวลไป จนถึงเขาจะหาว่าลูกทองนี้ใช้ไม่ได้ในขณะหนึ่ง บัดนี้
ก็มีความวิตกสังสารแทนพวกข้าราชการทั้งปวง ที่ตกอยู่ในความลำบาก
นั้นเสียก็ไม่ได้ พุดไปก็ไม่ดี ในเวลานั้น แต่ต้องขอขอบใจเจ้าที่ใดบอก
กล่าวให้รู้ โดยความซื่อตรงแลความกล้าหาญในครั้งนั้น เป็นพยานที่จะให้
ไว้วางใจในสิ่งซึ่งมีราคายิ่งกว่านั้น อันอยู่ห่างตัวเรานั้น

หนังสือฉบับนี้ อย่าตกใจว่าใช้ให้ผู้อื่นเขียน จะเป็นการออก
ประการใด หมายถึงเขียนเองแต่ปวดแขนไปข้างหนึ่ง จึงเป็นการจำเป็น
ดังนี้

(พระปรมาภิไธย) ลยามินทร์

พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย

วันที่ ๒๕ มกราคม รัตนโกสินทร ๒๕ ๑๓๕

ถึง พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์

ด้วยได้รับหนังสือลงวันที่ ๒๖ มิถุนายน ๒๕๑๑ ซึ่งได้ตั้งใจไว้ว่า จะยังไม่ตอบก่อน ภายหลังได้รับหนังสือลงวันที่ ๒๐ กรกฎาคม เป็นเวลาที่พอกลับมาถึงกรุงเทพ ฯ ใหม่ ๆ การงานจอแจนัก เห็นว่าไม่เป็นการเร่งร้อนอันใด จึงกินไว้ในจำนวนหนังสือไม่เร่งรีบ ไปตัดรอนทางการเร่งต้องสาบอยู่ถึง ๓ เดือน ลงที่ตามปรกติได้ในเดือนพฤศจิกายน นี้แลเป็นผลของการที่ได้หลีกเลี่ยงไปเที่ยวเสียครึ่งหนึ่ง

ความสังเกตอันใดซึ่งเจ้าโตสังเกตนั้นนับว่าเป็นความคิดอันรอบคอบอย่างยิ่ง ความประพฤติซึ่งยกขึ้นเป็นตัวอย่างปรารภนั้น ล้วนแต่เป็นความประพฤติอันดีอันควรทั้งสิ้น แต่ก็เป็นการยากอยู่ที่จะให้โตพร้อมบริบูรณ์ทุกประการ ถึงตัวเราเองก็รู้อยู่ว่าย่างห่างเห็นจากรูปอันดีซึ่งพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์จะให้คงรูปดังปรารภนั้น แต่เราก็ไม่ควรจะทอดอ้อเลย ว่าเป็นการเหลือวิสัยที่เราจะระวังให้เป็นเช่นนั้นได้ ถึงว่าจะมีโตหมด แต่เมื่อโตฝึกฝนซึ่งกันอยู่แล้ว ก็คงจะได้มากกว่าที่ไม่ได้

การที่ประวิตรเข้ามาในกรุงเทพ ฯ นี้ เมื่อเรารู้อยู่ว่าเป็นผู้ถูกอัยาศัยกษัตริย์โต เราก็ได้ตั้งใจสังเกตอาการกิริยา ด้วยถือว่าเหมือนส่องกระจกเห็นหน้าแลเห็นน้ำใจลูกโต ได้สังเกตอาการกิริยาเห็นว่า จะเรียกว่าเป็นคนเกียจคร้านก็ไม่ได้ ถ้ามีการงานอันใดที่จะต้องทำก็ทำอยู่ แต่ไม่รวดเร็วว่องไว เป็นผู้ไม่สามารถในการพูดได้ตอบหักหาญ แต่เป็นคนที่มีใจซอมแลอาจจะทำให้ผู้ซึ่งมีความรักใคร่หรือสนิทสนมต่อตัว เป็นที่

วางใจแลพุดกระซิบกระซาบได้เงย ๆ เหมือนกับเล่นิทานสู้กันฟัง ไม่มี
เรื่องใดเถียง ต้องเป็นคนรู้วิธีที่จะใช้หรือรู้ใจที่จะคบ จึงจะใช้จะคบกันได้
สนิท แต่อย่างไร ๆ ก็เป็นคนที่ไม่มียันตรายอย่างใดอยู่ในตัวเลย นับว่า
เป็นคนซื่อตรงแท้ แต่ถ้าใช้การงานอยู่ข้างจะผิดไป ไม่ใคร่ทันใจ เป็นคน
ที่ตรงกันข้ามกับรพี^(๑) ข้างนั้นเป็นคนที่จะใช้อนใดใดถึงอกถึงใจ แต่มีพลัง
แรง ๆ อยู่ ถ้าได้ทำการในที่รบผิดชอบซึ่งหนักบ้าง พอดอยกำลังแล้ว
ก็จะลดลงมาพอเหมาะที่เคียว เคียวหนักเห็นว่าทางจะเป็นเช่นนั้นอยู่แล้ว
ตั้งแต่ไปทำการศาลหัวเมือง ความรังเกียจของคนทั้งปวงที่เห็นว่าแรงอยู่
นั้น กลับเป็นที่พอใจของผู้หลักผู้ใหญ่ชนหลายคนแล้ว แต่ส่วนประวัติ
นั้นใดตั้งใจจะชวนชวนให้แรงอีกหน่อย ส่วนของเจ้าก๊กลวจะเป็นเช่นนั้น แต่
มีความหวังอยู่ว่า ด้วยอาศัยการที่คบหาอยู่กับคนที่เป็นทหาร ซึ่งเป็น
จำพวกที่แข็งชนกันที่กำลังกายแลกำลังความคิด คงจะอดทนให้ดีกว่า
ที่ให้ประพฤติเป็นคนสุภาพร่ายเรียบ ซึ่งชาวเราเรียกกันอยู่ว่าเหี่ยว ๆ นั้น
ตั้งใจว่าจะได้ฟังรายงานความสังเกตเช่นนั้น ซึ่งพระยาวิสุทธคงจะ
ได้ส่งสืบไปภายหน้าตามลำดับ

(พระปรมาภิไธย) สยามินทร์

วันที่ ๒๕ มกราคม รัตนโกสินทร ๒๕ ศก ๑๑๕

ขอเดชะ ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้า ๆ

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาส กราบบังคม
ทูลพระกรุณาทราบบทฝ่าละอองธุลีพระบาท

(๑) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ต้นสกุล รพีพัฒน์

มาถวายพระอักษร การฟังจะตงตน.....ยังไม่ลงเป็นแบบแผนใด ครั้นใน
วันที่ ๒๗ ข้าพระพุทธเจ้ากษัตริย์เตอร์ เอนี่ ได้เชิญเสด็จพระเจ้าลูกยาเธอ
พระองค์เจ้าบรรณไตรยากร ไปสู่ ณ บ้านมิสเตอร์ Somervell ณ Harrow
ท่านผู้นี้เป็นอาจารย์ผู้หนึ่งอยู่ในแฮโร สกูล เป็นผู้รับพระเจ้าลูกยาเธอ
พระองค์เจ้าบรรณไตรยากรไว้ ณ บ้าน แต่ฝ่ายการเล่าเรียนนั้น วิชาใด
จะทรงเรียนที่บ้าน วิชาใดจะทรงเรียนที่สกูล ยังไม่เป็นที่กำหนดแน่ได้
เพราะยังต้องสอบวิชาที่ทรงรอบรู้อยู่ในบัดนี้ก่อน ในเวลาที่ข้าพระพุทธเจ้า
ไปส่งเสด็จทั้ง ๒ แห่งนี้ ได้มี.....ฝ่ายสถานทูตกับ.....อยู่ คงจะได้
ไปเยี่ยมเยียนต่อไปในวันหลัง ๆ ส่วนพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้าอากาศ
เกียรติวงศ์นั้น ก็ได้เสด็จไปโรงเรียน ณ Greenwich ตามเดิม แต่สมเด็จพระ
พระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์นั้น ยังเสด็จประทับอยู่ด้วย
สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร ณ วังเกรตนี้ ทรง
เล่าเรียน.....มีพระสำราญอยู่เป็นปรกติทั้ง ๒ พระองค์

ควรมีควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ขอเดชะ

ข้าพระพุทธเจ้า

วิสุทธสุริยศักดิ์

ที่ ๔/๑๓๔๗

พระที่นั่งจักรมหาราสาท

วันที่ ๓๐ มกราคม รัตนโกสินทร ๒๕ คก ๑๑๕

ถึง พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์

ด้วยได้รับหนังสือวันที่ ๒๔ ธันวาคม แจ้งรายงานการเปลี่ยนแปลง
ที่อยู่และการเล่าเรียนของลูกทั้งปวง มีลูกโต เป็นต้น กับทั้งความสังเกต

ด้วยอาการกิริยาและความสุขสบายโดยถนัด แลได้สังเกตโดยความ
เฉียบแหลมลึกซึ้ง แลแข็งแรงถ้อยคำอันชัดเจน เป็นที่เข้าใจประหนึ่ง
ตาเห็นดังนี้ ชอบใจในถ้อยคำที่ไต่กล่าวทั้งปวง แลทั้งมีความยินดีในเรื่อง
ที่กล่าวมา ซึ่งนับว่าเป็นการคั่นควยกันทุก ๆ คน เป็นที่พอใจยิ่งนัก หวัง
ใจว่าคงจะมีเวลาที่ไต่เห็นเองแก่ตาสักครั้งหนึ่ง ซึ่งคงจะเป็นพยานความ
ละเอียดแลความเฉียบแหลมของพระยาวิสุทธิเป็นแน่แท้

ความวิตกนอกทางยังมีอยู่บางเรื่อง แต่เห็นว่ายังไม่ควรจะกล่าว
ในที่นี้ จะไต่หาช่องพูดกันในเวลาอื่น

อนึ่ง รายงานก่อน ๆ ซึ่งยังมีไต่ตอบไป ด้วยเหตุว่าไต่รับเมื่อเวลา
ไม่ได้อยู่ในกรุงข้าง ครั้นกลับเข้ามาถึงกรุงแลวัดการอนซึ่งคงค้างเสีย
ข้าง มีจำนวนหนังสือตามรายวันซึ่งจะไต่กล่าวต่อไปนี้ คือ วันที่ ๑๗
เมษายน ฉับบี ๑ วันที่ ๒๕ พฤษภาคม ฉับบี ๑ วันที่ ๕ มิถุนายน
ฉับบี ๑ วันที่ ๒๐ มิถุนายน ฉับบี ๑ วันที่ ๕ ตุลาคม ฉับบี ๑ วันที่ ๑๖
ตุลาคม ฉับบี ๑ ข้อความในหนังสือทั้งหลายนั้น ไต่ทราบความตลอดแล้ว
ทุกประการ

(พระปรมาภิไธย) สยามินทร์

วันที่ ๕ กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทร ๒๕ ศก ๑๑๕

ขอเดชะ ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าฯ

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาส กราบบังคม
ทูลพระกรุณาทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท

ด้วยข้าพระพุทธเจ้าได้รบพระราชหัตถเลขา ลงวันที่ ๔ มกราคม
๒๕
ร.ศ. ๑๑๕ ได้ทราบเกล้าฯ ทกประการแล้ว พระเดชพระคุณเป็นล้น
เกล้าฯ หาที่สุดมิได้ ในข้อพระราชกระแสซึ่งโปรดเกล้าฯ ว่ามีพระราช
ปรารภใคร่จะทราบใตฝ่าละอองธุลีพระบาทในเหตุการณ์ต่าง ๆ แต่ที่
ทรงพระราชวิตกกังวลความเข้าใจนั้นผิดเพราะทางไกลนั้น ข้าพระพุทธเจ้า
ขอพระราชทานกราบบังคมทูลพระกรุณาว่า ข้าพระพุทธเจ้ามีความรู้สึก
ตั้งแต่ข้าพระพุทธเจ้าได้ออกมารับราชการสนองพระเดชพระคุณอยู่ ณ ที่
ไกลนี้ นับได้ ๓ ปีเศษแล้ว เห็นความสนิทชิดชมในตัวของใตฝ่าละอองธุลี
พระบาท ปรากฏและทวยงชน กว่าเมื่อสนองพระเดชพระคุณในที่ไกลนั้น
เป็นอันมาก และทวยงชนเสมอ พอที่จะบ่งบอกความเข้าใจผิดได้มากอยู่แล้ว

ควรมีควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ขอเดชะ
ข้าพระพุทธเจ้า

วิสุทธสุริยศักดิ์

พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย

วันที่ ๑๓ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๑๕

ถึง พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์

ด้วยได้รับหนังสือลงวันที่ ๘ มกราคม ทราบแล้ว.....

.....เราไม่พักต้องกล่าว ว่าความเคียดร้อนรำคาญความอับอายแล
ความเสียใจใดมีแก่เรามากน้อยเพียงใด เจ้าคงจะคิดเห็นได้แล้ว เรามิ

ความเลื่อมใสแลสงสารเจ้า ซึ่งต้องถูกทำร้ายดังนี้ แลขอขมาใจที่เจ้าได้ออกกลืนแลได้เอาใจใส่ช้อนกัน ระวังมิให้เจอปนเป็นทางที่เสียเกี่ยวข้องแก่ลูกทั้งปวงควายนัน

หวังใจว่าไม่ช้านักจะได้พบพระยาวิสุทธิศรีศรีครุฑหนึ่ง แลจะได้พูดจากันให้รู้หน้าใจกันดีกว่านั้น เพราะมีทางเดียวแต่การสนทนา ซึ่งจะให้รู้หน้าใจกันได้ชัดเจนนั่น

(พระปรมาภิไธย) สยามินทร์

พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย

วันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๑๕

ถึง พระยาวิสุทธิศรีศรีครุฑ

ด้วยได้รับหนังสือไปรเวตลงวันที่ ๑๕ มกราคมนั้นแล้ว

เรามีความยินดีที่การอันนี้เป็นอันเสร็จสิ้นเรื่องไปครั้งหนึ่ง ไม่ต้องถึงออกนอกเมืองยิ่งกว่าที่เป็นแล้ว แต่ความรอนใจทั้งปวงที่เกิดขึ้น

โดยลำดับ ระวังเขาย่างไปได้ชั้นหนึ่ง.....

.....การซึ่งจะคิดยึดข้อมความอนนอย่างหนึ่งอย่างใดนั้น ไม่ได้เลย

ด้วยคนในบางกอกกรูกันแข็งแะทั่วไป ก่อนที่เจ้าบอกเข้ามานั้นเสียอีก ด้วย

ลูกเต่าพนองเขาต่างคนต่างบอกมาถึงญาติของเขา หากเราหูสูง จึงไม่

ได้ยินได้ฟัง การที่เราจะทำประการใดนั้น ไม่พึงต้องเป็นทวิตก เพราะ

คนที่เป็นผู้ใหญ่เช่นนี้แล้ว จำจะต้องปกครองกันด้วยคำแนะนำที่เตือน
ซึ่งเราได้เคยทำแลเห็นผลที่ดีอยู่บ้าง แต่หากเสื่อมคลายไปด้วยอยู่ห่าง
กัน เว้นไว้แต่ครั้งนั้นเราเป็นคนป่า วิชาความรู้ไม่ถึงกัน ถ้อยคำจะไม่ขลัง
อย่างแต่ก่อน ฤ็ประการใดนั้น ไม่ทราบ แต่อย่างไร ๆ ก็ดี เราไม่คิดจะ
อวดตัว แต่เพียงเชื่ออยู่ว่าความคิดแลคำพูดของเรา คงยังพอปราบให้ผู้
ซึ่งเชื่อตัวว่ารู้มากกว่าเห็นมากกว่า บางคนกลับประพฤติกิได้

(พระปรมาภิไธย) สยามินทร์

วันที่ ๕ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๕

ขอเดชะ ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าฯ

ข้าพระพุทธเจ้าไต่ทราบดีเกล้าฯ การเสด็จพระราชดำเนินประพาส
ประเทศยุโรปคราวนี้ ว่าเป็นการแน่นอนแล้ว ข้าพระพุทธเจ้ามีความยินดี
ปลื้มยินดี ทำให้อาณาประชาราษฎร์ทั่วทั้งปวงชื่นชมยินดี หวังว่า
พระสำราญแห่งพระกาย และความสำเร็จประโยชน์แห่งราชการบ้านเมือง
คงจะประสพพระราชประสงค์คราวนี้

ควรมีควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ขอเดชะ

ข้าพระพุทธเจ้า

วิสุทธิสารภักดิ์

พระที่นั่งอมรินทรมณีน

วันที่ ๖ มีนาคม ร.ศ. ๑๓๕

ถึง พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์

ด้วยได้รับหนังสือลงวันที่ ๕ กุมภาพันธ์ ทรายแล้ว ไม่มีอันใดจะ
ตอบนอกจากที่จะสรรเสริญ ว่าเจ้าฉลาดในความที่จะปลดเปลื้องความวิตก
ยิ่งนัก

การที่จะเขียนหนังสือสื่อสารกันในเวลานี้ ในส่วนการซึ่งไม่เป็น
ที่รอนรอน ก็เห็นว่าช่วยการเวลา เพราะเราคงจะได้พบกันในเร็ว ๆ นี้แล้ว
พูดกันด้วยปากจะกระจ่างดีกว่า

(พระปรมาภิไธย) สยามินทร์

วันที่ ๒ เมษายน รัตนโกสินทร ศก ๑๓๖

ขอเดชะ ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้า ๆ

ข้าพระพุทธเจ้า ขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาส กราบบังคม
ทูลพระกรุณาทรายใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท

ข้าพระพุทธเจ้าได้รับพระราชทานพระราชหัตถเลขา ๕ ฉบับ คือ
ลงวันที่ ๒๘ ที่ ๒๙ ที่ ๓๐ มกราคม ๓ ฉบับ ลงวันที่ ๑๓ ที่ ๑๕
กุมภาพันธ์ ๒ ฉบับ ทรายเกล้า ๆ ทุกประการแล้ว พระเดชพระคุณหาที่
สุดมิได้ เรื่องราชการในสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สมเด็จพระเจ้าลูก
ยาเธอและพระเจ้าลูกยาเธอ ทั้งหลายนั้น ก็เป็นเบาใจของข้าพระพุทธเจ้า
ยิ่งนัก ซึ่งไม่มีสมัยอันใดจะดีกว่า แม้แต่กรายบังคมทูลพระกรุณาด้วย

หนังสือละเอียดละเอียดปานใด ก็ไม่สามารถเปรียบเทียบเคียงกับที่จะเสด็จ
พระราชดำเนินมาและทรงทราบบพระยุคลเนตร จะเป็นโอกาสอันสำคัญ
ที่จะได้ฟัง ไต่ตกลง และได้รับพระราชกระแส เพื่อความเรียบร้อยและ
ความสำเร็จพระราชประสงค์เป็นไป ดำเนินไปในภายหน้า ตั้งหน้ามุ่งมอง
อยู่ คุไม่ช้าเลย ก็จะได้เฝ้ากราบบทวายบังคมใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทใน
ประเทศอนัน

ส่วนการเปลี่ยนแปลงภายนอก ในชนนมหที่จะกราบบังคมทูลพระ
กรุณาไต่เรื่องเคียว คือสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนารถ
กับพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าเพ็ญพัฒนพงศ์ ไต่เสด็จย้ายจาก Ely
แล้ว จะเสด็จไปประทับ ณ ที่ใหม่กับมิสเตอร์ ชาลส์พีปส์ (Charles
Phipps) ที่ตำบลแชลคอต เวสต์เบอร์ วิลต์เชอ (Chalcot, Wesbury,
Wiltshire) มิสเตอร์ พีปส์ นี้ พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ
ได้ทรงเลือกแล้วเป็นอย่างดี แต่ส่วนข้าพระพุทธเจ้ายังไม่สามารถจะ
กราบบังคมทูลได้ เพราะยังไม่ไต่รู้จักตัว คงจะได้พบกันในเรื่อง ๆ น
ในเมื่อสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอและพระเจ้าลูกยาเธอ ๒ พระองค์นี้ เสด็จ
ประทับอยู่กับ Dean ที่ Ely นั้น ก็ทรงพระสำราญโดยปรกติ แต่ได้เรียน
มาก ข้างทางวิเวกอยู่เงียบ ๆ ข้างวัด ๆ และเที่ยวทรงพระดำเนินตามลำพัง
๒ พระองค์กรอแงกรัง คุเหมือนเป็นรสนั้นหนึ่งซึ่งมิได้เคยทรงรับมาแต่ก่อน
คิด ๆ คุก็น่าสงสาร แต่เป็นของดี เป็นเครื่องเรียนในการสงบร้างับพระทัย
ทางหนึ่ง

ควรมีควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ขอเดชะ

ข้าพระพุทธเจ้า

วิสุทธิสารบรรณ

ขอเดชะ ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าฯ

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาส กราบบังคม
ทูลพระกรุณาถวายใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท

ข้าพระพุทธเจ้าจะไต่มนั่งสอขยับหนึ่ง ถวายไว้ในพระเจ้าน้องยา
เธอ พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ เพื่อดำเนินกรายบังคมทูลพระกรุณาโดย
ทางราชการ เพื่อข้าพระพุทธเจ้าจะขอพระราชทานกราบบังคมลา
ออกจากราชการทูตให้เด็ดขาด คงรับราชการสนองพระเดชพระคุณใน
การส่วนพระองค์อย่างเดิย ในขัตติยเจ้าข้าพระพุทธเจ้าจึงเห็นควรถือเอาโอกาส
แห่งพระมหากรุณาธิคุณนั้น กราบบังคมทูลพระกรุณาเหตุผลแห่งความ
คับแค้นจริงใจที่ไม่สมควรทำราชการของราชาธิปไตยด้วยเหตุใด คือตัวข้า
พระพุทธเจ้า เติบโตทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯ ให้โดยเสด็จสมเด็จ
พระบรมโอรสาธิราชแต่เมื่อครั้งยังมีใต้ดำรงพระฐานันดรนั้น ออกมาอยู่
ปฏิบัติสนองพระเดชพระคุณ ความดำเนินไปแห่งการทจคชนั้น ผลักให้
ข้าพระพุทธเจ้าเข้าอยู่ในตำแหน่งตรีทูต เป็นแต่ฝากชื่ออยู่ มาเมื่อพระยา
มหาโยธากราบบังคมลา กลับ ราชาธิปไตยก็จัดการตามธรรมเนียม
จัดอย่างง่ายที่สุด ซึ่งไม่ต้องคิดอ่านโดยโอบอ้อมอารี หรือรู้คนคิดคนชั่ว
รู้กำลังการงานและทุนรอนของคนเพียงใด เกณฑ์ให้ข้าพระพุทธเจ้าเข้า
รับราชการแทนไปตามหน้าที่เท่านั้น ปราศจากจัดการให้สมกำลังการงาน
และกำลังทุนทรัพย์ และความที่ทำได้ชั่วของคน ข้าพระพุทธเจ้ากทนทาน
สนองพระเดชพระคุณมาจนปานนี้ มาขัตติยโปรดเกล้าฯ ให้พระยามหา

โยธาทออกมาในการรบเสด็จสนองพระเดชพระคุณออกครองหน่ง จึงเป็น
โอกาสอันดีที่ข้าพระพุทธเจ้าจะถวายกราบบังคมลาออกจากราชการทูตให้
เด็ดขาด ด้วยประการเหล่านี้ คือ

(๑) ถ้าพระยามหาโยธากล้วยอีก จะต้องเป็นอุปทูตแทนตำแหน่ง
อุปทูตที่ข้าพระพุทธเจ้าจะต้องรับ ข้าพระพุทธเจ้าเป็นต้นกำลังทหารอนทจะ
ปกครองผู้คนและรักษาที่หลวงของหลวง ทั้งไม่เป็นทหารอนทพอที่จะรักษา
เกียรติยศและดำรงความเป็นหลักฐานให้สมแก่หน้าทราชการ

(๒) ตั้งแต่รับราชการมาในตำแหน่งใดตำแหน่งหนึ่งไม่เคยอยู่
ได้อำนาจขุนนาง และเป็นขาดเค็ดที่จะไม่กราบตนเข้าได้อำนาจขุนนาง
ตลอดไปจนตราชีวิตจะหาไม่ เพราะขุนนางในทุกวันนี้มีอยู่ ๓ สถาน
โดยมาก คือขุนนางผู้ใหญ่วิญญูอันสมควร ก็ปราศจากคุณวิญญู มักจะ
ใช้แต่ทฤษฎีตั้งตน ไม่ถือแต่ชอบผิดชีวิตเป็นประมาณ ขุนนางหนุ่มที่มีบุญ
มักจะเชยยศ เชยตระกูล มีแต่เชยความรู้และความชอบธรรม ฝ่ายขุนนาง
ที่มีความรู้วิชาชอบผิด ก็มักจะเป็นผู้น้อย ซึ่งไม่มีโอกาสที่จะมาเป็น
นายได้โดยอยู่เอง เหตุเช่นนี้ คือเป็นความรังเกียจผู้ใหญ่ของข้าพระพุทธเจ้า
ยิ่งนัก

(๓) ไม่สมัครที่จะทะเลาะวิวาทกับราชาธิปไตย เพราะราชา
ธิปไตยทุกวันนี้ยังอยู่ในฐานะไม่เอื้อเฟื้อที่จะจัดการให้ดี โดยละเอียด ๑ ไม่
รอบคอบ ๑ ไม่เอาใจโอบอ้อมอารี ๑ ไม่รู้คนดีคนชั่ว ๑ ไม่รู้ไม่ฟังการงาน
ที่เขาทำ ๑ ไม่รู้กำลังกายและกำลังทหารอนทของผู้น้อย ๑ เหตุเหล่านี้จึง
เป็นสิ่งตรงกันข้ามอยู่กับการ คือถ้าใครจะทำการให้ราชการดีเรียบร้อยเป็น
แบบแผนเป็นประมาณ ต้องวิวาทกับราชาธิปไตย ถ้าใครจะรักษาความ

วิวาท มิให้มีแก่ราชาธิปไตย ต้องปล่อยให้เป็นไปในฐานสุดแล้วแต่การจะ
สับปลั้วผันแปรไป

เหตุฉะนั้น ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานพระมหากรุณาปกเกล้าฯ
ชุบเลี้ยงให้สนองพระเดชพระคุณอยู่แต่ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทโดยเฉพาะ
และมอบกายถวายชีวิตต่อใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท สอนองพระเดชพระคุณ
อยู่ตามกำลังของผู้น้อย ปราศจากยศศักดิ์อันใหญ่โต หรือสิ่งใดที่จะเป็น
เครื่องประดับยศศักดิ์ต่อไป ขอแต่กำลังที่จะพระราชทานใต้เลี้ยงชีวิต
และครอบครัวเท่านั้น ดังนั้นจะเป็นพระราชบำเหน็จอันเย็นใจที่จะเลี้ยงชีวิต
อยู่สนองพระเดชพระคุณสืบตระกูลรักษาต่อไป

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ขอเดชะ
ข้าพระพุทธเจ้า

วิสุทธสุริยศักดิ์

เรือนหาจักรี ในทะเลอาหรับ

วันที่ ๒๗ เมษายน ค.ศ. ๑๑๖

ถึง พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์

ด้วยได้รบบหนังสือที่ว่าด้วยขอตัวอย่าให้ต้องรับราชการในตำแหน่ง
แทนทูตนั้นแล้ว เราก็คงเห็นว่าความลำบากที่กล่าวมานั้น จะมีแก่ตัวเจ้า
อยู่จริง แต่จะขอคงไว้ยังไม่ตอบเป็นเด็ดขาด กว่าจะได้ทราบการทั้งปวง
ให้ตลอดก่อน แต่เข้าใจว่าคงจะตกลงกันอย่างไรดีกว่าที่เป็นมา

(พระปรมาภิไธย) จุฬาลงกรณ์ พร.

เรื่องหาจักรี ในทะเลอาหรับ

วันที่ ๒๔ เมษายน ค.ศ. ๑๑๖

ถึง พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์

ด้วยเราได้รับหนังสือลงวันที่ ๒ เป็นรายงานการเล่าเรียนเป็นที่พอใจแล้ว เรามีความยินดีที่จะเห็นความเป็นไปด้วยตาตัวเอง ซึ่งจะเป็นเหตุให้เรา มีความสบายใจในภายหน้าเป็นอันมาก เรามานี้มีความสบายแลมีความมั่นใจว่ายังไม่มีความผิดที่เป็นเหตุให้เสื่อมเสีย ตั้งใจเพื่อจะได้สนทนาฟังความเห็นจากปาก คงจะเข้าใจกันดีกว่าหนังสือมาก

(พระปรมาภิไธย) จุฬาลงกรณ์ พร.

วันที่ ๓๐ เมษายน ร.ศ. ๑๑๖

ขอเดชะ ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้า ฯ

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาส กราบบังคมทูลพระกรุณาถวายใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท

ข้าพระพุทธเจ้าได้รับพระราชทานพระราชหัตถเลขา ลงวันที่ ๒๐ มีนาคมมาแล้ว พระเดชพระคุณเป็นอันเกล้า ฯ หาที่สุดมิได้ ข้าพระพุทธเจ้ารู้สึกไม่สบายใจ ด้วยได้ทราบเกล้า ฯ ว่าจดหมายของข้าพระพุทธเจ้าฉบับลงวันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์นั้น เข้าไปประสพจอบแจ ทำให้เป็นพระราชกึ่งवलอนหนึ่งชน หากเดชะพระมหากรุณาแห่งใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้า ฯ อยู่เป็นยังสิ้น จึงมิได้เป็นเหตุขึ้นเคืองใต้ฝ่าละอองธุลี

พระบาท ไซ่แต่เท่านั้น ยังไปรศเกล้า ฯ ทรงพระราชดำริเอาเป็นพระราช
อุระจัดการให้ต่อไป เป็นพระมหากรรณอนยากยิ่งที่จะเปรียบเทียบ ทางพระ
ราชกระแสดั่งราชการบ้านเมืองทั้งภายนอกและภายใน ซึ่งมีพระราช
ประสงค์ในพระราชหัตถเลขา นั้น ประกอบทั้งชาวจัดการทางพระนคร
ตามทีข้าพระพุทธเจ้าได้ทราบเกล้า ฯ นั้น ทำให้ข้าพระพุทธเจ้าอ้อมเอิบใจ
และเห็นพระราชอุตสาหะแท้จริงซึ่งทรงทรมานพระราชหฤทัยและพระกาย
ต่อความยากลำบากทั้งปวง ไม่ต้องสงสัยเลย ว่าผลอนั้นจะไม่เป็นเครื่อง
ต่อสู้ชบให้ข้าทูลละอองธุลีพระบาททั้งหลาย มีใจกล้าหาญแข็งขันขันใน
สมัยอันเร็วนี้ ในราชการบ้านเมือง ถึงกระไรก็ดี ข้าพระพุทธเจ้าขอ
พระราชทานถวายชัยมงคลว่า ความเจริญทั้งหลาย อันต้องพระราช
ประสงค์ คงจะมาประสพพระยุคลนครในไม่ช้านัก เป็นแน่แท้

ควรมีควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ขอเดชะ
ข้าพระพุทธเจ้า

วิสุทธสุริยศักดิ์

สถานทูตสยาม กรุงลอนดอน

วันที่ ๒๗ พฤษภาคม ร. ศก ๑๑๖

ขอเดชะ ฝ่ายละอองธุลีพระบาทปกเกล้า ฯ

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาส กราบบังคม
ทูลพระกรุณาทราบใต้ฝ่ายละอองธุลีพระบาท

พระเดชพระคุณหาที่สุกมิได้ ซึ่งได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานโอกาสให้ข้าพระพุทธเจ้าได้เฝ้าฝ่าละอองธุลีพระบาท และได้กราบบังคมทูลพระกรุณาในข้อความต่าง ๆ เป็นความขีตยนต์ของข้าพระพุทธเจ้าเป็นอันมาก แต่ก็มีความเสียดายที่ได้เห็นฝ่าละอองธุลีพระบาทน้อยไป แม้มีใต้เกรงพระราชอาญาเป็นอย่างยิ่ง คงจะได้กราบบังคมทูลพระกรุณาขอพระราชทานอยู่เฝ้าฝ่าละอองธุลีพระบาทอีกต่อไป เพราะข้อความเห็นของข้าพระพุทธเจ้าซึ่งคิดไว้ว่าจะกราบบังคมทูลพระกรุณาในเรื่องการเกี่ยวข้อกับในสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ และพระเจ้าลูกยาเธอ ทงหลายนั้น ยังมีใต้กราบบังคมทูลพระกรุณาให้สุกสิ้นกระแเสความ บัดนี้จึงเห็นด้วยเกล้าฯ ว่า ควรจะกราบบังคมทูลพระกรุณาต่อไปด้วยจดหมาย ก่อนที่จะได้เฝ้าฝ่าละอองธุลีพระบาทในครั้งหลัง เพื่อการเหล่านี้จะได้เป็นต้นทางกระแเสพระราชดำริซึ่งจะได้ทรงพระราชวินิจฉัยจัดให้เป็นเค้ามูล เพื่อให้ราชการภายนอกเข้าระเบียบเรียบร้อยเป็นต้นเป็นทางไปเสียแต่ในเวลาขณะเสด็จพระราชดำเนินมาประทับอยู่ ณ ประเทศยุโรปในครั้ง

ราช ที่จะจัดการเล่าเรียนพระวิทยาของสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ และพระเจ้าลูกยาเธอทั้งหลายซึ่งเสด็จมาประทับทรงเล่าเรียนอยู่ในยุโรปนี้ ในขณะที่สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชยังเสด็จประทับอยู่ในยุโรปก็ดี หรือเมื่อเสด็จกลับไปกรุงเทพแล้วก็ดี เมื่อพิจารณาล่วงหน้าไปก็เห็นด้วยเกล้าฯ ว่าจะเป็นหน้าทราชมการในพระองค์อันใหญ่อันหนึ่งต่อไปคือไม่เหมือนแต่ก่อน เช่นครั้งมแต่พระเจ้าลูกยาเธอ ๔ พระองค์มาประทับ

อยู่ทรงเล่าเรียนในชั้นแรก แล้วขาดระยะไปนาน การในครั้งนั้นซึ่งมีแต่
พระเจ้าลูกยาเธอแต่ ๔ พระองค์เท่านั้น ว่าตามความสำคัญของราชการ
ก็ไม่เทียบเท่าถึงทรงน และต่อไปในภายหลัง ผิดกันหลายเท่าหลายส่วน
การตั้งแต่นั้นต่อไปภายหลัง ย่อมแลเห็นได้ว่า สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ
และพระเจ้าลูกยาเธอ คงมีเสด็จประทับอยู่ทรงศึกษาพระวิทยาในยุโรป
ชาติตอนนั้นอยู่ประมาณราว ๘ หรือ ๑๐ พระองค์ไปหลายปี เมื่อการต่อไป
จะเป็นเช่นนั้น จึงเห็นด้วยเกล้าฯ ว่า น่าจะต้องมีผู้ใดเป็นหลักเป็นผู้สำคัญ
เป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัย อยู่จัดดูแลราชการ เป็นหน้าที่อันหนึ่งต่อไป
ราชการหน้าที่นี้ ฝ่ายจัดการที่ประทับและการจัดการทรงเล่าเรียนก็ทำเนา
นับว่าเป็นสำคัญแต่ที่จะทำด้วยความรู้ความชำนาญในทางนี้ และความ
ฉลาดรู้เลือกคนกบการ แต่ความสำคัญอันยิ่งใหญ่ที่เกี่ยวกับราชการ
หน้าที่นี้ ซึ่งจะให้ผลดีหรือชั่วในภายหน้าแก่พระบรมราชวงศ์และบ้านเมือง
มีแอบแฝงลึกล้ำอยู่ อันเป็นสิ่งที่ควรจะทรงพระราชดำริและจัดการโดย
พระปรีชาอันสุขุม และหาควรจะเป็นสิ่งละเอียดถี่ถ้วนได้แก่
การที่จะชักจูงความสามัคคีปรองดองให้บังเกิด และยึดเหนี่ยวบุคคลมีใน
ระหว่างสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ผู้เป็นที่มุ่งหมายแห่งชนทั้งหลายว่า
จะเป็นผู้ดำรงรักษาหน้าที่ที่ทะนุบำรุงพระราชประยูรในภายหน้า กับสมเด็จพระ
พระเจ้าลูกยาเธอและพระเจ้าลูกยาเธอทั้งหลายทุกพระองค์ ให้กลมเกลียว
กันโดยชนผู้ใหญ่และผู้น้อย สิ่งนี้เป็นการสำคัญที่คนห่างๆ จะทำไม่ได้
ต้องอาศัยผู้คนที่เคยรู้พระทัยและรู้ใจกันทั้ง ๒ ฝ่าย และต้องเป็นผู้กลาง
อย่างประเสริฐทั้งใจและกิริยา ไม่ใช่เป็นที่กั้นแถมสงสัยว่าเป็นผู้ประจบ

ผมขุญถ่ายเดี่ยว หรือลาเอียงอาธรรมอุ่มชูช่างนนเกยจนช่างน ดึงน
จึงจะควรรบหน้าทชกุงความสามัคคีให้ติดต่อกันได้ เมื่อใดกล่าวมาถึง
เพียงนแล้ว พระราชาอาญาไม่พ้นเกล้า ฯ ที่จะไต่หยิบยกตัวอย่างกราบ
บังคมทูลพระกรุณาว่า ความเสื่อมเสียแก่ราชการและบ้านเมืองอันเกิดแต่
ความไม่เป็นสามัคคีปรองดอง ซึ่งเห็นชัด ๆ อยู่ในทุกวันนี้ ก็จะได้ปรากฏ
แล้วซึ่งความยากลำบากในพระราชหฤทัย ที่จะทรงพระดำริแก้ไขโดย
ยากฉันทใด เพราะฉะนั้น จึงเห็นด้วยเกล้า ฯ ว่าส่วนการภายนอกควรเป็น
สิ่งที่จะพึงปลูกเพาะเสียแต่ยังอ่อน ก่อนความรุ้และความแรงกล้าจะมาถึง
ถ้าไม่กล่อมเกลามาเหลาโอบล้อมเสียแต่เมื่ออ่อนแล้ว ความเห็นอยากที่จะ
ศัตรอนในภายหน้า เห็นด้วยเกล้า ฯ ว่าจะยิ่งยากกว่าครั้งน เพราะ
แรงแห่งความรู้สึกความกว้างขวางจะเป็นกำลังให้กล้าแข็งกว่าที่เห็นอยู่ใน
ปัจจุบันนหลายเท่าหลายส่วน เห็นด้วยเกล้า ฯ ว่าเป็นสิ่งอันจำเป็นที่จะต้อง
ทรงพระราชวินิจฉัยให้เด็ดขาดเป็นเค้าเป็นทางต่อไป สำหรับการที่สมเด็จพระ
บรมโอรสาธิราชจะเสด็จกลับกรุงเทพ ฯ นั้น ต่อไปตลอดถึงการข้าง
ยุโรปนี้ ในคราวเดียวกัน อนึ่งข้างกรุงเทพ ฯ เป็นการใกล้พระเนตร
พระกรรณ ถึงสำคัญก็ไม่ยากเท่าทางน และเมื่อใดถ้าทรงพระดำริถึงตัว
คนแล้ว คงจะต้องจัดตลอดถึงการทูตพร้อมกัน เพราะสถานทูตย่อมเป็น
กำลังช่วยเหลือราชการในส่วนนี้ด้วยอยู่เสมอ คือการเสด็จไปมาอาศัยนั้น
เป็นต้น ฝ่ายการทูตนั้นที่จะว่าไม่สำคัญตามที่ทรงทราบใต้ฝ่าละอองธุลี
พระบาทนั้น ข้าพระพุทธเจ้าก็กราบบังคมทูลไม่ได้เต็มปาก เพราะเห็น
ง่าย ๆ ว่า ผุทชาวยุโรปที่ไม่เคยไปบ้านเมืองไกล ๆ ก็ได้เห็นทูตแทนบ้านเมือง

13/12/565

ถ้าบุคคลเป็นศรีเป็นสง่าแก่ชาติและประเทศของตน ข้าพระพุทธเจ้าไม่มี
หน้าที่ที่จะกราบบังคมทูลพระกรุณาในส่วนนี้

ควรมีควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ขอเดชะ
ข้าพระพุทธเจ้า

วิสุทธิสารวัตร

วันที่ ๒๕ มิถุนายน รัตนโกสินทร ศก ๑๑๖

ขอเดชะ ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าฯ

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาส กราบบังคม
ทูลสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงทราบใต้ฝ่าละอองธุลี
พระบาท

ด้วยข้าพระพุทธเจ้ามีความคับแค้นซัดสั่นอนแลเหลือวหาผู้ใดคนหนึ่ง
จะเป็นที่พึ่งมิได้ นอกจากที่จะกราบบังคมทูลขอพระบารมีปกเกล้าฯ เป็นที่พึ่ง
คือข้าพระพุทธเจ้าตั้งแต่มาบรรพชาอยู่ ณ ประเทศนี้ ได้ส่งเงินเข้ามา
เลี้ยงบุตรภรรยาครอบครัวละ ๒๐ ซึ่งทุก ๆ ปี มาเมื่อปีที่แล้วมาน ข้าพระ
พุทธเจ้าถูกเกณฑ์ให้รับราชการตำแหน่งอยู่ที่ อนุมัติหน้าที่ของโอบอ้อม
อารีเลี้ยงดูคนและใช้สอยเพื่อรักษาเกียรติยศและตำแหน่งราชการที่
ดำรงอยู่นั้น มากกว่าผลประโยชน์ที่ใครรับพระราชทาน ตั้งแต่รับหน้าที่มา
จนถึงคราวสมัย ก็ขยเป็นหมดตัว หาพอที่จะส่งเข้ามาเลี้ยงบุตรภรรยา
ครอบครัวได้ไม่ ข้าพระพุทธเจ้าจำเป็นต้องขอพระบารมีปกเกล้าฯ ชุบเลี้ยง

แก้บุตรภรรยาสัก ๒ ปี คือชวในปี ๑๑๖ และปี ๑๑๗ เท่านั้น พอข้าพระ
พุทธเจ้าจะไต่รบพระราชทานรวบรวมทุนใช้เนือที่ขาดมาในระหว่างเวลาที่
ไต่ขาดทุนไปนั้น ให้มีกำลังสนองพระเดชพระคุณต่อไปในภายหน้าได้
พระราชอาญาไม่พ้นเกล้า ฯ ซึ่งรบกวนให้ชุนเคืองไต่ผ้าละของอุลพระบาท
ในครงน

ควรมีควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ขอเดชะ
ข้าพระพุทธเจ้า
วิสุทธวิชัยศักดิ์

ในพระบรมมหาราชวัง กรุงเทพฯ ฯ

วันที่ ๒๕ สิงหาคม ร.ศ. ๑๑๖

ถึง พระยาวิสุทธ

ทวยไต่รบหนึ่งลือซึ่งฝากลูกคนเล็กมาให้ฉันแล้ว

ฉันมีความยินดีและเต็มใจที่จะช่วยอุดหนุนแก้บุตรภรรยาตามความ
ประสงค์ ขอให้ตงหนารบราชการทางโน้นเถิด ในส่วนเงินที่ตองส่งเข้ามา
เลี้ยงบุตรภรรยา ฉันจะรบให้จนกว่าจะไต่กลับเข้ามากรุง ฯ เมื่อฉัน
ไต่รบหนึ่งลือนักให้เรียกเสงี่ยม^(๑)มารบเงินไปแล้วเป็นเงิน ๒๕ ซึ่ง แลถ้า
มีอรอนไตทเห็นว่าคุณจะช่วยไต่แล้ว ขอให้บอกเข้ามาเถิด คงจะช่วย
เป็นอรไปตามทควร เพราะพระยาวิสุทธกันั้นบว่าไต่เป็นผู้คุณต่อฉันอยู่

(๑) ท่านผู้มณิงเสงี่ยม พระเสด็จสุเรนทราธิบดี

แลความรักใคร่ในระหว่างฉันกับกรมหมื่นปราบ^(๑)เป็นอย่างไร ก็คงทราบ
อยู่แล้ว

อนึ่ง ฉันมีปรารถนาที่จะให้พระยาวิสุทธิมิ่งหนึ่งลื้อบอกข่าวคราวลูก
ตรงถึงตัวฉันเอง ไม่เป็นทางราชการ เป็นส่วนเฉพาะตัวที่ควรจะพูดคุยกัน
ได้เป็นฉันกับฉันเอง จะเป็นที่พอใจมาก

ขอฝากลูกทั้ง ๒ จงมาก ขอให้เมตตาช่วยว่าตักเตือนในสิ่งที่ผิด
อย่าให้เป็นไปได้ แลแนะนำในสิ่งที่ชอบที่ควร ขออย่าให้เป็นการเฟิ่น ๆ
แลเป็นอย่างทางราชการ ขอให้ว่ากล่าวประหนึ่งว่าลูกหลาน อย่าได้มี
ความเกรงใจเลย ถึงแม้ว่าเวลานี้จะไม่เป็นที่พอใจของลูก นานไปเมื่อรู้สึก
ดีชั่วตลอดแล้ว ก็คงจะคิดถึงคุณในการที่ใคร่รับคำแนะนำโดยความรักกัน
เป็นแน่ ไม่ต้องสงสัย เว้นเสียแต่จะเป็นคนชั่วนั้นแล และ ก็เป็นการที่จะ
ต้องสุญอยู่เอง

(พระปรมาภิไธย) เสด็จภาณุวงศ์

ปารีส

วันที่ ๑๑ กันยายน ร.ศ. ๓๑๖

ถึง พระยาวิสุทธิ

ด้วยการที่จะมาเมืองฝรั่งเศสครั้งนี้ มีการที่เห็นไม่ต้องกันกับ
สวัสดิ^(๒)มาก เป็นอันเราตัวคนเดียวไม่มีคู่คิดเลย แต่เพราะเราเป็นผู้
รับผิดชอบ เราต้องทำตามความเห็นดีของเรา แต่การที่จะส่งโทรเลข
เป็นการยาก ทั้งฝ่ายเราจะรู้กันเองแล้ว ฝ่ายฝรั่งเศสก็เข้าใจไม่ได้

(๑) พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นปราบปรนัญญ์

(๒) สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสวัสดิวัตน์วิศิษฏ์

เพราะฉะนั้น จึงให้คนถือนั่งสวดคณบัญชรร่างโทรเลขมา ขอให้
คิดอ่านเข้าโคตส่งไปทางกอกให้ได้ โดยเร็วด้วย ได้ส่งร่างโทรเลขมาด้วย
แล้ว ขอให้ความนี้เป็นอย่างอื่นด้วย

(พระปรมาภิไธย) จุฬาลงกรณ์ ปร.

วันที่ ๑๒ กันยายน ร. ศก ๑๑๖

ขอเคาะ ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้า ๆ

ข้าพระพุทธเจ้าได้รับพระราชทานพระราชหัตถเลขาและร่าง
โทรเลขซึ่งนายปลง นักเรียน เญญมาถึงในเวลาเช้าข้านแล้ว พระเดช
พระคุณหาที่สุกมิได้

ร่างพระราชโทรเลขนี้ เมื่อแรกข้าพระพุทธเจ้าได้อ่านครั้งที่ ๑
ตอนต้นยังไม่สู้จะเข้าใจดี เพราะข้อความติดต่อกันมาจากรุ่น ๆ ซึ่งไม่ได้ทราบ
เกล้า ๆ มาแต่เดิม แต่ไม่เป็นไร เวลาทำคงจะพิจารณาจับเค้าข้อความ
ให้ถูกต้องพระราชกระแสให้จงได้ และคงจะรักษาเป็นความลับที่สุดถึง
พระราชประสงค์ ถ้าข้าพระพุทธเจ้าทำคนเดียวไม่ได้ จะต้องขอ
พระราชทานเลือกคนที่ไว้วางใจที่สุดของข้าพระพุทธเจ้าช่วยกันทำ แต่ข้าพระ
พุทธเจ้าต้องรับผิดชอบที่จะมีให้เป็นอันตรรายแก่ราชการสำคัญนี้เลย
โทรเลขนี้จะได้อ่านในเย็นวันนี้

การที่ได้อ่านพระราชหัตถเลขาต่อสู้ออกความลำบากดังนี้ ทำให้ข้า
พระพุทธเจ้าเกิดความเศร้าใจและเกิดความวิตกกังวลมาก ซึ่งจะได้ขอ

พระราชทานพระบรมราชวโรกาสเฝ้าฝ่าละอองธุลีพระบาท กราบบังคม
ทูลปรึกษาหารือให้พอใจสักครั้งหนึ่ง เมื่อเสด็จพระราชดำเนินกลับมา
ประทับในเมืองอังกุณัน

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ขอเดชะ
ข้าพระพุทธเจ้า

วิสุทธิสาริปัตถ์

วันที่ ๑๒ กันยายน ร.ศ. ๓๐ ๑๑๖

ขอเดชะ ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าฯ

พระราชโทรเลขฉบับนี้ ได้รับพระราชทานเข้าไค้สำเร็จ และได้
ส่งแล้วในวอนี้ หวังทวยเกล้าฯ ว่าข้อความจะถูกตองด้วยพระราชประสงค์
ข้าพระพุทธเจ้าได้รับพระราชทานคิ้สำเนาสดของขอพระราชทานทูล
เกล้าฯ ถวายมาพร้อมด้วยจดหมายฉบับนี้ จะส่งทางไปรษณียักไม่ไว้ใจ
ข้างฝรั่งเศส พอสขเหมาะมีหนังสือเมล็ดกรุงเทพฯ มามาก พอที่จะจิดคน
ถอมาขอพระราชทานทูลเกล้าฯ ถวายได้ ไม่เอะอะแปลกตาให้เป็นที่
สงสัย จึงได้จิดรวมส่งพร้อมกัหนังสือเมล็ดทงนี้ในคราวเดียว

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ขอเดชะ
ข้าพระพุทธเจ้า

วิสุทธิสาริปัตถ์

ป.ล. คำที่ว่าบ้ายกนั้น หากคำอังกฤษที่ตรงความไม่ได้ ต้องใช้ว่า
“Intoxication of selfesteem” หวังด้วยเกล้า ๆ ว่า ข้างกรุงเทพ ฯ
คงจะเดาความได้ ถึงจะแปลว่าอวดดี หรือเพื่อพุงก็จะไม่กวาด
ไปนัก ข้าพระพุทธเจ้าได้ค้นต้นพระราชหัตถเลขา ซึ่งเป็นต้นร่าง
พระโทรเลขนี้สอดซองของทูลเกล้า ฯ ถวายด้วย

วิสุทธ

สิ่งที่ควรทราบได้ฝ่าละอองธุลีพระบาท^(๑)

ข้าราชการและนักเรียน ซึ่งเป็นกำลังช่วยกิจการรับเสด็จ
พระราชดำเนินมาประพาสประเทศอังกฤษ ประทับที่ Taplow Court
มิสเตอร์ลอฟตัส (E. Loftus) บุตรพระนิเทศชลธิ (Captain
Loftus) ผู้เคยไปอยู่ในเมืองไทยถึง ๒๓ ปี ได้เคยทำแผนที่อ่าวสยาม
และแผนที่ทางบกบ้าง และได้โดยเสด็จพระราชดำเนินไปอินเดีย คุม
เรือรบ “Regent” ควบคุมมิสเตอร์เอคเวตลอฟตัสเคยอยู่ในเมืองไทย ๕ ปี
ตั้งแต่อายุ ๖ ขวบ ถึง ๑๕ ปี แล้วออกมาเล่าเรียนอยู่ในยุโรป และได้มา
รับราชการอยู่ในสถานทูตตั้งแต่พระเจ้าอนงยาเธอ กรมหมื่นนเรศวร^(๒)
เสด็จอยู่จนเคยวนประมาณ ๑๔ ปี ชำนิชำนาญราชการฝ่ายไทยและภาษา
ไทย และเป็นทีไววางใจในการลกลกขบหมื่นกับข้าราชการไทยอย่างดี ๆ
ผู้หนึ่ง เคยวนรับราชการอยู่ในตำแหน่งอัครราชเสลาม (ซึ่งควรจะเลื่อน

(๑) พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ บันทึกลูกทูลเกล้า ฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ
เสด็จถึงประเทศอังกฤษ

(๒) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนเรศวรฤทธิ ต้นสกุล กฤดากร

ตำแหน่งชั้นเป็นเสกเรตารี่ล่ามได้ในเวลาใดเวลาหนึ่ง) ในคราวนี้ ได้รับ
ราชการในการรับเสด็จมากในสถานทูต และเมื่อเสด็จพระราชดำเนิน
ประพาส ณ ที่อื่น ๆ

มิสเตอร์ เบตแมน (Lewise C. Bateman) บุตรมิสเตอร์
เบตแมน (Samuel Bateman) ผู้ที่เคยอยู่ในเมืองไทย ๑๖ ปี ครั้น
สมเด็จพระเจ้าพระยา ติโลปะเป็นผู้จัดการโรงภาษีและการไปลิศ ได้รับพระราชทาน
ตราช่างเผือกที่ ๔ ต่อมิสเตอร์ ลุยส์ เบตแมน เกิดในกรุงเทพฯ แล้วอยู่จน
อายุ ๗ ขวบ แล้วจึงออกมาเล่าเรียนในยุโรป และได้เข้ามารับราชการ
เป็นเสมียนอยู่ ณ สถานทูตนี้ ตั้งแต่ ร.ศ. ๑๐๘ มาจนบัดนี้ รับราชการ
อยู่ในตำแหน่งพนักงานบัญชีเงิน (ซึ่งควรจะเลื่อนตำแหน่งชั้นเป็น
อัครบดีได้ในเวลาใดเวลาหนึ่ง) ทราบราชการไทยและทราบภาษาไทย
พอพูดได้มาก รับราชการด้วยความเอาเฟ้ออุตสาหะเป็นที่ไว้วางใจมาก
คราวนี้เป็นผู้ช่วยจัดการรับเสด็จอยู่ ณ Taplow Court และมา
ช่วย ณ สถานทูต เมื่อเวลามีราชการหนักเสมอ

หม่อมราชวงศ์สิทธิ นักรเรียนซึ่งโดยเสด็จสมเด็จพระบรมโอรสา
ธิราชมาแต่แรก เป็นผู้มีความรู้ความอุตสาหะเล่าเรียน และเป็นผู้ชอบ
ตรงคงทนอย่างทหาร ค่อยไปภายหน้าจะเป็นผู้รับราชการโตคนหนึ่ง และใช้
อะไรใช้ได้ บัดนี้ยังอยู่ในระหว่างเล่าเรียน ได้ขอแรงมาช่วยจัดการที่
Taplow Court ตั้งแต่ต้น จนถึงเวลาเล่าเรียนก็ต้องส่งกลับไปเล่าเรียน
ได้อาศัยเป็นกำลังมากอยู่ แต่ควรนับเป็นแต่ชั้นนักเรียนเท่านั้น ยังไม่
เป็นภูมิพนความชอบความดีเสมอข้าราชการ

หลวงวิสุตกรวิรัชเทศ^(๑) เป็นอดีตซเซ ข้าราชการสถานทูตปารีส มีฝีมือในการทำกบข้าวดี ได้ขอแรงมาช่วยในการทำเครื่องไทย ได้ราชการ มากส่วนหนึ่ง

หลวงยศโยธิต^(๒) น้องพระยามหาโยธา เป็นอดีตซเซในสถานทูตนี้ ได้อาศัยมาตั้งตนจัดเตรียมการเครื่องไทยรับเสด็จที่ Taplow Court มา แต่แรก และเป็นผู้ช่วยหลวงวิสุตกรในการทำเครื่องต่อมาจนบัดนี้

นายทศ บุตรหลวงโยธาบรียาล ตามเสด็จพระองค์เจ้าบรมฉัตรมา แต่แรก แล้วเข้าเล่าเรียนเป็นนักเรียนอยู่ ก็ไม่มีใครจะรู้ บัดนี้ตกลงจะ กลับกรุงเทพฯ ๗ เป็นคนว่างไว้ในการวังต้น ได้อาศัยมาเป็นผู้ช่วยหลวงยศ และหลวงวิสุตกรทำเครื่องพอเป็นแรงได้ เมื่อเวลาเสด็จพระราชดำเนิน กลับกรุงเทพฯ ๗ จะได้ขอพระราชทานโดยเสด็จพระราชดำเนินกลับไป และ จะได้เป็นกำลังในการทำเครื่องในเรือพระที่นั่งด้วย

ควรมีควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ๗ ขอเดชะ

มีพระบรมราชโองการ ดำรัสสั่งเฉพาะพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ว่า เมื่อเสด็จประทับอยู่ศาลาว่าการราชทูตสยาม กรุงลอนดอน พระเจ้า นองยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ ได้กราบบังคมทูลพระกรุณาว่า ใน ราชการทั้งปวงซึ่งได้ทรงทำอยู่บัดนี้ เป็นการทำให้โดยคนทั้งหลายเชื่อฟัง ไม่มีหลักฐานที่ตั้ง แลเป็นการเหลือกำลังที่จะทำให้ตลอดได้ แลเมื่อว่า ตามที่ควร ก็มีไซ้หนาทซึ่งจะทำ ทั้งมีความปรารถนาที่จะกลับเข้าไปยัง กรุงเทพฯ ๗ เขยมนมารดาแลบุตรภรรยา จึงขอพระราชทานปลดเปลื้อง

(๑) ภายหลังเป็นพระยาบำเรอก๊กดี (ทองดี สุวรรณศิริ)

(๒) หลวงยศโยธิต (พิณ หรือ โชติ กชเสวี)

ราชการใหม่ผู้นทำเป็นหน้าที่ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ รับตาม
คำทกราบบังคมทูลขอนน

บัดนี้ ทรงพระราชดำริเห็นว่า การซึ่งเกี่ยวในหน้าที่เฉพาะตัวพระยา
วิสุทธสุริยศักดิ์ แลในหน้าที่ราชทูตสยามประจำราชสำนักเซนต์เยมส์
มีอยู่สองอย่าง อย่างหนึ่ง คือ ราชการทูต อย่างหนึ่ง คือ การเล่า
เรียนสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ พระเจ้า
ลูกยาเธอ

ราชการในหน้าที่ราชทูต แต่นับไป พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์
มีอำนาจเต็มตามหน้าที่ ซึ่งจะปฏิบัติราชการตามแบบอย่าง ซึ่งราชทูต
ประจำพระนครทั้งหลายประพฤติ เป็นผู้รับผิดชอบเต็ม ไม่ต้องฟังบังคับ
บัญชาผู้หนึ่งผู้ใด มีราชการซึ่งจะบอกไปมา ให้บอกไปยังกระทรวงใน
กรุงเทพมหานคร

การเล่าเรียนสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ
พระเจ้าลูกยาเธอ เป็นราชการพิเศษเฉพาะตัวพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ นอก
จากหน้าที่ราชทูต ถ้าการเล่าเรียนในอิงแลนด์ ให้หาหรือด้วยเคอเนล
ชยุม คิดอ่านจัดการที่จะให้เป็นประโยชน์แก่ความรู้ ของพระเจ้าลูกยาเธอ
ทุกพระองค์ ถ้าเป็นประเทศอื่น พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์มีอำนาจที่จะปรึกษา
หาหรือตรงต่อครู ถ้าผู้พิทักษ์รักษาที่เคียวก็ได้ จะปรึกษาหาหรือด้วย
ราชทูตประจำประเทศนั้น ๆ ด้วยก็ได้ ไม่ต้องฟังบังคับบัญชาผู้หนึ่งผู้ใด ถ้า
มีการซึ่งจะต้องบอกเข้าไปกรุงเทพ ฯ ให้บอกกราบบังคมทูลพระกรุณา
ญาบอกไปยังราชเลขาธิการแลกระทรวงวังตามการที่ควร

13/12/2565

ให้ถือเป็นหน้าที่ ซึ่งจะคอยตรวจตราระวังความประพฤติ ของ
สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ พระเจ้าลูกยาเธอ
เพื่อจะไม่ให้ตกไปในทางความประพฤติชั่ว อันจะไม่เป็นที่ตั้งแห่งความ
สุขสำราญในพระองค์กิติ เป็นที่เลียดช่อเลี้ยงกิติ เป็นเหตุให้เปลิดเปลี่ยนไม่
เอาการกิติ ให้มีอำนาจที่จะตกเตือนแลจะข่มกัณผู้หนึ่งผู้ใดซึ่งจะชักชวน
ด้วยคำห้ามปราม อาศัยพระบรมราชโองการนี้เป็นที่ตั้ง งามมีใบบอกกราบ
ยังคมทูลให้ทรงทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท ออย่าให้มีความหวั่นหวาด
เกรงกลัวผู้หนึ่งผู้ใดเป็นอันขาด

พระบรมราชาโชวาท พระราชทานไว้ ที่เมืองเนเปิ้ล วันที่ ๑
พฤศจิกายน รัตนโกสินทร ศก ๑๑๖

(พระปรมาภิไธย) จุฬาลงกรณ์ ปร.

(สำเนา)

พระบรมราชาโชวาท

มีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งเฉพาะพระยานนทบริ (๑) ว่าเมื่อ
เสด็จประทับอยู่ศาลาว่าการราชทูตสยาม กรุงลอนดอน พระเจ้าน้องยาเธอ
พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ ได้กราบบังคมทูลพระกรุณาว่า ในราชการ
ทั้งปวงซึ่งได้ทรงทำอยู่บัดนี้ เป็นการทำให้โดยคนทั้งหลายเชื่อฟัง ไม่มี
หลักฐานที่ตั้ง แลเป็นการเหลือกำลังที่จะทำให้ตลอดได้ แลว่าตามสมควร
ก็มีใช้หน้าที่ซึ่งจะทำ ทั้งมีความปรารถนาที่จะกลับไปยังกรุงเทพ ฯ

(๑) พระยานนทบริศรีเกษตราราม อัครราชทูต ณ กรุงเบอร์ลิน ภายหลังเป็นพระยาไกรโกษา
(มหัศจรรย์สิงหนะ)

เยยมมารดาแลบุตรภรรยา จึงขอพระราชทานปลดเปลื้องราชการ ให้มี
ผู้ทำหน้าที่ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ รั้งตามคำทักท้วงขังคมทูล
ขอนน

บัดนี้ ทรงพระราชมาริเห็นว่า การซึ่งเกี่ยวในหน้าที่เฉพาะตัว
พระยานนทบุรี และหน้าทูลราชทูตสยาม ประจำราชสำนักเบอร์ลิน
มีอยู่สองอย่าง อย่าง ๑ คือราชการทูต อย่าง ๑ คือการเล่าเรียนสมเด็จพระ
พระเจ้าลูกยาเธอ แลพระเจ้าลูกยาเธอ

ราชการในหน้าทูลราชทูตแต่เดิมสืบไป พระยานนทบุรีมีอำนาจเต็ม
ตามหน้าที่ ซึ่งจะปฏิบัติราชการตามแบบอย่าง ซึ่งราชทูตประจำพระนคร
ทั้งหลายประพฤติ เป็นผู้รับผิดชอบเต็ม ไม่ต้องพึ่งบังคับบัญชาผู้หนึ่ง
ผู้ใด มีราชการซึ่งจะออกไปมา ให้ออกไปยังกระทรวงในกรุงเทพมหานคร

อนึ่ง การเล่าเรียนของสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ ถ้าจะมีพระเจ้า
ลูกยาเธอ ซึ่งจะได้ไปทรงเล่าเรียนอยู่ในประเทศใด ซึ่งเกี่ยวแก่หน้าที่
ราชทูต การซึ่งจะจัดการเล่าเรียนมีเบิกเงินเป็นต้น ได้ทรงมอบให้พระยา
วิสุทธสุริยศักดิ์ เป็นผู้จัดการทั่วไป แต่พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ เป็นผู้อยู่
ประเทศอื่น ได้พระราชทานพระบรมราชานุญาตไว้ ว่าให้พูดตรงไปมา
กับครู ถ้าผู้พิทักษ์รักษาได้ ซึ่งพระราชทานพระบรมราชานุญาตตั้ง
ด้วยทรงพระราชมาริว่า ถ้าการที่จะตรวจตราหรือจะสืบสวนให้แน่นอน
พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์จะเที่ยววิ่งไปทุกเมืองไม่ไหว ให้พระยานนทบุรี
เป็นผู้ตรวจตราได้ส่วนซึ่งแจ้งความคิดเห็นที่ควรประการใดแก่พระยา
วิสุทธสุริยศักดิ์ แลถ้าหากว่าจะเป็นการง่ายสะดวก ให้เป็นผู้พูดจากับครู
ถ้าผู้พิทักษ์รักษา อย่าให้ถือว่าเป็นหน้าที่ของพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ผู้เดียว

13/12/2565

ให้ถือเป็นหน้าทอกอย่าง ๑ เฉพาะตัว ซึ่งจะคอยระวังตรวจตรา
ความประพฤติของสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ พระเจ้าลูกยาเธอ เพื่อจะไม่
ให้ตกไปในทางความประพฤติชั่ว อันจะไม่ใช่ที่ตั้งแห่งความสุขสำราญใน
พระองค์กต เป็นที่เสียชื่อเสียงกต เป็นเหตุให้เพลิดเพลนไม่เอาการกต
ใหม่อำนาจที่จะตกเตือนแลจะบ่งกนผู้หนึ่งผู้ใดซึ่งจะชักชวน ด้วยคำ
ห้ามปราม อาศัยพระบรมราชโองการนเป็นที่ตั้ง ให้ถือเป็นหน้าทว่าเมื่อ
บ่งกนห้ามปรามไม่ใ้ใ้ใหม่ใ้บอกกราบบังคมทูลให้ทรงทราบฝ่าละอองธุลี
พระบาท อย่าใ้ใหม่ความหว่นหวาดเกรงกลัวผู้หนึ่งผู้ใดเป็นอันขาด

พระบรมราชาโฆวาท พระราชทานไว้ ที่เมืองเนเปิ้ล วันที่ ๑
พฤศจิกายน รตนโกสินทร ศก ๑๑๖

(เซ็น) พระปรมาภิไธย จุฬาลงกรณ์ พร.

เรือพิรุช ในแม่น้ำไนล์ ตำบลเตมา อียิปต์
วันที่ ๑๑ พฤศจิกายน ร. ศก ๑๑๖

ถึง พระยาวิสุทธ

ด้วยอนนมัสเตอร์เวอนมาพูดด้วยเรื่องคนองกฤษไนลิเกชั่น ตามที่
งบประมาณตัดเงินต่ำลง จึงต้องตัดเสียคนหนึ่ง แกพูดตามธรรมเนียมคาที่แก
ต้องพูด คือสรรเสริญมิสเตอร์ลอฟตัส ว่าเป็นคนรู้ภาษาไทยแลอุตสาหะ
ใ้ใ้ราชการ สรรเสริญมิสเตอร์เบตแมน ว่าเป็นคนรู้จักทำบัญชีดี แต่แก
คิดกจจะใ้ไปภายหน้า ว่าอยากใ้ใหม่คนที่สำหรับหนุนแทนกนชนไปใ้

เช่นตัวแก ถ้าต้องออกฤาตาย ก็จะต้องเอาคนใหม่มาท่เคียว การท่จะรู้
การงานต่อกันไต่ ไม่ทนท่ท่งท่ มีสเตอร์ลอฟตส์ก็ไต่ย่นว่าจะไปทำการท่
บางกอก และว่าท่แทท่งมีสเตอร์ลอฟตส์และมิสเตอร์เขตแมน จะแทนท่
ตัวแกไต่ไต่ เพราะจะเข้าในท่ส่มาคม และส่บส่นการงานไต่คล่องแคล่วไต่
อยากจะทำเป็นคนที่ไต่เข้าในคอลเลจ แกไต่คิดหามาแต่เคิม ก็ไต่ไม่สำเร็จ
ด้วยเหตุว่ามีเงินเคอนท่จะให้ไต่อยู่เพียง ๑๐๐ ปอนต์ บัดนี้ มีสเตอร์
วินเคอร์ ซึ่งเป็นคนดีก็จะต้องออก เพราะต้องตัดเงินเคอน กล่าวโทษ
มิสเตอร์มิเชลอินิส ว่าไต่ไต่หรือ ไต่ไปอยากจะทำว่า ถ้ามิสเตอร์
ลอฟตส์เข้าไปในบางกอกแล้ว ไต่ไต่หาคนดีมาลงในตำแหน่งนั้น เราไต่
บอกว่าจะให้มันไต่บอกไปทางกรมท่า ในเรื่องเช่นนี้เราจะรับเพียงรู้ไว้เท่านั้น

อีกข้อหนึ่ง การงานอันไต่ซึ่งจะสำเร็จไต่คล่องสะดวก อาศัยด้วย
การพูดจาด้วยปากมากกว่าด้วยหนังสือ เร็วด้วย สะดวกด้วย ต่อเมื่อพูด
กันลงรูปแล้วจึงมีหนังสือเป็นทางราชการ ขอนเรารับรองว่าเป็นความจริง
เพราะเหตุฉะฉนั้น แกไต่เห็นว่า ส่ถานทูตท่ตั้งอยู่เคียววัน ห่างไกลจากท่ประชุม
คนมากนัก ถ้าจะเชิญใครมากไต่เป็นท่รับก็ยาก ด้วยระยะทางตั้งชั่วโมง
ขอนเรากไต่เห็นจริงเข้าไปอีก เพราะเคยเยอเต็มท่ แกไต่เห็นควรจะทำขอฤา
เข้าใหม่ ให้เป็นท่ที่ใกล้ๆ อยู่ในเมือง แต่ไต่ไม่ควรจะต้องให้ ไต่ใหญ่อย่าง
เช่นท่กว่นนั้น จะเปลืองเงิน และไต่ควรท่จะต้องคิดรับนักเรียนมาอยู่เช่น
ท่กว่นนี้ ให้เป็นแต่เฉพาะอยู่ไต่ครรวหน่ง มีท่รับแขกและมีท่คนอาศัย ถ้ามี
ท่เช่นนี้เห็นประโยชน์สองอย่าง อย่างหนึ่ง ทูตจะไต่คบค้าคนให้กว้างขวาง
มากขึ้น ด้วยการเลี้ยงดู เป็นต้น ถ้ามีกฎราชกุมารเข้ามาในลอนดอน
ก็ให้ไต่เป็นท่พกท่รับแขก ให้คบคนให้มากในชนด่ๆ ขอนก็จะเห็นว่าเป็น

ประโยชน์จริง ควรที่พระยาวิสุทธิจะสืบสวนดูว่า ที่เขื่อนนี้จะช่อจะเข้า
เป็นราคามากน้อยเท่าใด แล้วมีใบบอกเข้าไป

อนึ่ง ส่วนการทศกษัตริย์พระยาวิสุทธิเป็นทศนครน ก็เป็นด้วยเหตุซึ่ง
เราวางใจอย่างเคียว แต่ว่าตามธรรมเนียมการชั่งตวงลีเกรตารชนเป็นทศ
ในเมืองเคียวกนนั้น ผิดธรรมเนียมที่เมืองอนเขาทำกัน แต่ก็เป็นอันที่
ลอร์ดชอลส์บริไตรบ ไม่มีข้อขัดขวางอันใดแล้ว แต่ขอเตือนว่า ตามที่
ไคทราบจากผู้นอด้วย มีสเตอร์เวอนันด้วย เขาว่าเจ้าเป็นคนไม่ใคร่กว้าง
ขวาง และมีอาการกริยาฤาจาที่เขาเห็นว่าหยายคาย ไม่เป็นอย่างคน
ดีไปลแมตแท้ ขอนักเป็นการยากที่เราจะแลเห็นได้ เพราะเจ้าคงต้องไม่
ทำแก่เรา แต่เมื่อรู้ว่าเขาดีเคยเช่นเขื่อนนี้ เราเชื่อว่าเจ้ามีบุญญาพอ ที่จะ
ตรึครองดูความประพฤติของตัว แลอุตส่าห์ประพฤติให้เป็นทีพองพอใจ
ของคนทั้งปวงให้ได้ ผู้ซึ่งเป็นที่สรรเสริญพอใจกันว่าดี เช่น พระยา
มหาโยธา พระยาสิ่หราชเทโช^(๑) กรมหมื่นสรรพสาต^(๒) เช่นนี้ก็ไม่เห็น
ว่าเป็นคนที่มีสติปัญญาวิเศษอย่างใด แต่เขาก็ทำทำทางให้เป็นทีพอใจคนได้
เหตุไรเจ้าจะทำไม่ได้ อย่าโกรธแลอย่าเอาทฤษฎีเข้าคั้น ถ้าทำได้แล้ว
คงต้องดีกว่าคนเหล่านั้นเป็นแน่แท้ เจ้าต้องคิดว่า การที่ไคเป็นทศนครน
เร็วกว่าอายุ แลไม่ได้เดินตามทาง ก็เป็นเพราะเราไคเชื่อในตัวเจ้า เจ้า
ต้องทำให้เป็นเกียรติยศสมแก่ทไคยกย่อง และต้องคิดอ่านคบผู้คนให้
กว้างขวาง ดีกว่าที่เป็นมาแล้วให้จงได้

มีสเตอร์เวอนันน สันดานแก่เป็นคนทีเห็นผู้นอญาเมืองอนไม่คิดได้
กว่าอังกฤษ นอกจากคนอังกฤษ จะมีเสมอด้วยตัวแก่ไม่มี และเลือก

(๑) ภายหลังเป็นเจ้าพระยาสุรวงศ์วัฒนศักดิ์ (โต บุนนาค)
(๒) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสาตศุภกิจ ต้นสกุล ทองแถม

สับสนต่าง ๆ แต่ส่วนข้างความคิดของแก ด้วยผลแห่งความเลื่อมั่นกันได้
ประโยชน์แก่เราอยู่มาก ในการที่จะเข้าเจ้านายผู้ใหญ่ใหญ่แกเขาได้
จริง ได้เห็นปรากฏแก่ตา ข้อซึ่งสวัสดิโคธนาหาว่าแกโกหกฤาอวดที่อยู่
บ่อย ๆ นั้น กลับเป็นแกทำได้จริงๆ แลเป็นความจริงโดยมาก จึงเห็นว่า
การที่เขาแกไวไซนั้น อยู่ข้างจะมีประโยชน์มากกว่าที่เสียประโยชน์ เรา
รู้อยู่ที่แกไม่สู้ชอบเราที่เดี๋ยวนี้ เพราะขี้ดคอยาก ด้วยสันดานแกอยู่ข้าง
จะอยากครอบงำหน่อย ๆ ถ้าแกครอบงำได้อย่างเช่นพระยามหาโยธา แกก็
สรรเสริญมาก แต่ถ้าไปมีวาระวังกันแกครอบงำ ไม่ฟังเสียงเลย เช่นสวัสดิ
โคธนา ก็เสียการไปได้เหมือนกัน แกต้องการคนที่ภักดีกับแก แต่แก
ไม่รู้ว่าเขาประทุษร้ายแกฤาไม่ เช่นกัษณัน แกกำลังสรรเสริญพระยา
มหาโยธาเหลืออยู่ เรายอกว่าพระยามหาโยธากล่าวโทษ ว่าแกเกือบจะ
ทำให้เสียการ เมื่อครั้ง ค.ศ. ๑๑๒ แกไม่เชื่อที่เดี๋ยว จนต้องอธิบายกัน
ถึงเรื่องที่แกจะให้ขอโปรเตกชันอังกฤษ พระยามหาโยธาหัวเราะเสีย แก
จึงนึกได้ แลยังแก้ว่า เป็นเหตุเพราะพวกกับพระยามหาโยธาไม่เข้าใจ
ภาษากัน ด้วยเวลานั้นพระยามหาโยธาพูดอังกฤษได้น้อยกว่าเดี๋ยวนี้ แก
บอกตามคำที่ฟอเรนออฟฟิศเขาพูด เมื่อเวลากำลังจอแจ ที่เห็นว่า
ฝรั่งเศสจะเอาเมืองไทยเสียทั้งสิ้นแล้วไม่มีทางอื่นที่จะแก้ เพราะเวลานั้น
ที่ฟอเรนออฟฟิศไม่รับทูตไทยให้ไปหา กลัวจะยั่วโทโสฝรั่งเศสมากไป จึง
ได้รับแต่แกไปเป็นคนพูดจา เพราะไม่ลงในหนังสือพิมพ์ ที่เราพูดทงน
ก็เพราะจะสะกิดคำหั้นแกไวเสียข้าง ขยำให้แกถือว่าเห็นแก่ดีไปถ่ายเดี๋ยว
แต่ขอที่จะทำให้เป็นที่พึงพอใจแก แลไม่ต้องจำเป็นฟังคำสั่งสอนแกที่เดี๋ยว
เห็นว่าจะไม่ยากอันใดนัก เกยวให้แกคิดเสียชนตนครั้งหนึ่ง ต่อไปถึงจะ
ชดชอกกันข้างก็ไม่เป็นไร แต่ถ้าจะปล่อยเบ็ดให้แกเป็นศัตรูแล้ว อยู่ข้าง

จะร้ายมาก ไม่น่า เพราะแก่ทำการทำงานมากยี่เราถึง ๑๕ ปี ผู้มีบรรดาศักดิ์
ข้างอังกฤษ ตั้งแต่ปรีนซ์เวลล์ และลอร์ดซอลส์บรีเป็นต้น เชื่อถือแก่มาก
เราไต่เห็นเอง แลตามธรรมเนียมจะเป็นอย่างนั้น เพราะเขาเชื่อว่า
แก่กล้าเกินอังกฤษมากกว่าเรา ถ้าไม่จริง แก่คงไม่ยกกัน เพราะ
ฉะนั้น ขอให้ทำไมตรีให้จงไต่กับตาเวอนี่ ถึงไม่มีประโยชน์อันไต่ก็คงจะ
ป้องกันการเสียหายที่จะเกิดขึ้นในทางราชการไต่เป็นแน่แท้

อนึ่ง วันนไต่รับโทรเลขเคอเนลชยาม ตอบหนังสือที่เรามาไต่ไป ว่าคิด
จะให้ลูกไต่เข้าในโรงเรียนเคเคตที่แซนต์เฮิสต์ในปีใหม่นี้ ปี ๑๘๕๕ จะให้
เป็นออฟฟิศเซอร์ในเรย์เมนอังกฤษ ไต่ตอบเห็นชอบไปแล้ว การที่ไต่ไต่
เช่นนั้น เป็นโปรเฟสชันอันหนึ่ง ซึ่งปรากฏว่าไต่มีในตัวลูก แลจะเป็น
เครื่องผูกพันในไมตรีอย่างหนึ่ง ทั้งจะเป็นเครื่องชงถ่วงการไต่ลูกชายเล็ก
จะไต่อยู่รัสเซียด้วย

การที่เรามาเมืองนี้ วิวรรคทุกอย่าง เทียบก็สนุก เว้นแต่เวลา
ไม่พอ ไต่ไต่ขึ้นไปถึงแก่งที่ ๑ เช่นหมายว่าจะไป ขอให้บอกลูกไต่แล
ลูกชายเล็กว่าคิดถึงเต็มที สิ้นสนุกไปมาก วันที่จะออกจากโกโรเลื่อนไป
แต่กระนั้นนวยงเหลืออยู่กลางทาง ช่วยการเต็มที เพราะกะไว้เผื่อมากไป
แลเลิกครึ่งกลางเสียด้วย จะเลื่อนวันที่ขยับไต่ให้ยาวก็ไม่ได้ เพราะไต่คิด
เรื่องสัญญาเรือเมล आयสัญญาหนุนชวเต็มที นคมีอมคตนจนหายไต่ไม่ออก
ไต่อยู่นอกวันหนึ่งกตองเสีย ๕๐ ปอนด์ เพราะถ้าจะเอาตามโปรแกรมเต็ม
จะตองเห็นอຍเกือบปางตาย จึงทนชอความสุขเอาอย่างนั้นเอง

สถานทูตสยาม กรุงลอนดอน

วันที่ ๑๒ พฤศจิกายน ร.ศก ๑๑๖

ขอเดชะ ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้า ฯ

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาส กราบบังคม
ทูลสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ ทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท

ข้าพระพุทธเจ้าได้รบพระราชทาน พระราชหัตถเลขา ซึ่งโปรด
เกล้า ฯ พระราชทานไปแต่วันที่ ๒๕ สิงหาคม นั้นแล้ว ได้ทราบเกล้า ฯ
ตามพระกระแสพระราชเสาวนีย์ทุกประการ พระเดชพระคุณเป็นล้นเกล้า ฯ
หาที่สุดมิได้

พระราชอาญาไม่พ้นเกล้า ฯ ตั้งแต่ข้าพระพุทธเจ้าได้ทูลเกล้า ฯ
ถวายจดหมายมาดุษฎีก่อน ขอพระราชทานพระบรมปกเกล้า ฯ อุดหนุน
แก่บุตรภรรยา เมื่อซัดสนนั้นแล้ว ภายหลังไม่ช้านาน ฝ่ายภรรยา
ข้าพระพุทธเจ้าก็ออกไปยังข้าพระพุทธเจ้า ว่าได้มีพระราชเสาวนีย์ให้หา
เข้ามาพระราชทานเงินทอง แล้วจึงได้รบพระราชทานพระราชหัตถเลขา
ดุษฎีนั้น แต่ในเวลานั้น ยังเฝ้าอยู่เป็นเวลาทันก่อนวันด้วยการรับเสด็จ
พระราชดำเนินค้ำขันอยู่ ทั้งกำลังราชการต่าง ๆ เปลี่ยนแปลงหน้าทัก
ที่ข้อมมาในข้าพระพุทธเจ้า ทั้งการฝ่ายราชการในพระองค์ และราชการ
แผ่นดิน ข้าพระพุทธเจ้าต้องรับราชการประจำ ที่ยังต้องเดินทางไป
ต่างประเทศด้วย จึงหาเวลาไม่ได้เลยที่จะเขียนจดหมายมากราบบังคมทูล
พระกรุณาตอบ และขอพระเดชพระคุณแห่งพระมหากรุณาที่ชุกเลี้ยง
และตอบพระกระแสพระราชเสาวนีย์นั้น หวังด้วยเกล้า ฯ ว่า คงจะทรง
พระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานโทษที่กราบบังคมทูลขอเข้าไปนี้

13/12/2565

ในราชการภายนอกนี้ ตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จ
พระราชดำเนินออกมาถึงประเทศยุโรป พวกข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายต่าง
มีความนิยมยินดี ตื่นเต้นเต็มใจจัดการรับเสด็จสนองพระเดชพระคุณตาม
กำลังและสติปัญญาที่สามารถทุกคน โดยมีความยินดีที่จะได้เฝ้าทูลละออง
ธุลีพระบาท และหวังที่จะได้รับพระมหากรุณาพระปรีชาญาณ ส่องสอด
ด้วยพระเนตรพระกรรณที่ทรงทราบคุณโทษการดีและชั่ว ยากและง่าย
ตามที่แท้จริงของผู้อยู่รับราชการสนองพระเดชพระคุณอยู่ในที่อื่นทุ
กนการจากสถานบ้านเมืองฉะน การทงปวงในพระองค์แห่งพระบาทสมเด็จพระ
เจ้าอยู่หัว ก็เป็นการเรียบร้อยตลอดหมด แต่โดยเหตุที่ใต้ทรง
ทอดพระเนตรสอดส่องถึงความประสงค์ที่กราบบังคมทูลมาแล้วข้างต้น
ทำให้ทรงเห็นการดีและชั่วแท้จริง ก็ให้ผลไม่เป็นการสำราญพระหฤทัย
เกิดขึ้นบ้างเป็นบางส่วน มาเมื่อจะเสด็จพระราชดำเนินกลับเข้ามาจาก
ยุโรปประเทศ จึงเกิดการเปลี่ยนแปลง โปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าอนงยาเออ
พระองค์เจ้าสวัสดิ โศภนเสด็จกลับเข้ามากรุงเทพฯ ตามพระประสงค์ และ
มอบการทงปวงส่วนที่จะจัดการทรงเล่าเรียนของสมเด็จพระบรมโอรสา
ธิราช สยามมกุฎราชกุมาร และสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ พระเจ้าลูกยาเธอ
ทุกพระองค์ ให้ข้าพระพุทธเจ้าเป็นหน้าทรับผิดชอบจัดการสนองพระเดช
พระคุณตลอด บังฝ่ายราชการทูตซึ่งเป็นราชการแผ่นดิน ก็ไม่มีตัวผู้จะเป็น
ราชทูตแทนพระยามหาโยธา ทรงพระราชดำริเห็นว่า ข้าพระพุทธเจ้า
พอจะสนองพระเดชพระคุณได้ ก็โปรดเกล้าฯ ให้ข้าพระพุทธเจ้า รับหน้าท
รับสนองพระเดชพระคุณด้วยอีกส่วนหนึ่ง ข้าพระพุทธเจ้าได้ดำริเห็นว่า
ถึงแม้ตัวข้าพระพุทธเจ้ามีหน้าทแทนมาแต่เดิม ชั่วแต่สนองพระเดชพระคุณ

ราชการในส่วนสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชโดยเฉพา ซึ่งเป็นราชการ
ในพระองค์ก็จริง แต่บัดนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้ทรง
ไว้วางพระราชหฤทัย โดยทรงเห็นความซื่อสัตย์สุจริตและความประพฤติ
ในทางชอบ จึงโปรดเกล้าฯ มอบหมายให้รัชฉัตรชัยเป็นหัวหน้าจัดการ
สนองพระเดชพระคุณตลอดด้วยตนเอง เมื่อเป็นเช่นนั้น ราชการก็นับว่า
สำคัญและหนักหนามากขึ้นกว่าแต่ก่อน ทำให้ต้องใช้กำลังและอำนาจ
มากขึ้น จึงจะสนองพระเดชพระคุณให้สำเร็จดังพระราชประสงค์อันได้
ทรงมุ่งหมายนั้นได้ ข้าพระพุทธเจ้าจึงจำต้องรับสนองพระเดชพระคุณใน
หน้าที่ราชการทุกตนด้วย เพื่อจะได้อาศัยอำนาจและกำลังมาเจรจา
ตามข้อความที่ใตถวายกราบบังคมทูลตามเหตุผลอันปลายฉนั้น คงจะเป็น
เครื่องให้ทรงพระวินิจฉัยเห็นได้ว่า ทางประพฤติกของข้าพระพุทธเจ้าที่
สนองพระเดชพระคุณในราชการ เป็นสิ่งที่ได้พิจารณาแล้วเป็นหลักฐาน
มิได้เป็นไปด้วยความลุ่มหลงมัวเมาหรือเพลิดเพลิดด้วยยศศักดิ์ และมุ่ง
หมายปรารถนาในสิ่งหนึ่งสิ่งใดที่นอกทาง คงจะเป็นเครื่องประกอบให้มัน
และบรรเทาในพระราชหฤทัย ว่าข้าพระพุทธเจ้า คงจะสนองพระเดช
พระคุณในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว โดยธรรม อันตรงและสุจริตและ
ตั้งใจ โดยรอบคอบที่จะดูแลให้ทั่วถึง ตลอดตามสติปัญญาและความ
สามารถนั้น

ทูลกระหม่อมเล็ก^(๑) บัดนี้ตกลงมีพระราชดำริจะให้เสด็จไปทรง
เล่าเรียนในเมืองรัสเซีย ได้ทรงฝากฝังกษัตริย์เป็นส่วนพระองค์ ข้าพระ
พุทธเจ้าเห็นด้วยโดยพระราชกระแส ว่าจะเป็นการประโยชน์แก่พระองค์และ

(๑) สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ

บ้านเมืองในภายหน้ามันมากอยู่ มันทก็อยู่อย่างเดียวแต่การที่จะต้องเรียน
ภาษาฝรั่งเศสที่เมืองเราไม่มีใครมีเวลาใช้ด้วยเท่านั้น แต่เป็นสิ่งแก้ไขไม่ได้
ถึงกระนั้นภาษาอันกตของทรงเรียนด้วยเหมือนกัน คงจะเป็นประโยชน์ได้
ทางอื่น บคน ข้าพระพุทธเจ้ากำลังต้องจัดบ้านใหม่ถวายแยกออกไป
เพื่อจะได้ครุภาษาฝรั่งเศสมา ตั้งต้นทรงเล่าเรียนแต่ในขณะก่อนเสด็จไป
เมืองรัสเซียครึ่งปี และโปรดเกล้าฯ ให้นายนกยูง^(๑) เป็นผู้โดยเสด็จไปอยู่
ประจำดูแลข้างไทยๆ ก็กำลังคัดเลือกนักเรียนที่ดี สำหรับจะได้ออกไปเป็น
เพื่อนเรียน เช่น หม่อมราชวงศ์สิทธิ ซึ่งได้โดยเสด็จสมเด็จพระบรม
โอรสออกมานั้น ด้วยอีกคนหนึ่ง

ส่วนสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชนั้น ก็ยังทรงเล่าเรียนอยู่ตามเคย
ก่อน และตอนปลาย จะโปรดเกล้าฯ ให้เข้าเรียนทางออฟฟิศเซอทหาร
อังกฤษ การยังนานอยู่ที่จะได้ตกลงเรื่องนั้นได้

หมื่นพอสั่งเสด็จพระราชดำเนินแล้ว ก็ได้เชิญเสด็จกลับมา
เข้าทรงเล่าเรียนอยู่ทั้ง ๒ พระองค์ เพราะได้เรีกร้างเสียเวลามาก จะ
ต้องจัดให้เป็นการกวัดขันทันทีเดียว แต่เพิ่งมาถึงใหม่ๆ ยังไม่มีเวลา
ที่จะกราบบังคมทูลให้เป็นเคาเงอนได้ ข้าพระพุทธเจ้าตั้งใจและปฏิบัติ
สนองพระเดชพระคุณ กราบบังคมทูลข่าวคราวต่างๆ ในส่วนสมเด็จพระ
พระบรมโอรสาธิราช และทูลกระหม่อมเล็กนั้น ตามกระแสพระราช
เสาวนีย์ต่อไปตามข่าวคราวที่จะมีและเวลาอันสมควรที่จะกราบบังคมทูล
มิให้ขาดพระราชประสงค์จึงได้

(๑) ภายหลังเป็นพระยาสุรินทราชา (นกยูง วิเศษกุล)

อนึ่ง ข้าพระพุทธเจ้า ทาทางจะต้องอุยยคยาวัสสนองพระเดช
พระคุณในส่วนทูลกระหม่อมทกพระองค์ไปนาน ทั้งปัจจุบันและตามที
คาดเห็นข้างหน้า เพราะฉะนั้น ส่วนภรรยาภักขบุตรข้าพระพุทธเจ้าที่อยู่
กรุงเทพ ฯ ถ้ามีเวลาอันสมควร คิดด้วยเกล้าว่า จะขอกราบถวายบังคม
ลาขอออกมาเมืองนอกด้วย โดยถ้าจะทิ้งเรื่กร้างไว้ช้านานต่อไป ยังไม่
แลเห็นเวลาเป็นที่สุดได้ ก็จะเป็นการผิดประเพณีคหบดีธรรมเนียมคหบดี
ภรรยา เพราะฉะนั้น ถ้ามีสมัยอันสมควร เช่นถ้ากรมหมื่นดำรง^(๑) หรือผู้
ใดที่เป็นผู้ใหญ่ จะออกมาทางราชการ และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ มี
พระราชดำริเห็นชอบแล้ว ขอพระบารมีปกเกล้าฯ ขอพระราชทานมีพระ
ราชเสาวนีย์ฝากฝังส่งออกมา จะเป็นพระเดชพระคุณอันหาที่สุดมิได้ ส่วน
ครอบครัวข้างกรุงเทพ ฯ ก็ยังมีอยู่แต่บิดาและน้องๆ ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย
เท่านั้น ซึ่งจะต้องขอพระบารมีเป็นที่พักฝังต่อไป ใน ๒-๓ เดือนมานี้
ก็ได้ข่าวว่าบิดาข้าพระพุทธเจ้าประชวรอยู่มาก แต่เป็นทางไกล ทำอะไร
ไม่ได้ ก็ได้หมายอยู่แต่พระมหากษัตริย์ที่จะปกครองรักษา ตามที่ได้ข่าวว่า
ทรงพระกรุณาเป็นพระราชธุระอยู่ ภายหลังได้ข่าวว่าพระอาการค่อยทุเลา
แล้ว ก็คลายความวิตกได้ ข้าพระพุทธเจ้าคงจะตั้งหน้าสนองพระเดช
พระคุณต่อไปในที่นี้ โดยเต็มสติปัญญา

ควรมีควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ขอเดชะ

ข้าพระพุทธเจ้า

วิสุทธสุริยศักดิ์

(๑) สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

ขอเดชะ ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าฯ

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาส กราบบังคม
ทูลพระกรุณาถวายใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท

เมื่อวันข้าพระพุทธเจ้าได้ส่งเสด็จพระราชดำเนินในเรือพระที่นั่ง
มหาจักรทิเนเบิล และกราบบังคมลาโดยเสด็จสมเด็จพระบรมโอรสา
ธิราชกลีบขนบกแล้วมาพักที่โฮเตล ขณะนั้นเสด็จพระองค์สวัสดิ์เสด็จ
มาป็นอยู่ด้วย และกระทำท่าทางที่จะเข้าห่มห่อรวบรัดเอากางเกงไปมาของ
เจ้านายเข้ามาเป็นเจ้าของตามเดิม คอส่งเตือนให้คิดอ่านหาเวลาที่จะเสด็จ
กลับเป็นต้น ซึ่งพวกข้าพระพุทธเจ้าได้เตรียมเสร็จแล้วแต่ปกปิดไว้
ข้าพระพุทธเจ้าทั้ง ๓ คน คือพระยาสุริยา พระยาราชवलลภด้วย จึงปรึกษากัน
เชิญเสด็จเจ้านายไปเสวยกลางวันเสียก่อน แล้วให้คนขนของตรงไป
สเตรชันรถไฟทีเดียว ในขณะนั้นได้ความว่า ฝ่ายท่านก็ทรงทราบ
เหมือนกันว่าเราจะออกกันเวลาใด เพราะเวลารถไฟมีแต่่น้อยพอเดาถูก
ท่านจึงเตรียมตัวพักผ่อนเวลาเดียวกันเข้า ฝ่ายพวกข้าพระพุทธเจ้าจึงเห็น
ว่าถ้าไม่พูดกันเสียตรง ๆ คงจะได้ความลำบากต้องเชิญเสด็จเจ้านายเที่ยว
ร่อนเร่ พระยาสุริยาจึงจดหมายส่งไปกราบทูลท่านว่า ใต้ฝ่าละอองธุลี
พระบาทได้ทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราโชวาท
ว่าท่านได้กราบบังคมลาออกจากหน้าที่แล้ว การต่อไปนี้ พวก
ข้าพระพุทธเจ้าทั้งปวงจึงจำต้องสนองพระเดชพระคุณรับผิดชอบรักษา
หน้าที่โดยลำพัง เพราะฉะนั้น การทั้งปวงจึงมีใ้กราบทูลให้ทรงทราบ

ในเวลาถัดจากนั้นแล้ว พวกข้าพระพุทธเจ้าก็เสด็จเจ้านายมาสเตอร์
รถไฟ พบพยานเสด็จมาที่นั่น พวกข้าพระพุทธเจ้าก็เสด็จเจ้านาย
ชนรตเสี่ยต่างหาก เมื่อท่านรู้พระองค์แล้วก็พุดจาดี และตงแต่นั้นมาก
มิได้มาเกี่ยวของอีกเลย เป็นการคิดถูกที่ว่าถ้าพุดเสี่ยตรง ๆ ฉะนั้นแล้ว
คงจะรักษาพระรัศมี ไม่มาวุ่นวายให้ลำบาก ฝ่ายพระยาสุริยา พระยา
ราชวัลลภ ก็เสด็จเสด็จสมเด็จพระบรมโอรสและทูลกระหม่อมเล็ก ไป
โพลเรนซ์และเชิญไปพักที่ปารีสต่อมา

ฝ่ายข้าพระพุทธเจ้าในวันนั้น เวลาค่ำได้เสด็จเสด็จพระเจ้าลูกยาเธอ
พระองค์เจ้าอากาศกร ออกจากเนเปิ้ลไปอิตาลีข้างใต้ ผ่านเกาะ Sicily
ข้ามไป Malta ถึงในวันที่ ๔ ข้าพระพุทธเจ้าได้ โทรเลขเข้าไปก่อน พอถึง
ในเวลาเช้า General Sir Fremontle ให้เอตติงพาเรือกรรเชียงมากอยรับ
ไปขึ้นท่า และพาไปบ้านที่อยู่ของ Governor เลี้ยง Breakfast พร้อมกัน
ตัวท่าน Governor และเอตติงด้วยกัน ท่าน General Sir Arthur
Fremontle Governor พุดจาร์บรองดี และไต่กล่าวถึงไต่ฝ่ายละของอุล
พระบาท ว่าเขาเสียใจที่ไม่ได้เสด็จแวะ พวกเขาและชาวบ้านเมืองพากัน
ตนเด่นที่อยากจะไต่เห็น ข้าพระพุทธเจ้าก็อธิบายสาเหตุเรื่องรถไฟตกวาง
ที่ Portugal เป็นที่ตง ว่าไต่ฝ่ายละของอุลพระบาทก็ทรงเสี่ยพระราชหฤทัย
ที่ตอง.....หวังพระหฤทัยจะเสด็จประพาสนั้นเสี่ย ตกกลงกันพอใจหมด
พอเวลา ๔ โมงเช้าถึงกำหนดจะไปหา Admiralty ก็ได้ไปกับ Governor
โดยรถของ Government พณฯ ท่าน Admiral Rodney Lloyd เป็น
หัวหน้าในการอยู่ ซึ่งในเวลานั้นว่าการแทน Admiral Sir John Hopkins

ผู้ว่าการทั่วไปใน Maditeranean Admiral Lloyd ได้รับรองทั้งภรรยา และแจ้งความว่าเรือ "Revenge" ในเวลานั้นไปอยู่แถว Asia Minor มีเรือ "Hawke" เป็นเรือ First class cruiser จะไปค้นหาได้ กักไว้ ๓ วัน เพื่อจะได้ไปส่งเสด็จพระองค์อากาศกรด้วยทีเดียว ข้าพระพุทธเจ้า ได้มอบหมายฝากฝังกันตลอดแล้ว เขาก็เชิญเสด็จพระองค์อากาศไป เทยวทศพระเนตรบ้านเมืองพร้อมภักทวเขาและภรรยา เป็นการเอาใจใส่ เอื้อเฟื้อดีมาก เวลารุ่งขึ้นวันที่ ๕ เรอนั้นจะได้ออกจาก Malta

ข้าพระพุทธเจ้าได้ทูลลาเสด็จพระองค์อากาศออกจาก Malta กลับ มาในวันนั้น ถึงปารีสในวันที่ ๘ เช้า และเชิญเสด็จสมเด็จพระบรมโอรส และทูลกระหม่อมเล็ก ข้ามมาเมืองอังกฤษในวันที่ ๘ นั้น ต้องเดินทางโดย รับริค เพราะที่จะได้จัดการใหม่ๆ มีหลายอย่าง สมเด็จพระบรมโอรส และทูลกระหม่อมเล็กเสด็จประทับอยู่ลิเกชัน ๒ วันแล้วเสด็จ Graitney ตั้งต้นทรงเล่าเรียนต่อไป

ในเรื่องจัดการทรงพระอักษรภาษารัสเซีย ของทูลกระหม่อมเล็ก ชนต้นบ้านหาได้แล้ว ได้ตกลงเช่าบ้าน Elsenwood ที่เดียวกับ Graitney จะได้อยู่ในวันที่ ๒๕ เดือนนี้ เสียค่าเช่าวิกละ ๑๑ กีนส์ ตลอดไป จนเดือนเมษายน บ้านนี้ถึงค่าเช่ากันว่าไม่ถูกก็จริง แต่ได้กำไรทางอื่น คือ (๑) อยู่ใกล้ Graitney พอเป็นบ้านพยาน้องกัน (๒) ได้อาศัยหุตา Colonel Hume คุดูแลข้าง (๓) เป็นที่สบายและเครื่องตกแต่งก็ไม่ต้อง ลงทุนมากมาย การสั่งโตขีดขวางพอหยิบช่วยกันได้ ทั้งคนและเงินไม่ต้อง เปลืองมาก (๔) จะหาที่อื่นต่อไปก็ไม่ไต่เร็วทันการ บ้านนี้จึงเป็นที่เหมาะ และใช้ได้ดี

ฝ่ายผู้ที่จะไปอยู่ ข้าพระพุทธเจ้าไต่กระ คือ ขอแรงคอกเตอร์ยาร์ไป
 อยู่ประจำเป็นผู้ดูแลการบ้านของบุคคลออกจนการเป็นอยู่ ทูลกระหม่อม
 เล็กจะได้เสด็จไปทรงเล่าเรียนกับนักเรียนที่จะไปเป็นเพื่อนเรียนผู้หนึ่ง
 นายนกยูงผู้จะได้ โดยเสด็จไปเป็นผู้ใหญ่ดูแลการในพระองค์ เมื่อเสด็จไป
 รัสเซีย จะได้เรียนภาษารัสเซียอยู่ที่นั่นด้วย ในเวลานั้นผู้จะถวายพระอักษร
 รัสเซียหนักหาไต่แล้ว ไต่ Recommendation จากราชทูตรัสเซียในเมือง
 ฝรั่งเศส พระยาสूरียากบี Mr. d'Rally เป็นผู้ช่วยหา ชื่อ Mon. Paul
 Ardacheff เป็นคนรัสเซีย เคยสอนคนผู้ตมามาก พูดภาษาฝรั่งเศสและ
 สอนไต่ดี แต่ภาษาอังกฤษรู้และอ่านไต่ความ พูดไม่ใคร่สนิทดี เขาเป็น
 พูดไต่ไปได้ ต้องการ Practice สัก.....วิก คงจะพูดกันไต่ดี
 ข้าพระพุทธเจ้าไต่เรียกตัวมาเมืองอังกฤษ ไต่พูดจากนั้นแล้ว กิริยาวาจาเป็น
 Gentleman จริง ข้าพระพุทธเจ้าไต่ตกลงรับไว้แล้ว เงินค่าจ้างเดือนละ
 ๒๐ ปอนด์ จะไต่ไปอยู่ที่ Elsenwood ในวันที่ ๓๐ เดือนนี้ เงินค่าใช้จ่าย
 ในการนี้ โดยประมาณ

ค่าเช่าบ้าน	£ ๒๔๒
เงินเดือนครู	๑๐๐
เงินเดือนย่าวทงบ้าน	๘๐
ซื้อเครื่องใช้เพิ่มเติมเล็กน้อย	๕๐
การใช้สอยเบ็ดเสร็จต่างๆ	<u>๒๒๘</u>
รวม	£ ๗๐๐

ข้าพระพุทธเจ้าได้โทรเลขเข้าไปขอเงินกระทรวงเพิ่มเติม ๕๐๐
การจรเก่า ๖๐๐ ปอนด์ เงินค่าเล่าเรียนตอนปลายปี นยงมอยู่พอจะเพิ่ม
เติมที่ขาดได้อีก

เงินเดือนนายนกยุงและนักเรียนอีกคนหนึ่งนั้น จะได้กะต่อไป
สำหรับปีนี้ และโย้กระทรวงตามสมควร การถวายพระอักษรนั้นได้
กะตกลงกับครูในภายหน้าแล้ว คือวิชาที่จะถวายนั้น จะได้ถวายภาษา
รัสเซียและฝรั่งเศสด้วยครูรัสเซีย และถวายภาษาอังกฤษด้วยมิสเตอร์
โอดิเวีย การจัดเรื่องทุลกระหม่อมเล็ก บदनกยงค้างอยู่แต่อย่างเดียว
ซึ่งจะกราบบังคมทูลได้ในเมลหน้าถงเรื่องเลอกเด็กผู้จะโดยเสด็จไปอยู่เป็น
เพื่อนเรียนกัน ข้าพระพุทธเจ้าได้ลงมือแล้ว ยังไม่สำเร็จ คือได้เลอกเด็ก
ตามอายุที่ไม่โตเกินสมควร ได้เป็นนักเรียน ๑๐ คนด้วยกัน ในนักเรียน
๑๐ คนนี้ ข้าพระพุทธเจ้าได้เรียกตัวมาคนละ ๔ วัน คือ ข้าพระพุทธเจ้า
เอาไว้ดูเองสองวัน ส่งไปให้ทุลกระหม่อมเล็กสองวัน เพื่อได้ลองดู
ทั้งสองฝ่าย แล้วจะได้รวมผลที่แลเห็นกันนั้นกราบบังคมทูลพระกรุณา
มาขอพระราชทานพระบรมราชวินิจฉัยต่อไป บदनพงเลอกตัวมาแล้วเพียง
คนที่ ๘ พอจะถวนหน้าได้ทนคราวเมลหน้า ในหมู่ที่ไดเลอกมาแล้ว ได้
รู้จักหน้าวามเตกต ๆ มากที่เดียวที่พอจะจัดการทะนุบำรุงให้โตคนไซต ๆ
สำหรับกรุงเทพ ฯ ต่อไป อันจะเข้าหมวดการที่จะได้พุดต่อเจ้ากระทรวง
ในกรุงเทพ ฯ ในเวลาข้างหน้าต่อไป

เรื่องสมเด็จพระบรมโอรสซึ่งจะเข้าเรียนการทหารบกในอังกฤษ
Colonel Hume ได้ปรึกษาข้าพระพุทธเจ้าที่จะมีโทรเลขกราบบังคมทูลมา
ที่จะขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ได้ทรงเข้าเรียนเป็นคะเตต ใน

๗๕
ขึ้น และได้พระราชโทรเลขตอบ ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยโดยกระแส
พระราชดำริที่จะได้แลเห็นทางการเล่าเรียนว่าจะมีที่สักเพียงไร การที่
ทรงเรียนอยู่อย่างแต่ก่อนนั้น เป็นทางที่เคืองขวางอยู่ในทะเล ไม่แลเห็น
ว่าฝั่งฝ้าจะเป็นที่ใด จึงทำไม่ให้เห็นว่าพระวิชาที่ทรงรบบรรู้ไปถึงไหน
ยศนั้น ข้าพระพุทธเจ้าได้ขอไปยังกระทรวงว่าการต่างประเทศแล้ว กระทรวง
ว่าการต่างประเทศรับที่จะพุดกับกระทรวงว่าการทหาร การนี้อาจเชื่อได้ว่า
คงจะเป็นการที่อภัยจะยินดีตกลงต่อไป

สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอและพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์อื่น ก็ทรง
พระสำราญอยู่ทุกพระองค์ แต่การละเอียดยังจะกราบบังคมทูลพระกรุณาใน
พระองค์นั้น ยังตรวจไปไม่ถึง แต่ฝ่ายที่ Chalcot ได้จัดการให้สำเร็จ
ไปอีกอย่างหนึ่งอันค้างมาแต่ก่อน คือได้ทำสัญญาบัตรตัวมิสเตอร์ E.N.
Crake ผู้ได้เฝ้าฝ่าละอองธุลีพระบาทที่ Taplow Court ไว้เป็นผู้ถวายอักษร
ประจำ แต่ชั้นเดิมเป็นแต่เอามาลองแลวกยังไม่ไต่ว่าอะไร ทั้งเรื่องมาช้า
นาน ฝ่ายตัวมิสเตอร์เกรกตามที่ได้ดูและเห็นมาแล้ว ก็เป็นการเรียบร้อย
ดีมากในฝ่ายความประพฤติคนและประพฤติต่อเจ้านายและการถวายพระ
อักษร แต่ก่อนข้างจะเป็นคนหงิมๆ อยู่หน่อยๆ ไม่นักเลงแคล้วคล่อง
เหมือน Mr. Olivier แต่ชื่อนั้นไม่ใช่ชื่อสำคัญ มิสเตอร์ ฟีปลักก็อยู่ข้าง
เห็นว่าดีมาก จึงได้ปรึกษากันตกลงกันจัดสำเร็จไป

เมื่อได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทยังเสด็จพระราชดำเนินประพาสเมือง
อียิปต์นั้น ได้รับโทรเลขจากพระรัตนโกษา^(๑) ว่าทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ

(๑) ภายหลังเป็นพระยารัตนโกษา (เล็ก สุจริตกุล)

ให้เล่นเวลาเสด็จออกจาก Suez ไปวันที่ ๑๕ แทนวันที่ ๑๔ และยอมเสีย
ค่าปรับให้แก่เรือที่ตามเสด็จนั้น ข้าพระพุทธเจ้าได้พูดคุยกับเจ้าของเรือใกล้
เกลี้ยเอาเป็นไม่ต้องเสียค่าปรับเลย เมื่อได้ทราบเวลาเรือออกแน่นอนแล้ว
นั้น เป็นแต่จะต้องเสียค่าโทรเลขประมาณ ๘ ปอนด์ ที่เขาต้องโทรเลข
ไปแก้ไขการนัดหมายตอนที่แก้เอาเป็นไปแวะที่ซิงแทนสิงคโปร์เท่านั้น
ในข้อที่ในสัญญาต้องมีค่าปรับดังนี้ จำเป็นด้วยเหตุใด ยังหาได้กราบ
บังคมทูลพระกรุณาไม่ เขาขอให้ตั้งค่าปรับไว้ เพราะเรอนเป็นเรือค้าขาย
ในการที่เล่นวันเล่นเวลาเปลี่ยนแปลงเช่นนั้น เขาต้องแก้การนัดหมาย
ของเขาต่าง ๆ มาก เขาจึงขอให้มันไว้เท่านั้น เมื่อลงปลายเคลอนคลาด
บ้างเพียงเล็กน้อย ไม่ถึงเสียธุระของเขาเขาก็ยอมให้อะลุ่มอะล่วยได้
โดยที่พูดกันเป็นทางไมตรี เมื่อตอนต้นก่อนออกจาก Suez เขาก็ควรจะ
ออกตามกำหนด ก่อนเวลาเสด็จพระราชดำเนินสัก ๒ วัน แต่เขาไปแวะ
ถ่วงเวลาอยู่ Gibraltar เพื่อจะให้เหมาะเวลากับเรือที่ขงที่ Suez นั้น

ตั้งแต่ข้าพระพุทธเจ้าได้ส่งเสด็จพระราชดำเนินแล้ว ให้รู้สึก
หงอยเหงาไม่สบายเลย เพราะได้เป็นเวลาครกครนและเสด็จพระราช
ดำเนินมาเป็นธรรมเนียมอยู่ในที่นั่นหลายเดือน พอสิ้นเวลาแล้ว ความเปล่า
เปลี่ยวใจก็มาถึง การที่มีความระลึกลงพระบารมีที่ปกเกล้า ๆ นั้น ก็ไม่มี
ทางอันใดจะแก้ นอกจากสนองพระเดชพระคุณให้เต็มกำลังเท่านั้นแล้ว
แต่ก่อนนใดเคยมีผู้ใหญ่อยู่เป็นหัวหน้าได้พะพวงด้วย บคนต้องรับผิดชอบ
ด้วยตนเองก็เลยทำให้เปลี่ยวหนักจน และต้องมีความระวังราชการมากขึ้น
ทั้งจะต้องรักษาตนรักษาการให้ชอบด้วยราชการหลายลู่หลายทาง การที่

จะต้องเรียนและดูแลให้รอบคอบ ก็อยู่หลายอย่าง โดยที่จะเชิดชู
พระเกียรติยศให้เลื่อมเลี้ยวโตทรงพระกรุณาชยเลียง ใต้เป็นการหนัก
แรงและหนักใจช่นมากกว่าแต่ก่อน แต่หวังด้วยเกล้าฯ ว่า พระบารมีคง
จะปกเกล้าฯ แลไปเป็นที่ร่มเย็นอยู่เสมอ

ควรมีควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ขอเดชะ

ข้าพระพุทธเจ้า

วิสุทธิวิสัยศักดิ์

วันที่ ๑ ธันวาคม รัตนโกสินทร ๓๐ ๑๑๖

ขอเดชะ ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าฯ

ข้าพระพุทธเจ้า ขอพระราชทานกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบ
ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท

ด้วยข้าพระพุทธเจ้าได้รับพระราชทานพระราชหัตถเลขา ซึ่ง

โปรดเกล้าฯ พระราชทานไปแต่วันที่ ๑๑ พฤศจิกายน จากเมืองอียิปต์

และมิสเตอร์เวอน์ส่งมาทางไปรษณีย์ถึงข้าพระพุทธเจ้า มีข้อความในเรื่อง

การทูตและเรื่องตัวข้าพระพุทธเจ้าเป็นเรื่องใหญ่ ข้าพระพุทธเจ้า ได้รับ

พระราชทานอ่านพิจารณาตลอดแล้ว ทราบเกล้าฯ ทุกประการ มาใต้

ความรู้สึกแปลกกว่าแต่ก่อนว่า พระมหากรุณาธิคุณแห่งใต้ฝ่าละอองธุลี

พระบาทอนมียู่เหนือเกล้าฯ ข้าพระพุทธเจ้า ตามที่เข้าใจอยู่แล้วหาพอ

เพียงไม่ พระราชหัตถเลขาฉบับนี้มาตักเตือนให้รู้สึกว่ พระมหากรุณา

13/12/2565

ดิฉันอ่อนปวกเกล้า ๆ อยู่ในนี้ ใช่แต่ว่าฉันเจ้ากบข้า ค้อมความคึกทรวง
พระมหากษัตริย์ชบเลียงนนอย่างเคียว ยงเมือทรงเห็นเหตุใดทางใดที่จะ
เป็นทางอันเสีย ก็พระราชทานพระบรมราโชวาทสั่งสอนตักเตือนชบยอม
สันทานให้ผ่องแผ้วบริสุทธิ์ มีมาตามิตคุณลักษณะอยู่อีกส่วนหนึ่งด้วย
ข้าพระพุทธเจ้าหมดความมุ่งหมายว่าจะมีเจ้าองค์ใดอันจะมีคุณประเสริฐ
กว่าผู้ที่ปวกเกล้า ๆ อยู่ในนี้ปัจจุบันต่อไป ในชีวิตของข้าพระพุทธเจ้านนอกใด

ในบัดนี้ จะได้ขอพระราชทานกราบบังคมทูล ตอบข้อความถวาย
หลักฐานที่อ้างอิงในส่วนความรู้สึกแห่งความประพฤติตนเองว่าดีชั่วอย่างไร
ให้ปรากฏชัดเจนในพระราชหฤทัย เพื่อจะปลดเปลื้องพระราชกรณียกิจอันมีอยู่
ให้สุกสิ้นและเป็นที่เข้าพระราชหฤทัยต่อไปข้างหน้า คือในข้อที่ผู้สังเกต
เห็นมีมีสเตอร์เวอนเป็นต้น ว่าข้าพระพุทธเจ้ามีอาการกิริยาหรือวาจา
อันเป็นเหตุให้เขาเห็นว่าหยาบคาย ไม่สมกับคนดีไปแลเมตแทนัน ชอน
ก่อนที่จะทรงทราบความอธิบาย คงจะต้องเข้าพระหฤทัยว่าข้าพระพุทธเจ้า
จะปฏิเสธ แต่ทแต่หาเป็นเช่นนั้นไม่ ตรงกันข้าม คือจะขอพระราชทาน
กราบบังคมทูลรับตามตรง ว่าเป็นการจริงตามที่เขาเห็นและกล่าวเช่นนั้น
เป็นการที่ข้าพระพุทธเจ้ารู้สึกตัวอยู่แล้วว่าเป็นเช่นนั้น และตั้งใจอยู่แล้ว
ว่าจะคิดเปลี่ยนแปลงในที่นี้ ตามคราวสมัยที่ตองรักษาภิรยาวาจาให้เป็นผู้ใหญ่
ชน กิริยาที่รู้สึกตนว่าทำให้คนเห็นว่าหยาบคายนั้น ค้อมก็จะใช้กำลังใน
การพูดให้ตรงในภาระการงาน ซึ่งฝรั่งเรียกว่า Short answer เขานับว่า
เป็นภิรยาอันหยาบคาย ตรงกันข้ามกับ Polite หรือ Courteous ซึ่งเป็น
ภิรยาฝรั่งนับว่าเป็นภิรยาของผู้ที่จริงภิรยาที่หาคนหาได้ง่าย ๆ ในคนที่

อุลัพระบาทอีกต่อไป ไซ้แต่เท่านั้น ยังมีความที่ใครรู้สึกเสียอยู่ในคนอื่น
อย่างหนึ่ง ซึ่งมีใครมีใครกราบขังคมทูลฟ้องร้องและตองฟ้องตนเอง คือ
การสั่งการงานต่าง ๆ แต่ก่อนมามักจะกระทำโดยรวดเร็วแตกหักโดยทันที
ไม่ได้พิจารณาซ้ำ ๆ ขอนักเป็นการหาควรแก่ผู้ทำราชการในทันที จึง
ตั้งใจที่จะฝึกหัดตัดตนให้สมแก่หน้าที่ราชการอันสำคัญที่ตองจับตองถอยอยู่
ส่วนตัวมิสเตอร์เวอนท์แกร์รู้สึกว้าข้าพระพุทธเจ้าไม่ชอบแก่เช่นนั้น ตอง
เรียกว่าผิดครั้งถูกครั้ง คือข้าพระพุทธเจ้าได้เห็นความดีของแกอยู่แล้ว
ตั้งกระแสพระบรมราชโองการในพระราชหัตถเลขา นั้น ว่าแกมีความดี
ในการคุ้นเคยกว้างขวางในระหว่างคนสำคัญ ๆ และตั้งเป็นคนที่แก่ใน
ราชการ และจงรักภักดีโดยสุจริตต่อไทย แต่ข้าพระพุทธเจ้าไม่ชอบ
ความเลือกสนทนุรณทุรายของแก ทั้งตอด้วย ความขอนเคยแก่มาด้วย
เฉยเสีย แกก็เห็นว่าไม่ชอบและหยายประกอยกัน แต่การตั้งแต่นั้นต่อไป
ก็เป็นของได้คิดแล้วว้าจะตองเปลี่ยนยาขนานใหม่ ถูกตองตั้งกระแสพระ
บรมราชโองการในพระราชหัตถเลขา ที่จะตองตั้งตนด้วยอาการอันผู้รักกัน
จะได้ใช้ความอธิบายด้วยไปไล้ที่อ่อนโอนแกลงให้เข้าหาทางความประสงค์
ของเราจงได้ ใจความก็หลอกเลอกเอาแต่ที่ของแกเป็นประโยชน์มาใช้
เท่านั้น

ฝ่ายการที่จะคบค้าสมาคมผู้คนที่ให้กว้างขวาง เป็นทางที่จะใช้
ประโยชน์ด้วยปากมากกว่าหนังสือ นั้น ก็เป็นการถูกตองแท้ทีเดียว เป็นสิ่ง
ที่ข้าพระพุทธเจ้าได้เขียนโน้ตไว้ในเคษกระดาษอันได้สอทุกเกล้า ๆ ถวาย
มาเป็นพยานนี้ ตั้งแต่ได้รบที่ทู่ตีใหม่ ๆ เป็นสิ่งที่จะได้ตั้งตนค้อยคิด

ค่อยทำต่อไปให้ปรากฏ ว่าตำแหน่งทูตก็เป็นประโยชน์สำคัญแก่บ้านเมือง
อันเนื่องอยู่กับทูตไทยได้อย่างเต็มที่* ทูตหนุ่ม ๆ มักจะมีในหมู่ชาว
ตะวันตกออกเช่นทูตจีน ญี่ปุ่น ก็นิยมได้ในพวกก่อนข้างหนุ่ม และว่า
ถึงข้าราชการของอังกฤษที่หนุ่ม ๆ ก็ยังมี คือ มีสเตอร์ เคอซัน
(The Hon. George N. Curzon) ของลอร์ดซอลส์บรีเคียวน ก็เกิดเมื่อ
ปี ๑๘๕๕ เมื่อจะว่าตามพงศาวดารคร่งหนง William Pitt, The Earl of
Chatham ก็ได้เป็น Prime Minister ในอายุ ๒๑ ปี ถ้ามีฉะนั้น ข้าพระ
พุทธเจ้าเห็นเสียในทางราชการแล้ว ก็คงได้กราบบังคมทูลขอหลักเสีย
แต่แรกแล้ว แต่ถึงกระนั้นก็ดี ใช้ข้าพระพุทธเจ้าจะเห็นว่าตนก็โดยเห็น
แก่ตัว หรือเห็นว่าสมควรไปถ่ายเดียวไม่มีที่ติ ก็หาไม่ ข้าพระพุทธเจ้า
ก็ยังรู้สึกใจจริงอยู่ว่า ทรงพระกรุณาตั้งแต่งเกินอายุที่สมควร ทั้งยังรู้สึก
ว่าเกินกว่าความรู้วิชาและสติปัญญาที่จะสนองพระเดชพระคุณนอก
จึงมิได้มีความเลินเล่อประมาทในการที่จะรักษาราชการและเพิลิตเพิลิน
ล้มตัวไปในยศศักดิ์ ตั้งใจอยู่เสมอที่จะเล่าเรียนสะสมเพิ่มเติมความรู้และ
รักษาหน้าที่ราชการด้วยความพิจารณาอันรอบคอบกวดขัน และจะต้อง
กระทำตนให้ปรากฏว่าที่ทรงพระกรุณาชุบเลี้ยงถึงเพียงนี้ เพราะเหตุใด
จึงจะเป็นการเชิดชูพระเกียรติยศให้สมที่ทรงพระกรุณานั้นได้

ราชการในเรื่องสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชที่จะเข้ามาเล่าเรียน
ในวิชาทหารในเรดเจิเมนต์แบของอังกฤษนั้น ได้กราบบังคมทูลมาแล้วใน
จดหมายฉบับก่อนนี้ และจะได้กราบบังคมทูลต่อไปในภายหน้า ส่วนการ
เรื่องข้าราชการฝรั่งในสถานทูตก็เรื่องที่จะเปลี่ยนแปลงตั้งสถานทูตนั้น เป็น

* ต้นฉบับลบเดือนประมาณ ๑๐ บรรทัด

ของจะต้องสืบสวนและพิจารณาช้านาน ที่จะไม่ให้ขาดทุนผลประโยชน์
ขอพระราชทานไว้คำรื้อต่อไป

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ขอเดชะ

ข้าพระพุทธเจ้า

วิสุทธิสุริยศักดิ์

วันที่ ๓ ธันวาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๑๖

ขอเดชะ ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าฯ

ข้าพระพุทธเจ้า ขอพระราชทานกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบบ
ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท

ด้วยในการจัดที่ประทับและการถวายพระอักษรภาษารัสเซีย ในทูล
กระหม่อมเล็กนั้น สำเร็จในวันที่ ๑ เดือนนี้ ทูลกระหม่อมเล็กได้เสด็จ
ไปประทับและหมอยารัฐบุการ มิสเตอร์ อาตาเซฟ (Ardachev) ครุถวาย
พระอักษรรัสเซีย กับนายนกยูง ก็ได้ไปอยู่ในวันนั้น การถวายพระอักษร
ก็ได้ตั้งต้นในเวลาวานนี้ และจะได้เสด็จมาทรงพระอักษรกับสมเด็จพระ
พระบรมโอรสที่เกรตนี้ วิกละ ๓ วันในวิชาเลขและภาษาอังกฤษ ก็กับการ
ฝึกหัดพระกำลัง การนี้คงจะเป็นอันสำเร็จเรียบร้อยโดยสิ้นหน้ ครุที่หามา
ก็ต้องพระทัยทูลกระหม่อมเล็กด้วย

ส่วนการเลือกเด็กนักเรียนที่จะถวายเป็นเพื่อนเรียนนั้น ได้เรียก
นักเรียนมาเลือกกันแล้ว ๑๐ คน นักเรียนที่ตองคคชอออกเสียดคน
เพราะเหตุใด มีจำนวนที่จะกราบบังคมทูลพระกรุณาต่อไป

นายเต็น^(๑) บุตรพระยาสิทธิราชเดโช นายใจ^(๒) บุตรพระยา
ประกากรวงศ์ อายุมากเกินไป ไม่เข้าชั้นทุลกระหม่อมเล็กได้

นายไห้^(๓) ที่มาเรียนเป็นครูพร้อมกันนายนกยูง ฉลาดดี แต่ทุล
กระหม่อมเล็กกว่าเป็นคนมักอาย ไม่ใคร่พูด ไม่ไปรด กัยได้ข่าวว่า
เป็นคนใจน้อย นายไห้^(๓) เป็นบุตรนายร้อยเอก เจริญ^(๔) ในกรมทหารบก

หม่อมราชวงศ์สายหยุด^(๕) บุตรหม่อมเจ้าสวัสดิ์ ก็ฉลาดดี แต่
โตแล้วเรียนในชั้นเป็นหลักฐานมากอยู่แล้ว ทั้งผู้เลอกทั้งหลายเห็นตรงกัน
ไม่ใคร่เต็มใจ เห็นว่ากิริยาที่พูดมีตจจริต

นายสนิท^(๖) เดิมชื่อนายนิล บุตรนายพุด เป็นนักเรียนที่ โดยเสด็จ
พระราชดำเนนมาคราวนี้ กิริยาห่อหุ้มเหงิมเองไป

นายติน^(๗) บุตรพระยาสิทธิราชเดโช คนเล็ก เด็กคนนักฉลาดดี
ในการที่มาเล่าเรียน แต่ภาษาไทยลุ่ม พูดไม่ได้ ทั้งอยู่ข้างจะเป็นเด็ก
เล็กเกินไปในรูป แต่อายุก็ราว ๑๕ ปี ทุลกระหม่อมเล็กไม่ไปรด และ
ตัวไม่ช่างเล่น ช่างพูด

นายชิน^(๘) บุตรพระยาประกากรวงศ์ ไปข้างทางชอบซุ่มเหมือนกัน

-
- (๑) ภายหลังเป็นพระยาสุริยานวงศ์ประวัติ (เต็น บุนนาค)
 - (๒) ภายหลังเป็นหลวงชลาลัยโกศล (ใจ บุนนาค)
 - (๓) ภายหลังเป็นพระยาเทพศาสตร์สถิตย์ (ไห้ กาฬดิษย์)
 - (๔) ภายหลังเป็นร้อยเอก หลวงกรรจิตสรกรรม (เจริญ กาฬดิษย์)
 - (๕) ภายหลังเป็นพระยาสวัสดิ์วโรทัย (ม.ร.ว. สายหยุด สนิทวงศ์)
 - (๖) ภายหลังเป็นพระยาดรุณพันพิทักษ์ (สนิท พุกกะมาน)
 - (๗) ภายหลังเป็นพระยาสุพรรณสมบัติ (ติน บุนนาค)
 - (๘) ภายหลังเป็นพระยานิพัทธ์กุลพงศ์ (ชิน บุนนาค)

ยังเหลืออีก ๓ คน ในระหว่างเลือก คือ

๑. นายพุ่ม^(๑) บุตรนายช้อย นักเรียนที่โดยเสด็จพระราชดำเนน
คราวนี้

๒. นายเตยม^(๒) บุตรคนกลางของพระยาสิทธิราชเดโช

๓. มานิตย์^(๓) บุตรคนเล็กของเจ้าพระยานรรัตนราชมานิต

นายพุ่ม เป็นคนไม่ใช่บุตรผู้มีตระกูล แต่เกิดมาเป็นช่างเผือก
กิริยาวาจ่าเป็นที่ชอบของคนทั้งหลาย ฉลาดในการเล่าเรียน อายุ ๑๕ ปี
ทุลกระหม่อมเล็กโปรด เลือกเป็นที่ ๑ เคอแนลชยุม คอกเตอร์ยาร์
เลอกเขาเป็นที่หนึ่งด้วย ข้าพระพุทธเจ้าก็ชอบและได้กราบบังคมทูลไว้แล้ว
ครั้งหนึ่งทีเนเป็ลว่าเห็นแหลมมาก

นายเตยม เลือกเป็นที่สอง และนายมานิตย์เป็นที่สาม นายพุ่มและ
นายมานิตย์ทั้งสองคนนั้นพึ่งมาใหม่ การเล่าเรียนของเขา ๒ คนนี้ยังไม่เป็น
หลักฐานแน่นอนหนา แต่นายเตยมนั้นได้มาอยู่นาน และเตรียมจะเข้า
รอแยลมิลิตอรี คอลเลจ ที่แซนต์เฮลส์ ด้วักออกเป็นห้วงๆ อยู่ แต่
ยังไม่ตกลง ข้าพระพุทธเจ้าได้มีใบบอกเข้ามายังกระทรวงธรรมการ
ยังรอฟังอยู่ ในการนี้ถ้าไม่โปรดเกล้าฯ นายพุ่ม ก็จะต้องขอพระบรม
ราชานุญาตตกลงทางโทรเลข เพราะจะได้รอนายเตยมไว้ ไม่พูดแก้

(๑) ภายหลังแปลงชาติเป็นรัสเซีย ใช้นาม พุ่มสกี เคยเข้ามาประเทศไทยกับพระเจ้าวรวงศ์เธอ
พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์

(๒) ภายหลังเป็นพระยาสุรวงศ์วิวัฒน์ (เตยม บุนนาค)

(๓) ภายหลังเป็นพระยามานิตยกุลพัทธ์ (มานิตย์ มานิตยกุล)

ราชาธิปไตยอังกฤษที่จะขอเข้าแซนค์เฮิสต์นั้น ความตักสินของข้าพระ
พุทธเจ้าในคนทั้ง ๓ นี้ ถ้าจะโปรดเกล้าฯ ผู้หนึ่งผู้ใด ไม่มีความรังเกียจ
ทั้ง ๓ คน ตามที่ตาแลเห็นทุกวณ แต่ทุกกระหม่อมเล็กหนักข้างนายพุ่ม
อยู่ข้างโปรดมาก

ควรมีควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ขอเดชะ
ข้าพระพุทธเจ้า

วิสุทธิสุขวิยัคคี

Copy of a telegram from H.M. the King Bangkok to H.R.H.
the Crown Prince of Siam, received Dec. 17th 1897.

Glad to receive your telegram. Meet your mother at Koh-
sichang 14th. Arrived here to-day, All Princes, officials & people
gave most excellent receptions which showed general enthusiasm of
our people & foreign subjects as well. Your mama desires me to tell
you that she is incomparably delighted & now relieved from burden
of state affairs. Am glad to say that during her regency everything
has been very satisfactory to most of people. Please inform Visuddha
also.

Chulalonkorn

วันที่ ๒๓ ธันวาคม รัตนโกสินทร์ ศก ๑๓๖

ขอเดชะ ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าฯ

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาส กราบบังคม

ทูลพระกรุณาทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท

ด้วยในการจัดการทรงเล่าเรียนของทุลกระหม่อมชาย^(๑) สมัยนั้น
เป็นเวลาเปลี่ยนผู้จัดการสนองพระเดชพระคุณ คือข้าพระพุทธเจ้าแทนที่
เสด็จพระองค์สวัสดิ์ ทงการทรงเล่าเรียนที่ใดจักล่วงมาแล้วเกือบจะครบ
ปีหนึ่ง ถึงคราวที่จะต้องจัดให้ตกลงต่อไปสำหรับปีหน้า ฝ่ายเจ้าพนักงานผู้
ทรงหน้าที่จากสมเด็จพระเจ้าเอมเปรอ^(๒) กรุงเยอรมนี จัดการในเรื่องทุล
กระหม่อมชาย ก็กำลังวันที่จะคิดอ่านหาหรือในเรื่องที่จะจัดการเล่าเรียน
ใหม่ได้มีจดหมายมาถึงพระยานนทบุรีรึกกล่าวแนะนำการต่าง ๆ เผอิญเหมาะ
กับเวลาที่ข้าพระพุทธเจ้าคิดจะไปตรวจการและรับการ ให้ติดต่อกับเสด็จ
พระองค์สวัสดิ์ ทงจะได้พบปะและรู้จักคุ้นเคยกับเจ้าพนักงานทั้งหลาย
ผู้เกี่ยวข้องในการนี้ ข้าพระพุทธเจ้าจึงได้ข้ามไปเยอรมนี ได้พูดจาหารือ
กับพระยานนทบุรี ขอให้พาไปชักนำให้รู้จักกับ เยเนราล ฟอน เคสเลอร์
ผู้บังคับการการเล่าเรียนทหารทั่วไป เยเนราล ฟอน ไฟริชต์ ผู้บังคับ
การโรงเรียนนายร้อยทั้งหมด เมอเยอ ฟรินเวคเน็อม ผู้บังคับการโรงเรียน
ที่ปอตสดัม กับพวกครูรอง ๆ ลงมา และข้าพระพุทธเจ้าได้ไปเยี่ยมบ้าน
มิรแมร์ ที่ทุลกระหม่อมชายเสด็จประทับอยู่ ฝ่ายทุลกระหม่อมชายและพย
กับตัน ปาเก กับภรรยา ได้พูดปรึกษาหารือตกลงกับท่านเหล่านั้นตลอด
คงที่จะกราบบังคมทูลพระกรุณาต่อไป

การทรงเล่าเรียนของทุลกระหม่อมชาย แต่เดิมได้กะไว้ว่าจะจัด
ให้ประทับอยู่ ณ บ้านนี้ และไปทรงเล่าเรียนที่ โรงเรียนเป็นเวลาอย่างนี้

(๑) สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต

(๒) พระเจ้าวิลเลียมที่ ๒ ไกเซอร์แห่งเยอรมนี

ไปแต่ช่วยหนึ่งเท่านั้น คอตองแต่คนบั้นจนตลอดมีนาคมเป็นสิ้นเขต ต่อไป
จะจัดให้เข้าทรงเล่าเรียนในโรงเรียน มาบคนเมื่อใดทรงเล่าเรียนล่วงมา
ถึงเพียงนี้แล้ว ตามความตรวจตราและความเห็นของผู้บังคับการและครู
ทั้งหลาย เห็นควรเปลี่ยนแปลงทางการเล่าเรียนใหม่ ผิดจากที่มุ่งหมาย
ไว้แต่เดิม คือ เห็นว่าทุกกระหม่อมชายได้ทรงเล่าเรียนดีและรวดเร็ว
เฉียบแหลมเกินที่จะเปรียบกับเด็กเยอรมันมาก ทำให้เยเนราล ฟอน
ไฟริชต์ มีความเห็นว่าพระองค์ท่านเป็นคนเมืองร้อน จึงมีพระสติขัญญาที่
จะเรียนและรู้เฉียบแหลม สุกเร็วกว่าพระชนมายุ ซึ่งเทียบกันเด็กเยอรมัน
ซึ่งมีอายุรุ่นราวคราวเดียวกัน ถ้าจะให้เข้าทรงเรียนในคลาสิกกับเด็กเยอรมัน
ก็จะเหมือนเอาผู้ใหญ่ไปไว้กับเด็ก จึงทำให้ไม่เห็นควรที่จะให้เข้าทรง
เรียนในโรงเรียนที่ปอตสตัดมีในต้นปีหน้าตามซึ่งกะไว้ อีกอย่างหนึ่ง ถึงแม้
ว่าทรงมีพระสติขัญญาเรียนได้เร็วและถึงเพียงนี้จริง แต่ยอมอ่อน
ทางการที่จะรู้เท่ากับเด็กเยอรมันไม่ได้เป็นธรรมดา เหตุนี้ทำให้ไม่เห็นควร
ที่จะส่งเข้าเรียนในคลาสิก อีกประการหนึ่ง จึงเห็นควรที่จะจัดให้ประทับ
อยู่ ณ บ้านนี้และทรงเล่าเรียนอย่างนี้ต่อไปอีกครั้งหนึ่ง คอตองแต่ปีหน้า
เมษายนตลอดถึงสิ้นกันยายน เห็นว่าทางนี้จะไ้มีเวลาเรียนภาษามาก
ทางไปรวเขตจะเร็วและจะทนกับการเล่าเรียนทางอื่นใดดี ตอนนั้นไป คอตอง
แต่เดือนตุลาคมปีหน้า จึงกะกันว่าจะคัดตอนการที่จะเข้าทรงเรียนในคลาสิก
ของโรงเรียนปอตสตัดมีไว้ที่เดียว ไปเข้าโรงเรียนอีกแห่งหนึ่ง (Chief Cadet
School) ที่เมืองโกรส ลี แดเฟลด์ (Gross Lichterfelde) ที่เป็นโรงเรียน
คะเทศชั้นสูงกว่าที่ปอตสตัดมี จะเป็นทางลัดและเร็วกว่าตามที่กะไว้เดิม
ผู้บังคับการเล่าเรียนทหาร คือเยเนราล ฟอน เคสเลอร์ ได้นำความเห็น

นกราชบัณฑิตยสภาสมเด็จพระเจ้าเอมเปรอแล้ว ทรงเห็นชอบด้วยตามความ
แนะนำนี้ จึงโปรดให้เยเนรอล ฟอน เคสเลอร์ นำความมาแจ้งแก่
พระยานนทบุรีตามทางราชการ ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้า ๆ ว่าความ
เห็นอนันเป็นทางที่สมควร หาช่องที่จะรังเกียจมิได้ ทั้งเป็นการเต็มใจ
และเอื้อเฟื้อของราชาธิปไตยเยอรมัน และของพระเจ้าเอมเปรอผู้ทรงเอา
เป็นพระธุระส่วนพระองค์จริง ๆ จึงตกลงเห็นชอบด้วย และรับให้จัดตาม
และได้ขอให้พระยานนทบุรีตอบรับเห็นด้วย ตามทางราชการที่เข้ามา
การฝ่ายเราก็ได้จัดขยายสัญญาเช่าบ้าน เช่ารถ และเครื่องเรือน ไป
ตามทีละขั้น และฝ่ายการเงินทรงใช้จ่าย ข้าพระพุทธเจ้าก็ได้ปรึกษาและ
จัดตกลงพร้อมด้วยกัปตันปาเก สำหรับที่จะได้ทำงบประมาณเบิกเงินใน
ส่วนที่จะจัดครึ่งปี เป็นอันเรียบร้อยแล้ว

ฝ่ายการข้างหน้า คือกตั้งแต่เดือนตุลาคมไปตลอดครึ่งปีหน้า
เยเนรอล ฟอน ไฟริชต์ ไม่เห็นว่าจะกะให้เป็นแน่นอนได้ไปตั้งแต่บัดนี้
เพราะเห็นว่าความแล่นไปของการทรงเรียนของตุลกระหม่อมชายอยู่ข้างจะ
เร็วและแปลกกว่าธรรมดา เพราะฉะนั้น ทั้งว่างไว้คอยดูเมื่อถึงเวลาที่
เปลี่ยนแปลง ซึ่งกะเอาขณะนั้นในระยะเวลาสั้น ๆ ตามที่เห็นว่าทางใดจะ
เป็นทางลัดและสมควรไต่ดีกว่า เป็นแต่จะพูดเป็นเลา ๆ ได้ว่าคงจะไม่ต้อง
ทรงเรียนนานนัก ในโรงเรียนที่เมืองโกรส ลีแคเฟลตะ บางทีสักก็เคย ๆ
ก็จะพอ แล้วจะได้เลื่อนไปเรียนต่อไปในวิชาการค้าขายและกลศึก อีก
ประมาณปีหนึ่ง ต่อนั้นไปสมเด็จพระเจ้าเอมเปรอจะพระราชทานโอกาสให้
ตุลกระหม่อมชายเข้ารับราชการเป็นนายทหารเยอรมัน เพื่อจะได้ชักชวน

ในวิถีการบังคับบัญชาผู้คนและจัดทัพจัดกองให้คุ้นเคยแก่การ ถ้าว่าทรง
พระกรุณาโปรดเกล้าฯ เห็นชอบ และพระราชทานพระบรมราชานุญาต
ส่วนข้าพระพุทธเจ้า มีความยินดีที่จะกราบบังคมทูลขอพระบรมราชานุญาต
ให้ขึ้นไปดั่งนี้ โดยเห็นว่าเป็นการสำคัญจริง ๆ ของผู้ที่จะเป็นใหญ่ ความ
คุมคนโดยมากที่รู้จักใจ รู้จักใช้ รู้จักบังคับและถนอมหน้าใจคน เหล่านี้
ต้องทำความซกซอมและคุ้นเคยชำนาญเป็นองค์หนึ่ง ในลักษณะของผู้
จะเป็นหัวหน้า

ในการที่ข้าพระพุทธเจ้าได้ไปเมืองเยอรมนี ได้เห็นการต่าง ๆ
ครั้งนั้น ในส่วนพระองค์ทูลกระหม่อมชาย การที่ทรงเล่าเรียน ความประ
พฤติพระองค์และความสุขสำราญพระกายเป็นการเรียบร้อยและบริบูรณ์
สมควรทุก ๆ ประการ ไม่มีที่ติ ส่วนเจ้าพนักงานทั้งหลายก็เอาใจใส่
และเต็มใจทำจริง ๆ โดยถือเอาเป็นหน้าที่ราชการของเขานั้นหนึ่ง ทำเป็น
ทางราชการและถือเป็นแบบแผน (Formal) ผิดกับการจัดการทรง
เล่าเรียนของเจ้านายพระองค์อื่น ที่เราจัดกันเองเป็นทางไปรเวต ในเมือง
อังกฤษนี้ และฝ่ายกษัตริย์ปาเกและภรรยา ก็เป็นคนดีจริง ๆ เอาใจใส่
เอาเฟื่อในทูลกระหม่อมชายเป็นอันมาก สังเกตดู เห็นว่ามีความรักใคร่
ต่อทูลกระหม่อมชายราวกับญาติ ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้าฯ ว่าการ
ทั้งปวงนี้จะเป็นการเรียบร้อยตลอดและสมประสงค์ต่อไป

ควรมีควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ขอเดชะ

ข้าพระพุทธเจ้า

วิสุทธสุริยศักดิ์

วันที่ ๒๕ ธันวาคม ร. ศก ๑๑๖

ถึง พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์

ด้วยไต่รับหนังสือลงวันที่ ๒๖ พฤศจิกายน ได้ทราบความแล้ว
เป็นที่พอใจในการที่ไต่ทำ คือที่ไต่บอกให้สวัสดิโคภนรุทิว ว่าไม่มีหน้าที่
อันใดเกี่ยวข้องกับต่อไปในนักคิด จัดการเล่าเรียนของลูกชายเล็กนักคิด การ
เล่าเรียนของลูกโตแลลูกอื่น ๆ นักคิด เป็นอันพอใจแล้วทั้งสิ้น

การเรอกรอกลินคายนที่ไต่จ้างให้มาด้วยนั้น อยู่ข้างจะเร็วกว่าเรอ
ซิลอนมาก มีเวลาที่ไต่แลเห็นลากันอยู่นอยวน นอกนั้นล่าหลังจนชนเส้า
กระโถงแล้วก็ไม่แลเห็น ไต่มีเหตุเกิดชนกลางทางในมหาสมุทรอินเดีย
เรอล่าหนึ่งเกือบจะโตนกันกบเรอเรา ถ้ามเหตุโตนกันจนจริง เรอกลินคายน
จะไม่เป็นประโยชน์อันใดไต่ในเวลาอันนเลย เรามารูสึกเสียคายนเงินกันจน
เป็นอันมาก แต่ครั้นจะว่ากล่าวในขอที่ไม่ตามทัน ฝ่ายขอที่สัญญาว่าตาม
ไม่ทัน จะปรับปรุงอันใดก็ไม่มี เป็นอันเราสัญญาให้เขาฝ่ายเดียว เขา
ไม่ได้สัญญาให้เราเลย แต่ก็เป็นการที่แลวกันไปแล้ว ขากลับมานถูก
คลื่นงอมแงม หาเวลาปลอดภัย

แต่เมื่อมาถึงกรุงเทพ ฯ รุสึกมีน้ำใจยินดีเกินที่คาดหมาย
โดยเข้าใจเสียว่าการปรับปรุงอันใด จะเป็นแต่ैया ๆ โห่ ๆ กัน ก็ตั้นกันไป
กระนั้นเอง แต่ครั้นเมื่อมาถึงไต่เห็นความจริงว่าการปรับปรุงทั้งปวง ไต่ออก
จากน้ำใจจริงของคนเป็นอันมาก ยังมีเหลือแต่ขอวิตกอยู่เพียงจะทำอะไรให้
เป็นผลดียืนยาวไต่จริง มีแก่การเฉื่อยช้า แก่ความพอใจไต่ โดยง่าย ๆ

นั่งอยู่นิ่งกินไปดีกว่า ซึ่งเป็นอธิษฐานของชาวเราหนาแน่นอยู่ในสันดาน
ยิ่งเสียดกว่าที่จะไม่ซอตรง จะไต่ถามไต่

การซึ่งพระยาวิสุทธปรารภถึงหน้าทรมนตรีชอบมากจนล้ำคณูชน
กว่าแต่ก่อน แลตั้งใจจะทำให้คณูชน เป็นการสมควรนัก ในเวลานี้มีเหตุ
ที่จะบอกให้รู้ล่วงหน้าไว้เพื่อจะศึกษาอย่างหนึ่ง คือองค์กฤษเบ็ญปัญหาเรื่อง
เขตแดนรามัญต่อกับเปอร์เซีย การอนันเกิดชนทวยมีการประชุมมลายู
เฟเดอเรชั่น ที่กวาลากังซาในเมืองสลังงอ แลมิสเตอร์สวิตเตนซ์ม้อออกไป
อิงแลนด์ ไต่ลงพิมพ์ข้อความในเรื่องประชุมเนื่อง ๆ ปัญหาอนันคงจะไปถึง
เจ้าในภายหน้า เรื่องราวดยคยาอยู่ ต้องเรียนเสียให้รู้ มิสเตอร์เวอน์
รูเรื่องตลอดหมดทั้งสิ้น เข้าใจว่าคอเรสโปนเดนต์จะมีอยู่ทนอก การเกี่ยว
ข้องในระหว่างทุกกับศาลว่าการต่างประเทศ แต่ก่อนอยู่ข้างจะห่างเหิน
มาก เพราะสวัสดิ โศภนเป็นทวยอยู่เสียผู้หนึ่ง บัดนี้จะได้ตรงถึงกัน
หนึ่งสอศาลว่าการต่างประเทศของเราอยู่ข้างจะช้า ถ้าเป็นแต่หนึ่ง ๆ
ฟังนักเห็นจะไม่ใคร่จะได้ จะต้องอาศัยไต่ถามข้าง ขอให้คิดอ่านระวัง
ราชการให้จงดี

(พระปรมาภิไธย) จุฬาลงกรณ์ ปร.

วันที่ ๓๐ ธันวาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๑๖

ขอเดชะ ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้า ฯ

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาส กราบบังคม

ทูลพระกรุณาทราบบัดฝ่าละอองธุลีพระบาท

13/12/2565

ด้วยขบขันเป็นเวลาชอลิเคย์ตรุษและปีใหม่ฝรั่ง ซึ่งนักเรียนทั้งหลาย
หยุดการเล่าเรียน มีสเตอร์ฟิปล์ได้เชิญเสด็จสมเด็จพระบรมโอรสและ
ทุกกระหม่อมเล็กไปประชุมเล่นการวิ่งเริงที่ชอลคอต เล่นละคอนเป็นต้น
พร้อมด้วยพระอนุชาทั้ง ๔ พระองค์ซึ่งประทับอยู่ ณ ที่นั้น และหมู่ญาติ
ของเขา มีสเตอร์ฟิปล์และบุตรภรรยาเอาใจใส่ดูแลและตั้งใจรับรอง
เห็นเป็นความเอื้อเฟื้อรักใคร่มาก ทั้งพวกเขาทุกคนได้จัดของคนละเล็ก
น้อยถวายสมเด็จพระบรมโอรสและเจ้านายทุกพระองค์เป็นของกำนัลปีใหม่
ตามธรรมเนียม สมเด็จพระบรมโอรสและเจ้านายทุกพระองค์ จึงได้จัด
ของพระราชทานตอบแทนในการที่เขารับรองเลี้ยงดูนั้นด้วย สมเด็จพระ
บรมโอรสและพระอนุชาทั้งหลาย ขบขันเสด็จประทับอยู่ ณ ที่นั้น เพื่อจะ
พักอยู่จนถึงคราวการเสด็จกลับไปทรงเล่าเรียน จะได้เสด็จกลับไป

การทรงเล่าเรียนของทุกกระหม่อมเล็กในชั้นนี้ ตามที่ได้จัดใหม่
มีสเตอร์อาคาเซฟผู้ถวายพระอักษรรัสเซียและฝรั่งเศสได้ทำรายงานยื่น
ชี้แจงเป็นรายงานชั้นต้นที่ใดเริ่มถวายพระอักษรเท่านั้น ข้าพระพุทธเจ้า
ได้แปลจากภาษาฝรั่งเศสเป็นภาษาอังกฤษ ทุกเกล้า ๆ ถวายมาในซองนี้
เพื่อทรงทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทเป็นเครื่องทรงพระราชวินิจฉัยในการที่
ได้จัดการให้เป็นไป ส่วนข้าพระพุทธเจ้ายังไม่ฟังที่จะกราบบังคมทูลพระ
กรุณาได้อย่างไร นอกจากเห็นว่าคงจะเป็นการสำเร็จเรียบร้อยได้ เพราะ
เวลานี้ได้ทรงเล่าเรียนแล้ว ในตอนนี้นงน้อยวนนิก

เมื่อวันที่ ๒๗ เดือนนี้ เสด็จพระองค์สวัสดิ์เสด็จขามมาจากปารีส
(ซึ่งเป็นครั้งที่ ๑ ซึ่งได้พบกันตั้งแต่จากกันที่เมเปิ้ล) ได้ความว่าจะเสด็จ

มาเตรียมและทูลลาเจ้านาย แล้วจะออกจากลอนดอนในวันที่ ๑ ไป
ลงเรือที่บรรณตชกลบกรุงเทพ ฯ ในวันที่ ๔ และแวะเที่ยวอียิปต์ในระยะทาง
เมื่อวนมาถึงลอนดอน ข้าพระพุทธเจ้าได้บากทางให้เสด็จไปประทับอยู่ที่
โฮเต็ล เพราะรำคาญด้วยเจ้านายเสด็จไปประทับอยู่ที่สถานทูตนั้น เกรง
จะคลุกคลีปะปน ไม่ต้องด้วยพระราชกระแส แต่เป็นโอกาสอันดีอย่างหนึ่ง
ที่เจ้านายเสด็จประทับพร้อมอยู่ ณ ที่นั้น ไม่ต้องไปเที่ยวกววนตามที่ต่าง ๆ
ข้าพระพุทธเจ้าจึงเห็นควร โดยที่จะรักษาความงาม ความดีภายนอก ขอ
พระราชทานให้ไต่มีเวลาพบปะรำลากับเจ้านายทุกพระองค์ ในที่นี้ โดยเป็น
ครั้งที่สุดที่จะเกี่ยวของกันได้ในประเทศนี้

ควรมีควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ขอเดชะ

ข้าพระพุทธเจ้า

วิสุทธิวิสัยศักดิ์

วันที่ ๓๐ ธันวาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๑๖

ขอเดชะ ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้า ฯ

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาส กราบบังคม
ทูลพระกรุณาทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท

ด้วยตามพระราชหัตถเลขา ซึ่งพระราชทานมายังข้าพระพุทธเจ้า
แต่เมื่อเสด็จพระราชดำเนินประพาสเมืองอียิปต์ ลงวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน
อันข้าพระพุทธเจ้าได้กราบบังคมทูลพระกรุณาตอบแล้วในหนังสือลงวันที่ ๑
ธันวาคม เว้นแต่ความข้างข้อซึ่งข้าพระพุทธเจ้าได้กราบบังคมทูลพระ

กรุณาไว้ในท้ายจดหมายฉบับนั้นว่า ขอพระราชทานไว้คำต่อไป บัดนี้
ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานกราบบังคมทูลต่อพระราชกระแส อัน
ข้าพระพุทธเจ้าได้ใคร่ครวญพิจารณาแล้วนั้นได้ข้อหนึ่ง คือในข้อที่มิสเตอร์
เวอนไดกรายบังคมทูลความเห็นที่จะให้สถานทูตคนเขาคนเขนตลแมนชั้นสูง
ไว้ในสถานทูตนั้น สำหรับที่จะได้หนุนแทนตัวมิสเตอร์เวอนั้นขึ้นไปในภาย
หน้า ทั้งแสดงความเสียใจที่มิสเตอร์เวอนเตอร์ต้องออก เพราะกระทรวง
พระคลังตัดเงิน และทั้งกล่าวหาว่ามิสเตอร์ ลอฟตัส ตามที่ได้ยินกันว่า
เข้าไปทำราชการในกรุงเทพฯ เหนือเป็นต้น

ในการเรื่องนี้ ก่อนที่มิสเตอร์เวอนักรายบังคมทูลพระกรุณาเมื่อเสด็จ
ประทับอยู่ ณ สถานทูตปารีส มีการปรึกษาหารือกันในเรื่องเงินงบประมาณ
ทั้งสองลักษณะ (Legation) ในระหว่างในกรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย^(๑)
กับพระยาสุริยาและข้าพระพุทธเจ้า ในกรมหมื่นมหิศรได้ทรงตัดสินตกลง
ยอมเงินที่ตัดจากงบประมาณ อันเห็นพร้อมกันว่าไม่สมควรตัด มี
เงินเดือนเสมียนฝรั่ง ๕ ๑๐๐ นั้นเป็นต้นด้วย และในส่วนข้าราชการใน
สถานทูตที่ควรจะมีคนนั้นก็ได้ตกลงกันว่า สถานทูตหนึ่งควรมีราชทูต ๑
ลีเกรตารี (ไทย) ๑ เคานสิเลอรั (ฝรั่ง) ๑ อัดตัสเซ (ไทย) ๑ แล้วจึง
ถึงเสมียนฝรั่ง ๒ คน คือเสมียนที่ ๑ และที่ ๒ สถานทูตลอนดอน
นั้นก็มีตัวอยู่เดยวันแต่ตัวทูตกับเคานสิเลอรั อัดตัสเซไทยไม่มีตัว กำลัง
ข้าพระพุทธเจ้าคิดจะหาตัวคนอยู่ เสมียนไทยคนหนึ่งตกลงเป็นคดีตาม
ที่ได้ตัดไว้แล้วแต่ต้นนี้ มีสเตอร์ ลอฟตัส อัดตัสเซ (ลาว) ไม่มีข้อ

(๑) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย ต้นสกุล ไชยวงศ์

ในตำแหน่ง ตกกลงเป็นตัก เพราะเห็นว่าตัวทูตและข้าราชการในสถานทูต
ควรจะเป็นคนทรูภาษา ไม่ต้องใช้ล่าม ล่ามจึงเป็นตำแหน่งอันไม่จำเป็น
จะมี แต่ในยศคนซึ่งมีสเตอร์ ลอฟตัส ยังคงรับราชการอยู่ในสถานทูตนั้นได้
เพราะตัวเสเกรตารีไทยยังว่างอยู่ และยอมให้แบ่งใช้เงินเสเกรตารีนั้น
เป็นเงินเดือนมีสเตอร์ ลอฟตัส ไปจนกว่าจะมีเสเกรตารี และเมื่อใดซึ่ง
มีสเตอร์ ลอฟตัส จะจำเป็นต้องเข้าไปรับราชการในกรุงเทพฯ ๖ ฝ่ายเสมียน
ฝรั่งที่ ๑ มีสเตอร์ เบตแมน คงรับราชการอยู่แล้ว ไม่ต้องแก้ไขอันใด
เสมียนฝรั่งที่ ๒ นั้น ข้าพระพุทธเจ้าก็ใคร่เรียกตัวคนเข้ามารับราชการ
อยู่แล้ว แต่มีใช้ มีสเตอร์ วินเตอร์ ผู้ซึ่งมีสเตอร์ เวอนี้ ยกย่องว่าดี และ
ข้าพระพุทธเจ้าเห็นชดช้องแก่ตำแหน่งนี้ อันจะได้กราบบังคมทูลต่อไป
ในข้างหน้า

ยศคน จะได้หยิบขอความชดช้องอันเกิดแต่ผลที่ได้จัดการเช่นนั้นมา
กราบบังคมทูลพระกรุณาเป็นข้อ ๆ คือ ทำไมจึงยังส่งมีสเตอร์ ลอฟตัส
ไปรับราชการกรุงเทพฯ ไม่ได้ ขอนมความอธิบายหลายประการ คือ
ประการหนึ่ง ตัวมีสเตอร์ ลอฟตัสเอง ถึงแม้ว่าเป็นคนเคยอยู่เมืองไทยและ
เกี่ยวของคุ้นเคยกับเมืองไทยก็จริง แต่มามีภรรยาทางครอบครัวอยู่ถิ่น
ภรรยาเป็นคนแบบขาง กลัวว่าจะมาอยู่เมืองไทยไม่ได้ มีสเตอร์ ลอฟตัส
พึงจะมารับสนองพระเดชพระคุณอยู่ ณ ที่นั้น และถึงแม้ว่าจะเห็นพระเดช
พระคุณในการที่ทรงพระกรุณาชุบเลี้ยงให้รับราชการในกรุงเทพฯ ๖ อยู่ก็
แต่กลัวความลำบากในเรื่องครอบครัวนั้นเป็นอันมาก ประการหนึ่งในการ
ที่ตกกล้าซึ่งไม่เห็นควรจะมีในสถานทูต ถึงแม้ว่าตกลงเห็นชอบกันแล้ว

ก็จริง แต่ที่จะถอนโดยทันท่วงทีไม่ได้ เพราะเหตุว่าตัวข้าพระพุทธเจ้า
เองก็พึ่งเข้ารับราชการในตำแหน่งนี้ใหม่ ๆ ทั้งการพูดภาษา ถึงว่าพูด
ได้บ้าง อธิบายกันเข้าใจ ก็แต่ถึงเวลาข้างหน้าจะต้องอาศัยล่ามอธิบาย
ให้ละเอียด หรือตกแต่งหนังสือสำคัญที่จะจับไหวพริบเอาถ้อยความกัน
ละเอียด ก็ยังต้องใช้ล่ามบ้าง มีสเตอร์ลอฟตส์ก็เป็นผู้ไต่รับราชการมาใน
สถานทูตนี้ช้านาน ราชการงานแต่เก่าก่อนมาเป็นอันมาก เมื่อมีการที่จะ
ต้องสืบสวนถึงการเก่าแก่ก่อนที่จะได้รวบรวมหนังสือราชการให้เป็นเรื่อง
เป็นหลัก อันข้าพระพุทธเจ้ากำลังจัดทำอยู่ทุกวันนี้ ข้าพระพุทธเจ้าก็
ยังต้องอาศัยไต่ถามและหารือเขาอยู่เสมอ โดยที่ยังเป็นผู้บกพร่องอัน
ไปกว่าที่จะได้เล่าเรียนสะสมความรู้และความชำนาญในราชการให้แก่กล้า
ขึ้นจนไวใจตนได้ อีกประการหนึ่ง มีสเตอร์ลอฟตส์เป็นผู้มีความรู้ในทาง
ภาษาฝรั่งเศส และภาษาเยอรมันก็เข้าใจ การที่ข้าพระพุทธเจ้าสนอง
พระเดชพระคุณอยู่บัดนี้ ใช่แต่จะมีการเกี้ยวข้องและต้องโต้ตอบในภาษา
อังกฤษถ่ายเดียว ยังมีการที่ต้องโต้ตอบในภาษาทั้ง ๒ นี้ด้วย และยังมีมา
เนื่อง ๆ เป็นต้นว่าในราชการทูต ส่วนที่โต้ตอบในราชการทางคอนติเนนต
ก็ต้องใช้ภาษาฝรั่งเศส ส่วนในราชการเจ้านายข้างเมืองเยอรมนี เขาก็
เขียนมาในภาษาเยอรมัน เพราะฉะนั้นมีสเตอร์ลอฟตส์อยู่ในลักษณะย่อมได้
ประโยชน์ต่าง ๆ ในเวลาชดช้อย เป็นคุณแก่ราชการตั้งกรายบังคับทุกขณะ
ส่วนหนึ่ง ประการหนึ่งฝ่ายทางราชการที่ไต่ปรักษาหารือกัน ไม่เห็นควร
ที่จะให้มีคนมากเกินไป ประโยชน์ที่จะต้องการใช้ให้เปลืองพระราชทรัพย์
โดยไม่จำเป็น เช่นในสถานทูตอื่นโดยมีอดีตชเชแห่งละหลาย ๆ คน ทั้ง
ล่ามก็เห็นควรที่จะตัดออก เมื่อเป็นเช่นนั้น การที่มีคนน้อย คนที่มีก็ต้องให้

ได้ประโยชน์บริบูรณ์เต็มที่ ถ้ามีสักแต่ว่ามี ไม่เลือกทางคุณประโยชน์
ตั้งแต่ก่อน ไม่ได้อาศัยเป็นกำลังใดจริงๆ แล้ว ใครเลยจะสนองพระเดช
พระคุณได้ เมื่อรวบรวมใจความประกอบทั้งประโยชน์ที่มีลิสเตอร์ลอฟต์ส์
อยู่ในสถานทูตคน และการที่หาตัวผู้ที่จะเป็นเสนาบดี มารับราชการ
ให้ได้ประโยชน์เท่าลิสเตอร์ลอฟต์ส์ เพื่อที่จะถอนลิสเตอร์ลอฟต์ส์ไป
กรุงเทพฯ ไม่ได้ นั่น คราวใดก็ถอนลิสเตอร์ลอฟต์ส์ไม่ได้

ทำไมจึงไม่เรียก ลิสเตอร์วินเตอร์ กลับมารับราชการในตำแหน่ง
เดิม การที่ทำไมได้ในข้อนี้ คือ ลิสเตอร์วินเตอร์ก็เป็นคนดีบางอย่าง
คือหมั่นและเออเฟอตัง ใจทำงานจริง ๆ แต่มีข้อเสียข้อ ๑ ซึ่งเป็นสำคัญ
และเป็นข้อห้ามที่จะให้เรียกกลับ คือ ลิสเตอร์วินเตอร์เป็นคนทีเรียกว่า
Hasty temper และเออมอาจขบขยัญชาผู้คนเกินหน้าที ตั้งแต่มารับ
ราชการอยู่ประมาณไม่ถึงปี ทุก ๆ คนในบ้านก็ไม่มีใครชอบ ตั้งแต่ นาย
จนถึงข้าว ถ้าเอากลับเขามารับราชการเป็นหลักฐานต่อไป กลัวจะเกิด
ความแตกร้างในระหว่างคนทั้งหลายในบ้าน ทั้งลิสเตอร์วินเตอร์ก็เป็นคน
ใหม่และหนุ่ม และตำแหน่งที่จะรับราชการได้ก็เป็นตำแหน่งต่ำ จึงจะ
ยกย่องให้สูง เช่นที่จะให้เป็นผู้แทนลิสเตอร์เวอนั้นไม่ได้ เพราะเคย
เป็นแต่เสมียนและเดินตามทางเสมียน จะยอมให้กระโดดข้ามคนที่ได้รับ
ราชการมาเก่าแก่ช้านานนั้น ก็หาบงควรไม่

ฝ่ายความเห็นของลิสเตอร์เวอนั้นที่ว่าควรจะหาคนไว้สำรองสำหรับ
แทนตัวลิสเตอร์เวอนั้นต่อไปภายนอกหน้า ข้าพระพุทธเจ้าได้พิจารณาทุกก็เห็นว่า
เป็นการดี และควรกระทำได้ แต่ไม่ใช่เป็นการจำเป็นและรีบร้อนอันใด

ที่จะต้องใหม่ตัวไว้แต่เดี๋ยวนี้ ให้ไปเปลื้องพระราชทรัพย์ที่จะเป็นเงิน
เดือนโดยไม่จ่ายออกคนหนึ่ง และคนนั้นในระหว่างเมื่อมิสเตอร์เวอนยังอยู่
ก็จะมีการต้องทำแต่คนน้อย เป็นแต่รับเข้าในบาญชีชำนาย เทียวเคิน
ฉายเล่นตามชายทะเลเป็นต้น จะลดคนที่ใช้ไปเป็นกำลังทำงานด้วยมือ
จริงๆ ไปเพิ่มจำนวนนายให้มากเข้าเช่นนี้ เห็นหาสมควรไม่ เหตุนี้
ข้าพระพุทธเจ้ายังไม่เห็นสมควรจะมีตัวในบังคับ คือ

๑. เห็นด้วยเกล้าว่าตัวทูตที่มารับราชการสนองพระเดชพระคุณ
อยู่ในตำแหน่ง ก็ไม่ควรจะเป็นผู้อยู่นิ่งนอนเปล่า ยอมตัวเป็นหุ่นยนต์
ใครเขาชักจูง ให้ถอยปากกาขีดกระดาษก็ขีดไป ใครเขาสักหน้าให้พริก
ก็พริกไปตาม ความข้อนไม่ควรที่จะเป็นของลืมนึก ทูตควรที่จะประพฤติ
ตนให้เป็นทุกกลซึ่งมีจักรไภโยลานอยู่พร้อมมูล อาศัยพระบรมราชานุภาพ
เป็นกุญแจที่จะไขให้จักรเดิน ตัว.....ก็เดินไปได้ท่าทางตามแบบแผนที่
กะไว้ให้กระทำ ดั่งนั้นจึงจะถูกต้อง ความหมายในต้นคือ ตัวทูตควรตั้งใจ
เรียนรูภาษา สืบสวนเล่าเรียนความเป็นมาและเป็นไปของประเทศที่ตนไป
รับราชการอยู่ ทั้งคำวิจิตรของคิตาคาคะเนการที่จะเป็นไปในภายหน้า
เพื่อประโยชน์เอาความรู้นั้นๆ มาใช้บำรุงราชการที่จะกระทำในหน้าที่ ยิ่ง
ตัวทูตจะต้องมีความกว้างขวางเที่ยวผูกไมตรีคบค้าสมาคมกับคนในประเทศ
ที่ตนรับราชการอยู่และเพื่อนต่างประเทศด้วยกัน สืบสืบความสามัคคีไว้
สำหรับเป็นทางหารราชการ ทูตไม่ควรแท้จริงที่มอบหมายชีวิตของตน
กล่าวคือ หัวใจของราชการไว้ในเงอมนมของคนที่ต่างประเทศผู้ใดผู้หนึ่ง
ให้เขาเห็นว่าจำเป็นต้องอาศัยเขา ต้องอยู่ในอำนาจเหมือนนกขี้ปากชีวิต
เขาไว้

๒. ข้าพระพุทธเจ้าในยศนี้ ยงอ่อนอยู่ทั้งฝ่ายภาษาและความ
กว้างขวางในระหว่างมหาชน แต่มีความมุ่งหมายตั้งความเห็นซึ่งกราย
บังคมทูลแล้วฉะนี้ และตั้งใจที่จะรีบศึกษาและประพฤติตนให้เป็นทูตอัน
บริบูรณ์แก่ตำแหน่งโดยมิได้เพิกเฉยละเมิน ถ้าเป็นการสำเร็จทั้งความ
ประสงค์เช่นนั้นแล้ว ตัวเองก็จะวิ่งเต้นไต่ และมีเพื่อนราชการผู้ใหญ่เป็น
ที่ปรึกษาอยู่คนหนึ่งแล้ว ก็ไม่จำเป็นที่จะต้องทำให้เป็นสอง ในยศนี้มีสเตอร์
เวอน์เองก็ยังอยู่เป็นหลักช่วยกันพยุงราชการไป กว่าข้าพระพุทธเจ้าจะ
ออกเริ่มงานได้ เมื่อถึงสมัยนั้น ถึงโดยจะเปลี่ยนตัวทูตก็ดี หรือจะ
เปลี่ยนที่ปรึกษาก็ดี คงจะไม่เปลี่ยนพร้อมกัน และจะเหลือคนใดคนหนึ่ง
เป็นหลักราชการไว้ สำหรับคนใหม่ที่จะได้พะพิงไปจนกว่าจะแก่กล้า
เหมือนกับการครองน

๓. ตัวมีสเตอร์เวอน์ ข้าพระพุทธเจ้ามีความเลื่อมใสใจที่จะตั้ง
กรายบังคมทูลว่าเป็นผู้มีความรู้และความชำนาญแต่การฝ่ายข้างอังกฤษ
ทางเดียว ความคิดความเห็นของมีสเตอร์เวอน์ที่จะจัดการใด ๆ แก่ก็มุ่งดู
ทางเดียวแต่ทางอังกฤษและตามธรรมเนียมของอังกฤษ ฝ่ายข้างไทยแก
ไม่รู้ความยากลำบาก ไม่ชำนาญทางราชการและไม่คิดถึงจนเกอຍจะล้ม
เสี้ยวว่าสถานทูตนี้เป็นสถานทูตสยาม ซึ่งมีภารกิจจะทำสำหรับกรุงเทพฯ
ข้างฝ่ายตัวทูตก็เป็นทูตอันบริบูรณ์ ควรที่จะต้องมีความรู้ความชำนาญ
ในทางราชการทั้ง ๒ ทาง คือ ราชการในกรุงเทพฯและการบ้านเมือง
ฝ่ายยุโรป ซึ่งจะทำการได้สมควรแก่หน้าที่ แต่คนเช่นนั้น ถ้าไม่มี
ความไหวพริบระวังระไวและรู้ผ่อนผันให้รอบคอบแล้ว ไม่ต้องสงสัยเลยว่า

จะเป็นที่ตอ้งใจของมิสเตอร์เวอนี่ และว่าจะไม่ไ้รับความลำบากที่จ้ตอ้ง
ตงมนไม่ไหเอนเอียงไปในทางที่ถูกคูลากนั้น มีทวออย่างตงความเห็นที่จะ
เรยกคนไว้สำรองตน ทงนควยความรบริรอน ก็คเหมือนว่าแกลมเลีย
ที่เคียวว่าในสถานทูตมีทตออยู่คนหนึ่ง ซึ่งควรจะนัยเข้าจำนวนกับตนไ้
หรือเห็นเลียว่าบรรดาคนไทยรบริราชการเป็นทูตแล้ว ควรจะเป็นแต่ทูตยนต์
และไม่ควรเป็นหรือจะเป็นทูตกลไม่ไ้ ไ้แต่เท่านั้น ไม่เฉลียวใจที่จะคิด
ฝักหัดยำรุงความรุ้ความชำนานญให้ม่แก่ทูตเลย จริงอยู่ ที่ทูตเป็นแต่คน
ต่างประเทศ ไม่เข้านอกออกในไ้เหมือนชาวเมืองเขา แต่ตัวมิสเตอร์
เวอนี่มีอยู่คนหนึ่งแล้วก็จะพอเพียงไ้เมื่อยามชดชอง ยังไม่เป็เหตุให้
สมควรที่จ้ตอ้งรบริรอนถึงแก่จตจำนวนคนที่ทำการไ้จริง ๆ ไปเพิ่มจำนวน
ผู้ที่จะไ้แต่วิ่งเข้าออก แล้วก็ไปช่อนกินอากาศให้เป็สอง

๔. ถึงในฝ่ายการที่จ้อยู่ในลิเกชนักติ อย่างว่าแต่ในราชการที่
กรุงเทพ ๆ ที่อยู่ไกลเลย มิสเตอร์เวอนี่ก็ไ้รู้ว่าเราทำกันอย่างไร เกือบ
จะไ้ความเอาแกไ้ไ้ว่า สถานทูตสยามไม่ตอ้งเขียนหนังสือไทย หรือ
ไม่ตอ้งพูดภาษาไทยกับกรุงเทพ ๆ เหตุฉะนี้ แกจึงเห็นสำคัญไปแต่ทาง
อังกฤษท่างเคียว ไม่ตอ้งปรักษาหารอดถามไ้ถึงการงานและผู้คนที่ทำการ
ว่ามากน้อยเพียงพอประการไ้ ก่อนที่จะมุงมองไปแต่ความเห็นชอบของ
ตนถ่ายเคียว เหตุเช่นนี้ โดยความที่ข้าพระพุทธเจ้าเห็นชอบส่วนหนึ่ง
ของมิสเตอร์เวอนี่ ที่จ้ตระเตรียมไว้ โดยไม่ประมาทและเพอที่จะเอาใจ
มิสเตอร์เวอนี่ไม่ไหเป็นการแก่งแย่งและแตกร้าวกัน ข้าพระพุทธเจ้า

คิดด้วยเกล้าฯ จะตั้งแต่จำนวนเงินไว้ในงบประมาณปีนี้ สำหรับที่จะ
เรียกคนชั้นสูงไปอย่างต่ำเพียง ๔๐๐ ปอนด์ เพื่อจะได้หยิบฉวยได้ทันที
เมื่อต้องการ แต่จะไม่เบิกและไม่เรียกคน ถ้าไม่ถึงคราวจำเป็นเมื่อใด

ในการที่ข้าพระพุทธเจ้าคิดจะจัดเช่นนั้น ก็จะได้รับพระราชทาน
ทำไปเงียบ ๆ ตามหน้าที่ของข้าพระพุทธเจ้า ไม่ให้ปรากฏว่ามีสเตอร์เวอน์
กราบบังคมทูลพระกรุณา จึงมีพระบรมราชโองการตรัสสั่งให้ทูตทำ
เพราะถ้ายอมให้ความปรากฏ.....คนเป็นเช่นนั้น ก็เหมือนว่า
ข้าพระพุทธเจ้าเป็นอัครราชทูตคนพิเศษตัวหนึ่ง ซึ่งเอาศิระของคนสวม
เขายังเห็นมีสเตอร์เวอน์เองโดยง่าย เป็นเกียรติยศอันหนึ่งซึ่งโปรดเกล้าฯ
พระราชทานสำหรับกับตำแหน่งที่เป็นผู้ใหญ่ อันควรจะต้องดำรงไว้
เสมอ ซึ่งข้าพระพุทธเจ้าต้องกราบบังคมทูลพระกรุณาอธิบายเหตุผล
ต้นปลายยืดยาวฉะนั้น เพราะเป็นฤกษ์ที่จะต้องระวังไม่ให้เข้าพระราชหฤทัย
ไปว่าเป็นการแทรกเข้ามีสเตอร์เวอน์ หรือทำการโดยโมหจริต กราบบังคมทูลพระกรุณาละเอียด
พระบาทซึ่งความตำริตรองของข้าพระพุทธเจ้าโดยรอบคอบฉันผู้ใหญ่
เห็นแต่ทางชอบราชการและชอบธรรมเป็นประมาณ

ควรมีควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ขอเดชะ

ข้าพระพุทธเจ้า

วิสุทธิสารภีศักดิ์

วันที่ ๔ มกราคม ร.ศ. ๑๓๖

ถึง พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์

ด้วยไต่รับหนังสือลงวันที่ ๑ ธันวาคม กัยจดหมายสำหรับจำฉบับที่ ๑ ว่าด้วยความปลอดภัยซึ่งตั้งใจไว้จะประพุดนั้น ไต่ทราบแลมีความยินดีเป็นอย่างยิ่ง ด้วยไต่เห็นแล้วว่าเจ้าเป็นผู้ที่สมควรที่จะไต่รับคำแนะนำสั่งสอน ถ้าประพุดไต่คงที่ว่า ก็คงจะเป็นการที่ไต่เจริญประโยชน์แก่บ้านเมือง แลเป็นคุณความดีแก่ตัวเจ้าเป็นอันมาก

ยังมีการที่ไต่เห็นว่าเข็นทีเลื่อมเลียข้อยูกอย่างหนึ่ง ในข้อซึ่งพูดของเราที่อยู่ภายนอก ไม่ใคร่จะรู้ราชการธุระราย คือ ปอลิช ในคอเวอนแมนต์ของตัวเองเลย ขอนเป็นกรที่ฝ่ายในเราจะต้องบอกให้ชนฝ่ายนอกรู้ แต่ช่างเป็นการยากชวนที่อดอยเสียจริงๆ ด้วยเหตุว่าการอธิบายกันด้วยหนังสือ ไม่ได้ ไต่เถียงกันด้วยปาก ไม่ใคร่จะเข้าใจกันทั่วถึง อีกประการหนึ่ง คนภายนอกก็เห็นว่าคนภายในไม่เอาเฟอคิดอ่านประการใด มีแต่เพลิดเพลินเสวยอารมณ์ที่เป็นสุข คนภายในก็คิดเห็นคนภายนอกว่าเป็นแต่ผู้ที่ทำขนมเบองละเลงแสะ พุดอันไต่ไปก็ดูถูกกัน ไม่ปลงอารมณ์ลงตริตรองฟัง เมื่อไต่ไปเห็นทั้งภายนอกแลภายใน ลองนึกเทียบดูก็เห็นไต่ว่าเป็นอยู่ด้วยกันคนละหน้าหนึ่ง พวกทนอกมีเรื่องที่จะไต่ยินไต่ฟังแปลกประหลาด แลเห็นการที่เขาทำแล้ว ไม่ได้ดูเวลาทำว่ายากง่ายเพียงใด ไต่ยินเรื่องในเมืองของตัวมันจืดจาง สิ่งง่ายก็กลายเป็นยาก นำเอาหน้ายเสียจริงๆ ฝ่ายผู้ที่อยู่ในนกรมขอหนังสือซึ่งเป็นโรคชเกียง

13/12/2565

นอกจากขี้เกียจแล้ว ทำงานสิ้นเวลาก็กหาความสบาย ซึ่งเป็นอาการชั่วร้าย
อย่างหนึ่ง นอกออกไปจากข้อที่เขอบว่าถึงจะพูดอันใดไปเขาก็คงถูกลงเท่านั้น
การอนันเราจะใคร่ทำเป็นที่สุด ซึ่งจะคิดอธิบายอย่างไรก็นำใจเข้าใจ แต่
มารู้สึกในหน้าทว่ามนมรอบตัวไป เจ้าหน้าตชงจะมีหนังสือไปมากยทุก
ทั้งหลายมีอยู่ แต่หากไม่เอื้อเฟื้อพอ แลไม่มีคนใช้ถูกรการทวงลงพอที่จะสั่ง
ด้วยปากให้เขียนไปแทนได้ แต่อย่างไร ๆ ก็ดี คิดว่าจะแก้ไขเรื่องนี้ให้ดีขึ้น
ทางภายใน ขอให้คิดจัดการทางภายนอก โดยเพิ่มเติมความเอื้อเฟื้อได้
ตามให้มากขึ้นอีกสักหน่อยหนึ่ง คงจะพอเป็นที่ยงชวชนได้

ในเวลานี้ คนไทยกำลังมีความนิยมยินดีทำการต้อนรับ ซึ่งเรา
บิตเขื่อนห้ามปรามอยู่เป็นอันมากตงแต่ยังไม่มาถึง ด้วยกลัวว่าจะเปลือง
หนักชนไปอีกซ้ำหนึ่ง แต่ครนเมอกลยมาถึง ก็เห็นว่าเหลือที่จะแก้ไขได้
ด้วยคนต่างประเทศ ฝรั่งเศส แชก จีน ญี่ปุ่น พม่า ทำแรงเสียมมากแล้ว
ถ้าไทยเราอ่อนไปกว่าคนเหล่านั้น ก็จะเป็นการเสียมไปได้ จึงปล่อยให้
ไปตามโปรแกรม ตัดออกเสียมแต่การซึ่งเป็นเรื่องเราลำแดงเกียรติยศ
ต่าง ๆ มีแห่งพยุหยาตราแลก่อฤกษ์อนุสาวรีย์ เป็นต้น กับไม่ให้งานติดกัน
แลยาวชั่วโมงจนถึงหยุดการงาน เป็นแต่การต้อนรับเวลาค่าครึ่งหนึ่ง ๆ
คล้าย ๆ กับมีดินเนอร์จามีบอลอย่างฝรั่ง ดูก็เป็นทีฟังพอใจคนดีทวกัน แต่
อยู่ข้างจะเปลืองเงินลงไปด้วยกันมาก ๆ ตงแต่เรากลยมาถึงแล้ว ก็ไม่ได้
เจ็บใช้อนใด มีความสบายดี เป็นแต่ทำงานยังไม่เต็มมือที่เขาจะรอไว้ให้
หยุดหอบฤากระไร

(พระปรมาภิไธย) จุฬาลงกรณ์ พร.

ป.ล. ขอรานให้ช่วยซื้อของอีกสักหน่อยหนึ่ง กรอบรูปเงินประดับศิลา
สีต่างๆ อย่างสกอตขนาดเล็กเป็นรูปหัวใจบ้าง กับมาบ้าง กว้างอยู่
ใน ๒ นิ้วครึ่ง ยาวราว ๓ นิ้ว ที่ซอมาแต่เอเดนเบอร์ก มีคนชอบ
กันมาก ขอให้ช่วยส่งไปซอมาให้อีก ตามแต่จะได้อะไรอย่างใด
ยิ่งเล็กยิ่งดี ใน ๒๔ แผ่นลงมา กับกรอบหนึ่งขนาดเล็กเช่นกัน
ถ้าจะได้ในเมืองแก้ว ให้ซอมาสัก ๒๔ กรอบ ถ้าไม่มีถึงเท่านั้น
ได้เท่าใดก็ตาม

(พระปรมาภิไธยย่อ) จปร.

ที่ ๓๗/๘/๕๘

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๑๐ มกราคม รัตนโกสินทร ศก ๑๑๖

ถึง พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์

ด้วยได้รับจดหมายลงวันที่ ๓ เดือนธันวาคม ๑๑๖ มาว่าด้วยจัด
ที่อยู่แลการเรียนภาษารัสเซียของลูกชายเล็กเป็นการสำเร็จ แลเรื่องจัด
นักเรียนให้ไปอยู่กับลูกนน ไต่ทราบแล้ว

การเลือกนักเรียนที่จะไปอยู่กับลูกชายเล็กนั้น เห็นว่านายเตียม
เป็นผู้ใดเรียนรู่มาก จนจะเข้าโรงเรียนคะเทศไต่แล้ว ถ้าจะย้ายไปให้เรียน
ภาษารัสเซีย ก็จะช่วยการเวลาที่ไต่ไต่ใช้การเร็ว นายฟุ่มถึงเป็นคนไม่มี
ตระกูล แต่เป็นคนฉลาดเฉลียวแหลมอยู่ ก็คงจะได้ราชการดีในภายหน้า
แลบางทีก็ไต่ตัดตัวลูกทำการร่วมหน้าทักกันไป ขอสำคัญนักแต่ให้

เป็นที่พึงพอใจกับลูกชายเล็กได้จริงๆ ทราบตามที่พระยาวิสุทธขอกมา
ว่าเป็นที่พอใจมากกว่าผู้อื่น จึงได้ตอบโทรเลขไปเป็นตกลงให้เอนายพุ่ม
เพื่อจะไม่ให้เสียเวลาของนายเตียมที่จะได้เข้าโรงเรียนที่แซนค์เฮิสต์

(พระปรมาภิไธย) จุฬาลงกรณ์ พร.

วันที่ ๑๔ มกราคม รัตนโกสินทร ศก ๑๑๖

ขอเดชะ ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้า ฯ

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาส กราบบังคม
ทูลพระกรุณาทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท

ด้วยข้าพระพุทธเจ้าได้รับพระราชทานพระราชโทรเลขโปรดเกล้าฯ
พระราชทานพระบรมราชานุญาตตกลงให้นายพุ่มนักเรียน ได้รับ
ราชการเป็นเพื่อนเรียนในทุลกระหม่อมเล็กนั้นแล้ว พระเดชพระคุณหา
ที่สุจริตได้ ข้าพระพุทธเจ้าได้ถวายพระราชโทรเลขทุลกระหม่อมเล็กทอด
พระเนตร และได้แจ้งความแก่เคอแนลชยุม ทุลกระหม่อมเล็กที่พระทัย
เป็นอันมาก เพราะทรงพระปรารภว่าร้องอยู่ กลัวจะเป็นผู้ที่ถูกทรงเลือก
คิดเสีย บัดนี้เป็นการเต็มพระทัยสมประสงค์และตั้งใจคนทั้งหลายเป็นอัน
ตกลงแล้ว ข้าพระพุทธเจ้าได้จัดเรียกตัวนายพุ่มออกจากโรงเรียน และ
จะส่งไปถวายทุลกระหม่อมเล็กในวันที่ ๑๗ เดือนนี้ มีสเตอร์อาคาเซฟ
ครุรัสเซียนรบที่ จะให้เวลาพิเศษสอนภาษารัสเซีย กวดให้คนที่เขาชน
เรียนอันเคยวณกับทุลกระหม่อมเล็กให้จงได้

อนึ่ง ในการที่สมเด็จพระบรมราชาโอรสจะเสด็จเข้าทรงเล่าเรียน
ในโรงเรียนทหารแซนด์เฮิสต์นั้น ในชั้นที่พูดขอต่อคอเวอนเมนต์ (Govern-
ment) อิงกฤษตามพินัน เป็นการตกลงเสร็จแล้ว คงที่จะได้ทราบ
ฝ่าละอองธุลีพระบาททางกรมท่า ซึ่งข้าพระพุทธเจ้าได้มีใบบอกกราบบังคม
ทูลเข้ามาตามซึ่งเกี่ยวกับกระทรวง ต่อไปนี้ยังแต่การที่จะจัดการกับโรง
เรียนให้สำเร็จต่อไป ซึ่งเคอแนลชยุมยังกำลังพูดจาอยู่ คงจะได้เสด็จเข้า
เล่าเรียนในวันที่ ๒๘ เดือนนี้ ตามเวลาเปิดโรงเรียนของโรงเรียนนั้น ไม่
เสียเวลาอันใด

อนึ่ง ในปัญหาในระหว่างมิสเตอร์เวอนิกกับข้าพระพุทธเจ้า อันได้มี
พระราชหัตถเลขาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราโชวาทตักเตือนมา
และอันข้าพระพุทธเจ้ายังมีความห่วงใยและพากเพียรที่จะลดล้างให้สิ้นพระ
ราชวิตกให้จงได้นั้น บัดนี้สามารถที่จะกราบบังคมทูลพระกรุณาเป็นครั้ง
ที่สุดได้ว่า ได้พยายามจนสำเร็จ ซึ่งความสามัคคีปรองดองเป็นอัน
เรียบร้อย ปราศจากเหตุอันใดซึ่งจะให้เป็นที่ขุ่นเคืองต่อฝ่าละอองธุลีพระ
บาทได้ในเรื่องนี้ต่อไป ส่วนในการหาคนที่จะสำหรับหนุนแทนมิสเตอร์
เวอนิก ก็มีสิ่งที่จะทำให้ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วย และได้จัดการมีใบบอก
ส่งขบประมาณมาตามกระทรวงแล้ว ฝ่ายการที่จะย้ายที่ตั้งสถานทูตนั้น
ข้าพระพุทธเจ้ากำลังคิดอ่านกันอยู่กับมิสเตอร์เวอนิกที่จะดำริการให้สำเร็จ
ต่อไปในเวลาอันสมควร

ควรมีควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ขอเดชะ
ข้าพระพุทธเจ้า

วิสุทธสุริยศักดิ์

ขอเดชะ ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้า ๆ

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาส กราบยังคม
ทูลพระกรุณาทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท

ด้วยหมื่นข้าพระพุทธเจ้าพอว่างราชการจร กำลังคิดอ่านทำแบบ
แผนและตั้งธรรมเนียมที่จะตรวจตราการทรงเล่าเรียนของสมเด็จพระบรม
โอรสและเจ้านายทุกพระองค์ และทั้งความสับสนและความจำเวิญแห่ง
พระอิริยาบถ คือความประพฤติพระองค์ เพื่อให้แลเห็นความจำเวิญ
ไปโดยช้าและเร็วอย่างไรทกระยะ คราวชอลิเคยหนึ่ง ๆ และจะได้ส่งเข้า
มาทูลเกล้า ๆ ถวายพร้อมกับความเห็นของข้าพระพุทธเจ้าและพระอภิบาล
ทั้งหลาย รายงานเหล่านี้จะได้ทูลเกล้า ๆ ถวายเข้ามาตามที่ได้ทำแล้วโดย
ลำดับ และเมื่อเสร็จสิ้นการตรวจตราชนต้นแล้ว รายงานเหล่านี้จะเป็น
ทางสำหรับที่จะพิจารณาหาทางที่จะถวายวิชาโดยเฉพาะพระองค์ต่อไปใน
ภายหน้าได้

บัดนี้ ข้าพระพุทธเจ้าได้ทูลเกล้า ๆ ถวายรายงานตรวจการทรงเล่า
เรียนของทุกกรมหม่อมเล็กแต่ในภาษารัสเซียอย่างเคียว มาพร้อมด้วย
จดหมายฉบับหนึ่ง เพิ่มเติมรายงานฉบับก่อนให้บริบูรณ์สำหรับชวชอลิเคย
คราวหนึ่ง ในรายงานฉบับหนึ่ง เห็นได้ว่าทุกกรมหม่อมเล็กได้ทรงเล่าเรียน
เต็มที่ ถึงแม้ว่าเป็นชนต้นก็มีโดยพร้อม แต่ก็นายกยงนั้นยากที่จะเอามา
เทียบเทียบแข่งขันกับทุกกรมหม่อมเล็ก เพราะเหตุว่าตนเป็นผู้ใหญ่ เกิน

เวลาว่างไว้ในทางเรียนเป็นธรรมดา ทั้งจะเปรียบความเฉียบแหลมผาดโผน
ก็ไม่ได้ มีแต่ความอดุศลสำหันธ์ และคงจะได้รบประโยชน์เต็มทีในหน้าที่ราช
การของตน ซึ่งจะไปสนองพระเดชพระคุณอยู่ในทุลกระหม่อมเล็กนั้น พอ
แก่พระราชประสงค์

อนึ่ง นายพุ่มนักเรียน ก็ได้ส่งไปถวายทุลกระหม่อมเล็กแล้วแต่
วันที่ ๑๘ พงศเพียงเวลานกว่าตงตงนี้ แต่ยังไม่ยวนเกินที่จะทูลเกล้าฯ
ถวายความเห็นอันใดได้

ควรมีควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ขอเดชะ

ข้าพระพุทธเจ้า

วิสุทธสุริยศักดิ์

พระที่นั่งบรมนาคมสรณีย์

วันที่ ๒๔ มกราคม ร.ศ. ๑๓๖

ถึง พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์

ด้วยไต่รับหนังสือลงวันที่ ๒๓ ธันวาคม ว่าด้วยเรื่องการค้าเรียน
ของชายบรรพตบรรณแล้ว

ความคิดที่จะจัดการค้าเรียนดังเช่นกล่าวมานั้น ฟอนบักเกได้นำ
ความมาบอกโดยละเอียด แลเราได้บอกเห็นชอบอนุญาตให้จัดตามทศคณ
ตั้งแต่เมื่อพยกนทเมืองบาเตนบาเตนนแล้ว เห็นว่าเป็นทางที่ถูกตอทุก
ประการ นี้แลการค้าเรียนในคอนติเนนต เจ้านายในบ้านเมืองนั้นเขา

เออเพื่อต่อเราผิดกนกกับเมืองแก้วฉนใด พระยาวิสุทธิได้เห็นแก่ตัวแล้ว
การเล่าเรียนทริศเซียคงจะไม่ผิดไปจากนี้ เว้นไว้แต่เสียเปรียบด้วยเรื่อง
ภาษา ไม่สู้เป็นประโยชน์ในเวลาอัน เล่นกันที่เห็นทางยาวว่าไปภายหน้า
ถารสเซียมีอำนาจแผ่มาข้างฝ่ายตะวันออก โดยทางข้างเหนือ จะเป็น
ประโยชน์ได้บ้าง มิเร็วก็ช้า คิดว่าไม่รู้เขาระแสไว้เลย

ที่ลงท้ายอนโมทนาในเรื่องมาลงกรุงเทพ นั้น ก็เป็นข้อควรยินดี
จริงอยู่ แต่เราช่างรู้สึกหนักของเสียจริงๆ การรับรองทั้งหลายเหมือน
อาหารที่มีไอชะอนแรง ถ้าขาดบริบูรณ์ก็จจะย่อยได้โดยสะดวก ถ้าขาด
หย่อนก็จะกลายเป็นอินไตเย็ก เราได้กลั่นกินอาหารที่เขาเลี้ยงโดยความ
กำหนดในใจดังนี้ แต่มาสังเกตดูธาตุของเมืองเราอยู่ข้างจะยังหย่อนอยู่มาก
จะระวังแต่เพียงไม่ให้ถึงลงท้อง แต่ขอที่จะห้ามแน่นเพื่อนั้น เห็นจะไม่ใคร่
ฟัง ถึงว่าเมืองเราเป็นเมืองร้อนก็จริง แต่สมุหฐานของโรคที่เกิดๆขึ้น
ด้วยความเป็น ยังหาทำทางที่จะแก้ อยู่เสมอเป็นนิตย์ ออกเห็นอภัยแล้ง
งาน แต่ไม่ได้เจ็บไข้อินไต ยังคงสยหายดีกว่าเมื่อยังไม่ได้ไปยุโรป

(พระปรมาภิไธย) จุฬาลงกรณ์ พร.

วันที่ ๑๑ กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทร ศก ๓๑๖

ขอเดชะ ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าฯ

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานทูลเกล้าฯ ถวายรายงานการทรง
ศึกษาของสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร^(๑) และพระเจ้า

(๑) สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร กรมหลวงลพบุรีราเมศวร์

ลูกยาเธอ พระองค์เจ้าวุฒิไชยเฉลิมลาภ^(๑) พระองค์เจ้าทิดกนพรัฐ^(๒) ตาม
ที่ไท่หมิสเตอร์พีปส์ พระอภิบาล และมีสเตอร์เครก ผู้ถวายพระอักษร ทำ
ส่งมาในคราวสิ้นเดือนธันวาคมปีใหม่ฝรั่งนี้ ส่วนความเห็นของข้าพระพุทธ
เจ้าจะต้องขอพระราชทานโทษยกไว้กราบบังคมทูลในสมัยอันสมควร เพราะ
กำลังรบที่จะเร่งทำความเห็นในการเล่าเรียนของนักเรียนสามัญ ตาม
กระแสพระบรมราชโองการนั้นให้แล้วก่อน และจะได้อาศัยทางของการนั้น
มาเป็นพื้นของการที่จะทำไว้ในเรื่องการทรงเล่าเรียนของสมเด็จพระเจ้าลูก
ยาเธอและพระเจ้าลูกยาเธอทั้งหลายด้วย

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ขอเดชะ

ข้าพระพุทธเจ้า

วิสุทธิสารภีศักดิ์

วันที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทร ศก ๑๑๖

ขอเดชะ ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าฯ

ข้าพระพุทธเจ้า ขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาส ทูลเกล้าฯ
ถวายรายงานตรวจการทรงเล่าเรียน ของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช
สมเด็จเจ้าลูกยาเธอ และพระเจ้าลูกยาเธอ ซึ่งเสด็จประทับข้าง
แกลมเขอลี ทรงรายงานความพระสำราญของสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอและ
พระเจ้าลูกยาเธอทุกพระองค์ ในที่สุดแห่งเวลาสิ้นปีฝรั่งเดือนธันวาคม
ที่ล่วงมาน เรียบเรียงโดยพระอภิบาล พระอาจารย์ทั้งหลายและนายแพทย์

(๑) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสิงหวิกรมเกรียงไกร

(๒) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นสรรควิสังขรบดี

รวบรวมทุกเกล้าๆ ถวายมาในซองนี้ ส่วนความเห็นของข้าพระพุทธเจ้า
จะยังไม่ยื่นใตในทันที นอกจากที่จะกราบบังคมทูลสรรเสริญผู้เรียบเรียง
รายงานข้างเกมเบอลันทงสองวัง ว่าทำโดยละเอียดและถูกต้องเอาใจใส่
พิจารณาโดยถ่องแท้ เป็นที่พอใจของข้าพระพุทธเจ้ามากกว่าทาง
เวสต์เบอร์

ในท้ายจดหมายฉบับนี้ พระราชอาชญาไม่พ้นเกล้าๆ ข้าพระ
พุทธเจ้าขอพระราชทานล่องเกินกราบบังคมทูลถามสักข้อหนึ่ง คือในเวลา
เมื่อเสด็จพระราชดำเนินมาประพาส ณ ประเทศยุโรปนี้ ข้าพระพุทธเจ้า
ได้ตั้งใจอยู่ว่า เมื่อใดทอดพระเนตรเห็นพระเกียรติยศและกิจการงาน
ต่างๆ ของสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ และพระเจ้าลูกยาเธอ ทกพระองค์
อันจากใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทเสด็จมาทรงเล่าเรียนอยู่ในที่นาน จะได้
รับพระราชทานฟังพระราชกระแส ว่าได้ทรงทอดพระเนตรสังเกตเห็น
ว่าอย่างไรบ้าง และทางข้างหน้าจะวางรูปก่อร่างต่อไปประการใด แต่นั้นมา
จนเสด็จพระราชดำเนินกลับก็หาได้มีโอกาสที่จะได้สดับพระราชกระแสไม่
นอกจากเล็กน้อย น้อยๆ เช่นพระบรมราโชวาทที่พระราชทานในการที่ ให้ทรง
ใช้พระวินิจฉัยด้วยพระองค์เอง อันนับว่าเป็นข้อที่ได้ทรงทอดพระเนตรเห็น
สำคัญอันหนึ่งที่ปรากฏ เพราะฉะนั้น ข้าพระพุทธเจ้าจะใคร่ได้รับพระราช
ทานพระราชกระแสสักคราวหนึ่ง มีในส่วนสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช
เป็นของตน

ควรมีควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าๆ ขอเดชะ

ข้าพระพุทธเจ้า

วิสุทธิสุริยศักดิ์

ขอเดชะ ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าฯ

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาส กราบบังคม
ทูลสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ทรงทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท
ตั้งแต่ข้าพระพุทธเจ้ารับพระราชทานเสาวนีย์โปรดเกล้าฯ ให้ข้า
พระพุทธเจ้าได้มีโอกาสที่จะกราบบังคมทูลพระกรุณาข่าวคราวในสมเด็จพระ
พระบรมโอรสาธิราช และสมเด็จพระอนุชา มาแต่ใต้ฝ่าละอองธุลี
พระบาทไฉน ข้าพระพุทธเจ้าให้รู้สึกผิด ๆ ชด ๆ ยังไม่ตั้งต้นได้เลย ข้อ
สำคัญนั้นคือหาเรื่องอันใดที่จะให้แปลกจากที่กราบบังคมทูลพระกรุณา
มาในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระองค์นั้นแล้วมิได้ นั้นเป็นข้อใหญ่ ถ้าจะ
กราบบังคมทูลเข้ามาเหมือน ๆ กัน แต่เขียน ๒ ฉบับเท่านั้น ก็ห้าม
ประโยชน์อันใดไม่ แต่ขออันนอกจากนั้นก็ไม่มีเหตุคิดขคิดอันใด

บัดนี้ มีสิ่งที่จะจับใจอย่างหนึ่ง ซึ่งยังมีใ้กราบบังคมทูลในพระบาท
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงเป็นสิ่งพอที่จะกราบบังคมทูลแต่ใต้ฝ่าละอองธุลี
พระบาทได้ คือเมื่อเร็ว ๆ นี้ เคอเนล ฮยุม ได้แนะนำธรรมเนียมมาตั้ง
ขึ้นอย่างหนึ่งทวงเกรตน์ คือ หัดสปีช (speech) กันในเวลาค่ำวันเสาร์
สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ทูลกระหม่อมเล็กและคนอื่น ๆ ต้องผลัดกัน
สปีชทุกคน เดียงกันในเรื่องคุณและโทษของการงานต่าง ๆ ทหารดีหรือ
พลเรือนดีเป็นต้น แบ่งเป็น ๒ พวก เดียงกันทีละข้างตามความเห็นของใคร
ที่จะเห็นแก่ข้างโน้นอย่างไร ข้าพระพุทธเจ้าได้ไปฟังวันเสาร์หนึ่ง เห็น
ทูลกระหม่อมเล็กเก่งเต็มที่ ในการสปีชร้องไห้เฉิบแหลม เกินคาดหมาย

13/12/2565

ที่ว่าทรงสืบชื่อนี้ในภาษาอังกฤษคตินั้น ทำให้ข้าพระพุทธเจ้ามีความขย
ยหนักหนา ไม่ต้องสงสัยว่าข้างหน้าต่อไปสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์
นี้จะไม่เป็รื่องปราศัญเฉียบแหลมในราชการบ้านเมือง เว้นแต่ข้าพระ
พุทธเจ้าไม่อยากจะยกยอต่อพระองค์ท่านในขณะนี้ ยังมีความปรารถนาค
อีกอย่างหนึ่งว่า ทำอย่างไรจะให้สมเด็จพระบรมโอรสทรงประเปรี้ยวทางน
ได้เช่นนั้น

ส่วนความพระสำราญและการทรงเล่าเรียนนั้นก็ขึ้นไปโดยปรกติ
ในเรื่องภาษารัสเซียนี้ ทูลกระหม่อมเล็กอยู่ข้างเอาพระทัยใส่มาก อยู่ข้าง
จะละเลยภาษาอังกฤษเสียสักหน่อย แต่หมุ่มัน ๆ นี้ต้องปล่อยให้ทรงจับ
รัสเซียนอยู่เสียก่อน แล้วภายหลังจึงคิดอ่านทูลตกเตือนให้ยกภาษา
อังกฤษไว้ต่อไป ถ้ากวตทั้ง ๒ ทาง เมื่อรัสเซียนทางใหม่ยังไม่มั่นเช่นนั้น
จะทำให้โลเลไปได้ เมื่อถึงเวลาเสด็จรัสเซีย คงจะรับสั่งภาษารัสเซียน
กับเขาได้ในวันแรกนั้นเป็นแน่

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ขอเดชะ
ข้าพระพุทธเจ้า
วิสุทธิตรีภักดี

วันที่ ๒๐ กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทร ศก ๑๑๖

ขอเดชะ ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าฯ

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาส กราบบังคม
ทูลพระกรุณาถวายใตฝ่าละอองธุลีพระบาท

เรื่องความที่ข้าพระพุทธเจ้าจะได้ขอพระราชทานกราบบังคมทูลใน
จดหมายฉบับนี้ เป็นเรื่องความเห็นที่จะวางรูปจัดการทรงศึกษาพระวิทยา
ของสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอและพระเจ้าลูกยาเธอ ทุกพระองค์ ซึ่งจะ
พระคุณสมกับก่อนสมควรแก่ขัตติยราชกุมาร สำหรับประจำพระองค์ให้เข้า
ทางราชการบ้านเมืองในปัจจุบัน ประกอบกับความผันแปรที่แลเห็นว่า หาก
จะเป็นไปได้ในภายหน้านั้น อันข้าพระพุทธเจ้าได้ดำริไว้ว่าจะได้เรียบเรียง
กราบบังคมทูลมาภายหลัง เมื่อได้เรียบเรียงทางจัดการเล่าเรียนของ
นักเรียนสามชั้นแล้ว แต่การนั้นทำไม่ได้เร็วทันใจ เพราะติดการต้อง
สืบสวนตรวจตราแบบแผนของโรงเรียน และทางเล่าเรียนวิชาการทุกแห่ง
ทุกทางและทุกวิธี บัดนี้มีความจำเป็นซึ่งเห็นว่าทางการศึกษาพระวิทยา
ของสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอและพระเจ้าลูกยาเธอ จะต้องรีบตั้งต้นหากทำ
หาทางเตรียมโดยเร็ว รือไม่ได้ จึงรีบทำความเห็นถวายบังคมทูล
พระกรุณามาก่อน แต่ชั่วว่างโครงสำหรับที่จะได้ทรงพระราชวินิจฉัยให้
ตกลงลงไปเป็นรูปเป็นเค้าที่จะให้สำเร็จเป็นดอกผลต่อไปในระยะเวลาข้าง
หน้านั้นได้ โดยง่าย

แต่ก่อนมา ครองพระเจ้าลูกยาเธอชั้นใหญ่ ๔ พระองค์ออกมาทรง
ศึกษาในประเทศยุโรปนี้แต่สิบกว่ามาแล้ว ในสมัยนั้นสยามประเทศเป็น
เวลามีสุขปราศจากชุกเฉวย การเล่าเรียนของพระเจ้าลูกยาเธอชั้นนี้ไม่สู้
จะเป็นการกวัดขันจำเพาะเจาะจงในทางใด วิธีใด มาตั้งแต่รัตนโกสินทร
ศก ๑๑๒ ล่วงมาแล้ว ประเทศสยามได้รับความเบียดเบียนจากราชศัตรู
ภายนอกล่วงล้ำเข้ามาชุกเฉวยด้วยอำนาจศาสตร์อาวุธ ใจของชาวสยามจึง

บังเกิดความรู้สึกชอกช้ำ และสะดึงสะตุดถึงความทะเลยมมาแล้ว เป็น
เหตุให้ทราวมกำลังของบ้านเมืองที่จะต่อต้านความย่ำแย่ มาในระหว่าง
เมื่อสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร และสมเด็จพระเจ้า
ลูกยาเธอ พระเจ้าลูกยาเธอ หลายพระองค์ได้เสด็จออกมาทรงเล้าเวียง ณ
ประเทศนั้นต่อมาโดยลำดับ สมัยนี้ ความเห็นที่จะจัดการทรงศึกษาจึงรือ
ชนเป็นการทหารเกือบจะหมด โดยมูลเหตุที่ได้รับความสะดวกมาสด ๆ
ประกอบกับทางประพฤติกของฝรั่งซึ่งหยิบเอามาใช้เป็นถ้อยคำว่า “ชาติเดียว
ต้องเป็นทหารหมด” จนจะทำให้พระอารมณ์และความนิยมเลื่อมใสของ
พระราชกุมารทั้งหลาย ซึ่งยังทรงพระเยาว์อยู่ในเวลาเล้าเวียงและกำลัง
อ่อนโอนไปย้ายนั้น พันเพื่อนชู้เข้าไปแต่ทางทหารฝ่ายเดียว ความเห็นซึ่ง
เห็นเช่นนั้นเป็นความเห็นอันไม่รอบคอบ และไม่ใช่ว่าเป็นความเห็นของพ่อบ้าน
หรือเป็นความเห็นของผู้ที่จะเป็นพ่อบ้านไม่ได้ จึงมุ่งมองไปแต่ทางเดียว
ไม่ทั่วถึง และยังจะเอามาใช้เป็นวิธทางแนะนำพระราชกุมาร ผู้ซึ่งจะทรง
เรียนวิชาการดำรงพระองค์อยู่ในที่ที่เป็นพ่อบ้านจัดการทะนุบำรุงบ้านเมือง
นั้นก็หาสมควรไม่ การปกครองประเทศของบรมกษัตริย์ก็ไม่ผิดกันอันใดกับ
การปกครองสถานบ้านเมืองของคฤหบดีคนหนึ่ง ต่างแต่เขตบ้านเป็นเขตเมือง
เล็กกว่าใหญ่เท่านั้น คฤหบดีย่อมมีทางผลประโยชน์ได้เสียมาเลียงคู่คุณ
อันเป็นบริวารของตนฉันใด ราชาธิปไตยก็ย่อมต้องจัดทะนุบำรุงการค่าชาย
และสรรพวิชาที่จะหาประโยชน์และทรัพย์สินเงินทองเข้าบ้านเมือง ฉะนั้น
พ่อบ้านดี ก็ย่อมจัดให้มีความสั่งสอนให้บุตรหลานและบริวารผู้คนในบ้าน
ของตนรู้วิชาและความประพฤติดี ใครเกะกะประพฤติกเป็นพาลกตสันดาน
ปรายปรามให้เลื่อมร้ายด้วยอาชญา ใครวิวาทบาดหมางกันก็พิจารณาว่า

กล่าวตัดสินโดยธรรม เพื่อจะตัดความข่มเหงคะเนงร้ายชกนและกน
ราชการของพระมหากษัตริย์กนนั้น คือต้องให้ความรู้และความประพฤติ
ดีแก่ประชาราษฎร์ในราชอาณาจักร และต้องจัดการปราบปรามโจรผู้ร้าย
วางบทกฎหมายบังคับบัญชาด้วยราชอาณาจักรและราชบ้านเห็นจอนุติธรรม
การทหารเป็นแต่การกึ่งเคียวของพ่อบ้าน (ว่าโดยผู้ที่อยู่บ้านป่าเมืองคอน)
ได้แก่การที่ต้องมีคนหนุ่มชายกำลังและอาวุธไว้ต่อสู้ผู้ร้ายปล้นหรือเพื่อน
บ้านข่มเหง เพราะฉะนั้น จึงเห็นได้โดยง่าย ว่าการพลเรือนย่อมเป็น
การใหญ่และสำคัญมากมายหลายประการ ทหารต้องมีเครื่องนุ่งห่มเสื่อผ้า
และศาสตราวุธและเสบียงทั้งเบียดหุดเงินเดือน ได้มาจากไหน ทหารของ
ประเทศทุกวันนี้ ไซ้จะเอากำลังและฝีมือไปตั้งเขามาได้ตามบ้านเล็กเมือง
น้อยเช่นทหารแต่ก่อน ซึ่งเรียกว่าทัพโจรหรือศึกเขมร ก็เห็นได้ว่าการ
พลเรือนเป็นกำลังของทหาร เมื่อจะพิจารณาอีกทางหนึ่ง การพลเรือน
ย่อมเรียกว่าเป็นหน้าที่สำหรับทะนุบำรุงบ้านเมือง การทหารเป็นการฝ่าย
ที่จะป้องกันความย่ำของราชศัตรูภายนอก การพลเรือนเป็นทางราชการ
อันพึงกระทำอยู่เสมอ ไม่มีเวลาสิ้นสุดหยุดเว้น การทหารถ้าไม่มีทัพศึก
ศัตรูอันใดแล้ว ทหารก็ไม่ต้องการ การทหาร เพราะเหตุไรที่ต้องมีการ
ไว้สำหรับบ้านเมืองเสมอ ก็เพราะเผื่อการศึกสงครามที่อาจมีมาในวันหนึ่ง
วันใดก็ได้ ทหารที่ต้องการอยู่เสมอก็เพราะเหตุเท่านั้น แต่ไซ้ว่าทหาร
จะมีได้ บริบูรณ์ได้ ปราศจากความบริบูรณ์ของการพลเรือนมาเป็นกำลัง
ก็หาไม่ พระราชกุมารพระองค์ใดที่จะใคร่บรัชทายาทหรือเป็นผู้ช่วยรักษา
พระราชอาณาจักร ควรที่จะได้รบความแนะนำบำรุงพระปรีชาให้ทรงรอบรู้
ทั้งฝ่ายพลเรือนซึ่งเป็นการทะนุบำรุง และทหารซึ่งเป็นการป้องกันรักษา

ให้ยิ่งหย่อนหรือลุ่มหลงลำเอียงไปในทางใดแต่ทางเดียว จึงจะเป็นที่เห็นได้
ว่าในรัชกาลของพระราชกุมารพระองค์นั้น คงจะมีทั้งความบรมสุขและ
ศักดานุภาพในพระราชอาณาเขตของพระองค์ พระราชกุมารซึ่งเป็นพระ
อนุชาน้อยใหญ่ ควรจะได้รับความแนะนำบำรุงพระปรีชาแยกย้ายกันไป
ทุกหน้าที่ของราชการบ้านเมืองไม่ให้ขาดหล่น เพื่อจะได้แทรกแซงหนุน
ช่วยกัน เหมือนเป็นราชอวยวะของพระเชษฐาธิราช ช่วยทะนุบำรุงและ
รักษาพระนครทุกหน้าที่ ฝ่ายการบ้านเมืองข้างฝรั่ง การพลเรือนเขาได้
ตั้งรากเง่าเค้ามูลแน่นหนามานานมาจนจำเริญแล้ว และการนันทกิจยศ
คนวางลงในหน้าที่ทำงานได้ ฝ่ายการทหารก็บริบูรณ์เช่นเดียวกัน มีแต่
การจักแก้ไขทะนุบำรุงเพิ่มเติมเล็กน้อย การพลเรือนเป็นรากเง่าลำต้นและ
กิ่งก้าน การทหารเป็นดอกใบซึ่งจะให้เห็นความมั่งคั่งและสง่า เจ้านาย
ในเมืองเขามันน้อย จึงมีช่องและบงครวญที่จะเลือกเอาการทหารเป็นวิชา
สำหรับมือ แต่ที่จริงบรรดาวิชาศกศาสตร์ทุกวงนั้นที่มุ่งหมายกระทำย้าย
ซึ่งกันและกัน ก็ไม่จริงคุณและครามเกรงที่ตัวทหารเหมือนการทัพศึก ซึ่ง
ต่อสู้ด้วยฝีมือกันอย่างแต่ก่อน การทวงนยอมครามเกรงกันด้วยกำลัง
พลทหารที่มาก และกำลังเครื่องศาสตราวุธและเครื่องรบทั้งปวง ก็กำลัง
พลทหารและเครื่องรบทั้งสองอย่างนั้นจะมีมาได้โดยประการใด ย่อมมีมาได้
ด้วยความสุขของไพร่บ้านพลเมือง ความบริบูรณ์ของวิชาและการทำมา
ค้าขาย การที่เห็นที่มุ่งมองในฝ่ายทหารแต่ทุกวงนั้น ก็เป็นการเกี่ยวด้วยวิชา
ใช้เครื่องศาสตราวุธและวิธีการกลศึกทั้งการปกครองพลทหาร เป็นการ
เกี่ยวด้วยความรู้และความคิดและความกล้าหาญในสันดาน เว้นแต่ทหาร
ผู้น้อยซึ่งจะต้องการกำลังกายเป็นใหญ่ ก็ผูกจะเป็นนายทหารก็จะเป็นได้

ด้วยเหตุใด ผู้หนึ่งจะต้องมีนิสัยพลเรือนดีอยู่ด้วย คือต้องเป็นผู้มีสติ
ปัญญาสามารถรู้กำลังตนและกำลังเขา รู้การปกครองเอาใจไพร่พลให้รัก
เคารพประมาณการเสียการได้ รอยคอยทางการกะเสียบียงอาหาร และเครื่อง
ศาสตราวุธเหล่านี้เป็นต้น เจ้าฝรั่งจึงเป็นทหารได้โดยง่าย เพราะส่วนตน
และกำลังย่อมบริบูรณ์ หรือมีผู้เป็นเจ้าของงานจัดการอยู่อย่างหนึ่งแล้ว
ฝ่ายประเทศเราเพียงกำลังจะก่อร่างสร้างตัว ตั้งเค้ามูล เหมือนดังเป็นผู้
หง่าว ต้องกระทำด้วยตนเองทั้งหมด ถ้าจะดูแต่ชาวให้สุขอย่างเดียว
ไม่ใส่ไฟ ไฟก็จะดับ น้ำก็ไม่เคือด ชาวก็คืบ เหตุเช่นนั้น ในประเทศของเรา
จึงจำเป็นที่จะต้องกะคนสำคัญให้เขาแทรกแซงไปทุกหนทุกที่ ก็ทุกงาน
การในเมืองไทย ผู้ที่จะเป็นคนสำคัญในราชการในภายหน้า ก็ย่อมต้อง
อาศัยเป็นผู้ใดมีบุญทรพิตจะเป็นทุนเล่าเรียนวิชา ปลูกสติปัญญาความรู้
ท่านเหล่านั้นจะใดแก่ผู้ใด ก็ย่อมใดแก่พระราชกุมาร ซึ่งจะได้รับวิชาการ
และความดีมาประกอบราชกิจในประเทศของพระองค์เป็นเบื้องต้นแห่ง
ผู้อื่น ถ้าพระราชกุมารทั้งหลายจะลุ่มหลงทรงเล่าเรียนแต่การทหารเสีย
ทั้งหมดตามความเห็นและความนิยม เช่นใดกราบขังคมทูลมาในเบื้องต้น
จดหมายฉบับนี้แล้ว แแรงของความคิดและวิชาที่จะจัดการบ้านเมืองก็จะ
ไปมีกำลังยังยงยวดยอยู่ในหม้อที่ตังใจจะให้ชาวสุขอย่างเดียว อีกสักประเดี๋ยว
จะแลเห็นว่าน้ำในหม้อไม่เคือด และไฟก็ดับ

ความเห็นในจดหมายฉบับนี้ กราบขังคมทูลพระกรุณา
เพื่อเป็นทางพระราชวินิจฉัยแห่งต้นทางที่จะวางลงเป็นรูป ส่วนพระองค์ใด
จะทรงเล่าเรียนพระวิทยาสำหรับราชการทางใดแผนกใด ข้าพระพุทธเจ้า

จะได้รับพระราชทานกราบบังคมทูลหาหรือพระองค์แห่งพระราชกุมารนั้น ๆ
ประกอบทั้งพระหฤทัยรักและความถนอมของพระองค์ที่ยังไม่ได้ตกลงใน
การทรงศึกษาที่จะเป็นไปภายหน้า

สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร^(๑) พระเจ้าลูกยาเธอ
พระองค์เจ้าบุรฉัตรไชยากร และพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าเพ็ญ
พัฒนพงศ์ สามพระองค์นี้ ข้าพระพุทธเจ้ามุ่งหมายไว้ว่า คงจะเหมาะแก่
ราชการกรมท่า โยธาธิการ และพระคลัง ฝ่ายพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์
เจ้าวุฒิไชยเฉลิมลาภ^(๒) นั้นได้กะไว้แต่ก่อนว่าจะให้ทรงเรียนการทหารเรือ
เห็นควยเกล้า ๆ ว่าเหมาะอยู่แล้ว เพราะหน้าที่นั้นยังน้อยนัก ถ้าไม่มีพระราช
ดำรัสแก้ไข ข้าพระพุทธเจ้าจะได้รับพระราชทานจัดการให้ดำเนินไปที่เดียว

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ขอเดชะ

ข้าพระพุทธเจ้า

วิสุทธสุริยศักดิ์

วันที่ ๑๐ มีนาคม รัตนโกสินทร ศก ๓๐ ๑๑๖

ขอเดชะ ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าฯ

ข้าพระพุทธเจ้าได้รับพระราชทานพระราชหัตถเลขา ๔ ฉบับ คือ
ลงวันที่ ๒๕ ธันวาคม ฉบับ ๑ ลงวันที่ ๔ ที่ ๑๐ และที่ ๒๔ มกราคม

(๑) สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงลพบุรีราเมศวร์

(๒) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสิงหวิกรมเกรียงไกร

๓ ฉะนั้น ได้ทราบเกล้า ๆ ทุกประการแล้ว ในข้อที่ โปรดเกล้า ๆ พระ
ราชทานพระบรมราโชวาทในทางปฏิบัติราชการต่าง ๆ นั้น เป็นพระเดช
พระคุณยิ่งล้นพ้นเกล้า ๆ หาที่สุดมิได้ การเหล่านี้จะได้คิดและได้กระทำ
สนองพระเดชพระคุณไป โดยลำดับ ส่วนข้อราชการต่าง ๆ ซึ่งมีข้อความ
ในพระราชหัตถเลขา นั้น ๆ ก็เป็นสิ่งที่แล้ว ๆ ไปโดยมาก มีเรื่องเล็กน้อย
พุ่มเป็นต้น ก็ได้จัดทำสำเร็จและได้กราบบังคมทูลพระกรุณาส่วนทางกันมา
แล้ว ยังมีขอยังจะต้องกระทำก็จะได้พิจารณาสนองพระเดชพระคุณและ
กราบบังคมทูลพระกรุณาไปโดยลำดับในเวลาอันสมควร ในบัดนี้ การใหม่
ที่จะคิดจะทำให้เป็นไปในภายหน้ายังไม่สะดวกได้ เพราะยังทำไม่ได้มีมือ
ช่วยน้อยตัวคนช่วยกัน เห็นได้ว่าแต่ก่อนมีเสด็จพระองค์สวัสดิ์เป็นหัวหน้า
อยู่ทั้งการอยู่และการทรงศึกษาของพระราชกุมาร มีพระยามหาโยธาเป็น
ราชทูตอยู่ ยังลุ่มมือจากพระยามหาโยธาก็มีหลวงนิพิตร หลวงยศโยธี^(๑)
นายฉิม^(๒) เป็นเสมียน ในเวลานั้นการทูตก็ยังไม่พอใช้ มาบัดนี้
ท่านเหล่านั้นก็กลบหมด คนไทยก็เหลืออยู่แต่ข้าพระพุทธเจ้าคนเดียว แต่
ขอเรื่องคนไทยนชาพระพุทธเจ้ามีโดยนรืองอนใด เพราะปล่อยท่านที่ทำอะไร
ไม่ได้เสีย ก็หมายที่จะขอแต่คนที่ทำงานได้เป็นกำลังจริง ๆ สักคนเดียว บัดนี้
ก็ได้ขอมายังกรมท่าแล้ว เป็นแต่กราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทราบใต้ฝ่า
ละอองธุลีพระบาท เพื่อเป็นประกันที่เมื่อจะทรงเห็นว่า “ขาด” เมื่อไรท่าน
ใช้แต่ท่านนั้น เช่นการไปมาถวายพระราชสาส์นและเยี่ยมเยียนต่าง ๆ ใน

(๑) หลวงยศโยธี (เทิน หรือ โชติ กชเสนี)

(๒) ภายหลังเป็น หลวงปฏิพนธ์พิจารณ์ (ฉิม กชเสนี)

การรับตำแหน่ง ก็ต้องแบ่งทำไปเสมออย่างไม่หมดลงได้ ทั้งได้ตั้งตนคยค่า
ทุกขรเข้าข้าง ก็แลเห็นประโยชน์ต่างๆ ที่พอที่จะปรากฏได้ในข้างหน้า
ต่อไป แม้ว่าไม่เป็นคนอาภัพเสียทีเดียว ส่วนการในบ้าน ใช้แต่ว่าต้องทำ
งานด้วยมือมากกว่าด้วยความคิดและจิตใจในการหาผู้คน ยังมีการใหญ่ที่
ต้องกระทำสองเท่า คือหนังสือราชการต่างๆ เก่าแก่ที่เก็บไว้ไม่เป็นทาง
แบบแผนก็ตองรอมมาเข้าเรื่อง ทำให้เป็นแบบเพื่อจะได้อศึกษาคู และเมื่อการ
เรื่องใดจะผดขุ่นใหม่ การนตองตั้งเจ้าพนักงานนั่งทำไปคนหนึ่งแต่อย่าง
เดียวกนบย จึงบังเกิดขาดคนออฟฟิศ (พนักงานฝ่ายอังกฤษ) ขึ้นคนหนึ่ง
พอเหมาะกับความเห็นมีสเตอร์เวอน์ ซึ่งแนะนำจะให้หากคนดี ๆ เข้าแซง
เข้าพระพุทธเจ้าจึงได้มีใบบอกเข้ามาขงกรมท่า ขอมิสเตอร์สไมธเข้ารับ
ราชการและจะถอนเอามิสเตอร์ลอฟตส์ไปทำการเข้าเรื่องหนังสือ ๒
หรือ ๓ ปี ก็พอจะสำเร็จให้ส่งตัวเข้ามารับราชการในกรุงเทพฯ ได้ เรื่องนี้
กลัวกรมท่าและราชาธิปไตยจะไม่เห็นอก ไม่ระลึกลงการและคนที่ถอนออก
เพราะฉะฉน จึงได้กราบบงคมทูลมา เพื่อความซัดของถึงพระเนตรพระ
กรรณ เมื่อใดจะได้ขอพระราชทานพระบารมีปกเกล้า ๆ เป็นที่พึ่งขงด้วย

ในฝ่ายพระราชหัตถเลขาฉบับลงวันที่ ๒๔ มกราคมนั้น โปรด
เกล้า ๆ ให้ข้าพระพุทธเจ้าจัดหากอบรูปเงินประดับศิลาลายต่าง ๆ และหนังสือ
เช่นที่ทำในเมืองสกอตแลนด์นั้น ข้าพระพุทธเจ้าได้เที่ยวหาในลอนดอน
ได้กรอบประดับศิลาแต่ ๗ กรอบเท่านั้น ได้ส่งเข้ามาทูลเกล้า ๆ ถวายทาง
ในกรมสมมติก่อน แต่คงจะไม่ถึงเร็วเท่าจดหมายนั้น บคนข้าพระพุทธเจ้า
ได้ส่งไปที่เอดินเบอเรือ คงจะได้เพิ่มเติมจำนวนที่ตองพระราชประสงค์นั้น
ในไม่นานนัก

13/12/2565

เรื่องกระฎุมภ์การศึกษาของพระราชกุมาร ๓ พระองค์ ที่ยังไม่ตกลงกับ
พระองค์วิชัย ซึ่งจะทรงเรียนการทหารเรือตามจุดหมายที่ข้าพระพุทธ
เจ้าลงวันที่ ๒๐ กุมภาพันธ์ ทูลเกล้าถวายความเห็นมานั้น ส่วน๓พระองค์
คือสมเด็จพระชายยศ ทรงเรียนการตีโปลงมาติก พระองค์บูรฉัตรทรงเรียน
การโยธาธิการ พระองค์เพ็ญทรงเรียนการคลังนั้น ข้าพระพุทธเจ้าได้นำ
ความเห็นตามที่กราบบังคมทูลหารือทูลพระองค์ ก็ทรงเห็นชอบด้วย และ
ตกลงสมัครจะทรงเรียนตามวิชาอื่น ๆ ด้วยพระทัยรักและยินดี แต่ความรัก
นั้นฟังเสียงดูไม่แน่นอนหนาลกซึ่งเหมือนการทหาร ที่เคยทรงถูกชักชวน
เกลี้ยกล่อมมามากแต่ก่อน และมีเวลาที่ขบข่วนคลอนแคลน ไปด้วยถูก
ขนาบถากถางจากพระองค์ที่ตกลงทรงเรียนฝ่ายทหารอยู่แล้ว เรื่องนี้ข้า
พระพุทธเจ้ายังไม่ถึงจะร้องทุกข์ขอพระราชทานความช่วยเหลือ เห็นว่าพอ
จะพากเพียรเกลี้ยกล่อมต่อไปให้ตกลงได้ ด้วยอาศัยความแนะนำอธิบาย
คุณโทษประโยชน์ผลของบ้านเมืองและของพระองค์เนื่อง ๆ ไป ส่วนสมเด็จพระ
พระบรมโอรสนั้นก็มีส่วนมากในการที่ทรงยินดีนิยมรักการที่ทรงเล่าเรียน
ทางทหาร แต่ควรจะเสียใจและน่ำรำคาญ ถ้าทรงลำเอียงไปเสียทีเดียว
ถึงกระจะไม่เข้าพระทัยเอาเสียเลยว่าการอันสำคัญกว่า ใช้แต่การทหาร
หรือจะถือว่าใครไม่เรียนทหารไม่ใช่พวกเราดังนี้ หากสมควรไม่ เพราะ
สมเด็จพระบรมโอรสและทูลกระหม่อมเล็กนมหน้าทอนควรจะเป็นกลาง
ต้องมีความรู้และความเห็นไว้ทะนุบำรุงทั้งฝ่ายทหารและพลเรือน แต่
เหมือนพระองค์อากาศที่หลงทหารเรือ ใครว่ากล้าสัไม่คิดไม่ไค้หนักพอ
ทำเนา เพราะหน้าที่ของท่านไม่ใช่หน้าที่ที่จะเป็นกลางของสามัญชนทั่วไป
แต่สมเด็จพระบรมโอรสนี้ปล่อยไม่ได้ ข้าพระพุทธเจ้ายังคิดสรรตะอยู่ว่าจะ

แก้ไขอย่างไรก็ดี คิดไปอีกที ถ้าแก้ไขเข้ยว่น จะทำให้แกว่ง จะชักก้อ
ความโลเลขึ้นใหม่ บางทีจะคข้างแกเมือตอนท้าย เมือสิ้นการทรงเรียน
ทหารแล้ว กวดการพลเรือนเข้าใหม่มีการปกครองบ้านเมืองเป็นต้น
เมื่อพระทัยอยู่มั่นเป็นผู้ใหญ่

ส่วนพระองค์วุฒิไชยนั้น ถ้าโปรดเกล้าฯ ตกกลงให้ทรงเรียนการ
ทหารเรือแน่แล้ว จะต้องรีบส่งเข้าโรงเรียนที่กรีนฮิลในปลายเดือนเมษายน
เพราะครึ่งพระองค์อากาศทรงเรียนไม่โตคเต็มที ด้วยเวลาอันสั้น การ
จะต้องจัดล่วงหน้าก่อน ข้าพระพุทธเจ้าจะได้มีโทรเลขเข้ามากราบบังคม
ทูลขอพระราชกระแสในต้นเดือนเมษายน บัดนี้ได้จัดการบอกล่วงหน้าไว้
พลาางๆแล้ว

ควรมีควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ขอเดชะ

ข้าพระพุทธเจ้า

วิสุทธสุริยศักดิ์

พระที่นั่งบรมนาคมสรณีย์

วันที่ ๑๖ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๖

ถึง พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์

ด้วยได้รับหนังสือแลยังไม่ไดคตอบถึง ๕ ฉบับด้วยกันแล้ว มุ่งหมาย

อยู่ทุกวัน แต่ต้องไปตามการทรอนก่อน บัดนี้กยงจะต้องเลี้ยงไปจาก

หนังสือทมมา ว่าด้วยการเร็วเสียดก่อน

ได้รับโทรเลขถามมาด้วยเรื่องการทำลายเล็กจะไปรัสเซีย ได้
ตอบไปโดยทางโทรเลขแล้ว แต่เห็นว่าควรที่จะเพิ่มเติมด้วยหนังสือให้
ชัดเจนอีกหน่อยหนึ่ง คือ

การเดิมที่คิดว่าจะให้กรมหมื่นดำรง^(๑)ออกไปเป็นผู้พาไปส่งทีเดียว
นั้น ด้วยเหตุว่า เอมเปรอจะรับเป็นคนกลางตัดสินข้อสัญญาที่เข้าใจผิดกัน
กับฝรั่งเศส แต่ครั้นเมื่อมาถึงปารีส ฝรั่งเศสยังไม่ยอมรับคนกลาง
จะให้มองซีเออเคอฟรานซ์เข้ามาปรึกษา คอยมองซีเออเคอฟรานซ์อยู่จน
กาลยคนก็ยังไม่เข้ามาถึง คิดเห็นว่าจะไม่ได้รับคำสั่งอันใดมา โดยเหตุที่
ฝรั่งเศสไม่อยากจะตกลงอันใด ถ้าหากว่ากรมหมื่นดำรงออกไป ฝรั่งเศส
ไม่ยอมรับคนกลาง ก็จะเป็นการช่างเสียเวลา เพราะหน้าที่กรมดำรงใน
กรุงเทพฯ สำคัญมาก ถ้ายังไม่แลเห็นสำเร็จยังไม่ควรจะไป เห็นว่าถ้า
ไม่ถึงคนกลางตัดสินข้อสัญญาได้แล้ว จะจัดการอันใดกับฝรั่งเศสก็มีแต่
จะเสียเปรียบ ควรนั่งรอฟังดูก่อน

ส่วนการทำลายเล็กจะไปรัสเซียนั้น เดิมคิดกันในกรุงเทพฯ ว่า
จะตั้งทูตที่รัสเซีย แลพระยาสุริยาคิดมาว่าจะให้มีเสกเรตารีที่รัสเซีย การ
อย่างแรกเห็นว่าจะเป็นที่คนสงสัยกันมาก ด้วยเราไม่มีผลประโยชน์อันใด
เกี่ยวข้องกับรัสเซีย ถ้าจะตั้งอย่างหลัง เป็นแต่เพียงเสกเรตารี จะไม่มี
ผู้ใคร่จกเลย จึงได้ตกลงเป็นตั้งพระยาชล^(๒)เป็นเคาวเวอนเนอร์พระอภิ
บาลชนในกระทรวงวัง เงินเดือนพระยาชล นายนกยูง นายพุ่ม แลค่า

(๑) สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

(๒) พระยาชลบูรณรักษ์ (สวัสดิ์ ภูมิตัน) ภายหลังเป็นพระยามณีบาดบริรักษ์

เล่าเรียนของลูกชายเล็ก คงเบิกในงบพระยาวิสุทธจากกระทรวงด้วย
เพื่อว่าพระยาชลจะมีโอกาสที่ไต่เต้าแห่นบ้าง

กำหนดซึ่งลูกชายเล็กจะไปนั้น ได้เขียนหนังสือถึงเอมเปรอด
คงจะได้ไปถึงต่อกลางเดือนเมษายน ในความมุ่งหมายว่า ถ้าเอมเปรอด
ได้รับหนังสือฉบับนั้นแล้ว จะตอบมาโดยทางโทรเลข ฤๅให้ทูตที่ปารีส
นัดหมายกับพระยาสุริยาในวันกำหนดที่จะไป แลได้สั่งพระยาสุริยาว่าถ้า
เจียบไปก็ให้กระตอร์รอนสืบสวนเข้าด้วย แต่ลูกชายเล็กนั้นให้เตรียมตัว
พร้อมไว้ตั้งแต่ต้นเดือนพฤษภาคมไป ถ้าเอมเปรอดรับสั่งเมื่อใดก็ให้ไต่ไป
เมื่อนั้น ส่วนที่อยู่แลการเล่าเรียนจะจัดการไต่กัน ได้พูดกับเอมเปรอด
เมื่อเวลาพบนที่ตามศาสตร์ เอมเปรอดว่าขอให้พระองค์ท่านเป็นธุระเองเถิด
จึงไม่ได้ทราบว่า จะจัดการอย่างไร ให้พระยาวิสุทธคอยฟังที่พระยาสุริยา เมื่อจะ
ต้องใช้จ่ายเงินทองประการใด จึงจะได้เป็นที่ตกลงต่อไป เงินที่จะใช้สอยคงจะ
ต้องมากกว่าที่นอนอยู่เป็นธรรมดา แต่ต้องเข้าใจว่าเป็นเพื่อประโยชน์ทาง
ราชการด้วย ลำเนาหนังสือถึงเอมเปรอดได้ส่งไปที่ลูกชายเล็ก ให้พระยา
วิสุทธเรียกดูเถิด

อนึ่ง ในการที่พระยาชลจะออกไปครั้งนี้ จะได้อภัยสุริยง^(๑)ให้ออก
ไปด้วยอีกคนหนึ่ง เด็กคนนี้จะเรียกว่าเป็นคนฉลาดก็ไม่ได้ จะเรียกว่าโง่
ก็ไม่เชิง แต่นิสัยในการเล่าเรียนไม่มีใครมี ครั้นจะทิ้งไว้ในกรุงเทพฯ
ก็โตะแล้ว ถ้าปล่อยแต่ลำพังจะเขื่อนไปข้างไม่ก็ได้ แต่มีความรำคาญอยู่
ที่ลูกไปอยู่ที่องแลนค์มากนัก มันจะเป็นการขบขันของฝรั่งมากไป ในชั้นที่

(๑) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นไวยากรรวิสุทธิโยภาส

ออกไปครึ่งหลังนี้ ถ้าจะแยกออกไปอยู่เมืองอื่นใดบ้างก็จะดี แต่จะอยู่
ฝรั่งเศสซึ่งเชื่อว่าพระยาสุริยาจะเป็นอธิบดี ก็ไม่เป็นประเทศที่เด็กควร
จะอยู่ เห็นมีอยู่แต่เคนมาร์กกับเยอรมนี ซึ่งอยู่ในหน้าที่พระยานนท์
จะจัดการได้ตลอดข้างๆไม่ แต่เยอรมนีก็มีไปอยู่คนหนึ่งแล้ว ถ้าจะไปอีก
ก็เป็นไปอยู่เป็นไปรเวตจะดีกระมัง เห็นว่าจะให้อยู่ห้องแลนต์ใดก็ให้อยู่ที่
อิงแลนต์ ครั้นจะทำอัยยชอนเรนไม่ให้ความรู้ ก็ดูไม่เป็นยุติธรรมเลย
ขอให้คิดจัดการดูตามที่ควรด้วย

(พระปรมาภิไธย) สยามินทร์

วันที่ ๑๔ มีนาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๑๖

ขอเดชะ ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้า ฯ

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาสทูลเกล้า ฯ
ถวายสำเนาคำแปลรายงานการทรงเล่าเรียน และความเป็นไปในพระองค์
ของทูลกระหม่อมชาย จากภาษาเยอรมันของกัปตันปาสเก และสำเนา
หนังสือตอบของข้าพระพุทธเจ้า มาพร้อมด้วยจดหมายฉบับนี้ ในรายงาน
ของกัปตันปาสเก มีข้อที่ไม่ชัดในถ้อยคำในรายงานนั้น ซึ่งจะต้องกราบ
บังคมทูลอธิบายตามความเข้าใจอยู่ข้อหนึ่ง คือขอทูลกระหม่อมชาย
ไม่ทรงรู้สึก gratitude ต่อกัปตันปาสเกและภรรยาแต่ก่อน และเดี๋ยวนี้
ก็ขณน ข้าพระพุทธเจ้าไม่ถือว่าเป็นคำแรงตามที่ไทยจะแปลคำนั้น ต่ความ
เอาว่าเขาหมายอย่างเขาตามสำนวนฝรั่ง คือว่าทูลกระหม่อมชายไม่มีใคร
จะทรงใช้คำ Thanks บ่อยๆ ตามธรรมเนียมฝรั่ง ความข้อนั้นไม่ใช่ความผิด

ของตุลกระหม่อมชาย เป็นของดีมาจากนิสัยไทยเรา ซึ่งเห็นเป็นขำในการ
ที่พูดใช้คำขบขันวันละพินหน เช่นเราใช้กันอย่างฝรั่งนั้น ความขบขัน
ไม่ใช่สิ่งประหลาดแก่เรา เพราะผู้มาอยู่กับฝรั่งใหม่ๆ ต้องหัดอยู่เสมอ
แต่เชื่อว่าในคำที่ข้าพระพุทธเจ้าตอบว่า ตูลกระหม่อมชายได้ทรงแก้การ
อนันนด้วยพระองค์เอง เพราะที่ทรงพระเจริญชนกรสูภเอง ซ้ำกว่า.....
(ผู้ใหญ่) ซึ่งเห็นการเอื้อเฟื้อของเขามาแต่ก่อน ขอนจะพอใจกับต้น
ปาสเกได้

ควรมีควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ขอเดชะ
ข้าพระพุทธเจ้า
วิสุทธิสุริยศักดิ์

พระที่นั่งบรมนาคมสรณีย์

วันที่ ๒๗ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๖

ถึง พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์

ด้วยได้รับหนังสือหลายฉบับด้วยกัน หาเวลาตอบไม่ได้ ขอแยก
ตอบในฉบับนี้ ๓ ฉบับด้วยกัน คือฉบับที่ลงวันที่ ๒๑ มกราคม ส่งรายงาน
ครุรัฐเขียนที่สอนหนังสือลูกชายเล็กฉบับ ๑ ลงวันที่ ๑๘ กุมภาพันธ์ ส่ง
หนังสือเคอแนลชยุมแลโยสอปลัการเล่าเรียนของลูก ๗ ฉบับ หนังสือ
ลงวันที่ ๒๐ กุมภาพันธ์ ออกความเห็นในการเล่าเรียน ของชายบุคคล
บรรณิตร ใ้ญ่ วุฒิไชย

มีความยินดีที่ได้เห็นรายงานการเล่าเรียนภาษารัสเซียของลูกชายเล็ก ในข้อที่ว่าสมมติคาดหมายว่าจะมีใจอุทิศสาหัสในทางใดทางหนึ่งซึ่งตัดสินใจตกลงให้เรียน แต่คงต้องเป็นที่พอใจตัวเขาเองด้วย เพราะได้สังเกตอาการกิริยาลูกคนนั้นว่าไม่เป็นคนเล่นโกละพ่อ คือต้นขบทรองขันอย่างไรรักวิ่งตามไป คือเมื่อขณะสวัสดิโคณเทศนาเรื่องเป็นทหาร ลูกทั้งหมดไม่ยอมเป็นอันนอกจากเป็นทหาร แต่ลูกชายเล็กว่าต้องแล้วแต่เราจะตัดสินใจการที่ว่าเช่นนั้น ไม่ใช่ไม่ว่าจะอยากเป็นทหารอยากเป็นอะไร แต่ตามคำอธิบายว่าเห็นยังไม่เป็นเรื่องเป็นราวอะไร ชั่วแต่จะเข้าคลังเท่านั้น ถูกเยาะเย้ยถากถางเพียงใด ก็หน้าเฉยไม่สะอึกสะอื้น การที่ให้รอฟังคำตัดสินของเรานั้น ถ้าผู้ใจก็เห็นจะค้น เว้นไว้แต่จะเชื่อว่ามีความปรารถนาดีต่อตัวจริงจนเหลือที่จะขคิด การที่จะไปรัสเซียครั้งนี้ที่เต็มใจมากก็ใช่จะอยากเป็นทหารฤพลเรือน ไปด้วยความรู้สึกว่าจะออกเป็นราชการหน่อย ๆ หนึ่ง จึงได้มีความพยายามกล่าว เมื่อนักถึงความคุ้นเคยแลอารักของเจ้านายเมืองรัสเซีย มีเอมเปรือเป็นตวสำคัญ ก็ดูไม่วิตก แต่เมื่อคิดถึงการที่ไปอยู่ห่างไกลจากหมู่จากคณะแลไปเรียนภาษาซึ่งทอนเวลาให้ช้าลงไป จำเป็นจะต้องอยู่นานกว่าชายบริพตรเสียเป็นแน่แล้ว แลกลัวว่าภาษาองกฤษซึ่งเป็นภาษาใช้อยู่ในเมืองเราจะเลื่อมทราไป ก็ออกท้อ ๆ ใจแต่ก็มีหลายคนด้วยกัน จำต้องให้ตงหน้าเค็ดเคียวไปทางนั้น

ปัญหาซึ่งวิตกข้อ ๒ ในเรื่องการเล่าเรียนของลูก ตามที่พระยาวิสุทธิไตรภพได้เห็นแลกล่าวแล้วในหนังสือฉบับหลัง ไตนั้นก็มานานแล้วว่าลูกที่อย่างเยี่ยม ๆ กล่าวคือ มกุฎราชกุมาร ชายบริพตร เล็ก ก็ไปเป็นทหาร

ทั้ง ๓ คน คนแรกจะต้องทำการพลเรือนมากกว่าการทหาร อีก ๒ คน
ถ้าหากว่าใครบรรณาการฝ่ายพลเรือน ก็คงจะเป็นอย่างที่ได้ราชการมัน
คงแท้ เมื่อไปเป็นทหารเสียทั้งนั้นกลับมา โอกาสที่จะหาความดีในทาง
ทหาร เมืองเราไม่มีช่องที่จะผาดโผนได้เหมือนการพลเรือน ก็นักเสียตาย
อยู่ข้าง แต่เรื่องนี้เป็นเรื่องที่ได้คิดปลงตกตลอดเสียแล้ว จึงไม่มีความ
เคียดแค้น กลับเห็นว่าเส้นทางดี คือการเล่าเรียนในประเทศยุโรปที่เป็น
ทางโปรเฟสชันแนล จำจะต้องเริ่มต่ออายุ ๑๘ ปีล่วงหน้าไปแล้วทั้งสิ้น เมื่อ
ก่อนอายุ ๑๘ ปี จะเป็นทหารก็ดี เป็นพลเรือนก็ดี คงต้องเรียนหนังสือ
แลเรียนเลขเป็นเบื้องต้น ถ้าเป็นทหารต้องเรียนเลขหนักขึ้น จะต่างกัน
อีกข้างก็ ในเรื่องวิธีการปกครองแลเรื่องการทหาร แต่ความประพฤติกาย
อย่างคิสลีปลินข้างฝ่ายทหารดีกว่าฝ่ายพลเรือนเป็นอันมาก ต้องหัดอยู่ใน
บังคับคนขึ้นไปจนถึงผู้บังคับคน ต้องคิดเป็นเครื่องบำรุงกำลังกาย แต่ข้าง
ฝ่ายพลเรือนมีแต่ชกชอมฝึกปากแลพบนั่นขึ้นต่อ อยู่ล้าลองสบายมาก ฝ่าย
การทหารมีระเบียบเรียบร้อยดีกว่า

เมื่อเด็กทั้ง ๒ ฝ่ายนี้ อายุล่วง ๑๘ ปีขึ้นไปแล้ว ทางเล่าเรียนจึง
แยกกันออกเป็นคนละทาง คือฝ่ายทหารก็เรียนไปส่วนทหาร ฝ่ายพลเรือน
ก็เรียนทางกฏบัตรกฎหมาย ในชั้นหลังนี้ ข้างฝ่ายทหารต้องการฝึกหัด
ลองทำด้วยตนเอง ถ้าเขาใช้ให้ไปทำ จำต้องทำโดยมาก แต่เป็นการ
เขากว่าข้างฝ่ายพลเรือนโดยทางความคิด เช่นเรียนอาคิยต์อย่างมาก
เมื่อเด็กที่อายุเพียงนั้นมีความคิดยังไม่กว้างขวางลกซัง มีราวที่จะต่ำเขิน
ได้ง่ายกว่า

แต่ข้างฝ่ายพลเรือนน่ะ ไม่มีหลักอันใด นอกจากความอุตสาหะ
แลความพอใจของตัวผู้เรียนนั่นเอง เพราะถ้าจะไปอยู่ในคอเลต ก็ต้อง
หาครูมาสอน ถ้าตัวอุตสาหะเรียนก็รู้ ไม่อุตสาหะก็ไม่ไปถึงไหน เหมือน
ปล่อยให้เดินด้วยกำลังตัวเอง ก็เด็กมีอายุเพียง ๑๘ ปีขึ้นไปหา ๒๐ จะหา
ที่มัสยิดที่เรียกว่าควิลปะเต็มที่เป็นอย่างคึกคักน้อย จะหาที่ไม่เพิดคเพิด
ไปด้วยการเล่นกันน้อย ได้สนทนากันก็พูดเข้าใจในการเล่าเรียนทั้งปวง
มักจะกล่าวว่า การเล่าเรียนกฎหมาย มักไปดีจริงต่อเมื่ออายุ ๒๐ ทั้งสิ้น
เด็กภายใต้อายุ ๒๐ ก็เป็นแต่เรียนไปซด ๆ เช่นนั้น เพราะฉะนั้น การ
เล่าเรียนของเจ้านายฝรั่ง ซึ่งเป็นตัวสำคัญ จะเป็นเจ้านายไปภายหน้า
เขาจึงให้จบเรียนทางทหารเสียก่อน ต่อเมื่อเสร็จการเล่าเรียนในทางทหาร
อายุราว ๒๑ - ๒๒ ปี จึงให้กลับมาเรียนข้างทางกฎหมายฝ่ายพลเรือน
แต่หากเจ้าฝรั่งเหล่านั้น รู้ตัวเสียว่าตัวจะไม่ได้ทำการฝ่ายพลเรือน ก็ไม่มี
ผู้ใดที่จะเอาใจใส่ไว้เรียน เมื่อคิดเห็นดังนั้นแล้ว จึงเห็นว่าเริ่มด้วยทหารดี
การที่จะเรียนวิชาฝ่ายพลเรือน ถ้าหากว่าไม่น่าใจแลขบขญญาพอที่จะเรียน
เรียนในภายหลังนอกฤดูที่ในกรุงเทพฯ นึกได้ เพราะเจ้านายที่จะเรียนรูป
เป็นหมอกความ ถึงแปรกคิสใดก็ไม่มีโอกาสที่จะทำ การที่จะกะหนาท
ฝ่ายพลเรือนให้เรียนสำหรับทำการทางนันทางน ต้องอาศัยความรของตน
อย่างเดียวกัน เอนิสัยของผู้ที่จะเรียนเป็นหลัก แต่ต้องระวังของตน
อย่าให้กลายเป็นเรียนโซดใดเป็นข้อสำคัญ

การที่ทราบว่าด้วยการเล่าเรียนชั้นตน ตามที่คนสามัญเป็นอันมาก
มักจะเป็น เช่นที่เคยเห็นมาแล้ว แต่ความดีความชั่วแลโง่ฉลาดในสันดาน
ทำให้คนผิดกันได้มาก ต้องว่ากันเป็นตัวคน ๆ ไป จึงจะเอาแน่เอาจริงได้

คือลูกโต ซึ่งไปเป็นทหารในชั้นต้นนั้นเห็นเป็นการมีคุณอยู่ ด้วย
เหตุว่าการทหารในกรุงเทพฯ นี้ จะเรียกว่าไม่มีเลวกว่าใต้ หาดที่เรียนรู
ในบางกอกไม่ได้ ผู้ซึ่งมีบรรดาศักดิ์มากแลจะเป็นใหญ่สลับไปภายหน้า
ถ้ามีความรู้ในทหาร จะได้คิดจัดการทหารพ้อมีทางพุดจาให้เข้าใจกันได้
แลจะเป็นตัวอย่างที่ให้แก่คนที่เข็นทหารมีใจไม่เบื่อหน่ายย่อท้อ ด้วยเห็นว่า
เป็นหน้าที่ของคนแล้ว ๆ จะเป็น แต่ไม่จำเป็นที่จะต้องเป็นทหารอย่างค
เพราะจะไม่ทำการในหน้าที่นั้นฝ่ายเดียว เมื่อใต้เรียนพอสมควรแล้ว
ต้องกลับมาเรียนฝ่ายพลเรือน ซึ่งจะเป็นภาคพนสำหรับหน้าที่ต่อไป

ส่วนลูกชายบริพัตรแลชายเล็ก ๒ คนนี้ มีความเชื่อใจว่าถ้าหากว่า
ให้เรียนเป็นพลเรือนคงจะได้ราชการคทั้ง ๒ คน แลในการที่จะเป็นโรค
พุงช่าน กล่าวคือ เห็นใครสู้ตัวไม่ได้เสียทั้งหมด ฤาเหม็นสาบมนุษย์
ในเมืองไทยนั้น คงจะไม่เป็น ถ้าใต้เรียนคงจะตั้งใจเรียนจริง ๆ แต่เพราะ
เหตุการณที่จำเป็นจะต้องไปอยู่ในประเทศซึ่งเราต้องการ จะรู้การของ
ประเทศนั้น แลเพื่อจะให้ใต้เข้าในสภาคมหสูงจึงต้องเป็นทหาร แต่ถ้าหาก
ว่าราชการของเราในเมืองไทย จะคงใช้เจ้านายเข้าในตำแหน่งสำคัญไป
ภายหน้า เด็ก ๒ คนนี้คงจะได้เข้าในตำแหน่งราชการ ก็เป็นที่น่าเสียดาย
อยู่บ้าง ว่าจะต้องไปเป็นทหารเสียชานาน การศึกษาฝ่ายพลเรือนน้อยไป
แต่อย่างไรก็ดี เราเชื่อว่าคงจะไม่เป็นเหตุให้ถึงแก่ทำการฝ่ายพลเรือนไม่ได้
ด้วยความสามารถของตัวเด็ก แต่ถ้าหากว่าเวลาเปลี่ยนแปลงไป กลายเป็น
ไม่ให้เจ้านายทำการฝ่ายพลเรือนไปที่เสนาบดีเป็นต้น ความรู้ในการทหาร
จะเป็นกำลังซึ่งจะเป็นที่ตงของตัวสลับไป การเปลี่ยนแปลงเช่นนี้ ถ้าคิด

เทียบเวลาขงจขบนน ก็ไม่เห็นว่าจะเป็นไปได้ แต่ต่อไปข้างหน้า เมื่อถูก
ข้าราชการมีความมรุมมากชน จะกลับเป็นอย่างแผ่นดินก่อน ๆ ซึ่งเจ้านาย
ไม่มีอะไรทำเลยได้ เพราะเหตุผลทั้งปวงเปลี่ยนแปลงกันมาก จึงเห็นว่า
การที่เรียนในทางทหาร ซึ่งเป็นประเพณีของเจ้าอย่างฝรั่งไว้ในชนตณกค
แต่ไม่ควรที่จะล้มความสังเกตคึกษาการฝ่ายพลเรือน ถึงไม่ให้ปะปนกัน
เวลานี้ ก็จะต้องเรียนต่อไปในภายหน้า

ส่วนชายยคณน อาศยกำล้งกายแลรูปร่างเล็ก ทงทม
เป็นทหารมากแล้ว ควรจะตั้งหน้าเป็นพลเรือนทีเดียว จะควรจับทางไร
ก็ให้จับทางนั้น แลหวังใจว่าคงจะเรียนไม่ยอมแพ้ใครแลไม่ไซ้ค แต่ที่จะ
ว่าเป็นคโปลมาตคกฤาพีแนนเซี่ยยงว่าไม่ได้ ให้ลองตั้งทำค

ชายบรรฉตรแลชายเพญ ๒ คนน เข้าใจว่าอยากเป็นทหารด้วยกัน
ทงค ชายบรรฉตรนนอยากควยพงเทคณอย่างหนึ่ง อยากจะให้เหมือน
ชายบริพตรอย่างหนึ่ง เข้าใจว่าอยู่ข้างจะมีปรารณารนแรง ถ้าไม่ได้เป็น
จะถึงเสียอกเสียใจได้ แต่ที่จะไปเป็นทหารเมืองอน ก็ควยการเรียนภาษา
เสียแล้ว ไตแต่จะต้องเป็นทหารเมืองแก้ว แต่ชายเพญน เข้าใจว่า
ไม่เป็นการแนใจนกว่าจะเป็นทหารฤาพลเรือน แต่เพราะเหตุที่อยู่กับลูกโต
แลตามความเห็นเคอแนลชยม ออกว่าควรจะเป็นทหารกคจงจะอยากเป็น
แต่ตามความเห็นของเรา เห็นว่าในชนตณ ที่จำเป็นจะต้องอยู่เป็นเพื่อน
เรียนกับลูกโตแล้ว ก็จะต้องเป็นไปทางเดียวกัน ก็ไม่เป็นที่เสียหายอะไร
ในการที่จะเป็นทหารในชนตณ ถ้าจะว่าเสียรอยในทางเล่าเรียนฝ่ายพลเรือน
ถ้าเรียนพลเรือนอย่างททงเหลว ๆ เช่นแต่ก่อน ก็จะไม่มึประโยชน์อันใด
กว่าเป็นทหาร

13/12/2565

ชายวุฒิไชย ตามทกระไวเดิมเป็นทหารเรือนนสมตัว แต่ที่แท้
ต่อไปภายหน้า ถึงอย่างไร ๆ เราคงจะมีกองทัพเรือไม่ได้ แต่เหตุว่าไม่มี
นักเรียนฝ่ายทหารเรือ นอกจากอากาศ ก็คงเป็นทหารเรือได้

ยังอีกคนหนึ่งชายทิลก เป็นคนตาสั้นข้างหนึ่ง ตามตำราเขาก็
จะไม่เอาเป็นทหารกันอยู่ ควรจะจัดให้เล่าเรียนฝ่ายพลเรือน รวบรวม
ใจความว่า เจ้านายควรจะต้องเป็นทหารนั้นเป็นการสมควร แต่หน้าที่
แลช่องที่จะได้ใช้การทหารน้อยกว่าการพลเรือน คงจะต้องกลับไปเอาทหาร
มาใช้การพลเรือน การเช่นนั้นประเทศอื่น ๆ เขาก็ได้ใช้โดยมาก เจ้าฟ้า
คงจะต้องเป็นทหารทุกคน เว้นไว้แต่ที่กำลงกายไม่พอ แต่ต้องเรียนรูวิชา
ฝ่ายพลเรือนด้วย เพราะเหตุว่ายากที่ผู้ใดเขาจะรับเอาไปเป็นที่สอง ถ้ามา
ถึงจะมาเป็นที่หนึ่งทีเดียวก็เป็นผู้คนอ่อนความชำนาญ คงต้องเป็นทหารพอที่
จะได้มีความชำนาญในการบ้านเมืองตัวไปก่อน ส่วนพระองค์เจ้านั้น
จะเป็นทหารฤาพลเรือนก็ไม่สู้กตขวางอันใดนัก การเรองนี้คิดมากแล้ว
แลได้ฟังสำนวนคนชั้นสูง ๆ มีพวกเจ้านายเป็นต้น เขาเห็นกันไปว่า ทำการ
พลเรือนเสียเกียรติยศที่ต้องถูกกระทยกระเทือนต่าง ๆ ช่งที่เมืองเราก็ม้าง
แต่เวลานนอย แต่ถ้าเป็นปาลีเมนต์ชั้นเมื่อไรแล้ว เจ้านายเป็นเข้าในหน้าที่
ราชการพลเรือนไม่ได้ เพราะทนแอดแตกไม่ไหว เมืองเรากที่จะประมาณ
ว่าการภายหน้าจะเดินเร็วเพียงเท่าไร กำหนดไม่ได้ ถ้าเป็นคนบริบูรณ์
อย่างเช่นชั้นเจ้าฟ้า ไม่ดีจริงเต็มที คงจะไม่รับทำการพลเรือน เว้นไว้แต่
จะเป็นตำแหน่งใหญ่ ถ้าเป็นพระองค์เจ้า เห็นจะจำต้องรับการพลเรือน
ช่งพระยาวิสุทธิคิตนนั้นถูกตองที่อยู่ แต่ยังเป็นเอารูปการขี้จุ่มนชนเป็น

หลักอย่างเดียว เราต้องคิดถึงการภายนอก ซึ่งเป็นเวลาเราไม่มีตัวด้วย
รายงานการเล่าเรียนแลรายงานหมอที่ส่งมาคราวนี้ เรียบเรียงดีเป็นที่พอใจ
มีความหวังใจว่า การที่ร้ายอย่างใดคงจะไ้รู้ตามจริงบ้าง แต่การสังเกต
อัธยาศัยซึ่งพระยาวิสุทธจะไ้รู้ความเห็นนั้น ไม่สู้จะแน่ใจ กลัวจะซา
ไปตามความรัก ฤาเป็นไปได้ โดยคุณมากแลไม่สู้คุณ มีโอกาสที่ไ้พบปะ
มากบ้างน้อยบ้าง ส่วนลูกโตนั้นไม่ผิดกับที่พระยาวิสุทธไ้คิดเห็นแต่ก่อน
แต่เป็นคนสันดานซื่อตรง กิเลสไม่กล้า ก็เป็นคนสมมติ การที่จะ
เฉย ๆ ต่ออะไร ๆ ไป ก็คงจะเป็นไ้ แต่เป็นเรื่องที่จะต้องซักซ้อมแก้ไข
ชายบริพัตรและชายเล็กนั้น เป็นคนคิดไม่นิ่ง ชายเล็กกล้ากว่าบริพัตร
แต่มีพุงไ้บ้าง ชายบริพัตรหย่อนข้างกล้า แต่ระวังมาก ความสังเกต
ทรงจำเข้าใจว่าเหมือนกัน แต่ถ้าในกระบวนเข้าสัมาคมไ้เถียงเล่นฤาจริง
เล็กคล่องกว่า แต่ชายบริพัตรละเอียดละออกว่า ทั้งในความคิดแลฝีมือ
ทำการ ทางที่จะเสียของลูกชายเล็กมีอย่างเดียวแต่เรื่องจองหอง เพราะ
เป็นผู้ที่ไม่ไ้ใครจะไ้เคยถูกปรายปราม แต่ก็เห็นว่าถ้ากลัวลานหนักไป
ก็ไ้คิดเหมือนกัน ชายยุคสนนคพอตัว คงจะไม่มีเหตุไ้เกิดความว้ยทาง
ชุกชนฤาเกะกะ แลถ้าไ้ร้ายเรียนทางใดคงจะเอาดีไ้ทางนั้น แต่ไม่
คนกล้า ชายบริพัตร อยู่ข้างจะเป็นคนซื่อ มีท่าทางที่จะเป็นเช่นนักเรียน
แต่ก่อน ๆ คอมนักจะอวดแลถอความรู้มากไปกว่าที่จะไ้ทำได้จริง แต่ไม่ไ้
เกิดชนว้ยประสงค์จะแสดงความเท็จ เป็นว้ยตน ๆ เมาม ๆ ทั่วหน้า ๆ หนึ่ง
ถ้ากวัดไ้มีความรู้ไ้มาก ๆ จนความที่เชื่อตัวของตัวไม่ยิ่งไปกว่าความรู้
แล้วก็คงจะไ้ใช้ไ้ดี ชายอากาศนนอัธยาศัยเป็นคนซื่อมาแต่เดิม เป็นผู้

ที่สมควรแก่วิชาที่เรียนอยู่แล้ว ไม่ใช่คนที่มอธยาศัยที่จะไขผลปากโตใน
การฝ้ายพลเรือน แต่ถาเป็นการในหน้าทอนเคียวชงชานาญ คงจะมีคน
ในทางนั้น แลตรงไปตรงมา การที่โตไปพบคราวนี้ เห็นว่าอธยาศัย
ดีขึ้นกว่าแต่ก่อนมาก ชายเพญูนนผดกบที่โตเคยสังเกตุมาแต่เมื่อเล็ก ๆ
เข้าใจว่าไม่โง่ แต่จะเอาเป็นเฉียบแหลมนั้นไม่ได้โดยุเอง แต่อธยาศัย
เป็นคนขี้กระตาคแลไม่กล้า การเล่าเรียนที่ไม่เป็นผู้เฉียบแหลมว่องไว
เป็นเหตุให้มีสงสัยว่าจะคาดคิดไปได้บ้างกระมัง แต่หวังใจว่าถารูเพียงใด
คงใช้การโตมั่นคงตามกำลังความรู้แลกำลังปัญญา ชายวุฒิไชยนั้น
เมื่อเด็ก ๆ ที่อยู่ในกรุงเทพ ฯ ก่อนจะอยู่ข้างเขลา แต่จะไปดีขึ้นข้างนอก
อย่างไรยังไม่มีท่าทางที่จะสังเกตได้พอ เพราะว่าการเป็นเด็กเกินกว่าอายุ
เด็กรุ่นราวคราวเดียวกัน ชายคิดกนั้นเป็นคนขยันในการเล่าเรียน มีใจเคียบ
เป็นลาว ๆ อยู่ข้าง ถ้าไม่มีความรู้ อาจจะฟังชานโตเล็กน้อย แต่เป็นคน
ไม่สู้กล้า ยังจะเอาเป็นแน่ไม่ได้ ด้วยอยู่ในเวลากำลังที่จะเปลี่ยนแปลง
นี้แลเป็นการที่สังเกตได้ในอธยาศัยทั้งเก่าทงใหม่ตงนี้ แต่ต้องสังเกต
เมื่อเวลาเจริญขึ้นต่อไป เมื่อตรวจเห็นผิดถูกประการใด ขอให้บอกมา
ให้ทราบ แลคอยสังเกตตาไว้ จักการข้องกันแลแก้ไขเข้าหา ให้ทางที่
จะเสียหย่อนไป ให้สิ่งที่หย่อนอยู่เจริญขึ้น

หนังสือเขียนหลายวันติดต่อกันด้วยไม่มีเวลา บางทีจะเลอะเทอะ
ซ้ำซาก ให้สังเกตเอาแต่ใจความเถิด

(พระปรมาภิไธย) ดยามินทร์

ขอเดชะ ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าฯ

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาส ถวายชัย
มงคลในวันเขียนจดหมายฉบับซึ่งเป็นฉบับใหม่ พร้อมกันที่จะได้ทูลเกล้าฯ
ถวายรายงานการทรงเล่านิเวศภาษารัสเซียของทุกกรมหม่อมเล็ก อัน
เป็นข่าวคดีที่ไต่เปลี่ยนจากต้นฉบับรายงานของมิสเตอร์อาตาเซฟ ซึ่งเขียนมา
ในภาษาฝรั่งเศส การที่ทรงเรียนภาษารัสเซียอันเป็นภาษาอันยากได้
รวดเร็วถึงเพียงนี้ เป็นอย่างประหลาดมาก ๆ ทำให้เป็นความชื่นชมยินดี
ของข้าพระพุทธเจ้าในการที่ไต่เห็นผลสำเร็จในชั้นต้น ซึ่งไต่จัดการสนอง
พระเดชพระคุณแล้วเพียงนี้ เป็นอันเบาใจสบายใจและเชื่อกด้วยเกล้าฯ ว่า
ยังข้างหน้าก่อนที่จะเสด็จไปรัสเซียอีกเดือนสองเดือน ทุกกรมหม่อมเล็ก
คงจะทรงเล่านิเวศไต่อีกมาก บางทีเกือบจะรับสั่งภาษารัสเซียไต่ ทั้ง
นายพุ่มกเป็นอนเชาติเขาทำ ถ้าจะสำเร็จดังพระราชประสงค์ไต่ทุกประการ
แต่นายนกยูงนั้นต้องนบไต่ส่วนหนึ่งในทางที่จะสนองพระเดชพระคุณในพวก
ผู้ใหญ่และราชการ จะเอาเร็วขึ้นแข่งในการเล่านิเวศนั้นไม่ได้ แต่ถึงกระ
นั้น ก็จะเป็นไต่ไต่ในทางเล่านิเวศชั้นผู้ใหญ่เหมือนกัน ข้าพระพุทธเจ้า
มาคิดด้วยเกล้าฯ ว่า ในเวลาเสด็จไปทรงเล่านิเวศที่รัสเซีย นายนกยูง
จะได้ไปรับหน้าทูลการประจำพระองค์อยู่ ถ้าไต่ไปรดเกล้าฯ พระราช
ทานสัญญาบัตรให้ เป็นหลวงตำแหน่งใดตำแหน่งหนึ่งในกรมมหาดเล็ก
ที่ชื่อเรียกง่าย ๆ ก่อนที่จะไปรัสเซีย จะควรแก่ทางราชการอยู่ เพื่อจะ
ไต่สมแก่พระเกียรติยศที่จะเป็นผู้พทกษรภษาสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ

ในเรื่องเสด็จจรสเขียนนั้น ยังไม่ได้ข่าวประการใดเลย ข้าพระพุทธ
เจ้าวิตกอยู่ กลัวจะขาดเวลา ทำให้ภาษารสเขียนที่ทรงเล่าเรียนเรือไร
จึงได้กำหนดเข้าบ้านและกำหนดครู คือมิสเตอร์อาตาเซฟออกไปอีกเดือน
หนึ่งถึงสิ้นพฤษภาคม แต่ถ้ากว่านั้นไป เป็นอันยากที่จะเลื่อนได้ เพราะ
เจ้าของบ้านก็จะกลับมาอยู่บ้าน มิสเตอร์อาตาเซฟก็มีภาระจะไปอยู่ปารีส
แต่หวังด้วยเกล้าฯว่าจะไม่เกินเดือนพฤษภาคมไปนั้

ควรมีควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ขอเดชะ

ข้าพระพุทธเจ้า

วิสุทธสุริยศักดิ์

วันที่ ๗ เมษายน รัตนโกสินทร ศก ๑๑๗

ขอเดชะ ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าฯ

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาส ทูลเกล้าฯ
ถวายรายงานย่อ ๆ ในการเล่าเรียนของพระราชกุมาร และรายงานการ
ส่วนพระองค์ เวลาเล่าเรียนในระยะนี้เป็นเวลาสั้น จึงไม่มีอันใดแปลกมาก
รายงานคราวนี้ของพระองค์บุตร ขึ้นโดยมิสเตอร์ เวคคัน หัวหน้า
โรงเรียนแฮโร ของสมเด็จพระชายบุคคล และพระองค์วุฒิชัย พระองค์คิลก
ขึ้นโดยมิสเตอร์ ฟิปส์ และมิสเตอร์เครก

ในซอลิเตียร์เวลานี้ ข้าพระพุทธเจ้าได้มีเวลาทาบตามดูพระ
อัธยาศัยของสมเด็จพระชายบุคคลมาก เห็นเฉียบแหลม และเอาพระทัยใส่

สมกับความมุ่งหมายที่จะให้ทรงเรียนดีโพลมาติก คิดด้วยเกล้าฯ ว่าจะต้อง
เสด็จเข้าทรงเรียนในชั้นลิกสกูลแฮโรและยูนิเวอซิตีต่อไป ได้ยากทางทำ
ทางไว้ข้างแล้วที่จะส่งเข้าแฮโรในเดือนกันยายนหน้า ข้าพระพุทธเจ้ากำลัง
กระทำการละเอียดที่จะถวายทางให้ทรงเล่าเรียนอย่างไรเป็นรายพระองค์ ๆ
ไป ส่วนพระองค์คูมิไซยนั้น ข้าพระพุทธเจ้าได้พูดไว้กับมิสเตอร์ ลิตล์ยอน
แล้วว่า จะได้ส่งเข้าทรงเรียนในโรงเรียนที่กรีนชในปลายเดือนนี้ วนนพอ
ได้รับพระราชทานโทรเลขจากในกรมสมมตว่า ทรงพระราชดำริเห็นชอบ
ตามจุดหมายของข้าพระพุทธเจ้าฉบับลงวันที่ ๒๐ กุมภาพันธ์นั้น ข้าพระ
พุทธเจ้ามีความยินดีที่จะได้จัดการให้ดำเนินต่อไป ให้เป็นตกลง

ควรมีควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ขอเดชะ

ข้าพระพุทธเจ้า

วิสุทธิสารรัตติกาล

วันที่ ๘ เมษายน รัตนโกสินทร ๓๑ ๑๑๗

ขอเดชะ ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าฯ

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาส กราบบังคม
ทูลพระกรุณาทราบบัดฝ่าละอองธุลีพระบาท

ด้วยซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ข้าพระพุทธเจ้าคิดอ่านดำริ
ตรึกการที่จะแก้ไขบำรุงการศึกษาเล่าเรียนของนักเรียนสยาม ณ ประเทศ
ยุโรปนี้ ให้เล่าเรียนได้ความรู้วิชาอันดีและให้สำเร็จได้โดยเร็ว มิให้ต้อง

เสียเวลาเล่าเรียนอยู่มาก ให้เปลืองพระราชทรัพย์เกินกว่าสมควรที่จะเป็น
ไต่เนน พระเดชพระคุณเป็นล้นเกล้าฯ หากที่สุคติใด จำเต็มตงแต่ข้าพระ
พุทธเจ้าไต่รับพระราชทานกระแสพระบรมราชโองการ และเสด็จพระราช
ดำเนินกลับจากประเทศยุโรปแล้ว ข้าพระพุทธเจ้าไต่ให้มิสเตอร์บราวน์
พนักงานตรวจการเล่าเรียนของนักเรียน ออกเที่ยวตรวจสืบเอาแบบแผน
ลักษณะจำนวนวิชาและจำนวนเงินทุนรอนที่จะเล่าเรียนของนักเรียนตาม
โรงเรียนต่าง ๆ ทุก ๆ อย่างชนิดวิชาที่จะเล่าเรียนมาเป็นประโยชน์ใน
กรุงสยามไต่ เมื่อไต่แบบแผนอัตราวิชา อัตราเงิน และอายุของนักเรียน
ที่โรงเรียนทั้งหลายจำกัดเป็นเวลาที่จะรับเข้าเล่าเรียน และให้ออกจาก
โรงเรียนมาหมดแล้ว จึงพิจารณาหาทางที่จะแก้ไขจัดการประกอบให้
สำเร็จถึงความประสงค์ ก็เห็นด้วยเกล้าฯว่าไม่มีทางอื่นใดที่จะแก้ไขบำรุง
การเล่าเรียนของนักเรียนชาวสยามในยุโรปให้จำเริญไต่ นอกจากที่จะจัด
การทะนุบำรุงการศึกษาในกรุงเทพ ฯ ขึ้นให้ไต่วิชาสูง ตระเตรียมให้ต่อดึก
และทันสมัยที่จะส่งออกมาเล่าเรียน ณ ประเทศยุโรป ข้าพระพุทธเจ้าจึง
ไต่รับพระราชทานพินิจพิเคราะห์โดยละเอียด เรียบเรียงความเห็นที่จะ
จัดการตามความจำเป็น และโดยที่จะเป็นไปได้จริง ส่งมายังเจ้ากระทรวง
ศึกษาธิการฉบับ ๑ ความเห็นที่ตองเรียบเรียงสำเร็จไต่ โดยซ้ำโดยที่ตอง
พิจารณาให้รอบคอบและที่เห็นแต่ว่าจะจัดการให้เป็นไปได้จริง ไม่ใช่แต่ว่า
เป็นความแนะนำสิ่งที่จะกระทำไม่ได้ ให้ผู้อื่นทำหรือตนจะกระทำเองไม่ได้
เช่นคนไม่เป็นการทำขนมเบ้องและไปให้การให้ผู้อื่นทำ และข้าพระพุทธ
เจ้าไต่คัดความเห็นนี้ส่งไปให้พระยาสุริยานุวัตรฉบับหนึ่ง เพื่อจะไต่สอบ
และทำความแก้ไขหรือยินยอมส่งเข้ามายังเจ้ากระทรวงในกรุงเทพ ฯ เจ้า

กระทรวงจะไต่พิจารณาเลือกพนักงานในทางที่เห็นชอบ ครั้นข้าพระพุทธเจ้าจะรอปรีกษาหารือแก่ไขกันกับทางการแล้วเรียนในฝ่ายฝรั่งเศสของพระยาสุรียานุวัตร ก็จะไม่ช้าหนักไป และเห็นด้วยเกล้า ๆ ว่า ให้มาร่วมตักสินธุ์เจ้ากระทรวงในกรุงเทพฯ จะย่นเวลาได้กว่า ข้าพระพุทธเจ้าได้ทูลเกล้า ๆ ถวายสำเนาความเห็นนั้นมาพร้อมด้วยจดหมายนียบหนึ่ง

ควรมีควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ๆ ขอเดชะ

ข้าพระพุทธเจ้า

วิสุทธิสุริยศักดิ์

วันที่ ๒๔ เมษายน รัตนโกสินทร ศก ๑๑๗

ขอเดชะ ฝ่ายละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม

ก่อนที่จะกราบบังคมทูลพระกรุณาในเรื่องต่อไปนี้ ข้าพระพุทธเจ้าจะได้ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตอย่างหนึ่ง คือที่จะขอพระบรมราชานุญาตเขียนหนังสือกราบบังคมทูลพระกรุณาด้วยเครื่องพิมพ์ฉบบัใด ซึ่งเป็นฉบบัใหญ่ ๆ เช่นฉบบันี้ เพราะหนังสือฉบบัใหญ่ ๆ ความมาก ๆ ถ้าเขียนด้วยมือตนเอง มักจะชักให้ลายมือหวิดมากเข้า เกรงด้วยเกล้า ๆ ว่าจะทำให้เสียเวลาต้องทอตพระเนตรทบทวน ครั้นจะให้ผู้อื่นเขียนเช่นนักเรียนที่ทำการได้ มีหม่อมราชวงศ์สิทธิเป็นต้น มาช่วยเขียน บางทีถ้ามีความสำคัญอันไม่ควรจะให้แจ้งแก่ผู้อื่น ก็ไม่ชอบด้วยราชการอยู่ มีข้าราชการที่ไวใจใต้อยู่ พลัดมาเป็นนักเรียนคนหนึ่ง คือหม่อมอนุวัตร

บรรพชต์^(๑) ก็ต้องสาป คือเคยเป็นคนเขียนพระราชนิพนธ์อยู่ในกรุงเทพฯ จะ
กลับมาให้เขียนหนังสือกราบบังคมทูลพระกรุณา ข้าพระพุทธเจ้ามีความ
รังเกียจอยู่ จึงเห็นด้วยเกล้าฯ ว่า เขียนด้วยเครื่องพิมพ์เป็นดีกว่าอย่าง
อื่น และจะเป็นความสะดวกต่อใตฝ่าละอองธุลีพระบาทเมื่อเวลาทรงทอด
พระเนตร

ข้าพระพุทธเจ้าได้เขียนหนังสือกราบบังคมทูลพระกรุณาฉบับลง
วันที่ ๒๐ กุมภาพันธ์ รตนโกสินทรศก ๑๑๖ ในเรื่องทางการทรง
เกล้าเรียนของพระราชกุมารทรง.....ในหนังสือฉบับนั้น.....
มีความเห็นที่จะกราบบังคมทูลหาหรือจัดทาง.....
กราบบังคมทูล.....ทรงศึกษา.....
หนังสือฉบับก่อนนั้นต่อไป

เมื่อการทรงศึกษาของพระราชกุมารอันลงเป็นเห็นว่าต่างพระองค์
ควรที่จะทรงเกล้าเรียนพระวิชาการต่าง ๆ ดังนี้แล้ว ส่วนวิชาที่จะจัดการ
ถวายให้ทรงเกล้าเรียนนั้น ควรทำกันตามชนิดและตามการทางการศึกษา
พระวิทยาในชั้นนี้จำแนกออกเป็น ๒ ประเภทคือ ประเภทที่ ๑ การเกล้าเรียนที่
จัดใต้อัตราและตามแบบของทางวิชานั้น ๆ เช่นการเรียนวิชาทหารบก
วิชาทหารเรือ วิชากฎหมาย เป็นต้น วิชาเหล่านี้ไม่ยากในการที่จะจัด
เพราะต้องจัดตามแบบตามทางที่มอยู่แล้วและจะจัดนอกทางไปไม่ได้ แต่
ส่วนประเภทที่ ๒ คือการเกล้าเรียนในวิชาอื่น ๆ เช่นวิชาอินนิเียทุก ๆ
อย่าง การคลัง การบำรุงสินค้า การบำรุงผลประโยชน์ในแผ่นดิน ป่าไม้

(๑) ภายหลังเป็นพระยาสุริยวงษ์ (ม.ร.ว. จิตร สุทัศน์)

เพาะปลูก เป็นต้นเหล่านี้ ถ้าเป็นคนสามัญจะเรียนเอาความรู้เข้าสอบได้
ได้วิชาแล้ว ก็ไปทำมาหากินเป็นส่วนตัว เช่นนักเรียนได้ตามอัตราและ
ตามแบบของทางวิชานั้น ๆ ตามที่แบบแผนเป็นหนทางอยู่แล้ว แต่ฝ่าย
พระราชกุมารซึ่งทรงแล้วเรียนวิชาเหล่านี้ มาจัดการทะนุบำรุงบ้านเมือง
เป็นการสูงกว่าสามัญชนทั้งหลาย คือไม่ใช่เหมือนเรียนวิชาทางการเพาะ
ปลูกแล้วประมาณ.....ประโยชน์แก่ตนเอง.....พิจารณา
.....ในบ้านเมืองของตน.....ให้ปลูกบริบูรณ์ เป็นต้น

ว่าที่ใดค่อน ไพรบ้านพลเมืองไม่มีสติปัญญาที่จะคิดอ่านหาหน้าใช้บำรุง
พืชพันธุ์ผุกหญ้าไถ ก็คิดอ่านแนะนำให้ช่องทางและสติปัญญา ที่ใดลุ่ม
น้ำมากเกินถึงทำอันตรายพืชพันธุ์ที่เพาะปลูกให้เสียไป ก็คิดอ่านให้อุบาย
หรือพอที่จะลงทุนทำทำก่นนาให้พนทนนไถทำไร่นา เป็นประโยชน์แก่บ้าน
เมือง ในตัวอย่างเช่นกั้นนาในเมืองไทยทำได้น้อยหน เพราะต้องอาศัยฝน
ในปีหนึ่ง ๆ ส่วนประเทศอื่นเช่นอินเดีย ไม่ได้อาศัยฝนเป็นกำลังของการ
ทำนา เป็นแต่หาน้ำทำทางน้ำและบำรุงดินให้ค้อยู่เสมอ ที่นั่นก็ทำนาได้
ปีละหลายหน ดึงนเป็นต้น เพราะฉะนั้น การทรงศึกษาของพระราชกุมาร
ในส่วนประเภท ๒ นี้ จะต้องจัดควรวรรณพิจารณาอกทางของการศึกษา
ของเขาที่มีอยู่ เพื่อให้ถูกต้องกับความประสงค์ที่จะให้พระราชกุมาร
ทั้งหลายได้ความรู้ในวิชานั้น ๆ มาประกอบประโยชน์เป็นชั้นสูง สมแก่
เป็นผู้ช่วยทะนุบำรุงพระราชอาณาเขตสยามต่อไปข้างหน้าได้

การทรงศึกษาในประเภทที่ ๒ นี้ พระราชกุมารพระองค์ใด
ซึ่งจะทรงแล้วเรียนวิชาสำหรับหน้าที่ใดกิด จะต้องคงแบบเดินทางหนึ่ง

ในที่ต่าง ๆ โดยระยะทางใกล้ไกลและระยะเวลาว่างมากและน้อย เพื่อจะได้ทรงทอดพระเนตร.....รายงานและออกความเห็นซึ่งจะเป็นเครื่อง.....ความพิจารณาและเอาพระทัยใส่ของพระองค์นั้น ๆ เหมือนที่พระองค์ใคร่จะทรงเล่าเรียนการต่างประเทศ พระองค์นั้นก็ควรจะได้ตั้งไปเที่ยวทอดพระเนตรภูมิฐานบ้านเมืองและราษฎรของประเทศต่าง ๆ ให้รู้จักน้ำใจ อธิบาย และความปกครอง ซึ่งจะมาพิจารณาประกอบสอยส่วนกับการที่เล่าเรียนด้วยตำรา พระองค์ใดที่จะทรงเล่าเรียนการโยธา ก่อสร้าง พระองค์นั้นก็ควรจะได้ตั้งไปเที่ยวทอดพระเนตรในประเทศที่ต่าง ๆ ซึ่งมีภูมิประเทศและลักษณะ ประโยชน์ที่จะใช้ เช่นเดียวกับประเทศเรา เช่น การข่งน้ำ การเขื่อนน้ำ การทำทอานบ การชุกคลองและสิ่งก่อสร้างสำคัญต่าง ๆ เป็นต้น พระองค์ใดซึ่งจะทรงเล่าเรียนในทางทำผลประโยชน์ซึ่งเกิดแต่พื้นดินให้ออกงาม พระองค์นั้นก็ควรจะได้ตั้งไปเที่ยวตรวจตราทอดพระเนตรตามประเทศและตำบลให้ถูกต้องแก่การที่ทรงเล่าเรียน ดังนั้น เมื่อถึงตอนที่ ๓ เล่าเรียนตอนที่ ๓ แล้ว จะเสด็จกลับกรุงเทพฯ เมื่อใด พระองค์.....เป็นความรู้อันพิเศษให้ละเอียดต่อไปด้วยพระเนตรตามระยะทางที่มานั้น นับเป็นตอนที่ ๔ แล้วจึงเสด็จกลับกรุงเทพฯ เห็นด้วยเกล้าฯ ว่า ทางที่จะจัดเช่นนั้น ควรจะเอาเป็นแบบตงไว้ในใจสำหรับที่จะจัดการทรงศึกษาของพระราชากุมารทุกพระองค์ ซึ่งกำลังทรงเล่าเรียนอยู่และเสด็จออกมาต่อไป เว้นแต่พระองค์ใดพระองค์หนึ่ง ซึ่งมีสิ่งอันใดซึ่งจะขัดข้องแก่ระเบียบการเล่าเรียนและทางที่จะจัดน้ประการใด ก็จะได้คิดแก้ไขเปลี่ยนแปลง

ไปตามระยะตามตอนเวลาที่ทรงเล่าเรียนเฉพาะพระองค์นั้น ๆ และจะรักษา
มิให้ห่างไปจากครูจากทางที่ได้อ้างเป็นแบบไว้ฉะนี้ โดยที่สุดที่จะรักษาได้

ความเห็นในการจัดการศึกษาของพระราชากรมารทั้งหลายที่จะเป็น
ทางสำหรับพระราชากรมารทุกพระองค์เป็นอันการบริบูรณ์ โดยฉบับนี้ ใน
.....เมื่อทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เห็นชอบแล้ว จะถวายทางการ
วิชาแก่พระองค์ใดอย่างใด และการจัดที่ประทับที่ทรงเล่าเรียนอย่างใด
ก็จะได้กราบบังคมทูลพระกรุณาโดยละเอียดเป็นพระองค์ ๆ ไป

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ขอเดชะ

ข้าพระพุทธเจ้า

วิสุทธสุริยศักดิ์

ที่ ๑/๑๓

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๒๔ เมษายน รัตนโกสินทร ศก ๑๑๗

ถึง พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์

ด้วยแต่ก่อนได้บอกให้ทราบว่าจะให้ส่งชายสุริยออกไปเล่าเรียน
อีกคนหนึ่งนั้น บัดนี้พระยาชลบุรานุรักษ์^(๑) จะได้ออกจากกรุงเทพฯ ในวันที่
๒๘ เดือนนี้ พร้อมด้วยชายสุริยคน ๑ หม่อมเจ้าชายประสพประสงค์
ในกรมหมื่นสรวรพลีธิประสงค์ อีกคนหนึ่ง

ส่วนคนหลังนึ่งหาได้บอกออกไปไม่ เด็กคนนี้เป็นคนฉลาด
เห็นว่าจะได้ราชการอยู่ พ่อต้องไปราชการอยู่เมืองอุบล ทิ้งไว้ที่กรุงเทพฯ

(๑) พระยาชลบุรานุรักษ์ (สวัสดิ์ ภูมรัตน์) ภายหลังเป็น พระยามหิบาลบริรักษ์

การเล่าเรียนอยู่ข้างจะบกพร่อง คิดว่าจะพาไปแต่ครั้งก่อน ก็ยังไม่ได้
ลงมือเริ่มเรียนภาษาอังกฤษ มาบคนคิดเห็นว่าถ้าทงไวกกกลับจะเปลืองเวลา
มากไป ฤาบางทีก็จะเสียคนไปเสียไต จึงได้ส่งออกมา ขอให้จัดการ
เล่าเรียนเหมือนหม่อมเจ้าทรงปวง

พระยาชลบรรณรักษ์ไตรภคาสั่งให้พาเด็ก ๒ คนนี้ มาส่งพระยา
วิสุทธ แล้วก็เป็นสินหน้าที่ ไม่มีเกยวข้องอันใดต่อไป

ส่วนเรื่องที่จะส่งลูกชายเล็กไปรัสเซีย แลหน้าที่ของพระยาชล
บรรณรักษนน เติมหมายว่าจะรอฟังคำตอบของเอมเปรอก่อน แต่ครั้น
รอมาจนถึงปานนี้ ก็ยังไม่ได้ข่าวว่าหนังสือใดไปถึงพระยาสุริยาแล้วฤายัง
กลัวว่าเอมเปรอจะเห็นว่าไม่เป็นข้อล้าคุณอันใดที่จะตอบ ด้วยหนังสือ
บอกไปว่าได้ส่งให้ลูกชายเล็กเตรียมตัวอยู่พร้อมแล้ว รัชสั่งให้ไปเมื่อใด
ก็ให้ไป แลเวลาก็จวนแจะ บางทีจะส่งให้ไปก็จะขาดพระยาชล จึงได้เร่งรัด
ให้ออกไป ส่วนพระบรมราโชวาทในการเล่าเรียนของลูกชายเล็ก ที่ได้
ให้พระยาชลไปนั้น ไต่คตสำเนาส่งออกมาให้ทราบด้วย

พระยาวิสุทธคงจะเห็นได้ว่า การเบิกเงินในการเล่าเรียนของลูก
ชายเล็ก แลเงินเดือนพระยาชล ยังคงอยู่ในหน้าที่พระยาวิสุทธเบิกจาก
กระทรวงวัง แต่ได้ขอมอนุญาตไว้ว่าถ้าเป็นการสะดวกกว่า จะให้พระยาชล
เบิกตรงจากกระทรวงวังทีเดียวก็ได้ ถ้าหากจะเห็นว่าเป็นการยื้อไปยื้อมา

แต่การเล่าเรียนน เพราะเหตุที่เอมเปรอจะจัดการอย่างไรไม่รู้
แลเพราะทรงรัสเซียเป็นระยะทางไกล พระยาวิสุทธจะไปตรวจการลำบาก

จึงได้มอบหน้าที่ตรวจตราการเล่าเรียน ให้เป็นเด็ดขาดไปในส่วนพระยา
ชลบุรานุรักษ์ ซึ่งเป็นผู้จะไปอยู่ในที่นั้น แต่ยังมีช่องทางให้ปรึกษาหารือกัน
ได้กับพระยาวิสุทธิ

อนึ่ง เงินค่าใช้สอยที่จะหาที่อยู่ พระยาชลยังไม่ได้กะลงในงบประมาณ
เพราะไม่รู้ว่าจะต้องใช้จ่ายมากน้อยเท่าใด ในชั้นต้นนี้ให้พระยา
วิสุทธิออกหนนพระยาชลในการที่จะใช้สอยเงินทอง ถ้าได้ทราบว่าจะต้องใช้
ใช้เงินมากน้อยเท่าใดเมื่อใด ก็จะอนุญาตเพิ่มงบประมาณชนเมื่อนั้น

(พระปรมาภิไธย) จุฬาลงกรณ์ พร.

สำเนา

พระบรมราชโองการ พระราชทานพระยามหิบาลบริรักษ์^(๑) ซึ่งจะ
ออกไปรับราชการเป็นพระอภิบาลสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจักรพงษ์
ภูวนารถ ซึ่งจะเสด็จไปเล่าเรียนวิชา ณ กรุงรัสเซีย

๑. ตำแหน่งยศพระยามหิบาลบริรักษ์ เสมอชั้นปลัดทูลฉลองใน
กรมวัง คือนั้น ถ้าจะเทียบตามยศฝรั่งเป็น เสมอชั้นเลขาหลวง มีหน้าที่
เป็นพระอภิบาล ฤฯ เคาเวอนเนอร์ของสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ

๒. ตำแหน่งอนนมหน้าทซึ่งจะดูแลทำนุบำรุงสมเด็จพระเจ้าลูกยา
เธอ ทั้งในความสุขสำราญของพระองค์ และมีอำนาจที่จะทูลตักเตือนแนะนำ
แลห้ามปรามให้ประพฤติพระองค์ ตามที่สมควรแก่พระเกียรติยศ เป็น
ประโยชน์แลเป็นความสุขสำราญแก่พระองค์

(๑) พระยามหิบาลบริรักษ์ (สวัสดิ์ ภูมิรัตน์)

๓. เป็นผู้ทำรายงานความประพฤติพระองค์แลการเล่าเรียนกราบทูลพระกรุณาตรงมาเนือง ๆ แลชี้แจงการซึ่งเห็นสมควรว่าจะเป็นประโยชน์ใช้ประโยชน์ แก่สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอด้วย

๔. การใช้เงินค่าเล่าเรียนของสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ แลพระเจ้าลูกยาเธอในประเทศยุโรปทั่วไป แลการเบิกเงินค่าเล่าเรียนแลเงินเดือนใช้สอย ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ ซึ่งเป็นราชทูตกรุงอิงแลนด์ แลพระอภิบาลสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เป็นผู้เบิกตรงจากกระทรวงวังในกรุงเทพฯฯ แลจ่ายไปตามที่สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอทรงเล่าเรียน แต่ส่วนสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ การเบิกเงินใช้สอยในการเล่าเรียนของสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ นายนกยูง นายพุ่ม แลเงินเดือนของพระยามหิบาลบริรักษ์ ให้เบิกจากพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ เว้นไว้แต่ถ้าพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์เห็นจะเป็นการสะดวก ซึ่งจะให้พระยามหิบาลบริรักษ์เบิกตรงต่อกระทรวงวัง เมื่อได้จัดการลงที่เรียบร้อยแล้ว ก็ตามแต่จะตกลงกัน

๕. การเล่าเรียนของสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ แลพระเจ้าลูกยาเธอในประเทศยุโรปทั่วไป ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ มอบให้พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์เป็นผู้ตรวจดูแล แลมีอำนาจที่จะปรึกษาหารือตรงต่อผู้ซึ่งเป็นอธิบาลฤาครุอาจารย์ทั่วทุกองค์ แต่สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ สมเด็จพระเจ้าเอมเปรอรกรุงรัสเซียทรงรับไว้ว่าจะเป็นพระราชบุตร แต่ซึ่งจะทรงจัดการประการใดยังหาทราบไม่ ถ้าสมเด็จพระเจ้าเอมเปรอรทรงจัดการประการใด ก็ต้องให้เป็นไปตามกระแสรับสั่ง

แต่ถ้าหากการอย่างหนึ่งอย่างใดซึ่งยังมีได้ทรงจิต พระยามหิบาลบริรักษ์
เห็นควรจะพูดปรึกษาหารือประการใด ก็ให้พระยามหิบาลบริรักษ์มีอำนาจ
เหมือนพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ จัดการเล่าเรียนของสมเด็จพระบรมโอรสา
ธิราช แลสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ พระเจ้าลูกยาเธอ ฉะนั้นการที่จะ
ปรึกษาหารือออกข่าวคราวให้พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ ก็ให้พูดจากันตาม
สมควรแก่ราชการ

๖. ทูตประเทศรัสเซีย รวมอยู่ในราชทูตฝรั่งเศส พระยาสุริยา
นุวัตรได้รับพระบรมราโชวาท ให้เป็นธุระในการเล่าเรียนสมเด็จพระเจ้า
ลูกยาเธอ ตามพระบรมราโชวาท ซึ่งได้พระราชทานไว้ที่กรุงเนเป็ล
เมื่อวันที่ ๑ พฤศจิกายน รศ. ๓๐ ๑๑๖ ให้พระยามหิบาล
บริรักษ์ปรึกษาหารือ แลมีหนังสือไปมากับพระยาสุริยานุวัตร ราชทูต
กรุงฝรั่งเศส ตามพระบรมราโชวาทนั้น ได้โปรดเกล้าฯ ให้คัดสำเนา
พระบรมราโชวาท ซึ่งได้พระราชทานพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์แลพระยา
สุริยานุวัตร ให้พระยามหิบาลบริรักษ์ทราบด้วยแล้ว

๗. ส่วนการที่จะตั้งอยู่ในกรุงเซนต์ปีเตอส์เบิร์กนั้น ทรงพระราช
ดำริเห็นว่า สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอคงจะต้องเสด็จไปอยู่ในโรงเรียน
ทหารแห่งใดแห่งหนึ่ง ส่วนพระยามหิบาลบริรักษ์จะต้องเข้าบ้านเรือน
อยู่ ให้มีห้องซึ่งสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอจะเสด็จมาพักอยู่ได้บ้าง
ในเวลาว่างการเล่าเรียน แต่ที่ขานนั้นอย่าให้ตั้งเป็นลักษณะนั้นๆ เป็นที่
ใหญ่โต แลอย่าให้เลวทรามจนไม่สมควรแก่พระเกียรติยศสมเด็จพระ
เจ้าลูกยาเธอจะเสด็จมาประทับ การที่จะหาที่อยู่นั้น ให้ปรึกษาพระยา
สุริยานุวัตร ราชทูต ซึ่งจะเป็นผู้เชิญเสด็จสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอไปส่ง

ที่กรุงเซนต์ปีเตอส์เบิร์ก แต่เงินรายนี้ยังไม่ได้ประมาณไว้ในงบประมาณ เพราะไม่รู้ว่าจะใช้มากน้อยเท่าใด เมื่อจัดการตกลงประการใด จะพระราชทานพระบรมราชานุญาตแลส่งเงินออกไปให้

๘. ตามกระแสรับสั่งสมเด็จพระเจ้าเอมเปร์ว่า ถ้าหากสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ จะทนฤดูหนาวในกรุงเซนต์ปีเตอส์เบิร์กไม่ได้ เวลาฤดูหนาวจะไปรอกเกล้าให้เสด็จไปประทับอยู่ที่ใคร่เมื่อย ถ้าหากมีการย้ายที่ประทับ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเช่นนี้ ให้พระยามหิบาลบริรักษ์พึงคุมอ่อนผันตาม ที่ควร จะควรตามเสด็จไปอยู่เขตแขวงนั้น หรือจะไม่ต้องไปด้วย เหตุว่าจะ เป็นที่กตขวางประการใด หรือมีการอย่างหนึ่งอย่างใด ซึ่งพระยามหิบาล บริรักษ์ควรจะต้องตามเสด็จ ก็ไม่ต้องตามเสด็จไป

๙. นายนกยูงนั้น เป็นตำแหน่งอาจารย์หนังสือไทย (ตีวเตอร์) ของสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เพราะสมเด็จพระเจ้าเอมเปร์ได้รับสั่งขอให้ มีครูหนังสือไทยไปสอนอย่าให้ทรงล้มภาษาไทย นายนกยูงนั้นต้องยกย่อง เป็นผู้ดี เขาในสมาคมแห่งผู้คหหลายได้ แต่การซึ่งนายนกยูงจะมีช่อง ถวายพระอักษรสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เวลาใด แลจะควรอยู่ในที่ใด ก็ให้พระยามหิบาลบริรักษ์คิดอ่านปรักษาหาหรือดูกับผู้ที่จัดการเล่าเรียน ของสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ ถ้าหากว่านายนกยูงจะไม่ได้อยู่กับสมเด็จพระ เจ้าลูกยาเธอ ก็ให้อยู่กับพระยามหิบาลบริรักษ์ นายพุ่มนั้นเป็นเพื่อน เรียนของสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ คงต้องอยู่ในสถานที่ทรงเรียนนั้น

พระที่นั่งจักรมหาปราสาท

พระราชทานแต่วันที่ ๒๖ เมษายน รัตนโกสินทร ศก ๑๑๗

13/12/2559

ขอเดชะ ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้า ฯ

ตามข้อความที่ข้าพระพุทธเจ้าได้กราบบังคมทูลพระกรุณาในเรื่อง
ความเห็นเรื่องจัดการทรงเล่าเรียนของพระราชากรมทรงหลาย ในหนังสือ
ฉบับวันที่ ๒๐ กุมภาพันธ์ รศ. ๑๑๖ และฉบับลงวันที่ ๒๔
เมษายนนั้น ส่วนสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ.....ซึ่งถวาย
ทางให้ทรงเรียนการต่างประเทศนั้น ส่วนพระองค์ได้ตกลงทรงยินดีพอ
พระทัยเป็นอย่างยิ่ง เมื่อขอลิขิตลงมาแล้วนั้น ได้เสด็จมาประทับอยู่ที่
ข้าพระพุทธเจ้าได้มีเวลาพุกกันมาก เห็นเอาพระทัยใส่ โดยแข็งแรงใน
ราชการบ้านเมืองต่างประเทศ ได้เห็นทรงสติปัญญาเฉียบแหลมเป็นอันมาก
ทำให้ข้าพระพุทธเจ้ามีความยินดี เห็นว่าการที่ถวายทางเล่าเรียนทางนั้นจะ
เป็นการชอบ ถูกพระอัชฌาศัยสำเร็จความประสงค์และได้ราชการบ้านเมือง
บัณฑิตข้าพระพุทธเจ้าได้ยากทางทรงเล่าเรียน Political Geography and
General History และกวดภาษาฝรั่งเศสเข้า และจะได้อ่านหนังสือ
..... Law, Political Economy และภาษาเยอรมันต่อไป
ซึ่งเป็นภาษาที่ควรจะทรงรู้ในหน้าที่อกภาษาหนึ่ง ถึงแม้ว่าจะไม่เอาดีใน
ภาษานักตาม ข้าพระพุทธเจ้าได้จัดทางที่จะเชิญเสด็จออกจากบ้าน
มิสเตอร์พีปส์ ไปเข้าโรงเรียน.....สำเร็จได้ในขอลิขิตต่อไป
ขอได้เชิญเสด็จ.....เปลี่ยนทางไปเที่ยวทอดพระเนตรตามประเทศ
ต่าง ๆ และจะทูลถวายให้ทรงทำความเห็นเป็นรายงาน เพื่อจะได้ตรวจ

(๑) ฉบับนี้ต้นฉบับเลอะเลือนมาก อ่านไม่ออกหลายตอน
13/12/2565

ตราให้รู้จักใจคอของชาติทั้งหลาย และภูมิฐานบ้านเมือง การปกครอง
เป็นต้น และถ้าคราวใดเป็นระยะว่างนาน จะได้เชิญเสด็จไปประทับอยู่ซ้อม
ภาษาฝรั่งเศสและเยอรมันในเมืองฝรั่งเศสและเยอรมัน เมื่อสิ้นการทรง
เล่าเรียนในแฮโรสกูลแล้ว คิดด้วยเกล้าฯ ที่จะขอพระราชทานพระบรม
ราชานุญาตเชิญเสด็จไปเข้ายูนิเวอร์ซิตี เพื่อจะได้ทรงเรียนกฎหมาย
.....ให้สูงขึ้น เมื่อเสด็จกลับกรุงเทพฯ ควรจะเสด็จข้ามทางอเมริกา
และแวะเมืองญูบุ่นและเมืองจีน แล้วเมื่อเสด็จไปอยู่กรุงเทพฯ มีเวลา
สมควรเมื่อใด ควรจะเสด็จทอดพระเนตรอินเดีย พม่า เป็นต้น ทอด
พระเนตรการคอลอนี่

พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าบุรฉัตรไชยากร ตั้งแต่เข้าพระพุท
เจ้าโตกรายยังคมทูลความเห็นซึ่งแจ้งคุณโทษถวายไปสักหน่อยแล้ว กลับ
พระทัยไต่หมด คือกองการทหารที่ทรงพันเผอมาแต่ก่อน บัดนี้ทรงเอา
พระทัยใส่ใหญ่โต ถึงเมื่อชอลิเดย์นี้ มีสเตอร์ทอมสันเชิญเสด็จไปเที่ยว
ที่คาร์ตมัวร์ ไต่ทูลเกณฑ์ให้ทำรายงาน.....ที่ซึ่งนักไทยได้
และได้เชิญเสด็จไปเที่ยวที่ไบรตัน ก็ให้ทรงทำรายงาน.....รถเค็น
ขนน้ำตามชายทะเลนั้นด้วย.....ได้เข้าทาง
อินนิเนีย.....เข้ายูนิเวอร์ซิตี และใน.....
.....ให้หาเวลาว่าง ๆ สักพักหนึ่งเชิญเสด็จข้ามไปทรงเรียนการทำ
ทำนบกินนาและชุกคลอง.....บางอย่าง
เมื่อเวลาจะเสด็จกลับกรุงเทพฯ ควรจะเชิญเสด็จข้ามแผ่นดินอินเดีย
ทอดพระเนตรสิ่งที่เป็นการก่อสร้างทรวคทรงข้างอินเดียแปลก ๆ ต่าง ๆ

มาข้างชาวตะวันตกแล้วเลยไปดูการงานที่เขาเอาอย่างยุโรปไปทำเองที่
ประเทศญี่ปุ่น

พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าเพ็ญพจนพงศ์ แต่เดิมคิดด้วย
เกล้าฯว่าจะถวายการคลังเป็นการศึกษาพิเศษสำหรับพระองค์ ครั้นมาเมื่อ
ได้กราบทูลชี้แจงถวายความเห็นและพิจารณาสังเกตดู ทั้งประกอบด้วย
ความเห็นของนายพันโทชยุม เห็นพร้อมกันว่ากลัวจะเป็นการหนักนัก เห็น
จะไม่ไหว ขอพระราชทานเปลี่ยนความเห็นตัดตอนการคลังนั้นลงเพียงแต่
ให้ทรงเรียนการเพาะปลูกเอาเป็นขั้นต้น ถ้าการนี้สำเร็จและทรงเรียนได้ค
เกินความคาดหมาย ก็จะให้ก้าวไปถึงการค้าขาย ทางเดินของสินค้าเข้า
ออก หรือเลยไปถึงการคลังตามสมควรแก่พระกำลังที่จะเป็นได้ โดย
เหตุว่า ถ้าจะทรงเรียนไปไม่ได้ตลอดถึงการการค้าขายและการคลัง ได้แต่
การเพาะปลูกที่เป็นกำลังใหญ่อ่อนหนึ่งซึ่งจะให้ประโยชน์ใหญ่.....
เป็น.....สินค้าที่ควรจะหาทรัพยากรเข้าเมืองแทนการวิชาช่างที่ทำ
สินค้าค้าขายของประเทศอื่น อันตามส่วนไม่ควรจะ.....
.....ประโยชน์.....เข้าโรงเรียน
.....ตามเหตุผลที่ได้กราบบังคมทูลมา ณ ที่นี้.....
เกล้าฯเรียนอย่างเดิกร่อน ๆมีกุลบุตรเกล้าฯเรียนอยู่
เพื่อเป็น.....
คนทำงานดี ๆ ต่อไป ถ้าไปปรากฏเข้าในที่ประชุมเช่นนั้น ว่าพระเจ้าลูกยา
เธอของสมเด็จพระเจ้ากรุงสยาม ไม่มาประชุม เหลวไหลก็เป็นการไม่งาม
อยู่ จึงตกลงปรึกษากับนายพันโทชยุม และมีสเตอร์เวอน์ เลือกลงหาโรงเรียน

แห่งหนึ่งเป็นที่เรียนการสามัญศึกษา และสอนการปลูกเพาะเป็นการพิเศษ
อยู่ในโรงเรียนเด็ยวณนไคแห่งหนึ่ง ใกล้เมือง Lincoln เห็นอลอนดอน
ขึ้นไปทางรถไฟประมาณ ๓ ชั่วโมง โรงเรียนชื่อ Welli..... Hall อาจารย์
ซึ่งเป็นหัวหน้าในโรงเรียนนั้นชื่อ Mr. Frank Adam ทำทางเส็งยม
ดีมาก.....ของนักเรียนในทางที่ตองการ ข้าพระพุทธเจ้า
ไค.....จะเชิญเสด็จไปทรงเล้าเรียนในโรงเรียนนั้น
ในวันที่ ๔ เดือนพฤษภาคมนี้.....

เสด็จกลับกรุงเทพฯ ๑ ควรจะเสด็จไปเที่ยวอยู่ในทอศพระเนตรการเพาะปลูก
ให้ลงมือทำนานๆ สักหน่อย แล้วเลยไปทอศพระเนตรแถวสุมาตราและ
ชวา จึงเสด็จกลับกรุงเทพฯ

พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าวชิไชยเฉลิมลาภได้ตกลงเชิญ
เสด็จไปเข้า โรงเรียนนายทหารเรือทกรนช แต่วันที่ ๒๗ เดือนนี้แล้ว
มิสเตอร์ลิตลยอน รัชแข็งแรงเหมือนครั้งพระองค์อากาศ ฝ่ายทางการ
เล้าเรียนของพระองค์คนนี้จะไคเดินตามทางของพระองค์เจ้าอากาศ และ
เดินตามทางของการศึกษาวิชาการทหารเรือ ซึ่งจะไคคิดจิตเลอกวิช
เล็กน้อยข้างตอนปลายในภายหลัง

พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าคิลกนพรจุ ในยศคนข้าพระพุทธเจ้า
ยังแลไม่เห็นแน่ชัดว่าควระทรงเรียนทางไค ได้รัยพระราชทานคำริไว้
ว่าจะถวายทางให้ทรงเรียน Administration การ Local Government
สำหรับการรู้วิธีการปกครองหมวดหมู่ผู้คนและไปลิศ อำเภอ กำนัน รักษา
ความสงบและความสงบรายคายของราษฎร ปรายความร้าย ให้ความรู้

อุมชอุปถัมภคนยากจนพิจารณาเห็นใจ ได้แก่การนครบาล หรือการเทศา
ภิบาลที่ตรงกัน แต่การนี้จะกราบบังคมทูลพระกรุณาเป็นแน่ยังไม่ได้ จะ
ต้องขอพระราชทานให้ทรงเรียนตามธรรมดาไปก่อน ดูไปอีกสัก ๖ เดือน
และฝาก.....มิสเตอร์พีปส์ เมื่อถอนพระองค์วุฒิไชยไปแล้ว มิสเตอร์
พีปส์ไม่พอใจที่จะรับเป็นพระอภิบาลน้อยขออภัยที่ได้
เชิญเสด็จพระองค์เพ็ญ.....ในโรงเรียนหนึ่ง.....
ประทับสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ.....

.....สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร
มาประทับ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯต่อไปในต้นเดือน
กรกฎาคมนี้ จนกว่าสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพรจะได้
เสด็จไปเข้าแสรโรสกูลในเดือนกันยายน ส่วนพระองค์ก็ลาก็จะให้คงเสด็จ
ประทับอยู่ที่นั่นต่อไปก่อน

ในการต่าง ๆ ซึ่งจะจัดการศึกษาของพระราชกุมารทั้งหลายเหล่านี้
ข้าพระพุทธเจ้าต้องขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตไว้เป็นกลางข้อหนึ่ง
คือในการที่จะจัดสิ่งใดเมื่อใด เมื่อใดซึ่งใจแน่เห็นว่าสมควรและไม่เป็นการ
สำคัญยิ่งยวดอันใดแล้ว ขอรับพระราชทานลงมือจัดการไปที่เดียว ตาม
ความจำเป็นข้าง เพราะเหตุว่าการต่าง ๆ ที่จะจัดอย่างอย่างบางแห่งก็ต้อง
ว่ารับรองกันแต่เนิ่น ๆ ถ้าคราวใดมีเวลาได้กราบบังคมทูลพระกรุณาหรือมี
เวลาได้รับพระราชทานพระราชกระแสตอบทันที ก็ควรจะเป็นไปตามที่ควร
ถ้าการใดมีเวลาจำกัดเป็นการจำเป็นรอไม่ได้แล้ว จะรอไว้ ก็คงจะขาด
ทางและขาดประโยชน์ ที่ทรงมุ่งหมายที่จะให้สำเร็จพระราชประสงค์นั้น

แต่ถ้าราชการสิ่งใดอันไม่มีความแน่ใจว่าจะต้องพระราชหฤทัยหรือไม่
ก็เห็นแน่แท้โดยเองที่จะต้องขอพระราชกระแสหรือกราบบังคมทูล.....
.....เมื่อความจำเป็นมาถึง

ควรมีควรประการใดสุดแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ขอเดชะ

ข้าพระพุทธเจ้า

วิสุทธิสุริยศักดิ์

วันที่..... (๑)

ขอเดชะ ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม

ด้วยข้าพระพุทธเจ้าได้รับพระราชทานพระราชหัตถเลขา ลงวันที่
๑๖ มีนาคม รตนโกสินทรศก ๑๑๖ ได้ทราบเกล้าฯ ทุกประการแล้ว
พระเดชพระคุณหาที่สุคมิได้

ในเรื่องสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนารถที่จะเสด็จ
ไปเมืองรัสเซียนั้น ข้าพระพุทธเจ้าเห็นชอบด้วยกระแสพระราชดำริทุก
ประการ อนึ่งตัวพระยาชลบรรณารักษ์ ข้าพระพุทธเจ้าก็ได้รู้จักคุ้นเคย
เห็นว่าสนิทสมควรเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยได้คนหนึ่ง ข้าพระพุทธเจ้า
มีความยินดีที่จะได้ข้าราชการชั้นนี้ไปอยู่ประจำใกล้พระองค์ ช่วยเป็นหูเป็น
ตาข้าพระพุทธเจ้าได้คนหนึ่ง เมื่อพระยาชลมาถึง ข้าพระพุทธเจ้าคงจะได้

(๑) ฉบับนี้ ต้นฉบับเลอะเลือนมาก อ่านไม่ออกหลายตอน

ปลายก้อยู่ในเลอน ๆ ประการที่ ๓ เมื่อเสด็จพระราชดำเนินออกมา
การที่เกี่ยวของด้วยไทยอย่างใดเล่าลอกนชูซ่าจนอ้อมเสียแล้ว คราวนี้เป็น
การเล็กน้อย ก็จะไม่ประหุประต้อนใดนัก ข้าพระพุทธเจ้าเห็นควรที่จะให้
ทรงเล่าเรียนอยู่ในเมืองอังกฤษ ด้วยเหตุ ๓ ประการ คือประการ ๑ การ
ที่จะทรงเล่าเรียนวิชาอันฝ่ายการพลเรือน ถึงแม้ว่าการทหารเรือ ก็จะไม่ดี
กว่าเรียนในเมืองอังกฤษ ประการที่ ๒ การทหารบก ซึ่งจะเรียนใน
ประเทศอื่นใดก็ ก็มีสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอและพระเจ้าลูกยาเธอได้ทรง
เรียน.....

ว่าถึงการง่ายสะดวกในการที่จะจัดและการที่จะไม่ให้โต่งตึง ก็จัดในเมือง
อังกฤษได้ง่ายและเจียบกว่า ถ้าไปทรงเรียนในประเทศอื่น ก็จะห้ามชาว
คราวที่จะไม่ให้รำลือ ก็ยากกว่า.....

.....พระราชทานพระบรมราชาอนุญาต.....

.....พระบรมราชินีนาถ ซึ่งฉายในแผ่นดินเดียวกัน ซึ่ง

.....ได้โปรดเกล้า ฯ พระราชทานแก่ข้าพระพุทธเจ้านั้นแล้ว

เป็นพระเดชพระคุณหาที่สุดมิได้ คงจะเป็นที่ระลึกถึงพระเดชพระคุณ

อันประเสริฐสิ่งหนึ่งซึ่งจะเป็น.....

พระบรมฉายาลักษณ์อยู่ในที่เดียวกัน

ควรมีควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ขอเดชะ

ข้าพระพุทธเจ้า

วิสุทธิสารรัตติกาล

ขอพระราช ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าฯ^(๑)

.....แต่การที่พระยาชลออกมาได้มีกำหนด.....

.....ประการใด ก็ไม่ได้ทราบข่าวใดก่อนที่พระยาชลจะมา ซึ่ง.....

.....กำหนดพระยาชลจะมาถึงราวสิ้นเดือน ก็เห็นได้ว่าพระยาชล
ต้องการเวลาเตรียมบ้าง เช่น ตกเสื้อผ้า เป็นต้น อย่างน้อยเพียงสองวัน
จึงได้ตกลงเห็นด้วยเกล้าฯ พร้อมกับว่า กำหนดเอาวันที่ ๑๓ เป็นวัน
ถึงกรุงเช่นที่เคยเคย.....ได้กราบทูลทูลกระหม่อมเล็ก ทรงเห็นชอบ

พระยาสุริยาฯ จึงชักไปทาง.....ข้างเอมเปรอ และ

ข้าพระพุทธเจ้าได้มี โทรเลขเข้ามาใน.....ได้กราบทูล

พระกรุณาวันที่ได้กำหนด ส่วนรายการละเอียด.....

.....และได้ประโยชน์พอที่จะไปฟังทริสเซีย.....คนทั้งหลาย

ที่ในเวลาอันยวนเท่านั้นที่ทรงเล่าเรียนได้ถึง.....ในการสนทนา

สามัญตงนี้ และในภาษาอันยากตงนี้ ประโยชน์.....ทรงทราบ

การสนทนาสามัญ ไวยากรณ์ (อันเป็นไวยากรณ์อันยากกว่าภาษาทั้งหลาย

มีภาษาเยอรมันเป็นต้น ก็ไม่ยากเท่า).....ท่านได้มีใช้น้อย

ทั้งเป็นทุนส่วนการสมาคมในชั้นแรกที่จะ.....ให้สนิท.....

ในพระเจ้าเอมเปรอ เจ้านายและชาวรัสเซียทั้งหลาย.....

ถวายพระอักษรก็ได้ถวายโดยความตั้งใจ.....

(๑) ฉบับนี้ ต้นฉบับเลอะเลือนมากที่สุด อ่านได้เพียงบางตอนเท่านั้น

เห็นใจที่ใคร่ตลอดมา เป็นอนันยไควว่าเป็นผู้สมควร.....ที่จะเข้า
ลำรับไปสนองพระเดชพระคุณต่อไปในที่ห่างไกลนี้ใด ทั้งส่วนความ
อุทิศหะเล่าเรียนส่วนตัว และส่วนความประพฤติตนต่อสมเด็จพระเจ้า
ลูกยาเธอ

ส่วนพระองค์ของทูลกระหม่อมเล็กนั้น ตามพระราชหัตถเลขา
ฉบับลงวันที่ ๒๗ มีนาคม ร.ศก ๑๑๖ ซึ่งข้าพระพุทธเจ้าได้รบพระราชทาน
ในวิกนั และยังไม่ไคกราบขังคมทูลตอบ แต่จะได้ขอพระราชทาน
ผ่อนตอบเป็นส่วน ๆ นน.....พระราชกระแเส
ในเรื่องทูลกระหม่อมเล็กนั้น หนังสือกราบขังคมทูล.....

.....
คิดที่จะ.....เรื่องน คือ เมื่อทูลกระหม่อมเล็ก
เสด็จออกมา มีเสด็จพระองค์สวัสดิ เป็นผู้ใหญ่เป็นประธาน การที่
ทูลกระหม่อมเล็กจะทรงประพฤติเรื่องแรงไปประการใด ก็ยังไม่เห็นที่
นำวิตกของผู้นอนว่าจะเป็นไปได้ โดยง่าย และเมื่อเสด็จพระราชดำเนิน
กลับแล้วอยู่ในทูลกระหม่อมเล็ก.....

พระองค์เจ้าบุรฉัตร เพราะเหตุหนุนมามาก ความวิตกในส่วนพระองค์
เจ้าบุรฉัตร ก็ไม่หวั่นไหวอันใด เพราะเข้าใจว่าคงจะแก้ไขได้ง่าย
แล้วก็ได้จริงตามที่กราบขังคมทูลต่อไปในคราวหลัง ๆ ถึงพระองค์อื่น ๆ
นั้น แต่ในส่วนทูลกระหม่อมเล็กนั้น ถึงไคคิดตระเตรียมท่าทางที่จะตอบโต้
และได้ประปรายคมอาวุธกันเข้าครั้งหนึ่ง คือเมื่อคราวอิสเตอร์ชอลิเคย์
ข้าพระพุทธเจ้าได้จดถวายเวลาชอลิเคย์ในลอนดอนน้อยไป โดยความ

13/12/2565

ตั้งใจมัวอยู่ในนั้นด้วย มีพระกระษัตริย์ถามมาว่าน้อยไปมิใช่หรือ ข้าพระพุทธเจ้า
ได้ตอบว่าน้อยจริง เพราะความตั้งใจที่จะให้น้อย ด้วยเห็นว่าได้ทรงรับ
รับเรื่องมามาก และได้กราบทูลชี้แจงเหตุและผลอันจะถึงพระทัย.....
ตั้งแต่นั้นมา ข้าพระพุทธเจ้าจึงเห็นด้วยเกล้าฯ ว่า ตามที่เข้าใจและคิดเห็น
มาแต่ก่อนว่า จะว่ายากนั้นหาควรไม่ ถ้าว่าสิ่งใดที่ถูกและง่ายที่สุด
ความเช่นนั้นก็เป็นผู้สมควรอนันต์มิใช่สิ่งชั่ว ธรรมดาว่า.....
หาควรไม่.....เรียนต่อไปข้างหน้าใน ข้าพระพุทธเจ้าก็เห็น
ด้วยกระแสพระตำราสว่าสมเด็จพะเจ้าลูกยาเธอแล้ว ควรทรงเรียนทั้งฝ่าย
การทหารและพลเรือน เว้นแต่พระองค์ ใดที่จะมีเหตุขัดข้องเรียนไม่ได้
แต่ทุกกระหม่อมเล็กน ข้าพระพุทธเจ้าจะถือเอาไว้ในใจว่าการคลัง
เพราะการคลังเป็นตำแหน่งสำคัญของการปกครองอันหนึ่ง การที่ถือไว้
ในใจนี้ ก็เพื่อที่จะกระระเบียบการและบุคคลผู้เข้ามาเท่านั้น มิใช่จะตก
ลงแน่นอนเป็นอันหาที่จะ.....ในบัดนี้ก็หาไม่ ใช่แต่เท่านั้น การอื่นๆ
ก็จะต้องทรงรอบรู้อีก.....

พระยาชลจะมาถึง.....ในวันที่ ๒๗ ข้าพระพุทธเจ้า

จะได้เชิญเสด็จ.....พระองค์สุริยงมาลอนดอน

ควรมีควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ขอเดชะ

ข้าพระพุทธเจ้า

วิสุทธิสุริยวงศ์

ที่ ๓/๒๘๕

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๑๑ มิถุนายน รัตนโกสินทร ศก ๑๑๗

ถึง พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์

ด้วยไต่รับหนังสือลงวันที่ ๘ เมษายน ส่งสำเนาความเห็นซึ่งได้ส่ง
มายังกรม.....ศึกษาธิการ แลแนบไว้ในวิทยาลัยทั้งปวง ได้อ่าน
โดยความพิจารณาถนัดทราบแล้วทุกประการ

เราขอชมความอุตสาหะพยายามแลความคิดริตครองโดยรอบคอบ
แลเฉียบแหลมของพระยาวิสุทธ ซึ่งได้คิดอ่านแนะนำมายังกระทรวงใน
ครั้นเป็นอันมาก แลขอยืนยันว่าได้เห็นชอบในความคิดนั้นทุกอย่าง

ตั้งแต่ไต่รับหนังสือมาแล้ว ยังไม่เห็นกระทรวงขอกกล่าวประการ
ใดเลย ทั้งทกลงเคียวเชิญกระทรวงนั้นอยู่เป็นเนือง ๆ มา บัดนี้ต้องเตือน
ถามออกไป จะรีบเร่งให้ได้คิดจัดการทันก่อนยื่นงบประมาณในศกหน้า

แต่มีความเลี้ยตายแลไม่เชื่อใจ ว่าจะสำเร็จไปตลอดได้ โดยเร็ว
ด้วยกระทรวงธรรมการนี้ สังเกตดูตรวจงบประมาณครั้งไร เป็นกระทรวง
ที่ถูกตัดขยับเป็นทุกคร้ง ทั้งรู้ว่าการเล่าเรียนเป็นสำคัญอยู่ดังนั้น การที่
เป็นเช่นนั้น เพราะเหตุที่ตัวเสนาบดีโดยมาก ไม่มีโวหารพอดที่จะอธิบาย
ได้ทาน แลความจริง การเปลี่ยนแปลงอันใด ซึ่งจะให้เห็นว่าชั้นสูง
ทางเจริญเป็นพยานก็ไม่มีด้วย การศึกษาของเรายิ่งเลวทรามยิ่งนัก จะได้
ตั้งใจเร่งกันในครั้นนี้ ตามที่จะจัดใ้ให้ชนตามลำดับ แต่ยังไม่สงสัยว่า
น่าที่จะต้องมีอาจารย์ผู้รู้ดี ๆ ไม่ใช่สำหรับมาสอนเอง เป็นผู้มาจัดการ

13/12/2565

ศึกษา อย่างเป็นแคว้นไวเซอของเสนาบดีฤๅเจ้ากรมศึกษาสักคนหนึ่ง
เพราะเห็นว่าคนไทยที่ไปเรียนมาได้ เคยเป็นแต่นักเรียน ไม่เคยเป็นผู้
จัดการ ถึงจะคิดจัดไป ก็คงจะม ๆ ง่าย ๆ กว่าจะไปถูกเข้าก็ช้า
ถ้าโดยผู้ที่เคยจัดการฤๅรู้ทางที่เคยจัดการชัดเจน มาช่วยแนะนำ คงจะ
เป็นตำราที่จะทำกันได้ง่ายกว่าอยู่ในสมุด แลจะเป็นน้ำหนักให้ผู้อนเชื่อถ
มากกว่าเสนาบดีซึ่งร้ออยู่ด้วยกันว่าไปเรียนเพียง ๓ ปี ฤๅเจ้ากรมศึกษา
ซึ่งเป็นเด็ก ฟังจะออกจากโรงเรียน คนซึ่งพอจะทำการเช่นนี้จะหาได้ฤๅไม่
แลจะเป็นเงินมากน้อยเท่าใด ขอให้สืบสวนดูด้วย แล้วยอกมาให้ทราบ
ถ้าจะเรียกก็คงจะต้องเรียกต้องงบประมาณสักหน้า เพราะชดช้องเรื่องเงิน
แต่ก็คงจะเป็นอันพอตักนกบที่จะสืบสวนหา ถ้าจะได้ในปลายศกนี้ เพียง
น้อยเดือน เพื่อจะไม่ให้เสียเวลา ก็เห็นจะพอโยเงินได้ แต่ในระหว่างนี้
จะให้กรมศึกษาจัดการที่จะเปลี่ยนแปลง ไม่ให้ร้อคอยผู้ช่วย จึงมีได้
บอกให้กระทรวงนั้นทราบว่าได้สั่งให้หาคนดังนี้

(พระปรมาภิไธย) สยามินทร์

วันที่ ๒๕ มิถุนายน รัตนโกสินทร ๓๓ ๑๑๗

ขอเดชะ ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้า ฯ

ตั้งแต่ต้นเดือนนี้เป็นเวลาเข้าฤดูราชการและการประชุมต่าง ๆ
ในลอนดอน เมื่อเช้าพระพุทธรเจ้าไปส่งทูตกระหม่อมเล็กที่ปารีสกลับมาแล้ว
ก็จัดการไปมาต่าง ๆ ตลอดมา จนถึงเวลาตอนปลายเดือนก็บรรจบการย้าย

ตอนที่ประทับพระราชกุมารและการจัดเรื่องซอลิเคย์เป็นต้น ทำให้ว่างเว้น
การที่จะเขียนกราบบังคมทูลพระกรุณานั้น ห่างระยะไป บัดนี้ จะได้ขอ
พระราชทานกราบบังคมทูลรายงานสามัญล่างที่ใดคงค้างมานั้นเสียคราว
หนึ่ง

ทูลกระหม่อมเล็กเมื่อเข้าพระพุทธรเจ้าโตสังเสด็จที่ปารีสแล้ว ก็ได้
ส่งหมอยารไปเฝ้าอีกครั้งหนึ่งเมื่อเสด็จไปถึงกรุงเบอร์ลิน และได้ความว่าได้
เสด็จโดยเรียบร้อยตลอดไปจนถึงกรุงเซนต์ปีเตอส์เบิร์ก ทูลกระหม่อมเล็กเพื่อ
ทนอยู่ข้างจะแข็งแรง จนออกจากรัสเซียเข้านำราชอาณาจักร ซึ่งมากด้วยการ
ยศศักดิ์ มีต้องแต่งยูนีฟอรมไม่ได้หยุคนั้นเป็นต้น ข้าพระพุทธเจ้ายังคอย
จ้องดู ๆ ฟัง ๆ ดูว่า จะเป็นช่องที่จะให้ผลเสียอันใดได้บ้างในส่วนพระองค์
ทูลกระหม่อมเล็กหรือไม่ต่อไปข้างหน้า แต่การเล่าเรียนและการจัด
ละเอียดย่างไรนั้น ข้าพระพุทธเจ้ายังไม่มีความ เพราะยังเร็วนัก ท่านที่
ตามเสด็จทั้งหลายคงจะรู้ ยังไม่เป็นปกติได้ แต่หวังด้วยเกล้า ๆ ว่า
พระยามหิบาลคงจะไม่อนใจ และคงได้รับกราบบังคมทูลรายงานละเอียดย่าง
มาก่อนที่จะพุดกบฏขึ้น

การข้างสมเด็จพระบรมราชโอรส ที่แกมเบอลี วงที่ประทับเก่า
“เกรตนี่” นั้น หมกกำหนดที่จะเป็นของเราแล้ว และได้เช่าที่ใหม่
“Frimley Park” และย้ายที่ประทับเสร็จแล้ว เมื่อวันที่ ๒๑ เดือน
เป็นอันสำเร็จเรียบร้อยไปเรื่องหนึ่ง ส่วนการทรงเล่าเรียนที่แซนต์เฮลส์
ก็ยังคงอยู่เป็นธรรมดา ยังไม่มีสิ่งแปลกที่จะกราบบังคมทูลพระกรุณา
นอกจากทรงเล่าเรียนเจริญอยู่ตามที่ได้พบและได้ฟังเสียงพวกออฟฟิศเซอร์
ทั้งหลายในโรงเรียนนั้นประกอบกับรายงาน เมื่อวันที่ ๒๔ มีการตรวจ

โรงเรียนเฉพาะหน้าลอร์ดวูลสลีย์ ข้าพระพุทธเจ้าได้ไปดู และพบลอร์ดวูลสลีย์กักขังอยู่

การข้างลัดคอต สมเด็จพระราชาและพระองค์ทิลกได้เสด็จออกจากมิสเตอร์พีปส์เสร็จแล้วในปลายเดือนนี้ เพื่อสมเด็จพระราชาจะเสด็จไปซ้อมที่จะเข้าโรงเรียนแฮโร ที่วังฟรีมิลีปาก กับพระองค์ทิลกก็จะได้ประทับที่นั่นต่อไป ตามที่ไดกรายบังคมทูลมาแล้วแต่ก่อน มิสเตอร์.....
รับราชการสนองพระเดชพระคุณมาตลอดจนถึงเวลาที่สุคน เป็นต้นของการยกย่องชมเชยว่า เต็มใจและตั้งใจ

.....
มิสเตอร์พีปส์ สมควรที่จะได้รับพระราชทานพระราชหัตถเลขา.....

.....
ส่วนมิสเตอร์เครก ผู้ถวายพระอักษรอีกคนหนึ่ง ก็ตั้งใจเฝ้าต่อพระราชกุมารมาก แต่เป็นผู้ข้อย ไม่พอที่จะได้รับพระราชทานสิ่งใดเป็นการใหญ่ ทั้งเป็นคนจนด้วย คงจะไม่ยินดีในสิ่งอื่นกว่าเงินรางวัล ข้าพระพุทธเจ้าจะได้จัดการหยิบยกให้เป็นส่วนพิเศษ โดยพระปรมาภิไธยตามสมควร เหตุที่ต้องเลิกการเกี้ยวของกษัตริย์กับมิสเตอร์พีปส์คราวนี้ เป็นการจำเป็น โดยมิสเตอร์พีปส์ไม่พอใจที่จะรับประทับอยู่แต่หน้าพระองค์ เพราะขัดขวางทางกำลังทุนรอนของตน

พระองค์สุริยง ตั้งแต่เสด็จมาถึงแล้ว ได้ให้หมอยาตรวจพระกายและพระโรค ได้ความว่าเป็นอนันบริสุทธ์ไม่มีพระโรคร้ายอันใด นอกจากที่ต้องเสด็จไปจับพระทนต์นั้นเนื่องๆ ยังไม่จบ เพราะพระทนต์เสีย

12/2565

ลำบากเหมือนครั้งพระองค์เพ็ญ แต่การนี้ไม่ใช่เป็นเรื่องวิตกวิจารณ์ใด
คงจะเป็นการสำเร็จและเรียบร้อยได้โดยปราศจากความสงสัย ส่วนความ
ยังอ่อน ตามที่ทราบอยู่ด้วยกันแล้ว และตามธรรมเนียมที่จะตั้งตน แต่
ความฉลาดและความประพฤติในพระองค์นั้น ตามที่ใดเห็นมาแล้วเพียง
ไม่เลวเลย ข้าพระพุทธเจ้าและพระอภิบาลทั้งหลายจับได้แล้วว่ามิพระนิสัย
อย่างไร และเห็นว่าคงจะมีพระอุตสาหะและพระปรีชาที่จะทรงเล่าเรียนได้
พระองค์หนึ่ง ไม่สังเกตได้ยากเท่ากับพระองค์คิลก ซึ่งทุกวันนี้ยังไม่มีใคร
แลเห็นได้ว่ามีพระนิสัยอย่างไร จะเข้าทางใดอันยังเป็นข้อสงกาทอยู่

พระองค์อากาศร ข้าพระพุทธเจ้าได้คิดอ่านว่าจะหาช่องทางให้ ได้พบ
กับพระอนชาสักครึ่งหนึ่งก็ยังไม่สำเร็จ เพราะเรอริเวนซึ่งเชิงเขี้ยวเสด็จไป
เที่ยวร่อนเร่อยู่ในฝั่งเตอร์ก ทั้งชาวคราวและรายงานกว่าจะได้ก็ยากที่สุด
เพราะนาน ๆ ได้ทีหนึ่ง ก็ไม่มีอะไร นอกจากทรงพระสำราญและทรง
เล่าเรียนเจริญชนตามปรกติ แต่การทรงนักเป็นธรรมดาของวิถีทางเล่าเรียน
อันต้องร่อนเร่ตรากตรำเช่นนั้น ซึ่งเป็นธรรมดาของผู้เล่าเรียนด้วยความ
ลำบากเช่นนั้น จะได้ผลสำเร็จอันวิเศษในวันหนึ่ง

ทูลกระหม่อมชาย พระองค์บรรณตร พระองค์เพ็ญ และพระองค์
วมิไชย สัพพะองค์คนทรงเล่าเรียนเจริญชนโดยธรรมดา ยังไม่มีข้ออันใด
ที่จะแก้ไขหรือหยิบยกชนกราบบังคมทูลพระกรุณาได้ นอกจากที่ใดจัดเป็น
ทางอยู่แล้ว

สมเด็จพระบรมโอรส สมเด็จพระชาย พระองค์คิลก พระองค์สรีขง
จะได้เสด็จขึ้นไปชอลิเคย์ที่สกอตแลนด์เดือนหนึ่ง ตั้งแต่วันสิ้นเดือน
ทูลกระหม่อมชายจะมาบรรจบในวันที่ ๗ แต่พระองค์อนคราวชอลิเคย์

ไม่ถูกกัน เข้าชกไม่ได้ จะได้รับพระราชทานเชิญเสด็จแยกย้ายกันไป
เที่ยวในที่ต่าง ๆ โดยเลือกหาสิ่งที่จะทอศพระเนตรให้เป็นประโยชน์ในทาง
การเล่าเรียนของพระองค์นั้น ๆ ด้วย

ในที่สุด ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานนำรูปนายพุ่มทูลเกล้า ฯ
ถวาย เพื่อจะได้ทรงรู้จักด้วย เห็นทูลเกล้า ฯ ว่า ถึงแม้ว่าได้โดยเสด็จ
พระราชดำเนินมาในเรือพระที่นั่งก็ เกรงจะไม่ได้ทรงสังเกตแม่นยำนัก
ยคนเป็นผู้ที่ใครบราชการในทูลกระหม่อมเล็ก จึงเห็นทูลเกล้า ฯ ว่าคงจะ
พอพระราชหฤทัยที่จะทรงรู้จัก พอเป็นเครื่องทรงพิจารณาท่าทางอัชฌาสัย
ได้อยู่

ควรมีควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ขอเดชะ

ข้าพระพุทธเจ้า

วิสุทธสุวิทย์ศักดิ์

ป.ล. ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานทูลเกล้า ฯ ถวายรายงานการทรงเล่าเรียน
ของสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอและพระองค์เล็ก ซึ่งมิสเตอร์พีปส์และมิสเตอร์เครก
ได้ยื่นเป็นครั้งที่สุดท้ายที่ประทับที่ชลลอคตนั้นมาในซองนี้ด้วย

วิสุทธ

วันที่ ๔ กรกฎาคม รัตนโกสินทร ๓๑ ๑๑๗

ขอเดชะ ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้า ฯ

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานกราบบังคมทูล สมเด็จพระนางเจ้า
พระบรมราชินีนาถทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท

ด้วยข้าพระพุทธเจ้าได้รับพระราชทานพระราชหัตถเลขา ซึ่ง

ใต้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานมาแก่พระยามหิบาลยังข้าพระพุทธเจ้านน เป็นพระเดชพระคุณอันเกล้าฯ หาที่สุดมิได้ พระราชอาชญาไม่พ้นเกล้าฯ ซึ่งมีใตกราบบังคมทูลพระกรุณาตอบทันที

ในพระราชเสาวนีย์ซึ่งพระราชทานให้ทราบเกล้าฯ นั้น ทำให้ข้าพระพุทธเจ้ามีความสะทุ้งและประหลาดใจเป็นอันมากซึ่งใตทราบเกล้าฯ ว่า การที่ส่งบุตรภรรยาและครอบครัวของข้าพระพุทธเจ้าออกมา นั้น ทำให้เป็นพระราชอุระมากมายถึงเพียงนี้ เป็นพระมหากรุณาอันปกเกล้าฯ ยิ่งใหญ่ ล้นพ้นที่จะเปรียบได้ มีหน้าชาทำให้ชุ่มเคืองใต้ฝ่าละอองพระบาท ยังการนั้นก็เป็นคราวเคราะห์ร้ายหาสำเร็จไม่ เมื่อการใต้ล่วงล้ารบกวน ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทมาแล้วถึงเพียงนี้ ข้าพระพุทธเจ้าก็ไม่มีอนใด นอกจากพระมหากรุณาธิคุณที่จะปกเกล้าฯ ให้สำเร็จต่อไป คือเมื่อครั้งพระยามหิบาล และหลวงประกิจออกมาที่ยังเอิญเป็นเหตุให้พลาดคลาดเคลื่อนไม่สำเร็จใต้แล้ว ก็ยังมีช่องอีกทางหนึ่งที่จะจัดได้โดยง่าย คือใตทราบเกล้าฯ ว่าแห่มลอฟต์ส ภรรยาภักดิ์นั้นลอฟต์ส จะออกมาเมืองนอก พอที่จะฝากฝังและไว้ใจให้พามาได้ เพราะเป็นคนเคยอยู่เมืองไทยมานาน และพูดไทยได้ ถ้าทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ฝากฝังและพระราชทานค่าเดินทางให้ทั้งตัวแห่มลอฟต์สด้วย ก็เห็นด้วยเกล้าฯ ว่าแห่มลอฟต์ส จะยินดีสนองพระเดชพระคุณ ข้าพระพุทธเจ้าใตให้มิสเตอร์ลอฟต์สบุตรชายเขียนหนังสือเข้ามาขอร้องมาคาราให้ทราบแล้ว ทั้งข้าพระพุทธเจ้าใตแจ้งความมายังภรรยาข้าพระพุทธเจ้าด้วย เพื่อจะใตคอยฟังกระแสพระราช

เสาวนีย์ ซึ่งจะไปรุดเกล้า ๆ ต่อไป อนึ่ง มีความสำคัญซึ่งจะได้ขอพระบารมี
ปกเกล้า ๆ อีกข้อหนึ่ง คือที่จะไปรุดเกล้า ๆ โกล่เกลยในเรื่องทบตาข้าพระ
พุทธเจ้ากรวดราคนั้นตามเวลาอันสมควรที่จะเป็นไปได้ ข้าพระพุทธเจ้า
เป็นผู้บวรราชการสนองพระเดชพระคุณอยู่ห่างไกล เป็นการยากที่สุดที่จะ
ปฏิบัติใจคนทั้งหลายอันอยู่ห่างไกลให้ถูกต้องทั่วถึงได้ ลงปลายก็จะต้อง
ถือเอาแต่กุศลและอกุศลกับความชอบธรรม ซึ่งมีได้ประพฤติผิดต่อผู้ใด
เท่านั้น เมื่อประพฤติคนและตั้งใจรับราชการสนองพระเดชพระคุณอยู่
ตามหน้าที่ราชการ จะยังเหตุให้เป็นไปเช่นนั้นก็ใช่ออกศลกรรมอันหนึ่ง
ไม่มีทางอันใด นอกจากที่จะขอพระบารมีปกเกล้า ๆ เป็นที่พึ่ง

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ๆ ขอเดชะ

ข้าพระพุทธเจ้า

วิสุทธิสุวิสัยศักดิ์

ขอเดชะ ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้า ๆ

ประมาณครึ่งเดือนล่วงมานี้ เสด็จกรมหลวง(๑) ได้มีโทรเลขประทาน
มายังข้าพระพุทธเจ้าใจความว่า ให้เลือกหา Governess สองคน ส่งเข้ามา
กรุงเทพฯ และ Governess ทั้งสองคนนั้นจะทำการแยกกัน ซึ่งเป็นอัน
พิจารณาได้ความว่าสำหรับถวายพระอักษรสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ และ
พระเจ้าลูกเธอฝ่ายในบางพระองค์ ชั่วแต่เวลากลางวัน แต่ความในข้อ
หนึ่งซึ่งว่าขอให้เป็น Lady แท้ ๆ และไม่ใช่ว่าเป็นครูที่ฝึกหัดสอนสำหรับ
โรงเรียนแท้ ซอนทำให้เห็นว่าจะต้องพระราชประสงค์สำหรับฝึกหัดใน

(๑) สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ

อาการไปมาพูดจារับแขกคนอย่าง “Lady” ยุโรปเขี่ยน ไม่ใช่แต่ถวายพระ
อักษรอย่างเดียว ก็ทำให้เห็นสมกับคำว่า Governess ซึ่งเป็นผู้เลี้ยงดูกิน
อยู่กบเด็กด้วยกัน ความที่เตาพระราชประสงค์ตั้งนี้ ชัดกนอยู่กับความที่
ปรากฏในโทรเลข แต่จะกราบบังคมทูลพระกรุณาขัตน หาใช่เป็นปัญหา
หรือชคของอินไตในพระกระแสรบสั่งของเสด็จกรมหลวงตามโทรเลขนั้นไม่
.....เห็นชคของนอกทางไปอย่างหนึ่ง ในการที่เตาพระราชประสงค์นั้น
เป็นทาง Policy การแผ่นดิน จึงขอพระราชทานกราบบังคมทูลพระกรุณา
ตรง มีใตกราบทูลมาทางเสด็จกรมหลวง

การที่ข้าพระพุทธเจ้าได้เตาพระราชประสงค์ว่าคงจะเป็นพระราช
ประสงค์ให้เรียก Lady ชนสูงสองคนเข้ามาสำหรับฝึกหัดสมเด็จพระเจ้า
ลูกเธอและพระเจ้าลูกเธอฝ่ายใน ให้ทรงคุ้นเคยในทางกิริยามารยาทที่
จะรับแขกคนอย่างยุโรป ไม่ใช่แต่เรียกพระอาจารย์มาถวายพระอักษรอย่าง
เดิวนั้น ข้าพระพุทธเจ้ามีความวิตกหนักใจอยู่เป็นอันมาก ถึงการที่จะต้อง
ระวงความร้าวฉานในระหว่าง Lady ทั้งสองน ก็ขนามกรุงสยามในภายหน้า
จึงเป็นการน่ากลัว และเป็นอันยากที่จะป้องกันยงนิก กล่าวคือ ลักษณะ
ของกรุงสยามทุกวันนี้เป็นประเทศอันยังตั้งอยู่ในที่อันขมุกขมัว คือจะ
สว่างให้คนเห็นได้ถถวนก็ยังไม่สว่าง จะมีคตที่ไม่มีใครจะเห็นได้ก็ไม่มีค
ตาโลกคอยแต่จะพากันเพ่งดูว่าในประเทศที่อันขมุกขมัวอยู่นั้นจะมีสิ่งอันใด
เป็นอย่างไร บรรดาคนยุโรปแม้แต่ผู้ชายที่ใดเรียกเข้ามารับราชการงาน
เมืองในกรุงเทพฯ ก็หาที่ใดคิจริง ๆ และเป็นประโยชน์จริง ๆ ยาก โดยมาก
มักจะมีอยู่ในสองสามประเภท คือพวกหากินในทางค้าขาย “เงินหรือ

ของมา” เป็นอย่างต่ำจำพวกหนึ่ง พวกนี้ไม่เพียงสนใจโต นอกจากชน
เอาเงินเมืองไทยไปใส่เมืองเขา ก็ลดราคาของสินค้าข้างไทยให้ต่ำลง อัน
จะปรากฏแต่แก่หูชาวเมืองนอก แต่มิได้ปรากฏแก่ความรู้สึกในเมืองไทย
ประเภทสอง พวกหากินทางประจบในราชการ เอาแต่ตัวรอดเลี้ยงชีวิต
ได้ในเมืองไทยไม่ตาย.....เจ้านายอันเป็นพระราชกุมารเคยเข้านอก
ออกในไม่รู้จัก นอกจากต้องถามว่าเป็นพระราชกุมารตำแหน่งไหน คน
เช่นนี้ไม่ระแวงใจแก่ความดีและชั่วของบ้านเมือง ทั้ง ๆ อยู่เมืองไทยมา
ยี่สิบสามสิบปี ก็ไม่ทำคุณทำความแปลกประหลาดอันใดให้แก่บ้านเมือง
ประเภทสาม เข้ามาทำการอยู่ชั่วหน่อย ๆ ก็เกิดแตกร้างกับนามกรุงสยาม
ที่เป็นคนชนิด ๆ มีความคิด กลัวยออกมาข้างนอก เขากลิ้มเลีย ตังหน้า
หากินของเขาไป ทักเลศต่ำก็ออกมาโพนทะนาว่ากล่าวตามที่จะหาเหตุได้
ยังพวกที่ยังไม่เกี่ยวข้องกับราชการ แต่เป็นศัตรูเกลียดชังไทย ก็ตังหน้าคอยหา
ช่องชัชชยายการภายในอันอยู่ในที่มืด เพื่อจะให้กระโจน อันต้องคอยแก้ไข
อยู่เสมอในทุกวันนโมอยู่ ทำให้เป็นเครื่องค้ำเขยตาโลกให้คนคอยเพ่งเล็งดู
อยู่เสมอ การทงนเป็นส่วนผู้ชายต่อผู้ชายก็ยิ่งได้ความยากเย็นที่จะป้องกัน
และแก้ไขนั้นได้ มาขบคิดฝ่ายการที่จะตั้งตนในส่วนผู้หญิง ข้ำพระพุทธเจ้า
ให้นึกเกรงตัวยกเลิก ๆ อยู่หลายประการ คือ (๑) ผู้หญิงไม่ว่าชาติใด
ภาษาใดไม่พันธ์จะมีนิสัยค้ำเขย ซอกแซกอยากกรุ่นอกกรุ่นใน หูไว ปากอยู่
ไม่สุข (๒) ผู้หญิงต่อผู้หญิงเหมือนเหล็กไฟกับหินดีเหล็กไฟ พอถูก
ต้องเข้ก็เกิดประกาย ติดเชื้อไฟได้โดยง่าย (๓) ผู้หญิงชาวเมืองนอก
ถ้าให้เข้ามารู้การนอกรการใน แม้แต่ว่าจะกลัวยออกมาโดยปรกติ ก็ไม่น่าที่
จะพ้นเอาการภายในมาชยาย (๔) ถ้ากลัวยออกมาจากเมืองไทยโดยไม่

ปรกติเรียบร้อย ไม่ต้องสงสัยเลยว่าการทั้งหลายในเมืองไทยจะไม่ต้อง
ถูกโทษโฆษณาการในยุโรป (๕) ผู้ชายที่ออกมาโดยไม่ปรกติ จะทำให้
ชาวเมืองเขาออกกริบออกเจ็บเพียงใดเท่าใด ถ้าเป็นผู้หญิงจะคูณได้ด้วยเลข
ห้าหรือเลขหก ถ้าการขึ้นไปเช่นนั้นน่าที่จะเคอตรอนถึงราชการบ้านเมือง
และเกิดก่อความรำคาญอันยากยิ่งต่อไป การที่จะเรียกคนชั้นสูงเข้าไป
เช่นนี้ พอที่จะหาได้ว่าปากเสียงจะต้องเป็นไปในข้างหน้าประการใด คือ
(๑) ชั้นต้นน่าที่จะเกิดความด้วยเรื่อง treat lady ไม่เป็น lady คือไม่
ให้เข้านอกออกในเป็นต้น (๒) น่าที่จะเกิดปากเสียงในเรื่องการฝึกสอนในทาง
กีฬามารยาท คือข้างไทยก็จะรังไว่ข้างไทย ข้างฝรั่งร้องว่าไม่ได้ทำ
duty หรือทำไม่เต็มมือ (๓) ถ้าหญิงทั้งสองทำการร่วมพระราชบุตร
สำหรับเดียวกัน แต่ไม่เป็นใหญ่หน่อยลงกันราย น่าจะเกิดการเถียงกันเอง
(๔) ถ้าผู้หญิงทั้งสองจะทำการแยกกันตามโทรเลข คือต่างสำหรับพระราช
บุตรของใคร ๆ สอน ก็น่าจะไปเกิดการในเรื่องสำหรับของใครสอนดี สำหรับ
ของใครสอนไม่ดี และโยไปย้ายมาเป็นต้น (๕) ลงปลาย ถ้าไม่เรื่องเงิน
ก็เรื่องแต่งงานอีกทางหนึ่ง เหล่านี้ที่เห็นว่าน่าจะเป็นเหตุและป้องกันยาก
เมื่อรวบรวมความในที่สุดหนังสือนี้ จึงเห็นด้วยเกล้าว่ามีทางอยู่สองทางคือ
ทางหนึ่งอย่าเรียกคนให้ถึงชั้นสูงวิเศษเข้ามาและอย่าเรียกเป็น Governess
ถึงหมายความว่าเลี้ยงดูอยู่กับตัวกันตามธรรมเนียม หากแต่เพียงชั้น
Teacher เข้ามาเป็นผู้ถวายพระอักษรแต่กลางวัน แล้วก็กลับไป เป็นโรงเรียน
ราชกุมารชนนอกแผนกหนึ่ง คงน ถ้ามีพระราชประสงค์เพียงจะให้ถวาย
พระอักษรภาษาอังกฤษและถวายวิชาเย็บปักถักร้อย ร้องรำ เป็นต้น อย่าง
กษัตริย์ ก็พอจะสำเร็จดังพระราชประสงค์ได้ ถ้าจะมีพระราชประสงค์

ถึงการฝึกหัดกริยามจรยาตามแบบโกหฺรอ่าน และเรียกคนชั้นสูงมาเป็น
Governess ดังว่านแล้ว ก็ควรจะไซ้ตักนโหถึงทิตเตยว ถึงเลิกการเสวย
พระศรีและหมอบคลาน และมอຍให้สั้พระองค์ต่อคนก็ให้ประจำตามสมควร
และมีที่พักชงจะอยู่ด้วยกันโตตลอดวัน และเชิญเสด็จไปมาเที่ยวเตร่ได้
อย่างฟรี ๆ แต่อย่าให้มีการเกี่ยวข้องกับกาภายในพระบรมมหาราชวังใน
ส่วนตัว Governess นั้นอย่างใดอย่างหนึ่งในสองประการนี้ เห็นด้วยเกล้าฯ
ว่าจะเป็นการข้องกันความรำคาญ และความเคอตรอนในราชการบ้านเมือง
ข้างหน้าได้ ประการหนึ่ง ว่าถึงลักษณะประเทศสยามทุกวันนี้ ซึ่งอยู่
ในเวลาเป็นที่มุงมองของตาโลกและมีศัตรูคอยคืบเขยให้เบียดเผยอยู่เสมอ
ฉะนี้แล้ว เมื่อการสิ่งใดจะกระทำทำให้เต็มทีและให้โตจริงจงให้เล้าลือ
ปรากฏเสียดีกว่า ตาโลกทั้งหลายก็จะเห็นไปว่าอาการอันกระทำให้โตจริง
เพื่อจะเปลี่ยนแปลงเข้าหาความนิยมของโลกแท้ เหมือนดังทมิทจะจุดไฟ
ให้สว่างปรากฏแก่ตาคน อย่าให้แลเห็นวับ ๆ แวม ๆ เหมือนโคม adver-
tisement ซึ่งชาวร้านจุดให้วับ ๆ ให้ตองตา เพื่อจะบอกขายของตงค้ำของ
คนบางคนกล่าว การเรองนขาพระพุทธเจ้าจะได้ขอพระราชทานโลเลคอย
ฟังพระราชกระแสตอบจดหมายฉบบน ทางโทรเลข เพียงโตความว่า
Governess หรือ Teacher เท่านั้น ก็จะได้จัดคนเข้ามาให้ถูกตองตง
พระราชประสงค์

ควรมีควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ขอเดชะ

ข้าพระพุทธเจ้า

วิสุทธสุริยศักดิ์

วันที่ ๑๕ กรกฎาคม รัตนโกสินทร ๓๑๑ ๑๑๗

ขอเดชะ ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้า ฯ

ด้วยเหตุร้ายในเรื่องทุลกระหม่อมเล็กตกม้า ซึ่งได้เป็นแล้วอัน
น่ากลัว ทราบมาถึงข้าพระพุทธเจ้าโดยลำดับ ดังได้คิดสำเนาต่าง ๆ
เรียงตามรายวัน ขอพระราชทานทูลเกล้า ฯ ถวายมาพร้อมด้วยจดหมาย
ฉบับหนึ่ง เหตุนี้ ชนต้นเมื่อแรกทราบเกล้า ฯ ก็ทำให้ข้าพระพุทธเจ้ามีความ
ตกใจเป็นกำลัง ตอนกลางก็ร้อนใจอยู่กว่าจะได้ข่าว มาตอนปลายเมื่อได้
ทราบข่าวตลอดได้เพียงนี้ ก็มีแต่ความเสียใจและอดอันตั้งใจจะไม่ทราบ
เกล้า ฯ ว่าจะกราบบังคมทูลพระกรุณาประการใด ต่อไปในจดหมายฉบับ
นี้แต่ความหวังว่าขอให้หายประชวรเป็นปรกติ ปราศจากที่จะให้ผลเสีย
แก่พระกายและพระกำลัง ก็ขอไม่ให้เป็นต่อไปในที่ใดที่หนึ่งดังเช่นนี้

ควรมีควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ขอเดชะ

ข้าพระพุทธเจ้า

วิสุทธสุริยศักดิ์

พระที่นั่งบรมนาคมสนธิ์

วันที่ ๒ สิงหาคม ๓๑๑ ๑๑๗

ถึง พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์

ด้วยเราไม่ได้พูดถึงการเร่ก่อน เพราะคิดว่าการจะเป็น
ที่เรียบร้อยกันไปแล้ว ต่อเมื่อใดว่าง ๆ จึงจะจดหมายออกไปเตือนสติ คือ

แล้ว แต่ก็มีอีกกลายเป็นดี ควรที่จะชนชนมันดีแลคงเดินทางนั้นไปให้
ตลอด การที่เป็นเหตุเป็นเหตุที่จะให้หาตัวเปลี่ยนยาก จะต้องอยู่นานเกิน
เวลาที่ลูกโตกลับ ประกอบกับเหตุที่จะรับลูกเมียออกไป ปราบกฏว่าไม่คิด
จะกลับเข้ามาโดยเร็ว จึงไม่เป็นที่พอใจ แต่ครั้นเมื่ออธิบายความจำเป็น
ให้ฟัง เธอก็เห็น แต่ก็ยังไม่เป็นที่พอใจ ถึงดังนั้นก็ยังไม่สู้กระไรนัก ข้อที่
เป็นสำคัญนั้น คือเธอได้มีโทรเลขแลมีหนังสือออกไปถึงเจ้า เจ้าไม่ได้
ได้ตอบโทรเลขฤาหนังสืออย่างหนึ่งอย่างใด เป็นแต่มีโทรเลขถึงกรมหมื่น
มหิศรเป็นต้น ซึ่งไม่ได้บอกให้เธอทราบ ข้ามมายอกเราทีเดียว ส่วนการ
ที่เธอได้ห้ามปรามไป โดยโทรเลขแลโดยหนังสือ ก็มีผู้รู้เห็นเป็นอันมาก
แลไม่ได้รับตอบอย่างหนึ่งอย่างใด ก็เป็นอันปรากฏว่าไม่แต่เพียงที่เจ้าไม่
เคารพนับถ้อยบิดา กลับเป็นการคิดต่อสู้จะเอาชนะ ด้วยเอาแรงแลเอา
อำนาจผู้อื่นไปข่ม จึงยังเกิดความวิตกกันว่า คนทั้งปวงจะเห็นไปว่าเจ้ามี
ความกำเริบฟุ้งซ่าน จนบิดาก็ไม่มีความเคารพยำเกรง ผู้ใดจะเป็นที่รักใคร่
เชอถ้อยได้ ตลอดจนตัวเราเองก็จะเห็นใจเสีย ความวิตกอนันนเฝ้าผลาญเธอ
ให้ไต่ความทุกข์เวทนาเป็นอันมาก ไม่เป็นอันกินอันนอน จนถึงกับเจ็บ
ถึงล้มหมอนนอนเสื่อจนไปก็ครึ่งหนึ่ง ความเศร้าโศกเสียใจนั้นมากถึงนอน
ร้องไห้ มีคนไปเยี่ยมมไซ้เจ็บเป็นการโถงตั้ง เพราะเธอเป็นคนนอนอยู่
ประจวบเจียมไม่ได้

การซึ่งเป็นชนดังนี้ เราก็มองความเสียตายเป็นอยู่ว่าไม่พอที่จะเป็น เห็น
ว่าไม่มีอย่างอื่น นอกจากที่จะต้องให้เขียนหนังสือมาสารภาพรับผิดชอบ อ่อน
น้อมจนบิดากบยบุตร อย่าให้เป็นการโต้เถียงตอตั้งกันมากไป เมื่อจะชัดเจน

ความคิดในข้อราชการก็ดี ทุกข์สุขในครอบครัวก็ดี จึงค่อยซ้แจงต่อไป ถ้าเจ้า
ไม่แสดงความอ่อนน้อมสารภาพให้เห็นที่พอใจกรมหมื่นปราบ ก็เห็นว่าจะมี
คำครหาติเตียนแลเป็นที่รังเกียจกนใจของคนทั้งปวง ด้วยความประพฤติ
ทางธรรมของไทย ความเคารพต่อบิดามารดาเป็นการสำคัญยิ่งใหญ๋ ใช
แต่ทางศาสนา ตลอดจนพระราชกำหนดกฎหมายก็เป็นเช่นนั้นด้วย
จึงขอเตือนให้คิดอ่านแก้ไขเสียให้ดี แลจะเป็นการทำให้พ่อไ้รับความสุ
ชินดีปลื้มใจ อันนับว่าเป็นกุศลอย่างยิ่งใดด้วย ถ้ามีมาเร็วไ้เท่าไ้ยิ่งดี

(พระปรมาภิไธย) สยามินทร์

สำเนา หนังสือกรมหมื่นปราบปรบภัย

รับวันที่ ๒ สิงหาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๑๗

วันที่ ๒ สิงหาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๑๗

ขอเดชะ ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม

ข้าพระพุทธเจ้า ขอพระราชทานกราบบังคมทูลพระกรุณาทรา
ยไ้ฝ่าละอองธุลีพระบาท พระราชอาชญาไม่พ้นเกล้าฯ

ด้วยเรื่องพระยาวิสุทธจะขอรบ้พระราชทานให้ทรงพระกรุณา
โปรดเกล้าฯ ส่งภรรยาออกไปครั้งนั้นน ข้าพระพุทธเจ้าขอรบ้พระราชทาน
ให้งดไว้ ด้วยเห็นด้วยเกล้าฯ ว่าที่เป็นการไม่รู้แล้ว ก็เพราะคิดจะเอา
ชนะข้าพระพุทธเจ้า โดยความกำเรียว่าทรงพระมหากรุณา จึงเกรงด้วย
เกล้าฯ ว่าต่อไปเบื้องหน้าจะเป็นคนเพื่อพุงชานไม่มีสติขยง จะทำให้เสีย

ราชการแลจะรักษาตัวไปไม่ได้ ข้าพระพุทธเจ้าได้คิดด้วยเกล้า ๆ โดยรอบ
แล้ว ก็เห็นด้วยเกล้า ๆ ว่า เป็นการเสียแทบทุกอย่าง ข้าพระพุทธเจ้าได้
จดหมายชี้แจงออกไปให้ฟังทุกอย่าง ก็ไม่เชื่อถอ กลับคงตอไปตงนี้ ก็
เหมือนเขาจะไม่คิดว่าข้าพระพุทธเจ้าเป็นบิดา ครั้นข้าพระพุทธเจ้าจะถอ
โกรธตดเสียว่าแล้วแต่ความเห็นของเขา ก็เหมือนก็ไม่มี ความกรุณาแก่
บุตร ถ้าไม่มีความมุ่งหมายที่จะตั้งตระกูลต่อไป เพราะฉะนั้น ข้าพระ
พุทธเจ้าขอรับพระราชทานพระมหากรุณาปกเกล้า ๆ พระราชทานพระบรม
ราโชวาท พอให้มีสติระงับความฟุ้งซ่านเสียสักครั้ง

ควรมีควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ๆ

ที่ ๗/๔๕๑

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๑๑ สิงหาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๑๗

ถึง พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์

ด้วยหนังสือทมิฬมา ยังไม่ได้ตอบหลายฉบับด้วยกัน จะได้ตอบ
ต่างหากตามเรื่องทีควรจะตอบไปช้าแลเร็ว การที่ช้าเพราะต้องคิดอ่านบ้าง
ด้วยไม่มีเวลาบ้าง แต่หนังสือวันที่ ๒๕ มิถุนายน แลวันที่ ๑๕ กรกฎาคม
เห็นว่าควรจะตอบรวมกันได้ เพราะฉบับหลังเป็นแต่บอกเรื่องลูกชายเล็ก
ตกม้า

การที่ลูกชายเล็กไปรัสเซียคราวนี้ ได้ทราบตามรายงานจากพระยา
สุริยานุวัตรโดยละเอียด ในการรับรองแลการอยู่กินส่วนหนึ่ง การเล่าเรียน

อีกส่วนหนึ่ง เป็นที่พอใจสมาคมความปรารถนาหมดทุกอย่าง นับว่าเป็นผู้ที่ไ้
รับความสุขอย่างยิ่ง และจะไ้รับความรู้อย่างดีซึ่งเราปรารถนา เมื่อเทียบ
วิชาเรียนถูกกับชายบริพัตรแลชายจิว(๑) ซึ่งเรียนทางทหารอย่างเดียวกัน
๒ คนนั้น ไ้เรียนการทหารมากกว่าทางที่ลูกชายเล็กจะเรียนในระยะ ๔ ปีนี้
แต่ข้างฝ่ายลูกชายเล็ก จะไ้เรียนความรู้อย่างอื่น ที่เป็นเยเนรอลนอกเขต
มากกว่า ๒ คนนั้นเป็นอันมาก มีเรียนยูริสปรูเคน ในปีที่ ๓ ที่ ๔ ถึง ๒ ปี
เป็นต้น จิวว่าทางที่เล่าเรียนตามซึ่งเราให้ดูนี้ แปรลกกว่าและดีกว่าประเทศ
อื่นๆโรงเรียนอื่นหมด แต่ความลำบากในการเล่าเรียนคงจะต้งมาก
เพราะจะต้งเรียนภาษาถึงสามภาษาพร้อมกัน คือ รัสเซีย ฝรั่งเศส
เยอรมัน ภาษาตาย ๓ ภาษา คือ สลาฟ ลัติน กรีก คงจะไม่เป็นการง่าย
แต่เมื่อตัวผู้เรียนมีความทะเยอทะยานอยู่ก็คงจะไ้ ถึงไม่ทั้งหมดก็คงดี
บางภาษา

ส่วนการที่ตกมานั้น เราก็มีความตกใจแลร้อนใจเป็นที่สุด แต่
เป็นการเขาไปอย่างหนึ่งซึ่งไ้รับข่าวต่อวันที่ ๖ เพราะเหตุที่ลงไปอยู่เสีย
เมืองกลันตัน เมืองตรังگان พงกกลบชนมาถึงเมืองนครคีรีธรรมราช
ในวันนั้น ไ้ทราบโทรเลขพร้อมกันหมดทั้งแรกที่เกิดเหตุจนอาการคลาย
ชนแล้ว

เอมเปรอได้แสดงความเอื้อเฟื้อแลโปรดปรานสมกับคำซึ่งไ้รับไว้
เกือบจะเกินกว่าที่เราคาดหมาย ในวันแรกซึ่งลูกชายเล็กไปพบ เอมเปรอ
ก็มีโทรเลขบอกมาว่าไ้พบ ครั้นเมื่อเกิดเหตุตกมานี้ ก็ไ้รับโทรเลขของ
เอมเปรอแลเอมเปรสลงพระนามทั้ง ๒ พระองค์ มีมาก่อนคนเรากันเอง

(๑) พระเจ้าบริหวังส์เซอ กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช

เสียอีก ครั้นเมื่อเวลาหายขึ้น ก็มีโทรเลขบอกข่าวมาอีก เมื่อสังเกตดูตามหนังสือลูกชายเล็กแลรายงาน ก็เห็นว่าความประพฤตินิสิตสนมของเฮมเปรอต่อลูกเรา ไม่เป็นแต่การทำเฉพาหน้า ฤาเป็นแต่พิธให้คนเห็นมาก ๆ เป็นความเมตตาปรานีเนื่องจากตัวเราฉันเพื่อนฝูงกันเฉพาตัวต่อตัว แลปรานีต่อตัวเด็กด้วย

ข้อรำคาญเทอครอนของเรามีอยู่อย่างหนึ่ง ในเรื่องลูกชายเล็กไปเล่าเรียนที่รัสเซียครั้งหนึ่งแต่การซึ่งรู้ว่าเป็นหน้เฮมเปรออันยากที่จะปลดเปลื้องได้ เพราะเหตุที่เฮมเปรอคงทำตามคำพูดว่าจะทำ ซึ่งเราได้ขอ ๒ ครั้งแล้วก็ไม่ตกลง คือจ่ายเงินในการเล่าเรียน ในการกินอยู่ทุกอย่าง ให้เราจ่ายของเราเอง แต่ค่าเสื้อผ้าถุงห่มค่าเดินทางแลที่อยู่เวลาชอลิเคย์เงินรางวัล เงินทำบุญแลสำหรับกระเป๋่า ตามที่ประมาณครั้งแรก เงินของเฮมเปรอจะต้องใช้ถึงปีละ ๓๐๐๐ ปอนด์ ของเราแต่เพียง ๑๕๐๐ ได้มีโทรเลขขอบอกขอยใจไปแล้ว คิดว่าจะมีหนังสือไปออก ๆ แอต ๆ ในเรื่องเปลื้องพระราชทรัพย์ลงดู

ตามความสังเกตในหนังสือพระยาวิสุทธิชนถึงเรื่องยูนิฟอรมนั้น จะต้องขอหัวเราะสักนึกหนึ่งว่าเป็นความคิดอย่างแก้วแท้ การลำบากลำบากในเรื่องแต่งยูนิฟอรม เห็นมีอยู่แต่ทองแลนค้เป็นมากกว่าอย่างอื่น ทหารแต่งตัวพลเรือนโตคงแต่นายจนลูกแถว แต่ในประเทศออสเตรียแลเยอรมันทั้งหมด ก็บริสเซีย มีข้อบังคับว่า บรรดาผู้เป็นทหารตั้งแต่มาแซลจนทหารเลว จะสวมเสื้ออย่างอื่นไม่ได้นอกจากยูนิฟอรม เว้นไว้แต่ออกนอกอาณาเขต เฮมเปรอแลเจ้านายทั้งปวงไม่ได้แต่งตัวเป็นคนปรกติเลย

ที่สักจนอยู่ในเรือนสองคนผิวเมียม ถ้าใครไม่มียูนิฟอร์มแต่ง จะออกเป็นที่เดียวๆ ไปด้วย ประเทศอื่นเช่น ฝรั่งเศส เคนมาร์ก สวีเดน นอร์เวย์ อิตาลี ยอมให้เยเนราลแต่งตามธรรมเนียมได้ ที่แต่งได้ดั่งเมืองแก้วมีแต่สวิสเซอร์แลนด์แห่งเดียว

อนึ่ง การเรื่องใช้สอยเงินทอง คงจะต้องเปลืองมากกว่าที่อื่นๆ เพราะไปเป็นเจ้านายแท้ดั่งนี้ แต่เป็นการจำเป็นต้องใช้อย่าให้เป็นที่ขบคาย การที่จะใช้เงินเป็นการบำรุงยศศักดิ์อันใด เมื่อสิ้นเขตที่เป็นแขกเมืองลงเป็นนักเรียนอายุต่ำแล้ว ก็คงไม่ต้องมี จะมีก็แต่การรางวัลข้าวไพร่ ญาติผู้ใหญ่มาเกี่ยวข้อง เช่นหมอบเป็นต้น จะขีตระหนกเกินไปไม่ได้ เพราะการที่ใช้สอยเงินทองเช่นนั้น ประเพณีผิดกันกับเมืองแก้วมาก ถ้าเห็นยิวเจียวเกินไปจะเป็นเรื่องนินทาติดอยู่ ตามซึ่งใดเคยฟังมาเป็นอันมาก ขอให้คิดอ่านกับพระยามหิบาล กะให้สมควร อย่าให้ฟุ่มเฟือยเกินไปด้วย

ข้อซึ่งจะคิดว่า การที่ไปอยู่เช่นนั้นจะเป็นการที่ฤาเป็นการร้ายแก่สันดานของลูกต่อไปภายหน้านั้น เราได้คิดเห็นแล้ว ว่าการซึ่งจะห้ามไม่ให้ผู้ซึ่งใดเข้าอยู่ในไซไซอันสูงสุดคุ้มกันต่อผู้ซึ่งต่ำ ๆ ฤาธรรมเนียมขวาง ๆ ฤ ๆ นั้น เป็นแก่ไม่ได้ อย่าว่าแต่ผู้อื่นเลย ตัวเราเองเมื่อได้ไปเห็นในที่หนึ่งอย่างหนึ่ง ไปเห็นที่อื่นเป็นอย่างอื่น ฤาเห็นผู้อื่นเป็นอย่างอื่น ก็อดคุ้มกันใจไม่ใคร่ได้ แต่ถ้าว่าโดยกิริยาอชฌาสัยที่จะสำแดงออกเป็นไว้ใจได้ ว่าผู้ที่ใดเข้าสูงเช่นนั้นแล้ว เรียบร้อยดีกว่าผู้ที่อยู่ชั้นกลางเป็นอันมาก มีอย่างเดียวแต่เรื่องเงิน ที่จะฟุ่มเฟือยใช้มากจนเคยตัว แต่ก็อยู่ในบังคับผู้ใหญ่ ไม่ได้ใช้แต่ลำพัง เห็นจะไม่พอเป็นไรนัก

ต้องไป ถึงจะไปพร้อมกันใดก็คงต้องแยกกันอยู่ แลเมื่อเข้าในราชสำนัก
ก็คงต้องไปคนละต่างหาก นอกนั้นจะมองหาตัวผู้อื่นไม่คิดถึงพระยาสุริยา
ซึ่งเป็นราชทูตเหมือนกันแล้ว ก็ไม่เห็นตัวผู้ใดซึ่งจะสมควรแก้หน้าทีใดเลย
จึงเป็นการจำเ็นที่จะต้องให้พระรัตนโกษาซึ่งเป็นผู้รู้ ภาษาเยอรมันแลเคย
เข้าในราชสำนักเวียนนา รู้ทั่วทั้งตลอดทั้งใดเคยเป็นล่ามเมื่อเวลาเราพูด
กับเอมเปรอมมาแล้ว เป็นผู้มั่นคงควรจะเป็นที่ไว้วางใจได้ ออกไปเป็นการจร
ชวคราวหนึ่ง ได้คิดว่าจะให้ออกไปเป็นตำแหน่งเซมเบอร์เลียน จะได้ออก
จากกรุงเทพ ฯ ข้างแรมเดือนตุลาคม ด้วยทราบว่า จะเริ่มงานเกี่ยวปลาย
เดือนพฤศจิกายนหนึ่ เมื่อสิ้นราชการแล้วให้รีบกลับเข้ามารับราชการ
ในตำแหน่ง ผู้ซึ่งไปตามมกุฎราชกุมารนั้น เห็นว่าพระยาราชาวัลลภ
นายหนึ่ง พระรัตนโกษา นาย ๑ หลวงสรสิทธิ์ยานุกา นาย ๑ เท่านั้น
เป็นการพอควรแล้ว ถ้าจะไปมากกว่านั้นก็จะเป็นความลำบากแก่การที่เข
ารับรอง เมื่อพระยานนท์จะได้ถามมาประการใด ก็ให้พระยาวิสุทธชอก
ให้ทราบ แลให้เตรียมการสำหรับที่จะไปตามกำหนด

(พระปรมาภิไธย) สยามินทร์

พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์

เกาะบางปิ่น

วันที่ ๒๗ ตุลาคม รัตนโกสินทร ศก ๓๓ ๑๑๗

ถึง พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์

ด้วยไต่รับหนังสืออนชก แต่ขอตอบฉะบับตกลงวันที่ ๓๐ กันยายน

ก่อน เพราะเห็นว่าเรื่องนคูนเหมือนจะเป็นที่รอนใจของพระยาวิสุทธหังค ฯ

เพราะเหตุที่อยู่ในประเทศซึ่งมีความสงสัยกันแหม่ง ซึ่งเขานึกอย่างไรแล้ว
พูดไปโดยความระแวง ถึงจะบอกกล่าวเล่าลืออย่างไรก็ไม่เชื่อ พระยาวิสุทธ
คงจะได้ถูกถามหลายครั้ง แลได้แจ้งใจตอบปฏิเสธไปแล้วหลายครั้ง แต่ใจ
นั้นนกระแวงอยู่หน่อยๆว่า ถึงไม่เห็นเคียววันคงเป็นต่อไปภายหน้า แลไม่สู้
แน่ใจนักว่ไทยเราจะไม่ยอม เมื่อจะว่าตามตรงแท้จริงแล้ว เราย่อมเห็น
อยู่ว่ ความคิดเห็นอันใดของพระยาวิสุทธอยู่ข้างจะเป็นชาวเมืองแก้วจัด
แต่มีใช้จะติเตียนว่ไม่ควรคิดในเรื่องนี้ เป็นของควรรคิด เพราะชาวเมือง
นั้นเขาพูดกันอยู่ทว่เมือง แลการที่ตอบนั้นจะเป็นเหตุให้พระยาวิสุทธค่อย
แน่ใจตอบเขาได้ซัดเจนนึกว่ตอบหน้าเจอน ๆ ด้วยใจระแวง

คือเรื่องซึ่งอังกฤษคนเตนกัน ลงพิมพ์แล้วๆเล่าๆในเรื่องรัสเซีย
ขอท่ไว้ถ่าน จนถึงหนังสือพิมพ์ขบขงตคสังมาน เป็นการหาจริงไม่ได้
ในนั้นเลย เว้นไว้แต่ถรัสเซียจะนึกอยู่ในใจ เคาใจเขาไม่ถูก แต่ส่วน
เอมเปอร์กิดิ รัฐบาลผู้แทนในกรุงเทพฯกิดิ ยังไม่ได้เคยปรึกษาฤาและ
เลยม่ออมค่อมแต่สักครั้งหนึ่งเลย อย่าว่าแต่จะพูดตรงๆ

แต่ส่วนที่ตรงกันขามนั้น คือ เมอร.คคิ ๑๑๕ ทูตอังกฤษในนั้น
เอาสำเนาหนังสือสัญญามายังขบขงเรวตเป็นอันมาก ที่จะให้เราลงชื่อว่
เมืองมลายูตั้งแต่ขางตะพานลงไป เราจะไมยอมยกให้ชาติหนึ่งชาติใด
นอกจากอังกฤษ แลจะไม่ให้คอนเซสชันแก่ชาติหนึ่งชาติใดนอกจากขอ
อนุญาตต่ออังกฤษก่อน เรวตจนเกือบจะเป็นขู่ แต่ก็ยังไม่ทำได้ ทำตลอด
จนกระทั่งถึงเวลาเราออกไปยุโรปในคคิ ๑๑๖ ครั้นเมื่อไปอิงแลนค้พบ
ลอร์ดซอลล์บรี ไตนึกว่คงจะพูดถึงเรื่องนี้ก็ไม่พูด จนถึงคราวหลังเมื่อไป

เยอรมนีกลับมาแล้ว เมื่อมีสเตอร์เวอน์รูการตนลภหนาปางที่เราชอบพอ
กับรัสเซีย แต่มีความรือใจในเรื่องที่อังกฤษรับรองสัประเทศอื่นไม่ได้
ฤาด้วยเรื่องตราการเศอ ซึ่งเขาเข้าใจว่าเราคิดเห็นว่าอังกฤษกะไปรแกรม
จะเอาเราเป็นขามอหนึ่งจึงไม่ให้ ซึ่งสังเกตได้ชัดเจนในกิริยาแลคำพูด
ของมีสเตอร์เวอน์ ซึ่งทรนทรายไปหาปรีนซ์ออฟเวลส์ เซอร์ทอมาส์
แอนเดอร์สัน ด้วยความกลัวว่าเราจะไปครัทธาเลอมีไลในชาติอื่นเสีย
จนปรีนซ์เวลส์ก็มาหา พูดไกลเกลี่ย ลอร์ดชอลสบูร์ก็มาเคาะเหมื่อนให้
รู้ตัวไว้ คือว่ามีความยินดีที่ได้เห็นเอมเปรอสองพระองค์โตอันรบ
แข็งแรง การที่เป็นไมตรีชอบพอกับสองประเทศนั้น เป็นประโยชน์สำคัญ
มาก ด้วยเอมเปรอเยอรมนีก็เป็นที่ฝรั่งเศสเกรงขาม เอมเปรอรัสเซีย
ก็เป็นที่ฝรั่งเศสนับถอกลวเกรง จะคอยซาความคุมเหงลง อังกฤษนถง
จะมีน้ำใจที่จะช่วยประการใด ก็รอเข้าไปไม่คิด ถ้าอะไรอังกฤษเกี่ยวข้อง
เข้าไปแล้วเหมื่อนยิงยุฝรั่งเศส มีอยู่อย่างเดียวที่จะต้องกล่าวถึงให้ทรง
สังเกตไว้ ว่าเมื่อมาตามทาง ไต่เห็นที่ตำบลใดซึ่งควรจะเป็นที่บรรทุกถ่าน
ของสองประเทศนั้นไต่ข้าง ไม่มีแห่งใดนอกจากที่เป็นของอังกฤษแล
ฝรั่งเศสแล้ว ขางที่สองประเทศนั้นจะมีความปรารถนาที่จะได้มีที่บรรทุก
ถ่านในเมืองเราบ้าง จึงไต่ทำไมตรีมาก เราไต่ตอบว่า เราคิดเห็นอยู่
เหมื่อนกัน ว่าธรรมตาการที่ชาติทั้งปวงเป็นไมตรีกัน ก็ย่อมมีความมุ่ง
หมายประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่งด้วยกันทั้งสองฝ่าย เรากรู้สึกอยู่ว่า
ประเทศเราตั้งอยู่อย่างไร ทางไมตรีของเรากับอังกฤษเป็นสำคัญเพียงใด
เราคงจะระวังรักษาทางไมตรีกับอังกฤษ ไม่ให้เสียประโยชน์ของอังกฤษ

อย่างที่สุดซึ่งจะทำได้ เมื่อพวกคนคงนึกเป็นอันพอใจในขณะนั้น แต่บางที
จะยังไม่พอแท้ ซึ่งเราจะพูดให้พอใจเขาก็เห็นว่าทรยศโทรมเหลือกำลัง

ครั้นเมื่อกลับมาถึงกรุงเทพฯ ไม่ช้านัก ราวลักสามเดือนกระมัง
มิสเตอร์เกอร์พวิลก็มาพูดที่เจ้าพระยาอภัยราชา ว่าได้รับหนังสือจากฟอเรน
ออฟฟิศเป็นไปรวเขต ให้คอยสืบสวนในเรื่องรัสเซียจะขอที่บรรทุกถ่านถ่านถ่าน
พูดเทียบมัลย์ ก็เป็นอันปฏิเสธกันไปตามความจริง ครั้นเมื่ออุปทูตรัสเซีย
มาถึง แต่ครั้งแรกที่โตมการเลี้ยงให้ทูตต่างประเทศพร้อมกัน เมื่อเลิก
เลี้ยงแล้วก็ย่นสนทนากัน ก็พูดกับแขกที่มาทักทุกคน ทั้งอุปทูตรัสเซียด้วย
ก็เป็นที่สงสัยว่าพวกมันอยู่ช้ำ ที่จะมีเรื่องอะไรจนเจ้าพระยาอภัยราชา
และเลียมถาม ภายหลังเมื่อเจ้าพระยาอภัยราชาออกไปใหม่ๆ มิสเตอร์
เกอร์พวิลก็มาถามที่กรมหลวง แลพบใครที่รู้จักก็จับตัวสยดสลายทุกคน
เห็นเป็นการวุ่นวายเหลือประมาณ ไม่ช้าหนังสือพิมพ์ก็ออกเนื่องๆ ไป
บรรดาเกิดมาเป็นชาติคนอังกฤษ ที่จะไม่มีการถามใครสักคนหนึ่งเป็นไม่มี
ที่สุดจนมิสเตอร์มิตเชลอินนีสก็มหนังสือมาที่กรมหมื่นมหิศร ว่าที่ฟอเรน
ออฟฟิศเขาถาม คำตอบของเราทั้งหลายก็มียืนยันอยู่คำเดียวว่า จนกาล
ยคนยังไม่มรอรอยอนใดที่เราจะไต่รู้เลย แต่ก็ยอมจะไม่เป็นที่เชอถออยู่
เช่นนั่นเอง เพราะเหตุที่ความปรารถนาเขามีอยู่

แต่ความจริงแท้ตามซึ่งเราคิดเห็น อันจะกล่าวได้แต่เฉพาะ
ส่วนตัวเอมเปรอ ไม่รยประกันจนถึงคนชาติรัสเซียบนทั้งสิ้น เพราะได้
พูดจากันตลอดเรื่อง ว่าถ้าหากว่ารัสเซียรู้ว่าจะสู้อังกฤษได้ข้างตะวันออก
เมื่อใดนั้นแล้วก็ไม่ถูกที่จะขอ แต่ถารู้ว่าการอนใดซึ่งจะทำ กลับจะให้

เป็นประโยชน์แก่อังกฤษก็เป็นช่องแก่อังกฤษแล้วยังคงไม่ทำเลย เพราะ
เอมเปอรูรุษคิดว่าเมืองเราล่อแหลมอยู่กับอังกฤษประการใด ยังช่วยสะกิด
ฝรั่งเศษอยู่อย่าให้รุกรันนัก จะไปเป็นประโยชน์แก่อังกฤษ ความอนน
รุชคเงินอยู่เสมอ ถ้าโดยจะมีมาว่าจริง บอกคำเดียวก็พอ ว่าถ้าจะให้แล้ว
อังกฤษคงเอาแหลมมลายูทั้งหมด เท่านั้นหยุด มีตัวอย่างที่ได้พูดกันแล้ว
ในเรื่องอื่น เชื่อว่าจะเป็นที่ตรงแน่

จึงเห็นว่า การที่โจษเลาลอดตนตนกันครั้งนั้น ไม่ได้ออกจากทอน
ออกจากคนอังกฤษเอง ผู้นั้นยังไม่มีวาระที่เขตแดนในแหลม
มลายู ยิ่งกว่าพวกสตรีตเซตเตลเมนต์ เหตุซึ่งเกิดขึ้นทั้งนี้ คิดสงสัย
ว่าเป็นตัวคอเวอนแมนตอังกฤษมีความสงสัยอยู่แล้ว เป็นโอกาสของพวก
โคโลนที่ จะยุให้คอเวอนแมนตเดินรุกรันเอาเขตแดนเมืองมลายูให้เร็วขึ้น
เท่านั้น เป็นเพียงแท้ อย่าได้สงสัยเลย

เมื่อเรารุชคเงินแล้ว ว่าถ้าเราจะให้เขตแดนในแหลมมลายูแก่
รัสเซียเมื่อใด แหลมมลายูทั้งหมดคงเป็นของอังกฤษเมอนน เหมือนอย่าง
เมืองพม่า เราจะไปคิดอ่านอย่างนั้นทำไม ถ้าจะพูดกันเสียให้ถึงดี ก็ว่าได้
ว่า ถ้าอังกฤษยึดอำนาจรัสเซียข้างตะวันออกไม่อยู่ นานไปภายหน้านั้นแล
ว่าไม่ถูก รัสเซียจะมาเป็นประกันเมืองเราได้ ถ้าเอาเมืองเราทีเดียว ซึ่ง
จะมีบุญคุณฤาไม่มีบุญคุณติดต่อกัน ก็ไม่ผิดอันใด ขอให้พระยาวิสุทธ
ศิริตรองให้จงมาก

การลงพิมพ์แปล่าๆ เปลือยๆ อย่างเช่นเรื่องนี้ แลเรื่องที่ว่าจะไม่
ส่งลูกชายเล็กไปรัสเซียเป็นต้น เป็นความคิดของอังกฤษซึ่งจะให้เรายาก

หมางกบรัสเซียบ และจะให้คอเวอนแมนตร์ขเร่งรวยรตเข้า คอวรที่จะแกไข
ไค ก็ตองใชชอขายแกไขลงพิมพ์ ไคทานไวเสียบ้าง

เรามีความหมกมุ่นชุ่นหมองในใจ ซึ่งจะข้ามลวงเสียบไม่พ้นอย่างหนึ่ง
คือแยกอย่างศาลาว่าการต่างประเทศของเราทุกวณน เหมือนไม่เป็นสิ่งที่มี
วิญญาณ เป็นแต่ผนัง ซึ่งเมื่อผู้ใดเอาอะไรไปเข้า ไป ก็กระทอนกลบออก
ไปไคทหนึ่ง ขอที่จะนกดตนเองไม่มี เป็นแต่ขคอรูไปให้พินหนามอหนึ่ง ๆ
เมื่อเป็นอยู่เช่นนี้ คคตรรกแรงกล้า ไหนเลยจะเอาตัวรอดไคเล่า การซึ่งเรา
เป็นเจ้าแผ่นดินด้วย เป็นเสนาบดีด้วย เป็นเสมมณด้วย เช่นนี้ ก็เคยเป็น
มานานแล้ว ไม่สู้ท้อถอยนัก แต่ขออย่าให้เข้าใจว่าอินคิตที่จะเป็น ไม่ยอม
ละวางให้ผู้ใดทำ

(พระปรมาภิไธย) จุฬาลงกรณ์ ปร.

RUSSIA AND SIAM

St. Petersburg, September 20. — A Siamese mission will shortly arrive here to discuss Russia's request for a coaling station on the coast of Siam and other matters of importance. Before coming to the capital the members of the mission will be received by the Czar at Livadia. — Dalziel, Bullionist.

Paris. September 21. — The St. Petersburg Correspondent of the New York Herald (Paris Edition) writes: "The Russians are endeavouring to obtain a Coaling Station on the Siamese coast, and it is almost certain that they will eventually get one, the more so as the son of the King of Siam, Prince Chakrabhongse, who is a pupil of the 'corps des pages' at St. Petersburg, is the object of the most

13/12/2565

minute attentions on the part of his Majesty. He has passed his holiday at Peterhof, and his tutor is a Captian and Aide-de-Camp attached to the person of the Emperor. I hear from a high official of the Ministry of Foreign Affairs that a Siamese Mission will shortly arrive here. Before coming to St. Petersburg it will stop at Livadia, in the Crimea, where the Emperor is sojourning at present.”—*Morning Post*.

พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์ เกษะบางปิ่น

วันที่ ๒๕ ตุลาคม ร.ศ. ๑๑๗

ถึง พระยาศุทศ

ควยเพื่อจะให้เป็นที่อย่างให้เห็นเป็นพยาน หนังสือที่ใต้เขียน
 ไปให้ลงวันเมอวานน ไต่ตคหนังสือพิมพ์ซึ่งออกแต่วันที่ ๒๗ แต่พงใต้เห็น
 เนื้อความก็เป็นอย่างเดียวกับที่วานน นเป็นความจริงแท้

(พระปรมาภิไธย) สยามินทร์

RUSSIA AND SIAM

NO TREATY FORBIDS A RUSSIAN COALING STATION

The reported negotiations of Russia with Siam for a coaling station in Kedah, which lies in the Malay peninsula, have drawn attention to the rights of England in that quarter, under the Anglo-French agreement.

Though it has been stated that the Anglo-French agreement precludes Russia from entering into negotiations with Siam for the cession of any part of that country's dominions, this is by no means the case. The agreement, it must be borne in mind, is purely one as between England and France. Siam has no official cognisance of it.

It is purely an agreement between two powerful neighbours not to take more than a certain portion of Siam, even should either ever take any part at all. It goes so far, taken with the annexes to it, as to refrain from throwing any doubt on the full right of the King of Siam to those portions of his territories lying outside the guaranteed sphere.

That being so, the right of cession must still remain untouched. Hence the British right to the coast of Kedah is only secured as regards France, and that merely by France's agreement not to annex it, not by Siam's recognition of any right to it on England's part.

That the Russian Minister in Bangkok is an excessively popular personage with the Siamese is well known, but why he should ever have been sent there has puzzled residents, diplomatic and otherwise, ever since it was announced few months back.

The Czar visited Siam as Czarewitch, and when the King was in Europe last year exercised considerable pressure on the French Government to bring about a compromise on certain questions then somewhat acute between France and Siam. But Russia has absolutely no interests in Siam, and does not seem in the way of obtaining any. She has not even yet negotiated a treaty.

M. Olorovski, the Russian Minister in question, may be engaged on this work now, and it is more than possible that the cession of a coaling station is one of the points under discussion. Russia is not likely to forget the very powerful object lesson when a short time back all the warships in the Far East were dependent upon England's good will for coal.

A glance at a map will show a long coast-line of purely Siamese soil between Burma and the protected federated Malay States. Siam might cede any of this to Russia, and England would then have to deal with Russia as to whether that country should be allowed to keep it. Russia knows this, and who can blame her, after her experience at Port Arthur, if she takes her chances ?

13/12/2565

พระที่นั่งบรรณาคมสรณีย์

วันที่ ๒๕ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๑๗

ถึง พระยาวิสุทธ

ด้วยเรื่องที่ใช้คำเรียก หม่อมเจ้า ตามที่มีใบบอกเข้ามาทางราชการซึ่งไปเสาะหาท้องตราศก ๑๑๑ ไตนั้น เป็นการดีแล้ว แต่ยังมีเรื่องซึ่งควรจะอธิบาย ในคำตอบเห็นชอบใบบอกฉบับนั้น ซึ่งเราคงเสียไม่ได้ส่งไปทางกรมท่า เพราะคิดเห็นว่าเป็นแต่คำอธิบาย ถ้าถ้ามีไปทางราชการจะมีผู้คิดเห็นว่าไม่เห็นชอบด้วย จึงได้คิดอธิบายเสียโดยหนังสือลับเช่นนั้น โดยคิดเห็นว่า การซึ่งพระยาวิสุทธเห็นว่า คำปริญซ์ เป็นสำคัญกว่าคำบอกเมืองข้างท้ายนั้น ถูกต้องโดยลักษณะเมืองอังกฤษ ด้วยในเมืองอังกฤษ ถ้าเป็นปริญซ์ ต้องเข้าใจว่าเป็นเลือดหลวง แต่ในประเทศอื่น ปริญซ์เขาใช้เป็นยศตึกเมื่อพูดภาษาอังกฤษ แต่ที่แท้คำที่เรียกปริญซ์นั้น เขามีคำอื่นใช้ให้รู้ว่าเจ้าว่าไพร่ เช่นมีใช้เจ้าในเยอรมันเรียกตุซเกนเป็นต้น เหมือนในรัสเซีย เจ้าไม่มีเป็นปริญซ์ เป็นแกรนตุกสันทงเมือง ไพร่ไม่มีเป็นตุกเลยสักคนหนึ่ง ในรัสเซียเป็นปริญซ์เกลอนไปทงเมือง ออสเตรียก็เป็นอย่างเดียวกันกับประเทศเหล่านั้น คำต่อท้ายแห่งเมืองนั้นแห่งเมืองนั้นเป็นสำคัญที่จะเรียกปริญซ์ทงหลายว่าแห่งเมืองนั้นไม่ได้เลย ธรรมเนียมอนนิกตคต่อมาถึงเมืองอังกฤษ เช่นกับลูกปริญซ์ออฟเวลล์ ตุกออฟเอเคนเบอร์กเป็นต้น ซึ่งเป็นสมเด็จพระเจ้าหลานเธอแท้ ๆ เหมือนตุกออฟยอก ซึ่งจะเป็นผู้สืบสันตติวงศ์ต่อไป ก็ยังเรียกขอสออฟเวลล์ หาได้เรียกว่ายอสออฟอิงสันด์ไม่ เพราะฉะนั้น คำต่อท้ายจึงเป็นสำคัญนัก ใช้ได้แต่เฉพาะลูกหลวงพวกเดียว

13/12/2565

ไม่เป็นแต่หมายให้รู้ชื่อเมือง ไม่ใช่สิ่งสำคัญเช่นพระยาวิสุทธกิตเห็น
เพราะฉะนั้น หม่อมเจ้าซึ่งยังคงจะต้องใช้ชื่อเป็นปริญช้อยู่ ก็ไม่ควรเลยที่จะ
ให้ใช้ชื่อฟไซแอม มีตัวอย่างที่ใดก็ตามมาแล้ว เช่นหม่อมเจ้าจรูญ^(๑)เมื่อ
เวลาตามเสด็จ แต่งเสื่อยุนิฟอร์มพลเรือน ก็ใช้ชื่อว่าปริญชจรูญเดอะ
นเรศวรก็ไม่มีผู้ใดถือเอาเป็นรอยแฉลปริญช การที่ห้ามปรามโดยกวดขันไม่
ให้เรียกปริญช ให้เรียกหม่อมเจ้านั้น คงจะเป็นไปได้แต่ในหนังสือราชการ
ถ้าเป็นส่วนบุคคลก็เห็นจะไม่ฟัง เพราะเจ้าของก็อยากจะอวด ฝรั่งก็เรียก
ง่าย แลความจริงมันก็เป็นเจ้า จะเห็นเป็นการกตขไปก็ได ให้คิดอ่านคอย
ระวังตักทายออกเสียให้ไต่เป็นสำคัญ การที่จะตักนั้น ไม่มีผู้ใดที่จะเถียง
ไต่เลยสักชาติเดียวภาษาเดียว

(พระปรมาภิไธย) สยามินทร์

พระที่นั่งบรมนาคมสรณีย์

วันที่ ๒๓ มกราคม ร.ศ. ๗๑ ๑๓๗

ถึง พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์

ด้วยความรู้สึกลกขตสนยอมเกิดขนแก่พวกเราทั้งหลาย ไม่แต่เฉพาะ
ตัวเราเอง บรรดาผู้ที่ต้องมีหน้าที่ราชการสำคัญที่ต้องใช้คนมาก อย่าง
เช่นกรมหมื่นตำรวจ ซึ่งมีหน้าที่ต้องจัดข้าราชการเป็นข้าหลวงเทศาภิบาล
ข้าหลวงประจำเมือง ซึ่งต้องเปลี่ยนต้องแซมปีละหลาย ๆ สิบคนหรือต้ง
ร้อย กรมหมื่นมหิศร ซึ่งต้องส่งข้าหลวงคลังไปประจำหัวเมืองซึ่งต้งขน

(๑) ภายหลังสถาปนาเป็นพระองค์เจ้าจรูญศักดิ์กฤดากร

ใหม่ขี้ละหลายสิบคน เป็นตัวผู้ทรอนรยเราเราอยู่ไม่ได้ขาด ในเรื่องที่จะ
ต้องการคนแลต้องช่วยกันหา ยิ่งกระทรวงอื่นเช่นกระทรวงยุติธรรม ถ้า
จะได้คนที่มีความรู้ในกฎหมายพอประมาณสักร้อยคน ก็จะได้รับตำแหน่ง
ในขี้เคยวนทางสันไม่เหลือหลง ด้วยได้สั่งให้ขยายกระบวนการพิจารณาความ
ใหม่ออกไปให้ทั่วพระราชอาณาเขตในงบประมาณ ค.ก. ๑๑๘ นี้ แต่
กระทรวงยุติธรรมขี้ขี้ ด้วยได้ตั้งโรงเรียนกฎหมายเฉพาะแต่พอให้
กระบวนการพิจารณาใหม่แลกฎหมายเก่าของเรา พอว่าความได้ ก็ได้จ่าย
ออกไป โรงเรียนกฎหมายซึ่งเป็นการบริบรอนเช่นนี้ ที่จะได้คนที่รู้ดีแท้ทีเดียว
ก็ไม่ได้ขี้ขี้เอง แต่เป็นการจำเป็นก็ต้องใช้ ส่วนกรมเมืองแลกรมท่า
ซึ่งเจ้าของกระทรวงไม่สู้ตะเกียกตะกาย แต่ถ้าถูกติเตียนอันใดเข้าก็ร้อง
เรื่องคนคิดขี้ขี้มา ไม่ขี้ขี้ที่จะกล่าวถึงกระทรวงโยธา ซึ่งมีคนไทยอยู่ใน
กรมขี้ขี้ของกรมขี้ขี้ไม่เกินกว่ากรมละคนในพวกขี้ขี้สูง ยกเสียแต่กรมโยธา
คือพวกก่อสร้าง มีความต้องการจนไม่มีอะไรจะพูด จะไปเที่ยวแย่งโยธา
เหมือนคนอื่นก็ไม่ได้ เพราะไม่มีความรู้ก็ใช้ไม่ได้ การที่จะฝึกสอนแต่เล็ก
น้อยก็ไม่ใช่ประโยชน์อันใดได้ หากขี้ขี้ขี้ขี้ขี้ขี้ขี้ขี้ขี้ขี้ขี้ขี้ขี้ขี้
ไว้ในเทศาภิบาลไปพลาง หากไม่ก็จะต้องใช้คนขี้ขี้ขี้ขี้ขี้ขี้ขี้ขี้
เคียง กล่าวคือทหารแลกรมวังมหาดเล็กซึ่งน่าที่จะหาคนง่าย ก็หนาแน่น
ไปด้วยคนขี้ขี้คนรา จะใช้การก็ไม่ได้เต็มที ผลักไปไหนก็ไม่ใคร่จะพัน มี
แต่ต้องขี้ขี้ต้องถอนเอาคนขี้ขี้ออกไปไกล ๆ คนทราวมไว้ไกล เพราะเป็นการ
จำเป็นที่จะต้องเอาจริงภายนอก ขี้ขี้ขี้ขี้ การจะรับแขกอย่างเช่นเจ้าฝรั่ง

มากี่เต็มหาคนที่พูดภาษาให้พอรับแขกหรือได้ ตกกลางเป็นใจความว่า
ในเมืองเราเวลานี้ ไม่ซัดสนอันใดยิ่งกว่าคน การเจริญอันใดจะเป็นไป
ไม่ไ้เร็วก็เพราะเรื่องคนนออย่างเคียว เพราะเหตุซัดสนเช่นนี้ จึงต้องจำใช้
ฝรั่งในที่ซึ่งคนเรายังมีความรู้แลความสามารถไม่พอ แต่การใช้ฝรั่งนั้น
ไม่ใช้เป็นการง่าย แลกรูซัดเจนนอยู่ในใจด้วยกันว่าเขาเป็นคนต่างภาษา
ต่างชาติ จะซัดตรงจงรักภักดีอะไรต่อเราหนักหนา ก็ซัดแต่มาหาทรัพย์
กลับไปบ้าน เมื่อจะว่าเช่นนั้น ก็ไม่สู้เป็นยุติธรรมแท้ เพราะบางคนซึ่งมี
อธิษาศัยดี แลมีความรู้อยากจะทำอะไรก็ซัดเสียทีก็ถามมีความละอาย ถ้าอยาก
จะอยู่ทำการให้ยัดยั้นไปเขาก็ทำดีต่อเรามาก ๆ อยู่บ้าง แต่อย่างไร ๆ ก็
คงต้องนับว่าเป็นเพื่อนกันไม่ใช่เพื่อนตาย เกือบจะทงนนั้น ก็เป็นการควรแล
จำเป็นที่เขาจะเป็นเช่นนั้น เราก็มิหมายจะให้เขาดียิ่งกว่านั้น แต่ก็มี
การอย่างหนึ่งซึ่งทำให้เราร้อนใจเนื่อง ๆ นอกจากที่ต้องการเงินเดือนมาก
กล่าวคือ ถ้าฝรั่งอยู่กระทรวงใดที่เจ้ากระทรวงจับได้ไล่ทัน แลมีสัดสับมี
ชัญญะ ที่จะวางตัวผู้รองผู้แทนซึ่งเป็นคนไทยถ้าผู้ใหญ่เป็นคนไทย ฝรั่ง
เป็นผู้แนะนำพอให้ถ่ายแบบแผนการงานกันไว้ได้ ถ้าไม่ปรากฏชัดว่ากรม
นั้นเป็นส่วนฝรั่งไปฝ่ายเดียว ก็นับว่าเป็นการดี แต่บางคนไล่ฝรั่งไม่ทัน
ถ้าไม่เอื้อเฟื้อที่จะคิดการให้ยัดยาวหวังแต่จะให้พ้นความลำบากแลจะให้
เป็นการเรียบร้อยอย่างเคียว ก็ความอดทนให้จนฝรั่งมีอำนาจเกินไป ถ้าไม่
เห็นท่าทางได้ว่าคนไทยจะแทรกแซงอย่างไรจนตลอดที่จะไล่ฝรั่งเสียให้หมด
เพราะความคึดสน ๆ เช่นนี้ ทำให้เราไ้ความเดือดร้อนคลงนก็ เหตุนี้ก็
เพราะเรื่องไม่มีคนเป็นบจจย เคียวน ให้หนักเคลือบแคลงต่อไป ว่าความ

ลำบากอนใดซึ่งมีอยู่ในเมืองจีน ด้วยเรื่องจ้างคนฝรั่งใช้ กลายเป็นอินเตอร์
แนตซ์แนนเควตส์ชน จะลามมาถึงเมืองเรา เหตุที่เกิเกิดขึ้นแต่แรก ก็ด้วย
กรรมทำของเราเกรงใจ ว่าเขามาพูดมาถามเป็นทางไปรเวตเฉพาะตัว ได้
ตอบไปบ้าง นิตหมายญาบอกให้รู้ความคิดว่าจะไม่เอาผู้นนชาติคนอย่าง ลง
ปลายจะออกกลายเป็นเอาสัญญา เว้นแต่มันยังไม่ถึงชนกระตาศหนึ่งสื่อ
ราชการ ครั้นว่ากล่าวตักเตือนกันก็ขยับที่จะถอยไม่ใคร่ออก จนเป็นเรื่อง
ที่เลยๆ ไป ๒ ครั้ง ๓ ครั้งเขานแล้ว แต่ในขคิด ถึงกบมเหตุเป็นทาง
ราชการ ซึ่งเราเองก็ต้องยอมรับ ว่าเขาพูดถูก เฉพาะในเรื่องที่เราใช้ฝรั่ง
ด้วยอาการเช่นนั้น มิใช่เห็นด้วยในทางความซึ่งเขาขวางๆ รัๆ ให้เราได้
ความลำบากอย่างแต่ก่อน ๆ มา คือ เรื่องจ้างนายโปลิศฝรั่ง อังกฤษ พม่า
มาเป็นครู การเรองนใดเกิดขึ้นแต่เวลาเรายังอยู่ในกรุงเทพ ฯ ชั้นต้นเป็น
แต่จะจ้างมาเป็นผู้แนะนำ ครั้นเมื่อกลับมาแต่ยุโรป พบฝรั่งคนนั้นไปเป็น
อินสเปกเตอร์เขเนรลอยู่เสียเสร็จแล้ว ก็ไม่เป็นที่พอใจ แต่โดยเหตุที่อ้าง
ขคิดของในการที่จะจัดให้เรียบร้อยไม่ได้ และรับฝรั่งไม่อยู่ อะไรต่างๆ
แต่ขอความทมิจริงอยู่ในนั้นอย่างหนึ่ง คือคนที่เขานายโปลิศของเราหา
ได้ไม่ได้ ทั้งความรู้แลความชำนาญในราชการความสามารถ ที่เป็นยอด
ของการที่ขคิดของนน ก็คือเป็นผู้อยู่ในโรงเรียนเก่า มักเอาอำนาจราช
การไปใช้ในธระของตัว นี้เป็นกล่าวโทษอย่างเขาที่สุด ตั้งแต่ตัวเสนาบดี
ไปจนผู้น้อย ก็เป็นไปตามๆ กัน ต้องขคิดขวางรบร่ากันอยู่เสมอ จึงจำเป็น
ต้องนั่งเลยไปตามเลย แต่ก็ไม่เท่านั้น ยังมีผู้น้อยซึ่งขอซ่าออกไปอีกสัก
๕-๖ คน เข้ามายังก็เป็นนายแขวงนายตำบลไป ซึ่งเป็นเหตุให้เราเหมื่อน
กับเป็นศัตรูแก่ความคิดเรื่องจ้างฝรั่งพวกนี้ เพราะตั้งแต่มาถึงก็เล่นงาน

กรมเนเรศวร์^(๑) ในข้อที่เอาคนไทยไปให้อยู่ในบังคับฝรั่งเศส และเรื่อง
ขบประมาณสร้อยสร้อย ในอันที่ไม่ต้องการจะสร้อยสร้อยเป็นต้น ต่อ ๆ มา
เรื่องมันก็เกิดขึ้นเสมอไป เพราะคนพวกนี้มันเป็นคนที่เป็นทหาร
ไม่มีความรู้อย่างอื่น นอกจากการในหน้าที่ของเขา จับตนเรื่องก็ไม่ยอม
แต่งยูนิฟอร์มไทย ซึ่งกรมเนเรศวร์ขี้ความเลี้ย เพราะเหตุว่ากลัวเราจะ
โกรธมากไป ต่อภายหลังเห็นแต่งยูนิฟอร์มอังกฤษ จึงได้รู้ชน ก็ได้
อีกทีก็ครึกโครมกัน จนตกลงเป็นเปลี่ยนยูนิฟอร์มใหม่ แต่มันก็ไม่
พ้นไปจากยูนิฟอร์มอังกฤษ จนขบคนก็เกิดเหตุชน ด้วยเรื่องโปลิศ
แขกซีก ซึ่งแต่ก่อนเราได้ให้ไล่เลี้ยเป็นอันมาก แล้วกลับจางชนอีก
ในครั้งน ไปวิวาทกบเจก ซึ่งมันก็ไม่ใช้สปีเยกตส์ฝรั่งเศส เป็นแต่
เจ้าของโรงสีไปรบหนึ่งสือฝรั่งเศส อ้ายนั้นเข้ามาว่านวยเป็นเจ้าของ แต่
พวกฝรั่งโปลิศเหล่านี้ ทำให้เลี้ยไปเป็นหลายประการ คือ ลูกจ้างคนไทย
ที่จับได้กลางถนน ก็เอาไปส่งให้ฝรั่งเศสตามปากคำ มันก็ไม่ส่งมาให้
อ้ายแขกผู้ผิดก็เอาไปส่งศาลอังกฤษแล้วเข้าไปมีจดหมายเรียกคู่ความที่อ้าง
ว่าเป็นสปีเยกตส์ฝรั่งเศส และไปหากงสุลฝรั่งเศส ในกัรวัดก็บอกตำแหน่ง
เดิมของตัวซึ่งอยู่ในราชการอังกฤษ ในหนังสือก็ใช้แต่อินสเปกเตอร์ ไม่
บอกว่าอยู่ในราชการของเรา เป็นท่วงที่ที่ฝรั่งเศสจะเข้าช่วงได้ถนัด เพราะ
คนไทยตั้งแต่ตัวเราเองไป ก็กรมกันเล่นงานกรมเนเรศวร์อยู่แล้ว นี่แลเป็นตัว
อย่างของกระทรวงที่ใช้ฝรั่งไม่ใคร่ระวัง ยังมีที่อื่น ๆ อีก แต่ก็ยกยาวหนัก
แล้วการที่ยกตัวอย่างมาทงนเพื่อจะให้พระยาวิสุทธเข้าใจว่าความลำบากมี
อยู่เพียงใด เพราะการที่ไปเลี้ยนานแล้วเช่นนั้น มักจะทำให้ความเห็นการ

(๑) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนเรศวร์วรุทธิ์ ต้นสกุล กฤดากร

ในบ้านเมืองเลวเกินไป ถ้าไม่เห็นความซัดซึ้งของบ้านเมือง ถ้าไม่หวัง
ผลดีที่จะทำอันใดได้ แต่ที่จริงฝ่ายข้างต้องการคน เพื่อจะมาเพิ่มผลที่
จะทำก็ได้แล้วแต่หากขาดคนมากกว่าที่จะมาชองกันความชั่วร้าย เช่นที่
เล่ามานี้ เพราะเหตุฉะนั้น ความต้องการคนของเราเวลานี้ เหมือนอย่าง
กับคนที่จะทำนา ได้หักร้างทางพงลงไปได้มากแล้ว ได้ไถหว่านปักดำไป
แล้วบ้าง ยิงบ้าง ทวยซัดพืชที่จะปลูกเพาะ จึงไม่สามารถที่จะทำให้ใหญ่
โตไปได้โดยเร็ว เพราะฉะนั้นรวยยอดสำคัญก็เรื่องการเล่าเรียนของคนไทย
ซึ่งเป็นชาติเจ้าของเมือง ซึ่งไม่ใช่แต่ไปมีวิชาถ้าไม่ได้เล่าเรียน ไม่มีท่า
ทางที่จะเล่าเรียน เพราะไม่มีตำบลดที่จะเรียน ไม่มีผู้สอนที่จะให้พอกับคน
และให้มีความรู้สูงทันกับการงาน การในกระทรวงศึกษาทุกวันนี้ การ
เล่าเรียนก็เป็นชนออกขรรฉศกแลเลขชนต่างๆถึงว่าจะได้ขยบชนไปบ้างใน๒ชั้น
ก็ยังมีนักเรียนที่จะไล่ได้ ให้เต็มหลักสูตรไม่มีใครมี ฝ่ายโรงเรียนอังกฤษ
ถ้าเป็นโรงเรียนหลวง ความเอื้อเฟื้อของผู้ที่เป็นครูบาอาจารย์ก็น้อย อยาก
ได้ซอลิเคย์ไปเที่ยวเล่นมากกว่า เสนาบดีถ้าเจ้ากรมศึกษาก็อ่อนแอ เพราะ
เคยเป็นแต่ช่างเท้าหลังอยู่ในบ้านเรือนของตน จะว่ากล่าวหักหาญผู้ใดไป
ก็ไม่ได้ ผู้สอนนอกจากนั้น ก็มีแต่คนที่เขินอายสันโดษครมคร่าไป ครั้น
เมื่อเรงรตัวว่ากล่าวอย่างใด นึกอะไรก็ไม่ใคร่จะออก เอาแต่ตำราออกมา
กางแปลคำ เตกนิเกอล ออกเป็นภาษามคธหรือสังสกฤต แปลวจีติการ
ที่เขาเขียนไว้เป็นภาษาอังกฤษออกเป็นภาษาไทย แล้วก็เอามาเช็ดชู
ว่าเป็นความคิดที่จะจัดการต่อไป ก็วิธีการเล่าเรียนที่เขาสอนคนภาษานั้น
ให้เรียนหนังสือ ถ้าเรียนวิชาของประเทศนั้น จะเอามาใช้ในคนชาติอื่น

ซึ่งอยู่ในประเทศอื่น มันจะได้ประโยชน์เหมือนกันอย่างไรได้ เปรียบเหมือน
คนซึ่งอยู่ในป่า ซึ่งหาที่พักพิงถาวรจะก่อตั้งไม่ได้ จะต้องตั้งทำอิฐ
เผาปูนทำเป็นตึกขึ้น จึงจะอยู่ได้ให้เหมือนประเทศอื่น ๆ เมื่อไรเล่า จึงจะ
ได้อยู่ตึก ถึงว่าจะทำขึ้นได้ จะให้เป็นบ้านเป็นเมืองไปได้เร็ว ๆ เป็นการ
จำเป็นที่จะต้องปลูกกระท่อมทึบให้ได้อยู่พักอาศัย แล้วตัดไม้ ในป่ามาทำ
เรือนให้พออยู่สบาย คุ้มกันแดด ๆ ไปก่อนกว่าจะเป็นตึกถาวรบริบูรณ์ การ
ที่จะทำเช่นนั้น เจ้ากระทรวงทววงนบยกพร้อมอยู่ด้วยความสามารถเป็นอัน
มาก ส่วนการที่จะปลูกกระท่อมทึบ ในขั้นนี้คิดจัดการจน ถึงว่าเป็นแต่
โรงเล็ก ๆ น้อย ๆ ก็เป็นการก่อสร้างใหญ่ให้เป็นภาคพื้นไว้ คือได้จัดการกับ
พระ เอากรมหมื่นวชิรญาณ^(๑) เป็นประธาน จัดวัดเป็นโรงเรียนทั่วพระราช
อาณาเขต ยกแต่เมืองมลายู หวังใจว่าจะเป็นการสำเร็จได้ โดยอาศัย
ประเพณี โบราณและความนิยมของไทย โรงเรียนคงจะเกิดขึ้นได้ยี่สิบ
หลาย ๆ ร้อยโดยไม่มีผู้ต้องเสียอะไรมาก แต่เพราะเหตุที่กระทรวงไม่มีความ
เห็นต้องกันแลเพราะเพื่อจะเอาใจพระซึ่งไม่สมควรให้กระทรวงที่วางตัวเป็น
นาย แต่ไม่มีความสามารถพอบังคับบัญชา จึงให้ โรงเรียนนนชन्द्रวงศ์
ตัวเรา หวังใจว่าใน ๓ ปีคงจะได้เห็นผลอันดี แต่ที่จะเอาถึงวิเศษนั้นไม่ได้
นอกจากที่จะต้องมีการเรียนที่ลุ่มลึกไป โดยลำดับ แลการซึ่งจะเป็น
ประโยชน์ได้ ก็จะเป็นแต่คนสามัญ ยังไม่เป็นที่หวังว่าจะเอามาใช้ราชการ
ซึ่งต้องการคนตามทีกล่าวมาแล้วนั้นได้ ในเวลานี้ต้องการโรงเรียนชั้น
กลางคล้ายกับโรงเรียนกฎหมายซึ่งได้ตั้งอยู่แล้ว พอหัดคนขึ้นใช้ ให้ได้ทัน
เวลา แต่โรงเรียนเช่นนั้นต้องอาศัยใช้คนที่มีความรู้ ในหนังสือแลเลขแล้ว

(๑) สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

จึงจะมาเข้าเรียนได้ คนซึ่งเรียนในชั้นต้นจากพระนันท จะมีโอกาสที่จะได้มาเรียนในโรงเรียนชั้นกลางนี้ต่อไป ความที่ต้องการในเวลา นี้ คือโรงเรียนซีวิลเซอร์วิส แต่ต้องเข้าใจว่าไม่ใช่ โรงเรียนซีวิลเซอร์วิสอย่างฝรั่งในชั้นต้น เป็นโรงเรียนอย่างที่เราเปรียบด้วยปลูกเรือนไม้ แล้วจึงค่อยแก้ไขไปโดยลำดับ การที่จะจัดโรงเรียนเช่นนั้น มีข้อขัดข้องเกิดขึ้นก็ด้วยเรื่องตัวผู้ที่จัดการ ต้องเป็นผู้ที่มีความรักใคร่ในการเล่าเรียนและเป็นผู้ที่ทำการจริง ๆ แต่ยังไม่มีความรู้ที่จะทำการนั้นได้ เพราะต้องการความสามารถของกระทรวงด้วย กระทรวงไทรยศจึงส่งอนเราไปส่งแต่แรกก็คิดต้องการชน ๓ ปีล่วงหน้าแล้ว ยังไม่ได้คิดอันใดขึ้นเลยแต่สักอย่างเดียว

โดยเหตุที่เราเองเป็นผู้พูดว่า ตัวเจ้าถ้าหากว่าจะให้เหมาะแล้ว เป็นเจ้ากรมศึกษาคงจะจัดการได้ตลอด คำพูดนี้พูดมานานแล้ว เมื่อกลับคิดถึงโรงเรียนนั้นขึ้นอีก จึงได้มีความเห็นพร้อมกันเป็นอันมาก ว่าควรที่จะเอาเจ้าเข้ามาจัดการ ไม่ควรที่จะให้เสียเวลาไปอีก จึงได้บอกความคิดนั้นมาให้รู้ เพื่อจะได้ไตร่ตรองดู

เห็นว่าถนัดการภายนอกที่ตำแหน่งผู้แทนรัฐบาลเป็นสำคัญก็จริง แต่การภายในก็ยิ่งเป็นสำคัญมาก ถ้าภายในยุ่งอยู่ ภายนอกจะแก้ไขได้ไปอย่างไรก็เป็นอันยากยิ่งนัก ถ้าจะว่าโดยเฉพาะตัวบุคคล เราก็เห็นว่า ตำแหน่งอนันท์ จะเป็นที่ประจักษ์ฐานตัวเจ้าให้มั่นคงแลเจริญขึ้นสืบไป ภายหน้าได้ แต่จะกล่าวให้ชัดในเวลาประการใด ก็ยังต้องนับว่าเป็นปริเมเซออยู่ ขออย่าให้เข้าใจว่าความคิดอันนี้เกิดขึ้นด้วยเรื่องท้าวาทกกับพ่อ อย่างหนึ่งอย่างใดเลย พ่อเจ้าไม่รู้เรื่อง เกิดขึ้นด้วยความต้องการใน

ราชการบ้านเมืองแลปรารถนาอันดีต่อเจ้าโดยแท้ เมื่อตรึตรองดูความ
ยากลำยากทั้งปวง คงจะเห็นได้ว่าเมืองเราต้องการอยู่อย่างไร

(พระปรมาภิไธย) สยามินทร์

พระที่นั่งบรมนาคมสรณีย์

วันที่ ๒๓ มกราคม ร. ศก ๑๑๗

ถึง พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์

ด้วยไต่รับหนังสือลงวันที่ ๒๒ ธันวาคม ว่าด้วยเรื่องความคิดเห็น
อันเกิดขึ้นในใจเมื่อเวลาไปเมืองอยู่ในทิศตะวันออกอเมริกา ได้อ่านโดยความ
สังเกตอันดีทุกประการแล้ว

คุณเป็นเผอญสยเหมาะกะกับที่คิดกันอยู่ที่ในกรุงเทพ ฯ เพราะต้นเหตุ
นั้นไต่รับหนังสือเควิต บี ซี กเอส ซึ่งก็เป็นกงซูลอยู่ในกรุงเทพ ฯ แต่ก่อน
อันไว้ตัวว่าเป็นมิตรสหายอันสนิทของเรา เคยมีหนังสือไปมาอยู่เสมอ
ตัดหนังสือพิมพ์ซึ่งมีค่าแอดเรสแลค่าที่เปรซิเดนตอยส่งเข้ามา เราได้
พาหนังสือพิมพ์นั้นไปยังที่ประชุมเสนาบดีอ่านสู้กันฟัง แล้วได้พูดกัน ถึง
สังเกตได้ในคำตอยของเปรซิเดนตอ คุณมีความปรารถนาที่จะให้มีทูตตั้งประจำ
เมืองอยู่มาก คิดเห็นว่าถ้าตั้งเสีย จะมีประโยชน์ด้วยการงานอันใดตามที่
สังเกต ถ้าได้ไปพูดจากันตามทันอกแล้ว มักจะเป็นยุติธรรมดี ถึงตัว
ผู้ซึ่งเขามาเป็นทูตขรโนนนี้ สังเกตดูว่าการที่ต้องมาทำวุ่นวายอะไรต่าง ๆ
มักจะเป็นด้วยประชนเกียรติยศกับชาติอื่น มากกว่าที่จะหาประโยชน์ใน

ทางฝั่ง แต่ถึงจะเป็นคนที่เขามามีเหตุผลขาดหมางกับเราอย่างไรก็ดี
เมื่อกลับไปแล้วคงกล่าวคือต่อเราไม่มีใครกล่าวร้าย แต่เป็นธรรมดาคนทุก
ชาติทุกภาษา คงมีโกงมีมากกันอยู่ แต่ในคนชาติคืออเมริกันชอบกลอย่าง
หนึ่ง ซึ่งเราพูดถึงคนที่เข้ามาในเมืองเรา ดูเหมือนไม่มีใครเป็นยุติธรรม
ข้ออาการกิริยาซึ่งมีใจประมาทอยู่ ญาไม่พอใจอยู่เสมออันนี้แยกยาก เพราะ
เหตุที่เรานั้นเป็นเมืองมีเจ้า ถอดวงนศติดต่อมาเสียช้านาน แต่เราเชื่อว่า
ถ้าหากว่าไปเมืองอเมริกา พวกนั้นจะมีใจรักใคร่เราเป็นอันมาก ดังที่ได้
ทดลองมาแล้วเช่นที่สวิสเซอร์แลนด์เป็นต้น เพราะการอะยะโฮเราทำเป็น
แต่กันนั้นแล ถูกคำพระยาวิสุทธิชนินทา คือต้องสารภาพว่าจำเป็นต้องแก่ง
ทำ ไม่ใช่เข้าใจจริง เพราะโลกเรานั้นเป็นโลกแก่กว่าคริสต์ศักราช

ต่อการซึ่งได้ปรึกษากันในที่ประชุม ได้คิดกันว่าเหมือนการครั้ง
ฝรั่งเศษอยากจะขยายที่เมืองเซียงไฮ้ ถูกอเมริกันเข้าขวางเอา หยดได้
ถ้าเราคิดผูกพันให้อเมริกันมีอินเตอเรสในเมืองเราให้มากเป็นชาติที่ ๔ คือ
อังกฤษ ฝรั่งเศษ เยอรมัน จะเป็นประโยชน์ในการภายหน้าของเรา การ
ที่จะให้ติดต่อกันได้ ควรจะต้องพูดเป็นเริ่มต้น ว่าที่จริงการเรื่องดังที่พูดไป
เมืองอเมริกันเป็นสิ่งที่ได้ตกลงกันแล้ว แต่หากคิดด้วยเงินไม่มี ในขั้น
หวังว่าเงินแผ่นดินจะขึ้นมากกว่าแต่ก่อน ควรจะกะเงินสำหรับทูตอเมริกา
ไว้ในงบประมาณศก ๑๑๘ การได้ตกลงกันแล้วดังนี้ ยังเป็นการใหญ่อยู่
ก็แต่เรื่องหาคน การหาคนนั้นยากถึงสองกระทรวง ไม่ใช่แต่จะหาให้เป็นคน
รู้ภาษาพอพูดได้ ต้องการให้เป็นคนรู้ราชการ แลพอตกแต่งหนังสือได้ด้วย
การเรื่องนี้จะต้องคิดเลือกต่อไป เพราะฉะนั้น จึงขอจบเรื่องนี้ไว้ ด้วยเหตุ
ว่าเป็นความคิดต้องกันแล้ว

เรื่องทูตสำหรับกรุงเยอรมันนั้น ไม่ใช่แค่จะคิดหาความประสงค์
จะให้ได้ประโยชน์ในราชการอย่างเดียว มีความอายพระยานนท์เป็นอันมาก
ด้วยใครบ่ไว้ว่าจะจัดคนไปเปลี่ยน ก็เหมือนกับพูดแก่งพูดล่อลวงแกล้งเล่น

การซึ่งพระยาวิสุทธิธรรมรังษีจะไม่ให้ความคิดเห็นเป็นชาว
เมืองแก้วไปมากนั้นคิดแล้ว จะต้องฟ้องต่อไปอีกสักหน่อย

พระยาวิสุทธิธรรมรังษีจะใคร่เอาเงินจากเจ้าพระยาอภัยราชา เพราะ
กรมหลวงเทวะวงศ์จัตุมิตรเลขออกไป เรื่องเซอร์ซาลส์มิตเซลกับเซอร์
แฟรงส์วิตเตนฮัม จะเข้ามาพูดด้วยเรื่องเขตแดนรามัญกับเประ ทางที่เดิน
ตรงนี้เป็นอย่างอัศจรรย์แท้ คือมิสเตอร์เกรฟวิลได้รับหนังสือจากศาลาว่า
การต่างประเทศว่า มิสเตอร์เซมเบอร์เลียน เข้ามาขอให้คำสั่งให้ช่วย
จัดการให้เซอร์ซาลส์มิตเซลกับเซอร์แฟรงส์วิตเตนฮัม เข้ามาปรึกษากับ
คอเวอนแมนต์ไทย เรื่องเขตแดนรามัญแลเประ เขามาพูดปากเปล่าก่อน
แล้วจึงมีหนังสือราชการมาสนั้น ในหนังสือราชการนั้นก็ว่าแต่เพียงความ
เห็นของเราที่ยินดีขบมาแล้วนัน คอเวอนแมนต์อังกฤษยังไม่เห็นด้วย จึง
จะให้สองคนนั้นมาปรึกษาว่าจะไกล่เกลี่ยตกลงกันได้ประการใดบ้าง เขายื่น
หนังสือแล้วก็ไปทะเลเสีย ไม่ไ้รอฟังคำตอบ ภายหลังจึงมีหนังสือไปรเวต
ส่งหนังสือเซอร์ซาลส์ซึ่งเขียนมาเป็นไปรเวตเหมือนกัน ว่าเราได้ชวน
หลายหนแล้วให้เข้ามาเมืองไทย เขาก็อยากจะทำมา แต่ขอให้ฟังดู
ด้วยว่าจะปรึกษาเรื่องนกับตัวเรา จะตกลงกันได้หรือไม่ ข้างทูตอังกฤษ
ขอให้เรามีหนังสือเชิญเซอร์ซาลส์เข้ามาอีกครั้งหนึ่ง เมื่อเป็นเช่นนั้นก็เป็น
หน้าที่เราจะตอบ กรมหลวงเทวะวงศ์จัตุมิตรเลขออกหนังสือไปรเวต ว่า

ฟังดูยังไม่เข้าใจชัด ด้วยตามหนังสือราชการที่เขาเข้ามา เราเข้าใจว่า เซอร์ซาลส์มาเช่นนี้จะต้องมีครุเคนเซยลเป็นสปีตเซยลเอนวอย มาพบกับรัฐบาล แต่ตามหนังสือเซอร์ซาลส์ที่ส่งมานี้ ดูเหมือนเขามาพบกับตัวเราเอง ผิดด้วยแบบอย่าง เพราะฉะนั้นจึงขอให้เข้าใจหน้าที่ของเซอร์ซาลส์ มิตรเซลาให้ชัดเสียก่อน จึงจะตอบหนังสือราชการ ก็เลยหาเงินยืมไปยังไม่ตอบมาอีก จึงได้สั่งให้มีโทรเลขไปให้ลีสวอนทันนอก ว่าความคิดที่เกิดขึ้นเรื่องนชนใหม่ จะหนักเบาแรงอ่อนประการใด แต่กรมหลวงไปไหวขึ้นมาว่าถ้าจะมีโทรเลขไปถึงเจ้า ก็จะต้องอาศัยมิสเตอร์เวอนซึ่งเป็นคนของอังกฤษ เห็นว่าเจ้าพระยาอภัยราชาอยู่ที่นั่นแล้ว พอจะช่วยกันลีสวอนได้ จึงได้มีไปถึงเจ้าพระยาอภัยราชาต่อท้ายความเรื่องอื่น

ผลแห่งการที่ลือว่าเคาเวอนเนอร์ลิงคโปร้จะมานี้ มีข่าวลือร้าย ๆ ว่ามองซีเออคูเมอ เคาเวอนเนอร์เยเนรลไซ่ง่อนจะมาข้าง ถ้าอังกฤษเข้ามาตอกไปได้เท่าใด ฝรั่งเศสคงเข้ามาเอาไปได้สามเท่าๆกันเท่า เมื่อแรกยังไม่ได้เห็นหนังสือเซอร์ซาลส์ ก็ให้เกิดความสงสัยว่าเรื่องฟาไซคา ที่ฝรั่งเศสยอมถอยให้ อังกฤษจะมีเอาอาหารอันใดข้อนเข้าไปโดยไม่ต้องลงทุนลงรอนอันใด เช่นจะยอมให้แทะเนื้อเรา แต่อังกฤษเป็นคนรักคิดมาก จะปล่อยให้ฝรั่งเศสกินข้างเดียวทำไม เขามาทั้งสองข้าง ฝ่ายเราก็จะพระวิฑูรย์ ก็เป็นอันสำเร็จโดยง่ายด้วยงาม แต่ครั้นเมื่อใดเห็นหนังสือเซอร์ซาลส์แล้ว ก็เห็นว่าตานี้จะไปอวดว่ารักใคร่ชอบพอกัน แลจะขออนุญาตเข้ามาเมืองไทย แลเห็นว่าเป็นช่องที่จะจัดการเรื่องนชใหม่ เพราะแพร่รังสวิทเตนฮัมปลุกเสกขึ้นไว้ใหม่ นายก็อนุญาตให้มาลองจัดดู แต่การ

เรื่องน เราถือว่าไม่ใช่ขัณฑ์เขตแดนเลย เป็นการที่แบ่งเขตแดนกัน เพราะ
ไม่มีอย่างอื่นเลยที่จะเป็นผล นอกจากที่ฝรั่งจะต้องเอามั่งเท่านั้น เพราะ
ฉะนั้น ถ้าจะแบ่งเอาไปเสียดีกว่าที่เรายกให้ การเรื่องนได้โต้ตอบกันแต่
ครงกรมหมื่นนเรศวร์ หวังใจว่าสำเนาทั้งปวงจะยังคงมีอยู่ที่ลิเกชั่น ควรที่
พระยาวิสุทธจะเรียนเสียให้รู้ความ ให้เข้าใจชัดเจน

(พระปรมาภิไธย) สยามินทร์

ที่ ๑๐/๑๑๘๗

พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์ เกษะบางปิ่น

วันที่ ๓ กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทร ๓๑ ๑๑๗

ถึง พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์

ด้วยตามความในหนังสือพระยาวิสุทธ ลงวันที่ ๒๖ เดือนตุลาคม
๑๑๗ หารอมาด้วยเรื่องที่จะหาคนมีความรู้ชำนาญจัดการศึกษา เข้ามา
เป็นที่ปรึกษา แลเป็นผู้แนะนำการจัดการศึกษาในกรุงเทพฯ นั้น ได้ทราบ
ความตลอดแล้ว หนังสือฉบับนั้น เวลามาถึง กำลังมีราชการชุกไม่มีเวลาที่
จะได้อ่าน พอมีสเตร์คาแนกเห็นหนังสือพิมพ์ มายอก จึงได้ให้โทรเลข
ไป การจ้างคนนั้นเป็นการยากยิ่งนัก จึงตั้งทว่า ถึงในการที่ขอคนจาก
ซึ่งเป็นเจ้ากระทรวงเจ้าของเมือง จะว่าดีแต่แท้ทีเดียวไม่ได้ ตามที่โต้
จากผู้.....ที่ควรเชื่อต่าง ๆ ได้ทราบว่า เวลาที่เราขอคนไปในกองใดกรมใด
เจ้าของกองเจ้าของกรมมักจะกันคนที่ใช่ได้ไว้ ปล่อยให้แต่คนที่เลว ๆ ไป
เพราะถึงว่าคอเวอนแมนต์จะตั้งใจให้คนดีแก่เรา ก็ไม่รู้ได้ว่าผู้ใดดีผู้ใด

ไม่คิด นอกจากถามเจ้าของกรรม การที่เป็นเช่นนั้น เป็นอยู่ในคนชั้นรองๆ
แต่ถ้าเป็นคนชั้นสำคัญ ซึ่งเขารู้เห็นว่า เราจะให้มายังคชกรรมเช่น
มิสเตอร์สเลต ซึ่งมาเป็นเจ้ากรรมข่าไม้ เราไม่ได้เจาะช้อออกไป เขา
เลือกมาให้ก็เป็นคนที่ดียัง แต่ก็ต้องมาวิพากษ์วิจารณ์ถึงผู้น้อย ซึ่งจะ
มาเป็นผู้ช่วยในกรรมนั้น เพราะเขารู้จักตัวอยู่แล้ว ต้องไปแนะนำให้สมัคร
ถ้าขอให้เจ้าพนักงานข่าไม้ซึ่งเขาค้นเคย ช่วยแนะนำให้ผู้นั้นๆ มิสเตอร์
วิเวตคาแนกที่เราขอมาเป็นแอกเคาน์แตนนเยเนราลก็ไม่เจาะช้อ เขายกตัว
ตนเองซึ่งเป็นแอกเคาน์แตนนเยเนราลอยู่แล้วในเมืองพม่า ให้เรามา ซึ่ง
เราเห็นได้ โดยทันทีว่าเราเกือบจะไม่เคยมีคนใช้ดีกว่านี้ แต่ก็มาวิพาก
วิจารณ์เรื่องที่จะเรียกคนมาใช้เช่นมิสเตอร์สเลต เพราะเขารู้กันดีว่า
วิธีที่พุงคนให้พ้นจากกรรม สำหรับเปิดช่องทางคนใหม่ที่ดีกว่า ซึ่งเป็นไป
อยู่ในคอเวอนแมนต์ของเขาอย่างไร เขาเป็นผู้เคยเล่นเช่นนั้นมาเองด้วย
การที่คอเวอนแมนต์อื่นเคยเลือกคนดี ๆ ให้เราเมื่อขอไปไม่ได้เจาะช้อวันนั้น
เพราะเหตุใด เพราะเหตุที่เขาอยากเป็นตาครู เขาถือว่าคนของเขาได้มา
ทำงานใหญ่ๆ เช่นนี้ เจริญความสขสบาย คือ อินฟลวนซ์ของอังกฤษ
ถ้าจะว่าไปอีกนัยหนึ่ง การงานใดๆ ก็อยู่ในมือเขาหมด ซึ่งฝรั่งเคสอิจฉา
แลอยากจะมีบ้าง จนชวนเป็นความอยู่เสมอๆ นั้น การเรื่องที่จะเรียกผู้
แนะนำการศึกษานี้ มิสเตอร์คาแนกก็มารีบอาสาจะมีหนังสือไปถึงไปรเวต
เสเกรตารีไวศรอย แต่เราขอให้งดไว้ เพราะกลัวจะโดนกนกยทพระยา
วิสุทธหา ถ้าขอที่อื่นเคยพุงเข้าไปเฉยๆ ก็คงได้คนดี ไม่ต้องสงสัย

แต่การเรื่องใช้ฝรั่งมาก ที่เป็นคนสำคัญ คือชาติเคยวกนทั้งหมด
เชิงไม่สู้จะดี ให้ยังเกิดความริษยาของชาติอื่น มันรวนๆ จะให้เข้าทาง

ผูกขาด กรรมเป็นของชาติหนึ่ง กระทบงั้น.....เป็นของชาติหนึ่ง ถ้าไปเกิด
เหตุโดนกัน เช่นพวกนายโปลิศ ที่ได้เล่าไปให้ฟังในหนังสือฉบับที่ ๑ แล้ว
นั้น แต่ครั้นเราจะไม่ใช่ฝรั่ง คนเรามันไปไม่ไหวจริง ๆ ไม่ใช่ไม่ไหว
ด้วยกำลังวังชา ถ้าความคิดความสามารถ ไม่ไหวด้วยมันไม่มีความรู้
เสียเลย การทุก ๆ กระทบจะหาเสนาบดีที่รู้อาชการในหน้าที่ไม่ได้เลย
สักคนเดียว แต่ใช้ว่าจะทำไปไม่ได้ทีเดียว ทำได้ไป โดยกำลังทดลอง
ผิด ๒ ครั้ง ก็คงถูกครึ่งหนึ่ง เมื่อทำเป็นการทดลองอยู่เช่นนั้น ก็เท่ากับ
ฝรั่งเมื่อ ๕๐๐-๖๐๐ ปีมาแล้ว ซึ่งมันก็ต้องเอาทำอย่างเช่นเราเหมือนกัน
แต่มันมาเสียตั้ง ๖๐๐-๗๐๐ ปี เราเพิ่งมาเอาชน มันก็เดินตามกันไม่ทัน
อยู่นั่นเอง การที่เราใช้ฝรั่งนั้น แปลว่าเราใช้ตำราสำเร็จ คือเอาที่เขา.....
ลองแลเห็นว่าดีแล้วมาทำทีเดียว เพื่อจะให้ทันเขา แต่ก็ยังเป็นการยากยิ่ง
ใหญ่ ที่จะให้คนของเราทำการได้เหมือนอย่างเขา ให้ปล่อยเขาไปเสีย
ได้ง่าย ๆ ทำได้แต่ลำพังตัวเรา การที่จะทำได้เช่นนั้น ก็ได้แต่คนเรามีความรู้
ทันเขา แลมีความชำนาญชำนาญที่ได้เคยทำการมาแล้วด้วย เพราะเหตุ
ฉะนั้นแล เราจึงได้พยายามที่จะจัดการเล่าเรียน ซึ่งนับว่าเป็นชีวิตของเรา
ในเบื้องต้นหวังใจว่าคำพูดที่พูดมาเท่านั้นพระยาวิสุทธทรงจะเข้าใจได้ตลอด
แล้ว จะหาอะไรไม่ยากเท่าหาเวลาเขียนหนังสือ ไม่เหมือนพูดด้วยปาก
จึงต้องขอจบไว้เพียงเท่านี้ ลงท้ายขอฝากคิดว่า ในการที่จะหาผู้นำ
ในการศึกษานี้ ถ้าพระยาวิสุทธหาตัวได้เมื่อใด ให้บอกมาทางโทรเลข
ถ้าเราจะต้องหาจากอินเดียเมื่อใด เราจะบอกไปให้รู้ โดยทางโทรเลข
เพื่อจะไม่ให้คนมาซำกันในตำแหน่งเดียวเป็น ๒ คน ทราบว่าคนที่อินเดีย
เขามาก จนเกิดแย่งตำแหน่งกันจน มีสเตอร์วิเวตคาแนกแรกมาถึง

เมื่อยังไม่รู้การในเมืองเรา ถึงกับแนะนำว่าอย่าให้มันนักเรียนชั้นสูงให้มากนัก
จะหางานให้ทำไม่ได้ คนเหล่านั้นเมื่อหางานให้ทำไม่ได้แล้ว ออกรวน ๆ
จะเป็นชบถ เช่นเป็นความลำบากอยู่ในอินเดียเดี๋ยวนี้ แต่ที่ไหน เราจะหา
สักคนหนึ่งขงยากเต็มที เพราะเหตุว่าเมืองเขาเป็นเช่นนั้น เขาจึงได้อยาก
จะถ่ายคนเก่า ๆ ที่มีอายุ ญาติที่ไม่สู้จะเฉียบแหลม ส่งไปเลี้ยงที่อื่น เช่น
เมืองเรา ที่เขาเห็นว่าถึงอย่างไร ๆ หน้อยหนึ่งก็ใช้ได้

(พระปรมาภิไธย) สยามินทร์

พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์ เกษะบางปอน

วันที่ ๔ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๑๗

ถึง พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์

ด้วยไต่รับหนังสือวันที่ ๓ มกราคมแล้ว

เรื่องหลวงวิเศษนเรศวรมีความเลี้ยคายเลี้ยจริง ๆ มาตกอยู่ใน
ฐานทดลอง คอเมื่อแรกเข้ามาถึง เพราะตัวเขาเป็นลูกหัวเมือง กรมหมื่น
คำรงค์เป็นคนตาไว และเลี่ยมจะขอไปหัวเมือง กรมหลวงเทวะวงศ์คัง
โกรธเลี้ยจริง ๆ ว่าจะไม่มีคนอยู่ในกรมท่า ก็คิดจะให้เป็นปลัดทดลอง
เราก็ยอมว่าจะให้เป็นอะไรก็ให้เป็นเลี้ย ตั้งแต่แรกก็เงยบไม่ได้ปรากฏว่า
เป็นอะไรอีก เรื่องปลัดทดลองกรมท่าน มีแต่ขอไม่มีตัวมา ๕ ปีแล้ว
เดือนกันกว่า ๑๐ ครั้ง บ่นเองว่าไม่มีใครช่วยกว่า ๒๐ ครั้ง เลอกตัวคน
มากกว่า ๘ คน ได้ยอมแล้วสักสามฤกษ์คน จนเมื่อเดือนเศษมานตกลาง
ระเวาพระศิริการคือสติ โนชาเว็บ เราเกียงว่าให้กลับชาติเป็นไทยเลี้ย
ก่อน ตัวเขาก็ยอม แต่เงยบไปจนกาลบัดนี้ การที่จะเอาเป็นทูตนั้น กลัว

จะอ่อนอยู่แก่หน้าทสั๊กหน้อยญาประการใด ไม่สู้คุ้นเคยแก่เขานัก เขาพบ
เขาก็ตกอกตกใจไปเสีย ไม่ได้เห็นกิริยาอาการ แลเดยวันก็ไม่ได้เห็นเขา
เขาวังเลยด้วย

เรื่องมีสเตอร์สมิทนั้น แก่ได้ทำราชการค้มาแต่ครั้งกรมเนเรศวรไป
แลต่อ ๆ มา หนังสือที่วานนนักได้แลแล้ว แต่ดูเหมือนจะโตสั่งให้ตอบไป
เสียแล้วจากกระไร กลับไปบางกอกจะคั้นดู มีไปเฉย ๆ ก็ได้

(พระปรมาภิไธย) สยามินทร์

วันที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทร ศก ๑๑๗

ถึง พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์

ด้วยได้เห็นหนังสือมีมาถงกรมสมมต ลงวันที่ ๑๒ มกราคม เรื่อง
ขอที่ปรึกษาการเล่าเรียนจากคอเวอนแมนตองกงฤษ ซึ่งโตตงตนพูดจาดัน
แล้ว ทำให้นึกถึงความว่าคาญซึ่งเกิดมีอยู่ในใจเป็นอันมากในเวลานั้น ตาม
ที่สังเกตเห็นมาช้านานแล้ว ว่าคำที่ฝรั่งเศสกล่าวว่างฤษคิตจะเอเนก
เมืองเรา ด้วยเอาคนเข้าในตำแหน่งต่าง ๆ ทุกตำแหน่งนั้น ไม่ใช่เป็น
ความจริง เราทั้งหลายย่อมเรียกกันอยู่ว่า “ยาเข่าฝน” อันที่จริงเป็น
ของที่เราต้องการเพื่อจะแก้โรคชดคนของเรา แต่เมื่อกินเข้าไปจนติดแล้ว
ก็อาจจะให้โทษถึงชีวิต แต่เมื่อพูดกันโดยเราต้องการ เราขอเขาให้อยู่
เพียงใด ก็ยังเป็นการดี แต่บัดนี้ดูที่จะกลายเป็นมายติ ๆ ยื่น ๆ ให้ เช่น
เรื่องมอส์ขลนเคดเป็นต้น เดยวันมทูตองฤษมารูข่าวว่าเราจะคิตตง
กรรมการตรวจกรมรถไฟ ก็ขอให้มีอนนิเนยคือความมอส์ขลนเคดเข้ามา

เป็นผู้หนึ่งในกรรมการนั้น ส่วนการทออังกฤษเคลมแทนเมืองเประจะเอาเขต
แดนเมืองรามัญก็มาใกล้เคียงให้เราจ้างมิสเตอร์สกอต ซึ่งเป็นข้าหลวง
อังกฤษในเมืองพม่าข้างเหนือ ซึ่งไม่เป็นที่พอใจในราชการของอังกฤษ
ให้มาเป็นผู้แนะนำในข้าหลวงเมืองแขก ดูเข้ามาเกี่ยวในราชการเลอะเทอะ
มากไป เพราะฉะนั้น เป็นการจำเป็นที่จะต้องระวังในทางนี้ จะถนัดแต่ว่า
เป็นทางดีไม่ได้ แต่ที่จะเลิกเสียไม่เอาเลยก็ไม่ได้ ถ้าคิดให้มีหลาย ๆ ชาติ
ได้เป็นการดี ในเวลานี้เรารู้สึกว่าเป็นการคืบชนท่งข้างฝ่ายอังกฤษ และ
ฝรั่งเศส คือ ข้างฝ่ายอังกฤษเรื่องเมืองเประ เซอร์ซาลส์มิตเซลก็อยากจะ
เข้ามาจัดการ โดยคอมโปรไมส์ ข้างฝ่ายเคาเวอนเนอร์อินโดไชนา ก็
อยากจะเข้ามาโดยทางไมตรี ปรารภณาประการไต่ยังไม่แจ่มชัด การอันนี้
อยู่ข้างยากลำบากมาก ที่จะตกลงประการไต่ยังไม่แน่ ควรจะเอาใจใส่ฟัง
ราชการเหล่านี้ บอกเข้ามาให้ทราบ ตามที่จะสืบได้ การที่จะคืบเข้าไป
กรมท่ามีคำสั่งให้สืบสวนการงานทั้งปวงเป็นอันยากยิ่งนัก ชวนแต่จะนั่ง ๆ
เสียด ๆ แผลงวันมาเกาะจุกเขาเมื่อไรก็ขุดไปที่หนึ่ง เป็นธรรมเนียมอัน
แก้ไม่หายเสียแล้ว

(พระปรมาภิไธย) สยามินทร์

พระที่นั่งบรรณาคอมสรัณย์

วันที่ ๒๔ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๑๗

ถึง พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์

ด้วยเกล้ามีความประสงค์ที่จะเข้ามาเยี่ยมบ้านในซอลิเทียฤฎุอัน
เพราะจะมาได้แต่เมื่ออยู่ในชนที่ ๖ นี้ เมื่อถึงชนที่ ๗ จะต้องออกนอกนท่ง

ปีละ ๒ เดือนเป็นอันไม่มีเวลามา เห็นว่าเป็นการค้อยู่ ที่จะไต่พุดจาสิ่งสอน
ด้วยปากง่ายกว่าเขียนหนังสือ จึงได้อนุญาตแลมีหนังสือไปขออนุญาต
เอมเปรอ กำหนดว่าจะมาในเดือนพฤศจิกายน เงินที่จะใช้สอยค่ามาแล
จะควรจัดการช่วยเหลืออย่างไร ก็ให้หนักหมายกับพระยามหิบาลให้ตลอด

(พระปรมาภิไธย) สยามินทร์

พระที่นั่งบรมนาคมสรณีย์

วันที่ ๒๕ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๑๗

ถึง พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์

ด้วยได้รบหนังสือลงวันที่ ๒๖ มกราคม ว่าด้วยการเล่าเรียนของ
ติลกและสุริยงนั้นแล ตามที่บอกมาก็ไม่ผิดกษัตริย์ได้สังเกตอธยาศัย
แต่ก่อน การที่จะคิดจัดให้เล่าเรียนต่อไปนั้น ก็เป็นอันอนุญาตตามที่เห็นดี
การที่เข้าโรงเรียนธรรมดาเช่นนั้น เขาสรรเสริญกันว่าดี ก็ควรจะลองดู
ยังมีรังสิต^(๑) อีกคนหนึ่งซึ่งเราก็กเอาไว้ เพราะไปกันเลี้ยหมดเปลี่ยวไป
ไม่มีใครใช้อยู่ใกล้ ๆ แลเพราะเป็นคนว่างเล็กไม่สู้จะแข็งแรง จึงได้รอไว้
ให้ โตแลแข็งแรงขึ้นเลี้ยอีก จะไม่ส่งออกไปก็สงสาร กลัวจะเลี้ยเปรี๊ยะ
กันเ็นพวกพี่น้อง เพราะการเล่าเรียนบางกอกยังไม่ลงร่องรอยเรียบรอยดีได้
คิดว่าถ้าลูกชายเล็กกลั๊ยออกไป จะเลี้ยฝากออกไปด้วย เด็กคนนั้นฉลาดแล
มีความซดสาหระแก่กล้า ความทรงจำแม่นยำ คงจะเอาดีได้เป็นแน่ ขอยอก
ล่วงหน้าใ้ครูเลี้ย หน้อยจะว่าส่งออกไปเร็วเกินไป ใ้ยังคงคิดเห็นว่าโรงเรียน
เขอรมนน่าจะมีบ้าง เพราะถาเรียนทนนเ็นไ้ ๓ ภาษา แลละอธยาศัยของ

(๑) สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาจันทรเกษม ทรงตั้ง รังสิต

นักเรียนมาแต่เยอรมัน มักเป็นคนไม่สู้เก้ แลอยู่ข้างเอาการ เว้นไว้แต่
เหตุที่เป็นเจ้านาย พวกนั้นเขาไม่สู้รบขลัง อยู่ข้างตั้งเจ้าทงนายมากกว่า
จะไปเจียบไม้ไต่เท่านั้น ถ้าจัดให้เป็นการเจียบๆ ไต่ ก็เป็นการที่น่าลอง
จริง ๆ

การโรงเรียนภาษาอังกฤษในเมืองเรา คืแต่โรงของคนอื่น แต่
โรงราชวิทยาลัย ซึ่งท่านผู้สำเร็จราชการเป็นผู้เอาใจใส่รักใคร่ในการเล่า
เรียนไต่คึกคักจะตงเมื่อเวลาเราเจียบเลิกกกันเป็นกรรมการตงชนพร้อมแล้ว
ไต่ประชุมครั้งก็เลยประชุมไม่คึกคักต่อมาอีก เพราะการประชุมของ
ไทยเรา นับเป็นยาต้ม ครนเราหายเจียบชน รู้ว่าไต่จ้างครูบาอาจารย์มา
แล้วเสียเงินอยู่เปล่า ๆ จึงเข้าไปรับเอามาจัด ก็ตองวิวาทกัยเซตมาสเตอร์
เพราะมันไม่ยอมสอนนอกจากชนไปตงสระบุรี จะนอนกินเงินเดือนคอย
ข่มชนเอาจนสำเร็จไต่แล้ว แรกก็ทำทางจะคื คืเขยว่นกัว่าโทรมลงไปแล้ว
เพราะเหตุที่เซตมาสเตอร์ไม่คึกคักคืเขยว เตอนกรรมการกัมิงชคกุก ๆ ชคคิง
แปลว่าชกเกยจรัคาญใจอย่างหนึ่ง เกรงใจการ์เตอร์อย่างหนึ่ง เจ้า
กระทรวงเสนาบดีกัพูดเถียงใครไม่ชนสักคำคืเขยว ไต่เรกเตอร์กัมัวแต่
รณรมย์ไปคืเขยวอังกฤษโฮมไลฟ์ ซึ่งเขาสรรเสริญว่าสยายหาที่เปรียบมิไต่
กล่าวคือมแม่อยู่หวเจ้าไว้สำหรับตองปฏิบคิ แล้วอยู่เจียบๆ มีสปอตตง
มาก ๆ แปลว่าชค เช่นชาเกลียดเหลือทจะเกลียดแล้ว ถ้าเจ้าจะชนสอนให้
ลูกขำมารณรมย์ในอังกฤษโฮมไลฟ์เช่นนี้แล้ว ชาเห็นจะตองเป็นขำ ใจมัน
เสาะอะไรจริง ยิ่งกว่าปลาชิว งานหนักสักนคหนึ่งทนไม่ไต่ ขอให้สอน
ให้มันเป็นฝรั่งชชาติตองวังหาใส่ปากใส่ทองเถิด คืเขยวนี้ไม่มีคนจะใช้ ใน
การทางนคเต็มทแล้ว ช่างคิโนนคินนี้ ช่วยคิให้สักทิวว่าจะทำอย่างไรจึงจะ

หากคนไข้ในเรื่องการเล่าเรียนได้ ถ้ามีคนที่จะทำการได้ จะไล่คนเก่าให้
หมด ขอให้เข้าใจว่าข้าเป็นไฟจุดอยู่แล้วเดี๋ยวนี้

(พระปรมาภิไธย) สยามินทร์

พระที่นั่งบรรณาคมสรณีย์

วันที่ ๒๕ มีนาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๑๗

ถึง พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์

ด้วยเรามีความเหตแห่งใจอยู่ในเวลานี้ที่จะต้องจดหมายฉบับนี้
ถามข่าวฤาปรียทกขด้วยเรื่องทกรมหมื่นปรายตาย เจ้าคงจะรู้อាកการจาก
ผู้นั้นที่จะเล่าออกไปให้ฟัง จึงไม่จำเป็นที่จะต้องเล่าให้ยืดยาว ความจริง
กรมหมื่นปรายได้มีความระแวงในความสังเกตของเธอ เห็นว่ากำลังไม่แข็ง
แรงเหมือนแต่ก่อน แต่ไม่มีความหวาดหวั่นฤาที่ออดอย ทำการโดยความ
รื่นเริงอยู่เสมอ มีแปลกที่ขื่นว่าไม่อยากจะให้การอันใดซึ่งเธอจะต้องทำนั้น
เข้าไป กลัวจะไม่ตลอด แต่ไม่ใช่เพราะความอุตสาหะเร่งรัดเกินไปจึงทำให้
เป็นอันตรายแก่ชีวิต เธอเป็นคนทำการเสมอแลมีเวลานั้นคง ไม่มีคนไทย
ผู้ใดที่จะเปรียบได้ เป็นที่ไว้ใจว่าการอันใดมอบให้ คงจะเดินไปเหมือน
เครื่องจักรทุกอย่าง ขอนเป็นคุณวิเศษที่จะนับเป็นตัวอย่างอันดีของข้าทำ
ราชการฤาทำการทั้งปวงทั่วไป การที่จะถึงแก่สิ้นชีวิตในครั้งนั้น ก็ด้วย
โรคเดิมในเรื่องไตพิการ ซึ่งเป็นเมื่อเวลาเราออกไปยุโรป ที่ไม่มีผู้ใด
มุ่งหมายว่าเธอจะรอดอยู่ ประกอบด้วยเป็นไข้ซึ่งยอมเป็นพิษกำเริบในทาง
ขี้ส้วมอยู่เป็นธรรมดา เป็นเหตุให้ โรคเก่ากำเริบเพิ่มเติมมากด้วย
จนหมอลดพันองเพื่อนฝูงซึ่งไปนั่งแวดล้อมอยู่ โดยรอบ ไม่สามารถจะช่วย

แก้ไขอันใดได้ การศพได้จัดอย่างเจ้าต่างกรมผู้ใหญ่่วงหลวง ก็คืออย่าง
กรมสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ซึ่งพวกเราเป็นอันมากเห็นว่าเธอควรจะได้รับ ส่วนการที่
จะจัดรวบรวมทรัพย์สมบัติแลใช้หนี้ นายบูม^(๑)ว่าได้บอกออกไปให้เจ้าทราย
ด้วยแล้ว แลตามความประสงค์ของกรมหมื่นปราบ ความเต็มใจของเรา
รับที่จะจัดการทั้งปวงไม่ให้ความลำบากแก่ลูกหลาน บัดนี้ได้ให้กรมหมื่น
พิทย^(๒) พระยาวุฒิ พระยาอภิรักษ์ เป็นผู้ตรวจตราจัดการให้ตลอด
ทรัพย์สมบัตินั้นเป็นธรรมดาที่จะไม่มีอันใดอย่างเช่นกรมสมเด็จพระนเรศวรมหาราช
ที่ไม่มีหนี้มากนัก เพราะเธอไม่มีใครจะช้ออะไรประอะมากเหมือนกรม
สมเด็จพระนเรศวรมหาราช เงินทองยอมหมดไปด้วยความเผื่อแผ่ใช้จ่าย ทรายเป็นเลว่าใน
เวลานี้มีเงินอยู่ ๕๐ ชั่ง มีหนี้อยู่ประมาณ ๑๓๐๐๐ บาท แต่เงินที่เธอจะได้
จากเรายังมีอีก เป็นค่าข้าวแลค่าของกินใช้สอยเย็ดเตล็ดในการที่เป็น
ผู้อุปถัมภ์อยู่นั้นคงจะจัดให้เรียบร้อยได้

แต่การซึ่งกรมหมื่นปราบตายครั้งนั้น เป็นเหตุให้เราแลครอบครัว
อยู่ในความลำบากอย่างยิ่ง ในราชการกรมทหารเรือ จะหาตัวผู้วางแทนที่ก็
ยากยิ่งนัก จะซึ่งเอาโดยความรู้ ผู้ที่มีความรู้ใดก็เป็นเด็กหนุ่มชั้น
ใหม่ ๆ ไม่มีความชำนาญในราชการ ผู้น้อยจะโตคชขึ้นไปยังคชผู้ใหญ่
ก็เป็นการยาก ถ้าจะต้องใช้คนที่ไม่มีความรู้ในการเรือเช่นกรมปราบ
จะหาผู้ที่มีความอดสาหระเสมอนักหาไม่ได้ ก็จะเป็นแต่สักว่ารับราชการ
การพอมมีคนไทยเป็นผู้ใหญ่อยู่ในนั้น ยังส่วนซึ่งเป็นอุปถัมภ์ นอกจากการที่

(๑) ภายหลังเป็นเจ้าพระยาธรรมมาธิบดี (น.ร.ว. บูม มาลากุล)

(๒) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา ต้นสกุล ไชยกุล

เกี่ยวข้องอยู่ในกรรมวง ก็ยิ่งหายาก เพราะต้องการความเชื่อไว้วางใจกัน ต้อง
การกำลังซึ่งจะให้กำลังแลความไว้วางใจกันชั้นส่วนตัว มิได้ในคนๆ เดียว
เป็นชั้นใด โดยเร็วนั้น เป็นการลำบากมาก ว่าเสียโดยอย่างที่สุด การที่จะ
ไปเที่ยวแห่งหนึ่งแห่งใดในเวลาอัน จะหาคนเฝ้าบ้านได้ โดยยาก ใช่ว่าจะไม่
มีคนจงรักภักดีนอกจากกรมปราบ แต่ย่อมมีการขัดข้องขาดคุณสมบัติเป็น
หลายอย่าง คือ กรมหมื่นปราบเป็นคนไม่มีปาคี ชนชื้อว่าเป็นครอบครัว
ของเราอาศัยใต้ทวหน้า แลเป็นคนไม่เห็นแก่ตัว ด้วยทางหาความสุขกิด
ทรพย์สมบัติกิดเหลือเกิน เป็นคนที่ใครสั่งแลใครรับแล้ว ไม่ได้ให้ผิดจาก
คำสั่งทรวไว้ ถ้าคำสั่งนั้นจะมีขัดข้องประการใดเกิดขึ้นที่ไม่คิดเห็น เธอ
คงจะแก้ไขโดยมีความคิดพอที่จะแก้ไขสำเร็จตลอดไปได้ การเบียดเตล็ด
ทวไปก็โดยอาศัยเธอทั้งสิ้น บรรดาคนซึ่งมีหน้าที่ในราชการเกี่ยวของ อันที่
จริงก็เกือบจะทวไปทุกคน ย่อมรู้สึกขาดกรมหมื่นปราบแลเป็นที่ขัดข้องไป
หมดด้วยกันทั้งนั้น คำกล่าวเช่นนั้นไม่ใช่เป็นแต่คอมพลิเมนต์อย่างฝรั่ง เป็น
ความจริง เพราะเมืองเรา ความดีความเจริญอันโดย้อมตั้งอยู่แก่ด้วยบุคคล
การไม่เกินเสมออยู่ใดเหมือนเครื่องจักรเช่นประเทศอื่น ๆ ถ้าผู้ซึ่งมีหน้าที่
สำคัญตายลงคนหนึ่งแล้ว จะหาผู้บรรจทดแทนแล้วเป็นอันยากยิ่งนัก ใน
เหตุซึ่งมีชนครงาน ทำให้คิดไปว่า ถ้ามีชนในคนสำคัญ ๆ ในราชการสัก
๒ - ๓ คน เกือบจะสิ้นปัญญาที่จะหาผู้โดยบรรจลงได้ เพราะฉะนั้นจึงแต่
ความเคียดรอนเป็นอย่างยิ่ง การซึ่งกรมหมื่นปราบตายครงาน ความเศร้า
โศกที่มิในตัวเราเช่นพรหมนามานี้ คงจะเป็นเครื่องบรรเทาความเศร้าโศก
ของพระยาวิสุทธิด้วยคิดเห็นได้ว่า มีบิดาซึ่งแต่ทำราชการมีความชอบ
ความดี เป็นที่คนทั้งปวงมีความรักใคร่ โดยมาก ความคินนยอมจะเป็นมรดก

ตกต่อแก่บุตรหลานสืบไปภายหน้า ขอให้มีความหวังใจว่าจะจัดการทั้งปวง
ให้เป็นทีเรียบร้อยทุกอย่าง

(พระปรมาภิไธย) สยามินทร์

ที่ ๑/๓

พระที่นั่งจักรมหาราสาท

วันที่ ๑ เมษายน รัตนโกสินทร ๓๒ ๑๑๘

ถึง พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์

ด้วยได้รบหนังสือลงวันที่ ๑ มีนาคม ว่าด้วยการเล่าเรียนของ
มกุฎราชกุมาร ชายติลก แลสุริยงนน ไต่ทราบแล้ว

เป็นที่พอใจที่จะได้มีลูกคน ๑ ไปอยู่ที่ตันทซึ่งไต่ไปเห็นแล้ว เหมือน
ที่แฮโร เดิมไม่ได้มุ่งหมาย เพราะทราบว่าเป็นการใหญ่ยิ่งกว่าที่แฮโรมาก

อนึ่ง การที่ให้มกุฎราชกุมารเข้าในคอตอังกฤษนั้นก็คอยู่ เมื่อได้
รับโทรเลขไม่สู้เป็นที่แน่ใจในเอตติเกตของราชสำนักกรุงอังกฤษ แต่โดย

คะเนรู้แน่ว่า ถ้าเป็นประเทศอื่น ผู้ซึ่งเป็นมกุฎราชกุมารเช่นนั้น จะไม่มีเลย
ซึ่งจะต้องอยู่หลังปรีนซ์คริสเตียน ซึ่งเป็นราชบุตรเขย ถึงว่ามีชนมา

มากเช่นนั้น เพราะเหตุว่ากำเนิดของปรีนซ์คริสเตียน เป็นแต่สรีนไฮเนส
ยกชนเป็นรอยลอย่างพระองค์เจ้าตง ไม่ปรากฏว่าเคยเดินหน้าเจ้านายที่

เป็นรอยลเลย แต่ครั้นจะซัดขวางออกไปก็หวังใจว่าพระยาวิสุทธคงจะ
ได้ไต่สวนโดยรอบคอบแล้ว จะฝ่าฝืนไปไม่ไหว ด้วยประเทศอังกฤษ

..... ถ้าจะว่าเป็นคนใจซื่อ จริ่งใจอย่างไรทำอย่างนั้น

ไม่แก่งขบเหมือนชาติอื่นก็ตาม แต่หากจะเป็นตัวอย่างไม่ดี ก็ไม่รัก
ที่จะให้ออกหน้า เพราะไตออกงานครบยิบลิ ก็เป็นฤกษ์พาดิอยู่แล้ว เพราะ
คองนง องกฤษจิดการเอาอย่างประเทศอื่นควมมีแขกเมืองมาก ถ้าจะจิด
ตามใจก็จะแตกกระจุยกระจายไปหมด จึงโตมิโทรเลขออกไปเป็นกลาง ๆ
ก็พอไตรีบโทรเลขว่า ไตอยู่ในระหว่างปรีนซ์คริสเตียนแลคักออฟยอก
กันขัวเป็นที่พอใจแต่ต้องควมแบบขอย่างซึ่งจิดอยู่ในเมืองเตนมาร์ก เขา
อยู่ในลำคัยลูกเครานปรีนซ์ตามอายุ ถ้าจะเทียบมกฏราชกุมารกขจิด
ก็แปลกกันอยู่หน้อยหนึ่ง แต่ไม่มีความรงเกยจ เพราะคักออฟยอกก็เข็น
ผู้ใหญ่กว่า แลก็จะเป็นมกฏราชกุมารสืบไป

การที่คิดจะให้ไปอยู่ไครสต์เซิชนั้นเป็นที่พอใจมาก เพราะไค้ไป
เห็น แลเกิดควมเลอมใส่มาแลว ยังนาร์กการที่อยู่กฏเล็ก ๆ เหล่านั้นมาก
เว่นไวแต่เจ้านายผู้ลากมากดีเขาจะไม่อยู่กันฤาอย่างไร แลแล้วแต่จะจิดตาม
การที่ควรเกิด

วณนเป็นวณขใหม่ ขออำนาจพรอย่างไทย ให้ตำราชการคดียง ๆ
ข็นไป

(พระปรมาภิไธย) สยามินทร์

ที่ ๑/๒๓

พระที่นั่งจักรมหาปราสาท

วันที่ ๑๘ เมษายน รัตนโกสินทร ศก ๓๑๘

ถึง พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์

ควมไตรีบหนังสือลงวันที่ ๗ มีนาคม เป็นหนังสือคอบหนังสือ
เรามาไปวันที่ ๒๑ แลที่ ๒๓ มกราคม ขอควมเบองคั้นของหนังสืออน

จะยังไม่ตอบ เพราะจะให้กรมหมื่นดำรงคุณแลปรึกษาหารือก่อน จะขอ
ตอบตอนปลายที่ถามด้วยเรื่องเขตแดนรามัญแลเประ ซึ่งเห็นว่าควรจะ
ตอบโดยเร็ว ให้รู้ความประสงค์ฝ่ายเรา

เรื่องเขตแดนในที่ซึ่งอังกฤษมารอพูดแทนเประชนอีกครั้งนี้ ถ้า
จะว่าโดยภูมิประเทศ คือสันเขาซึ่งนำตกล่องข้างเอาเป็นหลักที่ตั้งบนเขต
แดนทั่วโลกเช่นนั้นแล้ว ทนถควรจะเป็นเมืองเประ ฝ่ายเราก็ได้คิดไว้ว่า
หากว่า.....ไม่ให้เกิดถึงรบพุ่ง ถ้าจะว่ารบพุ่ง
ก็เกินหน้าไป จะว่าแต่เพียงไม่ให้เกิดเอาเรอรรเร็วไล่มาชู้ นี้เป็นขอกกัน
อย่างสิ้นได้ ความคิดอันนี้.....

แต่การที่จะให้เช่นนี้ ต้องนับว่าไม่ใช่ให้แต่ที่แผ่นดินเท่าที่อังกฤษ
จะต้องการ ต้องนับว่าให้แก่ประเทศอื่น ๆ ซึ่งจะต้องการพูดเข้ามาอย่าง
เช่นฝรั่งเศสจะยกเหตุขึ้นมาเอาเมืองนครราชสีมาได้ โดยง่าย เพราะเมือง
นครราชสีมาอยู่ในสาขาแห่งแม่น้ำโขง เพราะฉะนั้น มีอย่างเดียวกันแต่ถ้า
ต้องการจะให้อังกฤษเป็นที่พึ่งต่อสู้ฝรั่งเศส ก็ต้องให้อังกฤษกรนต์เขตแดน
ฝ่ายตะวันออกแลข้างเหนือ อย่าให้ฝรั่งเศสรุกเข้ามาอีก

การที่ถ้าหากว่าจะถึงว่าเราผนวกรวมตาของโลก ซึ่งประเทศทั้งปวง
ก็เป็นอยู่ด้วยกันทุก ๆ ประเทศ คือไม่ยอมกำหนดเขตแดนเพียงฉบับนี้
ก็เพราะเหตุที่เผอิญเป็น คือ เขตแดนอันติดอยู่ในอำนาจของเรามาแล้ว
ช้านานจนเกินอายุมนุษย์ที่มีชีวิตอยู่จะจำได้ มีแต่ในนิทานโบราณของ
เมืองเประ ว่าในกาลครั้งหนึ่ง ทนใดเป็นของเมืองเประ ซึ่งฝ่ายเประจะหา

พยายามอันใดมา ยืนยันไม่ได้ตามที่เรากล่าว ฝ่ายคอเวอนแมนต้องกฤษฎีเอง
ก็ได้เห็นจริง จึงได้ส่งบับงเลียเป็นชานาน

เหตุซึ่งทำให้องกฤษฎีพุดชนมาออกในครงนี้ ก็ด้วยความหวาดหวั่น
แลความปรารถนาทั้ง ๒ ประการ ซึ่งจะกล่าวต่อไปนี้ ความหวาดหวั่น
คือกลัวเราจะให้คอนเซสชันแก่ชาติอื่น มีรัสเซียเป็นต้น เข้าไปทำ
เหมืองแร่ปะปนอยู่ในแหลมมลายูทั้งสิ้น ซึ่งจะเปลี่ยนหนามในทีซึ่งหมาย
ไว้ว่าจะเอาให้หมดสลับไปภายหน้า

การซึ่งเป็นเหตุให้พุดชนออกครงนี้ ก็เพราะเซอร์แฟรงสวิด
เตนฮัม ซึ่งเป็นผู้ปรารถนาจะหาซื้อเสียงลาภแลยศในฝ่ายประเทศนี้ เป็นผู้
คุยเชยชน ความอนนงมิใช่แต่เป็นการคะเน เซอร์ซาลส์มิตเชล
เคาเวอนเนอ์ สเตรตเสตเตลเมนต์ พบเจ้าพระยาอภัยราชาเมื่อกลับจาก
ยุโรป ก็พุดตรงๆ ว่าความเห็นตัวไม่เห็นควรจะพุด แลอยากให้พ้นจาก
หน้าที่ตัว ไซ้แต่เท่านั้น ทุดองกฤษฎีในนักก็ มีสเตอร์ริเวตคาแนกซึ่งเรา
ยมองกฤษฎีมาไซ้กดี ก็เห็นว่าเป็นไซ้กาลแลไซ้เหตุที่จะพุดด้วยกันทั้งสิ้น
ที่เขาพุดเช่นนั้น ไซ้จะพุดเพราะเห็นแก่เรา ไม่เห็นแก่ประโยชน์ของนายเขา
เขาพุดโดยความเห็นว่าจะรอไว้เอามากๆ ฉาเขาอย่างอื่นที่มีประโยชน์
มากกว่า คิดว่าที่จะเอาตนคหนึ่งซึ่งไม่ถึงส่วนหนึ่งในหมื่นส่วนของเขตแดน
องกฤษฎี แต่เป็นหนึ่งร้อยส่วนของเรา ถ้าจะว่าเป็นอย่างไทยโบราณ
ก็เป็นต้งให้กาอิม

เมื่อคอเวอนแมนคที่บ้านไควมาแล้วเช่นนั้น เซอร์ซาลส์มิตเชล
ก็ต้งประพุดติตาม คือนคจะเข้ามากรงเทพฯ โดยเล่นทางไปโลไปเลให้

เป็นแล้ว กล่าวคือแค่หนังสือโน้ตเล็ก ๆ เข้ามายังทูตอังกฤษ ยกเหตุซึ่ง
เราได้อธิบายให้เข้ามาเที่ยวเป็นตติง แล้วเขื่อนั้นจะเลยปรึกษาข้อความ
เรื่องนี้ ขอให้เรารับว่าจะพูดผ่อนผันโดยปรานีประนอมก่อน จึงจะเข้ามา
ในขณะนั้นเป็นเวลาที่กำลังฝ้ายเคาเวอนเนอร์เยเนราลอินโตไซนาทก็มี
ปรารถนาที่จะเข้ามา แต่เรายังไม่รู้ว่าความมุ่งหมายของเขาจะเป็นอย่างไร
ไม่แต่เรา ถึงทูตอังกฤษเองก็มีความวิตกกอยู่ จึงได้ใช้สนทนากันด้วยวาจา
นอกจากที่ได้ตอบโดยทางราชการก่อน ตกกลางเขื่อนั้นเราตอบหนังสือ
แสดงความยินดีที่เคาเวอนเนอร์สิงคโปร์จะเข้ามา แต่เมื่อมีราชการ
เจอบนอยู่เช่นนั้น เราต้องขอให้รู้ว่าจะมาเป็นทางราชการมีอำนาจเต็มมา
ด้วย ถ้าเช่นนั้น เราก็จะรับปรึกษาราชการ แต่ที่จะให้เรารับลงไปก่อนว่า
จะยกให้ฤาจะให้เข้า เรายอมไม่ได้ทั้ง ๒ อย่าง เว้นไว้แต่ใดคิดตั้งใจที่จะ
ปรานีประนอมอยู่ การที่กล่าวถึงเช่นนั้น เพราะอังกฤษเคยว่าเข้าครั้งก่อน
แล้ว เรายินดีตามทางความ ไม่ยอมให้เข้า จึงเป็นการสงขมา

ส่วนทางที่จะปรานีประนอมนั้น ฝ่ายราชทูตมี โทรเลขตรงไปยัง
เสนาบดีว่าการต่างประเทศ ว่าเราไม่พอใจในการที่จะให้เซอร์ซาลส์มาพูด
เป็นการเปิดเผยโดยทางราชการ ซึ่งหากว่าไม่ตกลงกันได้ ก็จะเป็นการ
ปรากฏโด่งดัง แลเห็นตัวอย่างแก่ประเทศอื่นที่จะเดินทางเดียวกัน การที่
เราจะไม่ยอมยกให้ฤายอมให้เช่นนั้น ก็ด้วยเห็นโทษอย่างเดียวกัน แต่
ฝ่ายเราจะปรานีประนอมด้วยอาการเช่นนั้น คือที่แผ่นดินเท่าที่เประกล่าวหา
ว่าเป็นของตัวนี้ ขอให้อังกฤษยกเลิกเคลมเสีย เราจะให้คอนเซสชันแก่
กัมปนีอังกฤษเข้าไปทำการในที่นั้น ส่วนกฎหมายข้อบังคับสำหรับการแร่
ในที่นั้น เราจะยอมปรึกษากันตกลงกันให้สมควรแก่ผลประโยชน์ทั้ง ๒ ฝ่าย

ส่วนขอทรูฐบาลเประกล่าวว่ ทนเบณฑชองสุ่มผู้ราย ซึ่งเปะการ
ไม่จริงเลย เพราะไม่มีตัวอย่างเรองใดซ่งฝ่ายเขาจะยกมาอ้างได้ มีแต่
เรองเคยวทผู้รายปล้นคนเมืองไทร ซึ่งเค้นผ่านค้ายลนไปค้าขายเมืองเประ
เราจับผู้ราย ๆ หนึ่เข้าไปในเขตแดนเประคนหนึ่ ฝ่ายเขามีหนึ่สือมาถาม
ว่เราจะเอาตัวมาฤจะส่งผู้รายที่จับได้ ในเขตแดนเราไปชำระที่เมืองเประ
ฝ่ายเราคอยขอรบัตวมา ขณะนั้นพอเซอร์แฟรงสวิตเตนชิมมาถึง ก็กลบคำ
ที่ใดถามมาแต่ก่อนนั้นเสีย ว่เพราะเปะเขตแดนของเประ ไม่ยอมส่ง แต่
ความจริงนั้น ผู้รายคนนั้นพวกเประได้ปล่อยไปเสียก่อนแล้ว เพราะเหตุที่
คอยค้าพยานฝ่ายเราไม่ไปถึง ด้วยเปะฤกษมรสุม ปากน้ำเมืองตานียึด
หนึ่สือจากบางกอกไปถึงช้าไป ไปรบไม่ทัน แต่อย่างไรก็ดี ในข้อซึ่ง
อังกฤษวิตกว่จะเปะที่ชองสุ่มผู้รายนั้น ฝ่ายเรารบว่จะจับไปลิดข้องกัน
ไม่ให้เปะที่ชองสุ่มผู้รายได้ สิ้นข้อความที่ทูตอังกฤษรบมี โทรเลขไปเท่านั้น

แต่ในเวลาเมื่อปรักษากันนั้น ทูตอังกฤษถือเอาโอกาสที่เห็นว่า
เรากลวการทเซอร์ซาลส์มีตเซลขึ้นมา จะเปะตัวอย่างให้ข้างฝ่ายฝรั่งเคส
มาข้าง เลยมีความปรารภนาต่อไปอีก ๒ ประการ ด้วยยกอรรถว่การ
เรองนเปะหนาทซงคอเวอนแมนส์ไคมอบให้เซอร์ซาลส์มาพบ ข้างฝ่าย
เขาจะเข้าไปซิงหน้าทนเสีย โดยเหตุที่ไม่มีประโยชน์วิเคษอันใดซงกว่า
กลัวจะไม่สำเร็จตลอดไปได้ จึงขอให้เติมความในท้ายโทรเลขว่ เราจะ
จ้างคนอังกฤษมาเปะข้าหลวงรองในมณฑลมลายู (ข้อนี้เปะความคิดของ
มิสเตอร์คาแนกพบคนก่อน ด้วยเห็นแก่บุคคลเพิ่มเข้า จากความซอตรง
ต่อนายอีกชนหนึ่ คือเห็นแก่มิสเตอร์สกอตซงเคยเข้ามาว่การแทนทูต

อังกฤษอยู่ครั้งหนึ่ง ที่เป็นผู้ ได้ไปเมืองเซียงไฮ้ เมื่อ ค.ศ. ๑๑๒ มีความ
น้อยเนื้อต่ำใจคอเวอนแมนซ์ของเขาเอง ด้วยชุปเลี้ยงไม่เสมอเพื่อนโดยมี
ตระกูลต่ำ) นนอย่างหนึ่ง ก็ว่าเราจะยอมให้คนอังกฤษเป็นพนักงาน
ตรวจการรถไฟ ซึ่งเราคิดจะตั้งเป็นเจ้าพนักงานกลางชนกองหนึ่งนด้วย
(ความปรารถนาเดิมจะเอามอสบลันเดล ภายหลังใคร ๆ ก็ได้) แต่ครั้น
เมื่อลงปลายที่สุดก็ยอมงดไม่พูดถึงการขอนไปทีเดียว ขอความที่เขาขอเดิม
ครั้งนี้ ก็ใช้แต่เป็นความคิดนิสเตอร์เกรฟวิล เป็นความคิดเห็นชอบของ
วิเวตคาแนกด้วย ในข้อที่เห็นว่าเอาประโยชน์ทางอื่น ๆ เช่นนี้ ๆ คือเอา
คนอังกฤษเข้าแทรกแซงทุกหน้าที่ทุกกระทรวงได้ จะเป็นการได้ประโยชน์
ยิ่งกว่าได้เขตแดนเท่านั้นเป็นอันมาก แต่เพราะเหตุที่วิเวตคาแนกเป็นคนมี
ความคิดกว้างขวางลึกซึ้ง แลเป็นคนที่ถูกเห็นใจแล้วก็ยอมรับว่าจริง เมื่อ
คิดเห็นว่า จะเล่นต่อไปข้างหน้าได้ โดยทางที่ขอมให้ชานามให้ชุนมีอยู่
ไปพุกกันทีเดียว ก็เป็นที่ตกลงยอมงด ไม่พูด เป็นเรายอมให้ดังนั้น แต่
ไม่ต้องสงสัยเลยว่าเขาคงขอกันต่างหากว่าคิดจะเอาเช่นนั้น ๆ

โทรเลข ๒ ฉบับนี้ไปพร้อมกัน ฝ่ายเซอร์ซาลส์ยังมีชื่อว่าถ้าไม่มี
ท่าทางตกลงอย่างไร จะให้ทำทางต่อเข้ามา (เพราะเหตุว่าทางนี้พวกประ
ได้ทำเข้ามาจนถึงชายเขตแดนเดิม เราได้ห้ามเขายอมหยุดไม่ทำเข้ามา ล่วง
ได้หลายปีมาแล้ว จะอยู่ในราวที่เราลงไปเมืองสิงคโปร์ครั้งแรก คือปี ๑๘๕๔
เป็นที่พอใจคนในสตรีตส์มากนั้น) ครั้นเมื่อได้รับโทรเลขตอบทางทูต
อังกฤษยอมเลิกการที่เซอร์ซาลส์มีตเซลจะมา แต่ไม่ยอมเลิกเคลมในที่
แผ่นดินตำบลนั้น แลขอให้มีข้อสำคัญตกลงกันว่าเรานั้นเราจะยอมปรานี

ประนอมแล้วนั้น ดูเหมือนจะไม่เป็นที่เข้าใจกันกระจ่างอย่างไรในระหว่าง
เขา จะรอคอยหนังสือไปถึง จึงไต่หนังหายเงยไป ฝ่ายเซอร์ซาลส์ก็
หนังสือมาออกเปิดไม่เกี่ยวข้องกับในเรื่องนี้ต่อไป ให้ทูตอังกฤษแสดง
ไมตรีเสียออกเสียใจที่ไม่ได้เข้ามาเมืองไทย แลว่าจะมาเมื่อออกจาก
ตำแหน่งแล้ว จะกลับไปบ้าน

เมื่อการล่องมาไม่มีกระตุกกระตาคอนใดเกือบ ๓ เดือน จนถึง
เมื่อวานนี้ จึงได้ทราบจากคำบอกเล่าซึ่งมิสเตอร์เกรฟวิลพดกัยกรมหลวง
เทวะวงศ์ ว่าได้รับคำสั่งให้ปรึกษาหารือกับเซอร์ซาลส์ให้ตกลงกันก่อน
บางทีจะเป็นตัวรอฟังท่วงที่ฝ่ายฝรั่งเศส ในการเคาเวอนเนอร์เยเนรล
อินโดไชนาของฝรั่งเศสจะมากองเทพ ฯ ในครั้งนี้ ก็จะเป็นได้

แสดงมาด้วยเรื่องความประสงค์ของเราในเรื่องเขตแดนรามัญแล
เประ ตามเหตุที่มิแลทคิดต่อสู้อ่อนผันจนลงเพียงเท่านั้น หวังใจว่าพระยา
วิสุทธคงจะเข้าใจในปอลิซีของเราตลอด การที่กล่าวโทษกันมาแต่ก่อน
ว่าคอเวอนแมนต์เราไม่มีปอลิซี เป็นแต่ขี้คาวอแต่พอพ้นหนานน เป็น
ความจริงอยู่ในบางเรื่องแลบางคน แต่ทมิปอลิซันนโดยมาก แต่มีความ
เสียใจที่หาความพรักพร้อมกันไม่ใคร่จะได้ เหตุที่ไม่พรักพร้อมกันได้นั้น
มักไม่ใคร่จะเกิดจากการที่ไม่เป็นสามัคคิกนอย่างเดียว ความสามัคคิกอยู่
ข้างจะมีมากขึ้น แต่เคยวนเรื่องทกลวิตแลชอบ คือถ้าผู้ใดเป็นผู้ออกหน้า
คำตาคิดอ่าน ถ้าไปเสียท่วงทีลง ก็ให้กลับไปว่าจะต้องโทษว่าเป็นความ
คิดของตัวผิด เสียไปเพราะตัว จะวนเวียนลงไปหาแล้วแต่จะไปรคอย่าง
ปรมิปราเก่าแก่นั้นรำไป เหตุซึ่งเป็นดังนี้ ก็เพราะราชการทุกวันนี้มันค่อนข้าง

จะอยู่ข้างเหลือความรู้อื่นสติปัญญาที่จะคิด ที่เป็นข้อสำคัญอย่างยิ่งนั้น
ชดก่าลงแลอำนาจไม่มีหนุนหลัง ถึงจะมีสติปัญญาดีสักเพียงใดก็พูดไป
ไม่ได้ทำไปไม่ได้คงใจ มันชวนจะต้องแพ้ต้องเสียที่เขาอยู่เสียรำไป เพราะ
ฉะนั้น จึงเป็นเหตุให้ผู้ที่จะคิดอ่านราชการ ถึงว่ามีความจริงรักภักดีสัก
เท่าใด ก็ย่อหย่อนทอดอวยแลระแวงหวาดหวั่นไป ไม่กล้าหาญที่จะแสดง
ความคิดออกมาได้ง่าย ๆ ในเรื่องที่จะแสดงราโชบายเช่นนั้น ไม่ใช่หน้าที่
ของเราเลย แต่ก็เป็นประโยชน์แก่ราชการ แต่ถ้าราชการมากชั้นนั้นก็
ก็ดูจะเป็นที่เหลือกำลัง

ในเวลานี้ เคาเวอนเนอร์เยเนรอลอินโดไชนาเข้ามาอยู่ในกรุงเทพ ฯ
เป็นคนซึ่งนับว่าเป็นฝรั่งเศสอย่างดี ที่จะนับว่าเป็นคนที่ ๒ ๓ ๔ ซึ่งได้
เคยรู้จักมา แต่ผลแห่งราชการจะเป็นประการใดยังเอาแน่ไม่ได้ แต่การที่
มานหาได้มีอำนาจเต็มมาจัดราชการอย่างใดไม่ เว้นไว้แต่จะได้โทรเลข
ภายหลัง จะพูดล่วงหน้าไม่ได้ ด้วยราชการในฝรั่งเศส ยากที่จะหยั่งรู้
แลเชอถือเอาเป็นแน่

(พระปรมาภิไธย) สยามินทร์

พระที่นั่งจักรมหาราสาท

วันที่ ๒๕ เมษายน รัตนโกสินทร ศก ๑๓๘

ถึง พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์

ด้วยในจดหมายแต่ก่อน ได้กล่าวถึงเคาเวอนเนอร์เยเนรอลเมือง
ญวน ฝรั่งเศส เข้ามากรุงเทพ ฯ แต่ไม่ได้เล่าเรื่องราว ภายหลังเมื่อวันที่

๒๓ ได้ให้กรมหมื่นสมมตมีโทรเลขออกไป ความแจ้งอยู่แล้ว อันที่จริง
โทรเลขฉบับนั้นหาควรจะมีไม่ ด้วยได้ขอให้กรมหลวงเทเวศร์มีโทรเลข
บอกไป แต่นักสงสัยว่าจะช้าๆจะบอกสิ้นเกินไปจนไม่มีประโยชน์ จึงได้
ให้บอกไปเสียอีกทางหนึ่ง ก็นับว่าเป็นช่วยการพระราชทรัพย์ แต่ท่านเอา
ด้วย เพื่อจะเสียส่วยฤๅสงเวใจเร็วของตัวเอง

ตัวทองเรื่องที่จะพงเล่าให้พงน เป็นเรื่ององกฤษอนเป็นหน้าท
ของพระยาวิสุทธ แต่จะต้องเล่าเรื่องฝรั่งเศสเกี่ยวไว้เสียด้วยหน่อยหนึ่ง
เพื่อจะให้เข้าใจแจ่มแจ้ง

การรบบรอง ม. คุแมร์ครงน ได้จกรบโดยอย่างดี คือไม่ใช่รบบรอง
อย่างเจ้าแลไม่ใช่อย่างราชทูตสามัญ รมเป็นผู้มีบรรดาศักดิ์ใหญ่ในเมือง
ไกลเคียงเข้ามาเป็นแขกหลวงอยู่วังสราญรมย์ เราเลยยกผู้แลมีการเอน
เตอร์เตนเมนต์ตามสมควร แต่ได้ระวัง เพื่อจะแสดงให้เห็นว่าเต็มใจทำ
เป็นที่ตั้ง ก็เป็นที่พอใจสมความปรารถนา เรียบร้อยตลอดตั้งแต่เข้ามาจน
กลับ เป็นเหตุที่เราควรจะเชื่อถือตามถ้อยคำที่เขาได้กล่าวไว้บ่อย ๆ ว่า
ไม่คิดว่าเมืองไทยจะเป็นเช่นนั้น ผิดจากคำที่คนบอกเล่าเป็นอันมาก

ส่วนทางราชการเข้ามา ไม่ได้มีอำนาจเต็มมาเพื่อจะปรึกษา
ราชการอย่างใด แต่ก็เป็นที่ธรรมดาที่ควรรูกันทั้ง ๒ ฝ่าย ว่าการที่มานั้น
มุ่งหมายต่อทางราชการ จึงได้มีเวลาสนทนากันด้วยทางไมตรีแลข้อ
ขัดข้องอันมีอยู่ในระหว่าง ๒ ประเทศ ใจความซึ่งเราพูดเข้าใจกันว่า
ควรจะต้องลงยินยอมกันใดทั้ง ๒ ฝ่ายนั้น คือ

๑. ที่ ๒๕ กิโลเมตรเตอร์เขาอมลงในชั้นต้น ว่าเป็นอันจะถือว่า
คำที่เราแปลหนังสือสัญญาอันเป็นถูกต้อง กล่าวคือที่เหล่านั้นเรามีอำนาจ
ในการที่จะปกครองเหมือนที่อื่น ๆ ในพระราชอาณาเขตทุกอย่าง เว้นไว้
แต่การทหารก่อสร้างข้อมในทันที ฝ่ายเราจะยกเว้นเพื่อจะไม่ให้เป็นที่
เคลือบแคลงกันในการที่จะเข้าไปตั้งเขตแดนข้างฝ่ายเขา พวกเอเยนต์ที่
ความอยู่ตามเหล่านั้นจะถอนหมดในทันที ขอนเขาสัญญาว่าตั้งแต่วันที่
ได้พูดกันนั้นไป จะไม่ให้เราไต่ถามข้อความซึ่งเถียงกันด้วยเรื่อง ๒๕ กิโลเมตร
เตอร์ออกเลย เพราะการอนอยู่ในอำนาจที่เขาจะทำได้ ไม่ต้อง
ขออนุญาตก่อน

๒. เรื่องโปรเตตเยเป็นการยาก เพราะเขารับว่าพวกกงสุลแล
เอเยนต์เหล่านั้นได้จับผิดโดยทุจริตอย่างเป็นแท้ แต่ถ้าจะยอมตรวจคัด
คนออกทั้ง ๒ ฝ่าย ก็คงจะปรากฏความชั่วของข้าราชการฝรั่งเศส ซึ่งจะ
เป็นที่เสียเกียรติยศแก่ชาติแลการปกครองของฝรั่งเศส เขาจึงขอให้เรา
เชือดเขาแล ม. เฟรอง ซึ่งเขาจะขอจากคอเวนเมนต์ให้เป็นผู้จัดการ
สร้างบัญชีตัดคนที่ไม่ควรจะเป็นโปรเตตเยออกเสียให้หมด แล้วให้เรารับว่า
คนที่เหลืออยู่นั้นเป็นโปรเตตเยของฝรั่งเศส สืบไปภายหน้าผู้ซึ่งควรจะได้
รับโปรเตตเยของฝรั่งเศส แต่ผู้ที่เกิดในเขตแดนของฝรั่งเศสแลถูก
ตกลงไปชั้นหลานเป็นคนไทยทั้งสิ้น จึงที่เกิดในแผ่นดินของฝรั่งเศส ถ้า
ที่ห่างตั้งการค้าขายอยู่ในแผ่นดินฝรั่งเศสเท่านั้น จะรับว่าเป็นโปรเตตเย

ข้อความที่เขาว่านี้ ข้างฝ่ายเราจะขอให้กำหนดเป็นลักษณะบุคคล
ซึ่งควรจะได้รับอยู่ในบำรุงฝรั่งเศสลงเสียให้ชัดเจน ก่อนที่จะยอมให้เขา

เลือกคดีฝ่ายเดียว เป็นขอเกยงเลียงกนอยู่เลกนอยที่จจะไต่ปรักษากนต่อไป
แต่ใจความนั้นเป็นอันลงกัน เห็นว่าจะไม่เป็นที่ขัดข้องจนถึงการไม่สำเร็จได้

๓. จะยกทหารฝรั่งเศสออกจากจันทบุรีชาติที่เดียว

๔. ถ้าหากว่าฝรั่งเศสยอมให้เราทั้ง ๓ ข้อนี้ เรายอมยกเขตแดน
เมืองหลวงพระบางในฝั่งขวา ซึ่งหลวงพระบางได้ปกครองอยู่เมื่อ ศก ๑๑๒
นั้นให้แก่ฝรั่งเศส ในข้อหลังนั้นถ้าถึงพูดจากันจริง ๆ ก็คงจะมีเกยงเลียง
กัน ด้วยเมืองซึ่งหลวงพระบางรุกเข้ามาแล้วข้างแลเคลมอยู่ แต่ยังเป็น
ของเราข้าง แต่เห็นทางแล้วว่าจะปรักษาทกลงกันได้ตลอด

ในข้อที่เขากล่าวแก้ไขในคำถามของเรา ในเรื่องที่จะให้ออกจาก
จันทบุรี เขายกเป็นปริเตกซ์ว่ายึดทนนไว้ เพราะกลัวอังกฤษจะเข้าตีหลัง
ประเทศอินโดจีน แลกล่าวถึงความหวาดหวั่นของชาติฝรั่งเศสว่า ไทย
เข้าไปในเงอมมืออังกฤษทุกวัน ๆ เป็นต้นว่าการคลัง การป่าไม้ แลที่เป็น
สำคัญคือโปลิศอังกฤษ ก็มีอยู่ในเมืองไทยถึง ๓๐๐ คน อินดิเป็นเคนต์ของ
เมืองไทยไม่เป็นที่มั่นคงซึ่งควรฝรั่งเศสจะไว้วางใจว่าจะเป็นกลาง ด้วยน้ำใจรัก
ฝ่ายหนึ่งซึ่งฝ่ายหนึ่ง ถ้าอังกฤษจะรวบรวมเอาเสียเมื่อใดก็ได้ ฝ่ายฝรั่งเศส
ซึ่งตัวเขาได้รบคำสั่งออกมาคิดจัดการป้องกันโคโลนี ก็ได้จัดการมั่นคง
แล้ว เว้นไว้แต่ด้านข้างหลัง คือทางเขตแดนเรา ไม่เป็นที่มั่นใจได้ดังนั้น
จึงเป็นการยากที่ข้างตัวเขาที่จะคิดอ่านแนะนำคอเวอนเมนต์ ให้ออมถอน
ทหารที่จันทบุรี เขาขอให้เราอดหนุนเขา สิ่งที่เขาขอให้นั้นคือให้เราจ้างคน
ฝรั่งเศสมาใช้ในราชการบ้าง เขาไม่ขอให้เปลี่ยนแปลงตำแหน่งที่มีตัวอยู่

แล้ว ขอให้มาใช้ในตำแหน่งที่ยังไม่มีตัว คือกระทรวงโยธาแลกระทรวง
กลาโหม

ในชั้นต้นเราขอยกเขาว่า เราไม่ยอมที่จะลดอำนาจของเราจากที่
จะเลือกคนใช้ได้ตามชอบใจ เพราะฉะนั้น เราต้องขอปฏิเสธไม่รับสัญญา
ในข้อที่เราพูดทั้งปวงนี้ แต่เพื่อที่จะให้เขาเห็นจริงตามเราพูด ว่าถ้าหาก
ว่าไม่มีความลำบากขัดข้องกับฝรั่งเศสแล้ว เรายินดีที่จะใช้คนฝรั่งเศสนั้น
(เป็นการแลกกับเรื่อง ๒๕ กิโลเมตรเตอร์ ซึ่งเขาบอกให้เรา ก่อนที่จะต้องรับ
อนุญาต) ในชั้นต้นนี้เราจึงขอต่อเขาให้หาคนอินยิเนียในกรมสุขาภิบาล
กระทรวงเมืองคนหนึ่ง แลจะหาครูสอนภาษาฝรั่งเศสในโรงเรียนหลวง

ส่วนกระทรวงกลาโหมนั้นเราได้ตั้งใจไว้เสียช้านานแล้วว่า หาก
ว่าจะต้องการใช้ฝรั่ง จะไม่ใช่ชาติที่มีอำนาจใหญ่ คืออังกฤษแลฝรั่งเศส
เป็นต้น จะใช้ชาติที่มีอำนาจชั้นที่ ๒ คือ พวกเคนเป็นต้น เขายอมเห็น
ด้วย แต่ขอว่าถ้าเช่นนั้นให้เรารับว่าจะไม่จ้างคนอังกฤษ เราว่าถ้าเรา
รับค่าที่เขาขอนเป็นเราสัญญาด้วยเขา เราไม่ยอมสัญญา แต่ขอให้เขา
เชื่อความตั้งใจของเราที่ใดกล่าวมาแล้วข้างต้น เขาก็พอใจ แต่ยังมี
ความปรารถนาที่จะให้เป็นที่ปรึกษากระทรวงโยธา ซึ่งเราก็ไม่มีความรังเกียจ
อันใด ขัดข้องอย่างเดียวแต่รถไฟ ซึ่งจะไปเกิดกटकนชนกับพวกเยอรมัน
ข้อความที่ได้พูดจากตกลงกันกับฝรั่งเศสนั้น ล้วนแต่เพียงเท่านั้น

ต่อไปเป็นเรื่องส่วนของพระยาวิสุทธ คือมิสเตอร์เกรฟวิล ทูต
อังกฤษ มีหนังสือไปรเวตมาถึงกรมหลวงเทวะวงศ์ ดูทำเสียงแข็งว่าในการ
ที่เป็นไปบัดนี้ เขาแลคอเวอนแมนอังกฤษจะนิ่งเสียไม่ได้ จะขอเฝ้าทูล

ชแวงเหตการณ์ เรากันคให้มาในวณทเคาเวอนเนอ์กลัยไปนเเอง แต่
ครนเมอมาลงกไม่เหนมเรองอนโคทจะชแวง นอกจากกลาวถงเรองททต
รสเศษพุดแกกรมหลวงเทวะวงค์ กรมหม่นค่าง แลเจ้าพระยาอภยราชา
เรองชวณให้เ็นออพเพนชพอลายเ่นคกยฝรังเศส แต่เขาไม่ไค้กลาว
เรองออกมาสค เราเข้าใจเอง ช่งเขากเศอแล่วว่าเ็นแต่ชูกนเล่น ก็แปล
ว่าเ็นมาสลยถามว่าไค้ตกลงกนอย่างไรย่าง เราเล่าให้ฟังแต่พอสมควร
แลบอกตรง ๆ ว่าทเราทำไมคกรกยฝรังเศสทงน ก็เ็นอนทำตามค้ำแนะนำ
ของลอรด์ชอลสบุรี เมอเราถามเขาว่า ถ้าหากฝรังเศสจะทำร้ายแกเมอง
ไทย โคยไม่ถือสัญญาปี ๑๘๕๖ อิงแลนค้จะจับอาวุดเพราะเหตุนั้นจริงฤ
ลอรด์ชอลสบุรีคอบเ็นค้ำรบแกมภาคเศธอยู่ว่าคิคว่าจะเ็นเช่นนั้น แต่คิง
ค้องประกอบด้วยเหตผล แลเขาเศอว่าสัญญาทไค้ทำกนถงเช่นนั้นแล่ว
เ็นการยากทชาคิโคชาคิหนึ่งจะละทงเล็ย แต่ในเวลาเค็ยวกนนั้น เขาไค้
แนะนำให้เราคคิพยายมทำไมคกรกยฝรังเศสให้จิงไค้ ทงน เขาก้หมคเรอง
ทจะว่ากระไรค้อไป เพราะบาลทเราอ้างถง มันเกินกว่าความรุตเขาจะแก
ประกอบค้ได้ เราเห่นว่าเป็นโอกาศค้อยู จิงไค้เล่าให้ฟังละเอ็ยคในชอท
ฝรังเศสรงเกยจอนคิเ็นคณค้ของเมองเราไม่มั่นคง แลยกเ็นปรืเตกชค้
จะยคถอจันทบุรีไว้ แล่วกลาวว่า ถ้าอังกฤษคังใจจะช่วยไทยจริง ๆ
ควรรจะเ็นผู้ชกนนำให้ประเทศใหญ่ทง ๓ ชาคิเ็น ๔ ทงอังกฤษ กรนค้
เมองไทยทวทงพระราชอาณาเขต ส้งเกตคุเขาเล็ยวใจ ถามว่านเ็นของ
เคาเวอนเนอ์เยเนรากลลาวฤา เราว่าเขาไม่ไค้พุดแกเรา แต่เราไค้
ทรายว่าเขาไค้พุดแกผู้ใดคหนึ่งฤาผู้ใดคหนึ่งไค้พุดแกเขา เขา (ทุด

13/12/2565

อังกฤษ) จึงพูดว่า กรรณต์ ๒ ซาติไม่พอๆ เราว่าจะว่าพออย่างไรได้
ก็เมื่อฝรั่งเศสเขาไม่เชื่ออังกฤษอยู่เช่นนั้น จึงถามว่าอีก ๒ ซาตินนคือ
ซาติใด เราบอกว่าเยอรมันแลร์สเซีย เขาถามว่าเราได้ขอแก่ประเทศ
เหล่านั้นให้กรรณต์แล้วๆ เราบอกว่ายังไม่ได้เอ่ยแก่ซาติใดซาติหนึ่งเลย
เพราะเราเห็นควรอังกฤษจะเป็นผู้พูด แต่เรามีทางที่หวังใจอยู่ว่าเยอรมัน
เอมเปรอเต็มใจในครั้งเมื่อเราได้พบกันในเมืองปรัสเซียนั้น เว้นแต่เรา
เห็นว่าเวลานั้นยังเป็นปรีเมียเซอนัก ทวยฝรั่งเศสยังไม่เป็นไมตรีกับเราได้
เขาคงจะไม่ยอม มาบัดนี้เห็นว่าเป็นเวลาทีฝรั่งเศสแสดงไมตรีเช่นนั้น ถ้า
อังกฤษตั้งใจที่จะรักษาอินทิตเป็นเคนต์ของเมืองไทย แลปลดเปลื้องความ
ลำบาก ให้ได้มีโอกาสจัดการบ้านเมืองสะดวกดี ก็เป็นช่องทางอังกฤษจะ
ช่วยได้ในครั้งนั้น เขารับว่าจะมีโทรเลขไป

การที่เราพูดแก่มิสเตอร์เกรฟวิสัน เป็นการที่ก่อนปรึกษากันเอง
อยู่หน่อย แต่เมื่อเล่าให้ท่านผู้เป็นที่ปรึกษาทางปวงฟัง ก็เห็นชอบว่าเข้า
ช่องเหมาะดี แต่ความจริงเราไม่มีความเชื่อแลหวังใจว่าอังกฤษจะทำตาม
คำเราขอ แต่นั่นกว่าพูดทงไว้เช่นนั้นลองใจกันดูที่ รัฐบาลมาเสียให้รู้
เผื่อว่าจะมีอะไรมาเฉพาะหน้าๆ จะมีท่าทางที่จะพูดอันใดบ้าง จะได้คอยฟัง
ต่อไป

เมื่อเขียนหนังสือฉบับนี้ยังไม่จบ กรมท่าได้รับโทรเลขพระยาสุริยา
บอกข่าวเลิกการปรึกษากัน ม. เคนฟรานซ์ ได้ปรึกษากันกับ ม. เคนคาร์ช
ที่เด็ว แต่เฉพาะเรื่องโปรเตตเยชอเด็ว ตกกลางเขายอมเหมือนอย่างเช่น

ม. คุณแม่ได้มาขอมทางนี้ เป็นข้อความต้นปลายสมกันหมด แต่มีความ
เสียใจที่ โทรเลขซึ่งได้ส่งให้มีความไปถึงพระยาสุริยาเรืองรังเศส
ถึงพระยาวิสุทธิเรืององกฤษ ตั้งแต่วันเสาร์จนกระทั่งวันจันทร์ ยังหาได้
มิไปไม่ จึงต้องทำโทรเลขหน้าท่ง จะได้มีไปวันอังคาร

(พระปรมาภิไธย) สยามินทร์

สำเนาที่ ๘๕๑๖ รั้ววันที่ ๑๐ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๑๘

ที่ ๒๗/๓๒๗

พระที่นั่งจักรมหาราสาท

วันที่ ๘ กรกฎาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๑๘

ถึง กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ

ด้วยการศึกษาของเราซึ่งบกพร่องอยู่เป็นอันมากฉันใด เราย่อม
ทราบอยู่แล้ว ไม่ต้องกล่าวถึงผู้ซึ่งมีความรู้ ซึ่งสามารถจะทำการ
ค้าขายหรือเป็นช่าง แต่คนซึ่งจะหาบรรจุกำแหน่งราชการก็ไม่มีที่เลือกได้
ฝ่ายช่างราชการก็หนักแน่นเข้มงวดจนทุกวันนี้ ผู้ซึ่งเคยทำราชการอย่าง
เก่า ๆ คืออยู่ มาถูกทำการทุกวันนี้เขา กลาเร็วหรือกลายเป็นทำไม่ไหวไปได้
ถ้าหากว่าไม่บรรจบจนจัดการฝึกฝนโดยเร็ว กลัวว่าน่าที่การซึ่งเริ่มขึ้นไวแล้ว
จะเสื่อมเสียไปหมด เหตุด้วยหาผู้สามารถไม่ได้ เพราะฉะนั้น การที่จะ
คิดบำรุงการศึกษาทั่วไป แลที่เป็นสำคัญอย่างยิ่งคือ โรงเรียนข้าราชการ
พลเรือนซึ่งต้องการเป็นอันมากนั้น จึงเป็นการจำเป็นที่จะต้องรีบร้อนทำ

ให้สำเร็จโดยเร็ว ฉันได้คิดอ่านหาทำทางที่จะให้สำเร็จจนแล้ว ก็ยังไม่
ตลอดได้ เหตุด้วยชาติผู้ซึ่งมีความคิด และความอดสาหัสพอที่จะคิด
จัดการ ประกอบกับธรรมเนียมและธรรมดาซึ่งเป็นอยู่ในพื้นเมืองเราให้
เหมาะแก่กาลเทศะได้

จึงเห็นว่า พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์เป็นผู้มีอุปนิสัยใฝ่อบรมมาในการ
ศึกษา แลยังเอาใจใส่สืบสวนคิดอ่านการศึกษาอยู่เสมอ เป็นผู้มีความ
สามารถที่จะสอนหนังสือให้เหมาะแก่กาลเทศะในนี้ได้ จึงได้ให้
กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการเรียกพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์กลับเข้ามาบริหารราชการใน
กรุงเทพฯ ผู้ซึ่งจะไปเป็นราชทูตกรุงอังกแลนตันนั้น เห็นว่าพระยาประสิทธิ์
ศักดิ์การ^(๑)เป็นผู้รู้ภาษาและขนบธรรมเนียมราชการในประเทศยุโรป
สมควรจะเป็นราชทูตได้ อีกประการ ๑ ทูตประเทศนั้นมีหน้าที่สำคัญอัน
เกี่ยวข้องกับตัวฉันและกระทรวงวัง อีกอย่าง ๑ คือ ได้เป็นหน้าที่สันทัด
ในที่จะจัดการเล่าเรียนของมกุฎราชกุมารกับลูกทั้งปวงทั่วไป เป็นผู้เบิกจ่าย
เงินและดูแลการสุขทุกข์ของลูกฉันในประเทศยุโรปด้วย ฉันมีความไว้วาง
ใจในพระยาประสิทธิ์ศักดิ์การ ทั้งความคิดแลอัธยาศัย แลความจงรักภักดี
ต่อตัวฉันว่าคงจะจัดการให้เรียบร้อยต่อไป เหมือนเช่นพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์
ได้จัดทำมาแล้ว เพราะฉะนั้น จึงต้องขอให้ย้ายพระยาประสิทธิ์ศักดิ์การ
จากข้าหลวงเทศาภิบาลออกไปบริหารราชการเป็นราชทูตชั่วคราวหนึ่ง ขอให้
เธอจัดการให้ตลอดไปด้วย

(พระปรมาภิไธย) สยามินทร์

(๑) ภายหลังเป็น พระยาสิงหนเสนี (สอาด สิงหนเสนี)

วันที่ ๕ กรกฎาคม รัตนโกสินทร ๓๒ ๑๑๔

ถึง พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์

ด้วยไต่รับหนังสือลงวันที่ ๕ มิถุนายน เป็นคำตอบหนังสือของเรา
ลงวันที่ ๒๕ เมษายน ขอความซึ่งจะต้องตอบเรื่องเคอเนลชยุมเป็นสำคัญ
นั้น ขอตอบต่อไปดังนี้

หนังสือความเข้าใจจ้างเคอเนลชยุม ลงวันที่ ๑๐ เดือนโนแวมเบอ
ค.ศ. ๑๘๕๖ ฉบับนั้น มีข้อความซึ่งเคอเนลชยุมยึดเอาเป็นทางที่ให้เขา
เข้าใจว่าจะได้บังคับทหารในเมืองเรานั้น ก็คือความในข้อ ๕ ความในข้อ
นั้นเองก็มีแต่เพียงว่า “There is one extra-duty which you may be
called upon to perform by His Majesty himself, that is to advise
him in military organization and administration in which you are
conversant” ดังนี้ ความในข้อนี้ พูดเพราะเหตุที่กระเนการว่าลูกจะต้อง
กลับเข้ามาใน ๒ ปี เพราะเวลานั้นเราช่วยเจ็บออกแอก จึงได้บอกไปว่า
ถ้าไม่สบายมาก ก็จะไม่เรียกกลับมาใน ๒ ปี แต่ถ้าสบายอยู่ก็จะให้หยุดต่อไป
การที่ต้องจัดต้องพูดตกลงกันไว้กับเคอเนลชยุมก่อน เพราะเหตุว่าถ้าเข้า
มาในกำหนด ๒ ปีเช่นนั้น ก็ไม่ทันที่จะเสร็จการเล่าเรียน เพื่อจะไม่ให้
ต้องลำบากหาผู้อนุดูแล จึงได้วางนเสียให้ตกลงกับเคอเนลชยุมที่เดียว
ความข้อ ๕ นั้นอาศัยข้อ ๘ ซึ่งว่า “Reasonable expectation leads
me to believe that the Crown Prince will return home within two
years” กำหนดนั้นกล่าวพ้นมาแล้ว แลอาศัยรวบรวมข้อในข้อ ๑ ที่ว่า
“The appointment is to last until the Crown Prince come of age

(in 1901)” เมื่อถึงกำหนดขบขันเช้า ก็เป็นอันไม่มีอันใดผูกพันกันต่อไป
อีกเลย

การเล่าเรียนของมกุฎราชกุมาร ถ้าเราสบายคืออยู่เช่นนั้น ก็ไม่คิด
อยากที่จะให้หยุดก่อนขบขันกำหนดว่าอายุเต็ม ซึ่งเป็นเวลาชาติสัญญา
นหมค แต่เพราะเหตุที่เคอแนลชยุมอยากจะทำกรส่วนหนึ่งในหน้าที่ของ
อังกฤษที่จะกำกบเมืองไทย คิดอยากจะให้มกุฎราชกุมารเข้ามาก่อน
กำหนดขบขันสัญญา เพื่อที่เขาจะได้มาตรวจตราหาทางเขาคคตอนัน
ในส่วนที่มกุฎราชกุมารจะมา ก็เป็นการมีคุณจริงอยู่ในความคิดอนนอย่าง
ฎามาก คนทั้งปวงก็เห็นพร้อมกันว่าเป็นการดี ฝ่ายเราเห็นว่าทองเรื่อง
นค แต่เพราะเหตุที่มีอะไรรุง ๆ รัง ๆ เช่นนี้ จะทำให้เกิดรำคาญได้บ้าง
คือ จะห้ามไม่ให้เคอแนลชยุมเข้ามา ก็คงมีข้ออ้างถึง เพราะยังไม่พ้น
กำหนด ถ้าเข้ามาก็คงจะนั่งอยู่ไม่ได้ ต้องเสาะสร้างรบกวนไปกว่าจะสม
ประสงค์ ถ้าเข้ามาแล้วก็ต้องอยู่เป็นเงาตามตัว ก็คงจะเป็นทกคขวาง
เช่นพระราชินีจะไปมาหาสู่ เหมือนอย่างทลกชายเล็กมานไม่สนคเป็นต้น
แต่ไม่เป็นข้อสำคัญอันใด การที่เขากำกบเข้ามาในเวลาซึ่งยังเป็นนกรเรียน
อยู่เช่นนั้น ต้องนับว่าเป็นการดี เราจึงได้ตกลงใจอมมีหนังสือตอบไปถึง
เคอแนลชยุมตามสำเนาที่ไตส่งมาให้ดูแล้ว การที่ตอบหนังสือเคอแนลชยุม
ขบขันเข้าไป เพราะเจ้าพระยาอภัยราชาได้พบพุกจากขบขันเคอแนลชยุมไป
อะลุ่มอล่วยมาอย่างไร ออกเกรงใจมาก รัยเอาไปคคอยู่เสียช้านานถึง
๒ เดือนเศษๆ ๓ เดือน เพราะคคการอนคด้วยบ้าง ซึ่งผ่อนให้ลुकไต
เข้ามา ก็เพราะจะให้สมประสงค์เคอแนลชยุมด้วยอกชนหนึ่ง

แต่ตามหนังสือพระยาวังสุทัศน์ที่พบ ดูเหมือนว่า ไม่ว่าจะกาลใดสมัยใด มกุฎราชกุมารคงต้องมีพระอภิบาลฝ่ายทหารฤาพลเรือนอยู่เสมอ ถ้าเบียดเคอแนลชยุมไป ก็คงต้องเอาคนอื่นเข้ามาแทน แลมีความวิตกกังวลจะเขวทางไป เพราะเนื้อไม้ใส่สองเห็นอะไรต่าง ๆ ถ้าว่าด้วยการต่อไปภายหน้า จำเต็มแต่่มกุฎราชกุมารเข้ามาอยู่ประจำในกรุงเทพฯ แล้ว จะมีฝรั่งไม่ว่าชาติใดภาษาใด เป็นพระอภิบาลควบคุมไปจนแก่ เป็นไม่ตีทงสัน คงจะเกิดความลำบากรำคาญเป็นที่อิจฉาวิษยาอย่างไปหมด จะมีไม่ได้เป็นอันขาด

ส่วนการทหารจะใช้ชาติใหญ่ ก็คงจะเกิดความอิจฉากัน ถ้าจะใช้อังกฤษ..... เพราะผู้ใดจะเป็นผู้เถียงว่าอะไรไม่ได้ ด้วยกฎหมายอังกฤษเองห้ามเสียเอง คือ ฟอเรนเอนลิสเมนแอก เวลามีการศึกสงคราม ขน คนอังกฤษก็เข็ดหมด การที่ทหารจะเขวไปไม่เป็นอย่างอังกฤษ ไม่เป็นข้อควรวิตกอันใด เพราะทหารชาติอื่นย่อมมีค้เหมือนกัน ไม่ใช่ดีแต่ทหารอังกฤษ

เพราะฉะนั้น เรื่องเคอแนลชยุมนั้น ตามความคิดในเวลาที่ยกหนังสือไปนั้น ได้กระทำในใจว่า ในระหว่างที่มกุฎราชกุมารจะเข้ามากรุงเทพฯ คราวหนึ่ง ต้องยอมให้เคอแนลชยุมเข้ามาเกาะช่องเรากรงตามแต่จะทำไป เพราะข้อสัญญาอันมีท่าทางอยู่ แลเพราะคิดถึงความดีซึ่งเคอแนลชยุมได้มีมา ไม่ควรจะให้เป็นที่เสียใจมาก เว้นไว้แต่เมื่อถึงปี ๑๕๐๑ ซึ่งจะเข้ามาอยู่ประจำนั้น เป็นอนิจาเป็นต้องเลิก เว้นไว้แต่ถ้าฝ่ายเขาไม่เห็นจะได้สมประสงค์ในเรื่องการทหาร แลจะบ่วยการทางซึ่งเขาจะตั้งตัวเขาอย่างอื่น จะราเลิกไปก่อนอย่างไร ก็ยอมเป็นไปได้ตามข้อสัญญานั้น

13/12/2565

อยู่เอง ตามความคิดพระยาวิสุทธที่ว่า เวลาเมื่อเล่าเรียนการทหารจบใน
ครึ่งแล้ว ขอมเลิกนายพันโทชยุมเสียดที่เคียว เรียกพระอภิบาลใหม่ฝ่าย
พลเรือนสำหรับมาประจำ แลให้เข้ามาถึงกรุงเทพฯ ได้ ดังนี้เป็นการเลิก
สันลงจากหนังสือสัญญา จะทำได้เมื่อยินยอมพร้อมกันทั้ง ๒ ฝ่าย เห็นว่า
แน่นกว่าข้อ ๘, ๙ เสียอีก ขอให้คิดให้ดี ถ้าหากว่าจะจะเป็นประโยชน์
แก่ตัวเคอแนลชยุมที่จะออกเสียดก่อนสันหนังสือสัญญาแล้ว ก็เป็นการที่พอ
ทำได้ แต่ไม่เป็นความประสงค์ข้างฝ่ายตัวเรานัก

ความจริง ข้อขัดขวางทั้งปวงซึ่งจะให้เคอแนลชยุมจัดการทหาร
ไม่ได้ ถ้าไม่พอใจที่จะให้มาประจำอยู่ เวลามกุฎราชกุมารเข้ามากรุงเทพฯ
นั้น ก็เป็นแต่ส่วนราชการแท้ที่เคียว แต่ในส่วนตัวเราเองเฉพาะตัวแล้ว
มีความรักใคร่ไว้ใจเคอแนลชยุมมาก เพราะได้คุ้นเคยเห็นอัธยาศัยมา
เพราะเหตุฉะนั้น การที่จะต้องขอกเลิกบอกตัดให้เคอแนลชยุมขาดไปจาก
เรา ก็ออกไม่สบายใจ ไม่ยินดีที่จะทำอยู่ด้วยเหมือนกัน

(พระปรมาภิไธย) สยามินทร์

ที่ ๓/๓๓๗

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๑๐ กรกฎาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๑๘

ถึง พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์

ด้วยได้รบหนังสือลงวันที่ ๘ มิ.ย. ตอบหนังสือของเราลงวันที่ ๑๘
เมษายน ตอนปลายว่าด้วยการซึ่งพระยาวิสุทธขอมที่จะเข้ามารับราชการ
ในกรุงเทพฯ นั้น ได้ทราบแล้ว

การเรื่องนี้ได้ส่งไปยังกรมหลวงเทวะวงศ์แลกรมหมื่นคำรงโดยทาง
ราชการ แลได้ให้กรมหมื่นสมมต โทรเลขออกไป พระยาวิสุทธวงศ์จะได้
ทราบอยู่แล้ว มีเรื่องซึ่งจะต้องบอกนอกออกไปก็แต่ที่ว่าได้ตกลงจัดการ
อย่างไรในหน้าที่ของพระยาวิสุทธวงศ์ไปภายนอก ในชั้นต้นได้เห็นพร้อมกัน
กับกรมหมื่นคำรง ว่ายังไม่ควรที่จะปนกันกับกรมศึกษาทั่วไปนั้นก่อน คิด
จะจัดแต่เฉพาะโรงเรียนพลเรือน ซึ่งเงินทั้งปวงมีอยู่ในส่วนกรมหมื่นคำรง
พร้อมแล้ว แต่ยังไม่มีความคิดจะบรรจุตำแหน่งนั้น กรมหมื่นคำรงจะเป็น
ผู้อำนวยการ แลเห็นหน้าที่ที่จะติดต่อกับกระทรวงต่าง ๆ กรมต่าง ๆ เพื่อ
จะไม่ให้พระยาวิสุทธวงศ์ ซึ่งผิวยังบางอยู่ กระทบกระเทือนกับกรมต่าง ๆ
ในชั้นต้น เมื่อต่อไปจึงค่อยขยายการขึ้นไปเป็นลำดับ

ในระหว่างนี้ เห็นว่าความคิดอันใดในเรื่องการโรงเรียน ซึ่ง
พระยาวิสุทธวงศ์คิดมา ควรจะรอไว้เมื่อเข้ามาถึง จึงค่อยคิดต่อไป

(พระปรมาภิไธย) ดยยามินทร์

ที่ ๔/๓๔๐

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๑๑ กรกฎาคม รัตนโกสินทร ๓๒ ๑๑๔

ถึง พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์

ด้วยไต่รับหนังสือลงวันที่ ๑ เดือนพฤษภาคม นำส่งสำเนา
โทรเลขแลสำเนาคำโต้ตอบกับลอร์ดชอลส์บรี ในเรื่องที่จะให้องค์กฤษฎี
หัวหน้าชกชวณประเทศอื่นประกันความเอกราชนั้นแล้ว

13/12/2565

เรื่องนั้น ก็คิดเห็นว่าไม่ทำทางที่จะไม่สำเร็จมากกว่าที่สำเร็จ แต่
เห็นเป็นช่อง ก็ลองดู

(พระปรมาภิไธย) สยามินทร์

ที่ ๕/๓๔๑

พระที่นั่งจักรมหาราสาท

วันที่ ๑๑ กรกฎาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๑๘

ถึง พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์

ด้วยได้รับหนังสือลงวันที่ ๖ เดือนเมษายน ๑๑๘ คอบชแจง
เรื่องจัดการเล่าเรียนชั้นที่จะเปลี่ยนแปลงใหม่ของคุณ แล้วว่าด้วยการ
เล่าเรียนในกรุงสยามนั้นแล้ว

การเล่าเรียนตามที่พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์จะจัดการโดยตัวอยู่ภายนอก
ด้วยเป็นผู้คอยส่งแบบอย่างแลช่วยคึกอ่านเหมือนเป็นเอเยนต์ของการศึกษา
ในกรุงเทพฯ ถ้าผู้ซึ่งไม่ใคร่รู้การต้นลึกของความขัดข้องในเมืองเราอย่างไร
ก็เห็นเป็นทำทางอันดี แต่ความคิดอันนั้น ว่าตามจริง ไม่ใช่ไม่ดี แต่เป็น
ของทำไม่ได้จริงเท่านั้น แต่การอันนี้ ที่จะพูดขี้ดยาวต่อไปอีก ก็ไม่เป็น
ประโยชน์อันใด เพราะเป็นการตกลงไปอย่างอันแล้ว จึงขอจดเพียงเท่านั้น

(พระปรมาภิไธย) สยามินทร์

ที่ ๖/๓๔๒

พระที่นั่งบรมนาคมสรณีย์

วันที่ ๑๑ กรกฎาคม รัตนโกสินทร ศก ๓๒ ๑๑๘

ถึง พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์

ด้วยตามความในหนังสือลงวันที่ ๕ พฤษภาคม เป็นรายงานการ
เล่าเรียนแลความประพฤติของลูกชายคิลกนพรัฐ แลลูกชายสุริย
ประยูรพันธุ์ นนไคทราบแล้ว

ตามที่พระยาวิสุทธขอกมาถึงกิริยาของชายคิลก ซึ่งไม่มีใครจะ
เปลี่ยนน่น ก็สังเกตไว้ว่ากิริยาเดิมเป็นอย่างไร ขอให้คิดอ่านแก้ไขไป
ตามที่จะแก้ไขได้

(พระปรมาภิไธย) สยามินทร์

ที่ ๗/๔๓๔

พระที่นั่งจักรมหาปราสาท

วันที่ ๕ สิงหาคม รัตนโกสินทร ศก ๓๒ ๑๑๘

ถึง พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์

ด้วยตามโทรเลขซึ่งลงวันที่ ๒๖ เดือนกรกฎาคม ขอคำสั่งตาม
หนังสือฉบับซึ่งลงวันที่ ๑๒ เดือนกรกฎาคม หนังสือฉบับนั้นยังหามาถึง
ไม่ ส่วนข้อซึ่งถามว่ามีความประสงค์จะให้มกุฎราชกุมารมาโดยทางใด
และจะให้เคอแนลชยุมมาด้วยฤาไม่นั้น ความ ๒ ขอนเห็นว่าไม่ควรจะตอบ
โดยทางโทรเลข จึงได้จดหมายฉบับแทน

13/12/2565

ขอแรก เรื่องทางทมิฬภูราชกุมารจะมานั้น เห็นว่าถ้าจะมาโดย
ทางอเมริกา จำเป็นจะต้องแวะเมืองญู๋น ที่เมืองญู๋นเวลานี้ ราชทูตเรา
ยังหาได้ออกไปประจำอยู่ไม่ มกฏราชกุมารก็ยังนับว่าต่ำอายุ ในญู๋น
ก็เครื่องครุฑวอยแบบธรรมดาเนี่ยมยิ่งกว่าฝรั่ง เพราะเหมือนกับคนเขารัต
ยอมถือศาสนาเคร่ง จึงเห็นว่าไม่เป็นโอกาสสมควรที่จะกลับโดยทางนั้น

อีกประการหนึ่ง ถ้าจะมาแวะดูทอนเตีย ก็ต้องขนทขอมเบ ซึ่งมิ
โรคห่ากำเริบอยู่ ควรจะละเว้นการทดลองซึ่งมีอันตรายได้ จึงเห็นว่าเพื่อ
จะให้ประโยชน์ในชากลบนั้น ควรจะหยุดเที่ยวที่อียิปต์ แลขึ้นไปตาม
ลำน้ำไนล์จนถึงอาชวณญาแก่งที่ ๑ ซึ่งจะกินเวลาทั้งหมดประมาณสัก ๑๕
วัน เป็นอย่างช้าก็จะพอ การที่ได้เห็นประเทศอียิปต์นั้น ย่อมเป็นประโยชน์
ที่จะเทียบเคียงการในกรุงเทพฯ ได้มาก ถึงไม่เหมือนกับคล้ายญู๋น แลใน
เวลานี้ ที่ประเทศอียิปต์ก็ส่งใส่ประตุนอแก้วอยู่แล้ว

ขอหลัง เรื่องเคอแนลชยุมนั้น ตามที่โตมหนงสื่อไปมากับเขา เป็น
อันยอมให้มาแล้ว การที่ยอมครั้งนี้ ด้วยเหตุว่า เคอแนลชยุมมีความ
ปรารถนาซึ่งจะรับราชการในทหาร อ้างเอาหนังสือกรมหมื่นสวัสดิ์เข้ามา
ผูกพัน ซึ่งหากว่าจะถึงเถียงคัดค้านอย่างแรง ๆ ก็ได้ ในทางที่รับราชการ
ทหาร แต่ในส่วนซึ่งเขาจำจะต้องมานั้น ก็เป็นส่วนที่เราขอให้เขาสัญญา
ยังไม่สิ้นกำหนด จนถึง ค.ศ. ๑๘๐๑ แต่หากไม่มีความประสงค์จะให้เป็นที่
ที่ราวฉานโดยมีความรักใคร่กันเฉพาะตัว จึงบอกให้รู้โดยตรงว่าจะให้เขา
รับราชการในทหารไม่ได้ แต่ไม่ห้ามที่จะไม่ให้เขาเข้ามาอยู่กับมกฏราช

กุมาร

13/12/2565

ตอนนั้นมา พระราชินแลเจ้านายเสนาบดีทวณ มีความเห็นว่า
ไม่ควรที่จะให้เคอแนลชยุมเข้ามาจำกัดขมกฏราชกุมาร ด้วยเหตุว่า ถ้า
เข้ามา ก็จะต้องให้อยู่ในที่แห่งเดียวกันกับมกฏราชกุมาร ซึ่งพระราชิน
ออกอทานว่าจะไม่ไป เพราะรู้สึกกตขวาง ก็นับเป็นการกตกันความชื่นชม
ยินดี ซึ่งจะมีเหมือนครวงลูกชายเล็กเข้ามา ส่วนผู้นั้นซึ่งเห็นไม่สมควรนั้น
ก็มีความรังเกียจในข้อซึ่งแลเห็นเป็นฝรั่งกำกบ ก็จะเป็นที่รังเกียจโดยชาติ
ในทางราชการ แลการที่จะไปมารับรองต่าง ๆ ของเจ้านายข้าราชการ
ซึ่งจะละเขาเสียไม่ได้ จึงมีความเห็นพร้อมกันว่าไม่ควรจะให้เข้ามา

อนึ่ง ตามการที่เปลี่ยนแปลงเพิ่มเติมขึ้นอีก คือพระยาวิสุทธจะเป็น
ผู้กลับเข้ามา ทูตก็จะเป็นคนใหม่ ควรจะให้เคอแนลชยุมอยู่ช่วยทต
ตุจติการเล่าเรียนของลูก เพราะเหตุว่า การที่มกฏราชกุมารเข้ามาก็เป็น
แต่การกลับบ้านคราวหนึ่ง เพื่อความสุขสบาย หาใช่เป็นเวลาเล่าเรียนไม่
แลการที่เคอแนลชยุมจะเข้ามา เมื่อเขาจะไม่ได้รับการในทหารของเรา
ก็เห็นว่าไม่มีประโยชน์อันใดแก่ตัวเขาในภายหน้า ซึ่งจะต้องอย่างกราย
เข้ามาในเมืองไทย แต่เรายังไม่ตกลงใจที่จะมีหนังสือถึงเขา ตามคำ
แนะนำทางปวงนี้ เพราะจะเลื่อมเห็นไปได้ว่าเป็นการกลับกลอก ด้วยการ
ที่จะพูดจากับคนชนน ยากกว่าที่จะมีหนังสือไปถึงเอมเปอรอร์สเซีย ขอดอย่า
ให้กัปตันครูลอฟเข้ามาใกล้ลูกชายเล็ก ซึ่งไม่ต้องบอกเหตุผลอันใด ย่อมเป็น
ที่เข้าใจกัน เพราะท่านเป็นเจ้า รู้จักความลำบากของเจ้า ซึ่งไม่ทั่วไปแก่ชน
สามัญ โดยเหตุซึ่งชดชองเล็กน้อย ย่อมให้ผลมาก

เพราะเหตุดังนี้ พระยาวิสุทธจะคิดอ่านผ่อนผันอย่างใด ไม่ให้
เคอแนลชยุมมีความประสงค์รุนแรงที่จะเข้ามา แลจะได้มีหนังสือไปห้าม

ไม่เป็นเหตุให้เกิดความรำคาญได้ๆ ไม่ ถ้าหากว่าจะขี้องกันไม่ได้ โดย
จะเข้ามา ก็ไม่เสียหายอันใดมากนัก เพราะเป็นแต่การตรงไปตรงมาถึง
กรุงเทพฯ ไม่ใช่ไปอเมริกาแลญ์ขึ้น ถ้าหากว่าเช่นนั้น อย่าแหวะที่อียิปต์
ตรงเข้ามาที่เคียวคักว่า แต่ส่วนที่จะไต่ขึ้น คงจะไต่ขึ้นอ้อยไป ตั้งแต่
พระราชินีคงจะห่างเหินกว่าครึ่งลูกชายเล็กนเป็นต้น ซึ่งเป็นการจะแก้
ไม่ได้

การที่มกุฎราชกุมารจะเข้ามาคราวนี้ จะนับว่าเป็นเวลาเหมาะ
ที่เคียวคัก ก็ไม่สู้เหมาะ เพราะมาเดือนพฤศจิกายน กลับเดือนเมษายน
จะบวชเสียให้สิ้นฤดู ก็ไม่ได้ ชาติเวลาไป ๔ เดือน จะไปในการรับรอง
ใหญ่โตต่างประเทศก็ไม่สันติ เพราะยังนับว่าอายุต่ำแลมพิเลียงคนต่าง
ประเทศกำกบตาม ซึ่งเราเองให้เขาสัญญาไว้ อีกอย่างหนึ่ง พระราชินี
ก็ไม่สู้ทะเยอทะยานอยากให้กลับ เพราะเห็นว่าจวนกำหนดที่จะกลับมาอยู่
ที่เคียวแล้ว เมื่อกลับเข้ามาเช่นนั้น บางทีจะกลับคิดเห็นว่าเป็นการไม่จำเป็น
ซึ่งจะออกไปเรียนต่อไปอีก เรียนเอาในนี้ก็จะได้ แต่ส่วนประโยชน์ที่จะได้
ในการเข้ามานั้น ก็คงจะมี เป็นแต่เห็นกันว่าไม่สู้เหมาะเหมือนกบที่จะได้
มาในระหว่างหยุดการเล่าเรียนตอนกลางๆ เมื่อจะว่ากันจริงๆ แล้ว มักจะ
เข้าใจกันเสียว่า ความคิดที่จะให้มกุฎราชกุมารเข้ามา เกิดขึ้นเพราะ
ความประสงค์ของเคอแนลชยุมส่วนประโยชน์ตัวเขา เพราะฉะนั้น การที่
จะจัดให้มกุฎราชกุมารเข้ามาคราวนี้ ควรจะให้คนทั้งปวงเห็นว่าเป็นการ
จำเป็นแลเพื่อประโยชน์ของตัวมกุฎราชกุมารเอง ทั้งประโยชน์ที่จะได้ใน
กรุงเทพฯ แลไม่เสียประโยชน์การเล่าเรียนภายนอกเป็นที่ตั้ง จึงจะเป็นที่
นิยมยินดี เพราะเหตุที่ได้ทราบการทั้งปวงเช่นนั้น จึงได้พูดมาในเรื่อง

เคอแนลชยุม แต่ส่วนตัวเราเอง เราไม่เห็นเป็นสลักสำคัญอันใดนัก ในการ
ที่เขาจะเข้ามาหาเรา เพราะเราได้อนุญาตไปแล้ว การที่จะพุดจาให้คน
ต่างประเทศแลคนซึ่งอยู่ต่างประเทศเข้าใจความรู้สึกแท้จริง เป็นการยาก
เพราะเขาย่อมระแวงเราอยู่เสมอ ว่าเป็นชาติที่เป็นไปในอธรรมจาว
เพราะฉะนั้นถ้าเห็นควรจะหยุดได้หาไม่ได้ ก็ให้จิตตามที่จะทำไปได้
ถ้าจำเป็นจะต้องมีหนังสือถึงเคอแนลชยุม ก็ให้มี โทรเลขเข้ามาที่กรมหมื่น
สมมตอมรพันธุ์ จะรีบส่งไป

(พระปรมาภิไธย) สยามินทร์

ที่ ๘/๔๔๐

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๗ สิงหาคม รัตนโกสินทร ศก ๓๒ ๑๓๔

ถึง พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์

ด้วยโทรรับหนังสือพระยาวิสุทธลงวันที่ ๒๖ มกราคม ๑๑๗ มาว่า
ด้วยเรื่องที่จะจัดให้ลูกชายคิลกนพรู ไปศึกษาวิชาที่ซาเตอเฮาส์ แล
ลูกชายสุริยงประยูรพันธุ์ไปแล้วเรียนในประณมศึกษาสถาน ตามที่ว่านั้น
ได้ทราบแล้ว

เรื่องนั้น เพราะเห็นชอบด้วยแล้ว จึงไม่ได้ โทรเลขแก้ไขไปตาม
หนังสือที่นคหมายมาเช่นนั้น

(พระปรมาภิไธย) สยามินทร์

วันที่ ๗ สิงหาคม รัตนโกสินทร ๓๒ ศก ๑๑๔

ถึง พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์

ด้วยไต่รับหนังสือลงวันที่ ๑๔ ตุลาคม ค.ศ. ๑๑๗ ขอกราชงาน
การเล่าเรียนของลูกทั้งหลาย แลมีความเห็นที่จะให้ชายบริพตรเรียนการ
พลเรือนในทางคลังด้วยนั้น ได้ทราบแล้ว

การเล่าเรียนของชายบริพตร ซึ่งเป็นไปยตน เป็นการข้างฝ่าย
ทหาร แต่การโรงเรียนทหารประเทศอื่น ๆ ย่อมสั่งสอนการพลเรือนด้วย
ทุกแห่ง ไม่ได้แบ่งการเล่าเรียนฝ่ายทหารออกเป็นแผนกหนึ่งต่างหาก
เหมือนอย่างอังกฤษ เพราะเหตุว่าข้าราชการฝ่ายพลเรือนในประเทศอื่น ๆ
ย่อมเป็นทหารมาก่อนเกือบจะหมดทั้งสิ้น

การซึ่งพระยาวิสุทธมุงหมายจะให้สอนชายบริพตร ต้องเข้าใจว่า
จะให้เป็นผู้แน่นเชียวเท่านั้น จะเอาเข้ามาปะปนกับการทหารไม่ได้ ถ้าจะ
เรียนเช่นนั้นต้องไปอยู่แสมเบอรก เรียนไปในทางค้าขาย แลทำการใน
แขงก็ไปที่เดียว ซึ่งเห็นว่าไม่ใช่เป็นหน้าที่ของผู้นับบรรดาศักดิ์ใหญ่ การที่
จะแทรกแซงวิชาการเล่าเรียนในโรงเรียนของประเทศซึ่งจัดการทหาร โดย
บังคับให้เรียนแลรบให้เข้าเรียนเต็มที เหมือนอย่างที่เป็น แต่ใครรักเรียน
ก็ได้ ไม่เรียนก็ได้ ตามใจแลไม่รับคนต่างประเทศให้เข้าเรียนเต็มที เป็น
แต่ยอมให้ไปแอบอาศัยเรียน ตามแต่จะเป็นไปอย่างเช่นเมืองอังกฤษนั้น
ไม่ได้เลย ต้องปล่อยให้ตามวิถเล่าเรียนของประเทศนั้น แล

ไปรเฟสชันนั้น ถ้าขึ้นไปพอคว่นวายจะเป็นเซอะเซอะ แลจะทำให้เกิดมี
ความฉงนสงสัยอันมีผลลำบากช่วยการเวลา แต่การเล่าเรียนของลูกอื่น ๆ
ตามที่บอกมานั้นเป็นการดีแล้ว

(พระปรมาภิไธย) สยามินทร์

ที่ ๑๐/๔๔๒

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๗ สิงหาคม รัตนโกสินทร ๓๒ ๑๑๘

ถึง พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์

ด้วยไต่รับหนังสือลงวันที่ ๑ เดือนมกราคม ๑๑๗ เป็นความเห็น
ที่คิดจะจัดตั้งการศึกษาศิลปศาสตร์ มีการช่างแลการปลูกเพาะ เป็นต้น
นั้นแล้ว

เรื่องนี้ ไต่ให้กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ แลกรมหมื่นวชิรญาณ
วโรรส ซึ่งเข้าใจเอื้อเฟื้อในการศึกษาคณะ ไต่เห็นพร้อมกันว่า การที่จะ
จัดนั้นไม่พริกพร้อมที่จะจัดได้ เคยว่ามีเขตของด้วยบุคคลที่จะจัดการเป็น
ข้อต้น จึงเป็นการต้องงคงอยู่โดยความจำเป็นแท้

(พระปรมาภิไธย) สยามินทร์

ที่ ๑๑/๔๔๓

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๗ สิงหาคม รัตนโกสินทร ๓๒ ๑๑๘

ถึง พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์

ด้วยไต่รับหนังสือพระยาวิสุทธลงวันที่ ๒๘ เดือนเมษายน ๑๑๘
เรื่องความเห็นที่จะจัดการศึกษาในทางการเพาะปลูกของลูกชายเพ็ญพัตน์

13/12/2565

พงศ์ เพื่อเป็นทางที่จะบำรุงการเพาะปลูกในประเทศสยาม นั้นได้ทราบแล้ว
เรื่องนั้น ตามความคิดก็ตกอยู่ แต่ในภายหลังได้รบหนังสือว่ายังไม่
ไม่ได้ จึงยังไม่เป็นเหตุสำคัญที่จะตอบหนังสือนั้นเข้าไป

(พระปรมาภิไธย) สยามินทร์

ที่ ๑๒/๔๔๔

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๗ สิงหาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๑๘

ถึง พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์

ด้วยได้รบหนังสือลงวันที่ ๑๒ เดือนพฤษภาคม ๑๑๘ ตอบเรื่อง
ที่จะจัดให้มกุฎราชกุมาร ไปศึกษาวิชาในชั้นฉิมศึกษาสถานออกัสฟอร์ดที่
ไครสต์เชิช แลเห็นควรที่จะให้มกุฎราชกุมารกลับเข้ามากรุงเทพ ฯ
สักคราวหนึ่งนั้น ได้ทราบแล้ว

การที่คิดจะให้มกุฎราชกุมารเข้าเรียนกฎหมายที่ไครสต์เชิชนั้น
เป็นที่พอใจเป็นอันมาก แต่ไม่เข้าใจว่า เพราะเหตุใด จึงจะต้องหยุดใน
ระหว่างเดือนตุลาคมปีหนึ่งถึงเดือนตุลาคมปีหน้า ซึ่งถ้าจะอยู่ไปก็จะต้องเป็น
แต่ทหารวังกราว ๆ เป็นอันฝึกหัดแต่โดยฝึกซิกัล ส่วนแมนเดอล ซักซ้อง
ฉินโค จึงเรียนไม่ได้ในระหว่างปี ๑ นั้น เห็นว่ากำหนดวิทยาลัยต่าง ๆ ก็
กำหนดด้วยอายุเพียง ๑๘ ปี ขอนเป็นอันไม่เข้าใจว่าทำไมจึงต้องหยุดเสีย
ปี ๑ แต่เรื่องที่จะกลับเข้ามาข้างนอกนั้น ได้มีไปในหนังสือฉบับอื่นแล้ว

(พระปรมาภิไธย) สยามินทร์

วันที่ ๑๑ สิงหาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๑๘

ถึง พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์

ด้วยไต่รับหนังสือ ลงวันที่ ๓๐ มิถุนายน แลวันที่ ๓ กรกฎาคม

๓๒ ศก ๑๑๘ นั้นแล้ว

ความคิดซึ่งจะให้ราชทูตเป็นผู้ดูแลการเล่าเรียนนั้นถูกแล้ว ได้
จัดการไปตามทางนั้น

แต่เรื่องนายพันโทชยุม ซึ่งจะจ้างไว้ให้เป็นผู้ดูแลการเล่าเรียน

ของลูกต่อไปนั้น เรามีความพอใจในอธยาศัยแลความดี ซึ่งนายพันโทชยุม

ได้ทำมาแล้วเป็นอันมาก แต่เมื่อได้ปรึกษากันเห็นว่าเงินที่จะต้องใช้ในการ

ซึ่งจะจ้างนายพันโทชยุมไว้นั้นมาก ถ้าหากว่าไม่ได้เป็นอภิบาลของมกุฎ

ราชกุมารฎาลูกคนหนึ่งคนใดเฉพาะตัวด้วย ชั่วแต่จะคิดอ่านจัดการ

เล่าเรียน แลการไปชอลิเคย์ของลูกอื่น ๆ ก็เห็นว่างานไม่คุ้มกับเงิน อีก

ประการหนึ่ง การที่กำหนดศัณญ์อายุกันถึง ๑๑ ปีเช่นนั้น ยศยาวมากนัก

ลงตอนปลายมือ ลูกเข้ามาหมดแล้วก็จะไม่มีอะไรทำ ถ้าถ้าจะมีเหตุการณ์

อันใด แลมีท่าทางที่จะจกให้ชกชกนฤาเลี่ยน้อยลงในระหว่าง ๑๑ ปีนั้น ก็เป็น

ล้นบุญเจตชาย เปลี่ยนแปลงไม่ได้ เพราะฉะนั้น จึงมีความเลียดใจที่จำเป็น

จะต้องปล่อยเคอแนลชยุมตามกำหนด

มีความสงสัยอยู่นิดหนึ่ง ตามในหนังสือพระยาวิสุทธว่า “อนึ่ง

ตัวนายพันโทชยุมนั้น ถ้าเมื่อไม่ได้รับตำแหน่งนี้แล้ว คงจะขอพระราชทาน

กราบถวายบังคมลา กลับไปเข้ากองทหารอังกฤษตามเดิม เมื่อสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ทรงเล้าเรียนการทหารจบแล้ว ตามจดหมายที่ข้าพระพุทธเจ้ากราบบังคมทูล ฉบับลงวันที่ ๕ มิถุนายนนั้น เป็นแน่” ดังนั้นเป็นค่านายพันโทชยุมพูดเองฤาพระยาวิสุทธิกษัตริย์เห็นควร ถ้าเขาพูดเอง (ที่เข้าใจได้ตามสำเนาหนังสือที่กล่าวมาแล้วนั้นเป็นเหตุ) ก็ควรจะให้เขาออกโดยดี แลรางวัลอันใดจะเป็นที่พึงใจพอสมควร ก็จะให้ แต่ถ้าหากว่าฝ่ายเราคิดเห็นว่าชกอยู่กับหนังสือกรมหมื่นสวัสดิ์ ในหนังสือฉบับนั้นเราจำต้องเอาเขาไว้จนปี ๑๕๐๑ ถ้าจะมีครูฝ่ายพลเรือน ต้องอยู่ในบังคับเขา ถ้าหากเป็นเช่นนั้นระหว่างตั้งแต่กรมราชกุมารหยุดการเล่าเรียนวิชาทหารฤาเข้ามาอยู่ที่กรุงเทพฯ ก็จะต้องให้เขาจัดการเล่าเรียนกำกับดูแลลูกอื่น ๆ ต่อไปจนถึงกำหนด การที่จะจ้างครูพลเรือนนั้นต้องจ้าง แต่จะเป็นแทนเคอเนลชยุมฤาอยู่ที่ใดบังคับเคอเนลชยุม ต้องแล้วแต่ความผูกพันซึ่งเราได้มีกับตัวเราเข้าไว้

(พระปรมาภิไธย) สยามินทร์

ที่ ๑๔/๔๘๕

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๑๕ สิงหาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๑๘

ถึง พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์

ควยไต่รบหนังสือลงวันที่ ๑๒ กรกฎาคม ๑๑๘ นั้นแล้ว

บรรดาเรื่องที่จะต้องการให้ตอบได้ตอบไปแล้ว คงถึงก่อนหนังสือ

ไม่ต้องกล่าวซ้ำ

เรื่องตลกที่จะไปอเมริกา ก็เป็นการตกลงกันในศาลว่าการต่าง
ประเทศว่าจะโยกตัญญูไปภายหลัง เมืองญวนจะมีแต่ผู้ทำการแทน การ
ที่จะขนผู้คนไปมากนั้นไม่มีใครคิด แต่เรื่องตลกของแลนคัมชคของก๊กก
ควยเรื่องงบประมาณแลการที่จะบรรจุตัวคน แต่เรื่องนั้นโตมอຍให้กรมท่า
จัดตามหน้าที่ จะเข้าไปทำเสียเองคนเดียวหมดจนการเล็ก ๆ น้อย ๆ ก็ดู
ไม่สู้ดี เป็นทางที่จะให้อ่างคอยฟังรบสังทงน ในท้ายหนังสือบ่นอะไรแรง ๆ
ไปต่าง ๆ นั้น ก็ไม่ถือทำอันใด เพราะรู้อยู่ว่าได้เกี่ยวของอันใดถึงตัวเรา
แต่จะอดไม่ทำไม่ได้ ต้องขอกล่าวว่า ตามปรกติคนอยู่ไกลเช่นพระยาวิสุทธิ
แลมีความเห็นท้ออย่างแรง ๆ เช่นนั้น ยากที่จะกล่าวให้ถูกตามความเป็น
จริง ถ้าหากว่าชาวบางกอกจะคอยฟังคำแนะนำของผู้ที่อยู่ภายนอก ไม่รู้
คนลกหนายาง แลไม่รู้ชั้นเชิงราชการเช่นพระยาวิสุทธิคิด ๆ เหล่านี้ จะ
ไม่อาจทำอะไรสำเร็จได้ การที่จะจดหมายโต้ตอบปรึกษากันกับผู้ซึ่งอยู่ทาง
ไกลเช่นนั้น เหมือนอย่างเกิดไฟไหม้ชน ผู้บังคับการค้ำเพลิงไม่ได้ไปใน
ที่นั้น เป็นแต่บังคับการไปจากออฟฟิศฤาที่บ้าน ไฟดับแล้วก็ยิงละเมอสั่งให้
ดับเช่นนั้น ๆ ไฟติดชนอกก็ไม่มีรู้สึก ไม่มีประโยชน์อันใดนัก แต่การที่ตั้งใจ
อุตสาหะจะมาฝึกฝนผู้คนก็อยู่แล้ว ขอให้เข้ามาเห็นเสียก่อนว่ามันเป็น
อย่างไร อย่าเพ้อคิดเห็นว่าง่าย แลทำบายัญชิลดฝรั่งเป็นยี่ ๆ ไปเหมือน
อย่างลคย่อนเขย เมื่อกลยมาถึงจึงจะเห็นว่าความคิดนั้น ฟุ้ง ๆ ผิด ๆ ถูก ๆ
ไป ถ้าจะว่าโดยย่อ เมืองเราเหมือนคนคิดฝัน ถ้าชนอดเร็วก้จะต้องเจ็บ
ปางตายฤาถึงตาย ถ้าชนกินเข้าไปให้มากก็ตายเพราะมันเป็นยาพิษ ความ
รู้สึกอนนใดพูดกันมาจนปากจะเปื่อยเสียช้านานแล้ว พระยาวิสุทธิฟัง
คิดอย่าเพ้อพูดเลยตักว่า ขอให้กลนเอาไว้มานพูดในบางกอกเถิด อย่าออกไป

(พระปรมาภิไธย) สยามินทร์

วันที่ ๒๖ สิงหาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๑๘

ถึง พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์

ด้วยได้พูดปรึกษากันกับพระราชินี แลเจ้านายบางคนในเรื่องที่
มกุฎราชกุมารจะเข้ามากรุงเทพฯ ในเดือนพฤศจิกายน อยู่ ๖ เดือนแล้ว
จึงจะกลับออกไปเล่าเรียนต่อไปนั้น มีความคิดเห็นซึ่งเป็นที่น่าสงสัยว่า
จะเป็นคุณประโยชน์แก่มกุฎราชกุมารมาก ฤฯจะมีโทษเจืออยู่ในนั้นบ้าง

ในเบื้องต้นไม่เข้าใจว่าด้วยเหตุใด เมื่อสิ้นการเรียนฝ่ายทหารแล้ว
จะต้องหยุดอยู่ถึงปีหนึ่ง คือดวงแต่เดือนตุลาคมย็นจนถึงเดือนตุลาคมปีหน้า
จึงจะเข้าเรียนกฎหมายต่อไปได้ ก็ถ้าจะกลับเสีย ให้เรียนกฎหมายต่อไป
ทีเดียว ในปีที่ซึ่งกำหนดว่าจะกลับ ซึ่งเดิมกำหนดว่าปี ๑๘๐๑ เข้ามาเป็นปี
๑๘๐๐ ถ้วน คงได้มาบางกอกเข้าไปปีหนึ่ง แต่ได้กลับเร็วกว่าที่จะมาเสีย
เที่ยวหนึ่งก่อนเช่นนั้น จะเป็นโทษของอย่างไร

การซึ่งเป็นที่ระแวงอยู่ว่าจะมีทางเสียในการซึ่งจะเข้ามา ๖ เดือน
ครึ่งนี้ โดยในเวลาที่เขาเวลานั้น คงจะได้ไปจัดการไว้กับที่ยุนิเวอซิติ ว่า
ปี ๑๘๐๐ จะได้เข้ายุนิเวอซิติ ส่วนมกุฎราชกุมารเข้ามาในกรุงเทพฯ
อาศัยเหตุที่การเล่าเรียนเกือบจะจบแล้ว โดยจะหยุดเสียก็หยุดได้ อย่าง
หนึ่ง มกุฎราชกุมารก็มีอายุมาก ย่อมเป็นที่นิยมของคน ถ้าหากจะมา
ควมคุมกันเป็นลูกสาวอยู่ ก็ไม่ควร ถ้าพลาดพลงมีเครื่องผูกพันอย่างหนึ่ง
อย่างใดขึ้น ถ้าหากว่าต้องเลิกไม่ออกไป ก็คงจะไม่พ้นจากเป็นสแคนดล
ถ้าออกไป โดยไม่มีความยินดีต่อการเล่าเรียน ก็จะไม่เป็นประโยชน์อันใด

การเล่าเรียนของมกุฎราชกุมารเป็นการสำคัญ การที่จะขบจะเล็ก ต้อง
ให้ปรากฏเป็นอันขบเล็กตามเวลาที่ควร ถ้าจะขบเล็กไป โดยเกิดเหตุวิต
อย่างหนึ่งอย่างใดขึ้น ก็เหมือนหนึ่งมีไฟผ่าหมองในการเล่าเรียน ให้เป็น
สิ่งที่จะพุดหม่นประมาณไปภายหน้า ขอให้คิดดูให้ยาวๆ แล้วอธิบายข้อ
ขัดข้องมาให้ทราบ

มิใช่บิดามารดาจะไม่มีความคิดถึงบุตร แต่เมื่อเห็นทางใด
ทางเสี้ยก่ากงอยู่เช่นนั้น จึงได้มีความวิตก ซึ่งจะเอาอย่างลูกชายเล็กเป็น
ที่ตงนนไม่ได้ เพราะช่างนนพวงเริ่มเรียน รู้สึกอยู่ว่า ถ้าหยุดเสี้ย ก็เอา
ตัวไม่รอด

อนึ่ง ถ้าโดยว่าเพราะการขัดข้องอย่างใดซึ่งจะเข้าเรียนไม่ได้จริงๆ
จำจะต้องมา จะมาก่อนเดือนธันวาคมไม่ได้ เพราะปรีณัฐวลิตมา เมือง
เคนมาร์ก กำหนดจะเข้ามาถึงกรุงเทพฯ ราวคริสต์มาส ไม่มีที่จะให้เขาอยู่
เมืองเรานั้นก็เป็นข้าง จะหาที่ทางให้พอสมควรอยู่ได้เป็นสองแห่งในเวลา
นั้นก็หาไม่ได้ ถ้าหากว่ามกุฎราชกุมารจะยังไม่ได้เข้ามา ก็ให้พระยาวิสุทธ
เข้ามาเสี้ยก่อน ไม่จำเป็นที่จะต้องรออยู่คอยมาพร้อมด้วยมกุฎราชกุมาร

(พระปรมาภิไธย) สยามินทร์

ที่ ๒๐/๘๘๓

วันที่ ๓ พฤศจิกายน รัตนโกสินทร ๓๒ ๑๑๘

ถึง พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์

ด้วยไต่รับหนังสือ ลงวันที่ ๒ ตุลาคม ๑๑๘ บอกรายงานการ
เล่าเรียนของลูกชายเจ้าฟ้ากรมขุนมหัยสุริยสังขลา^(๑) ว่าจะได้สอบไล่ใน

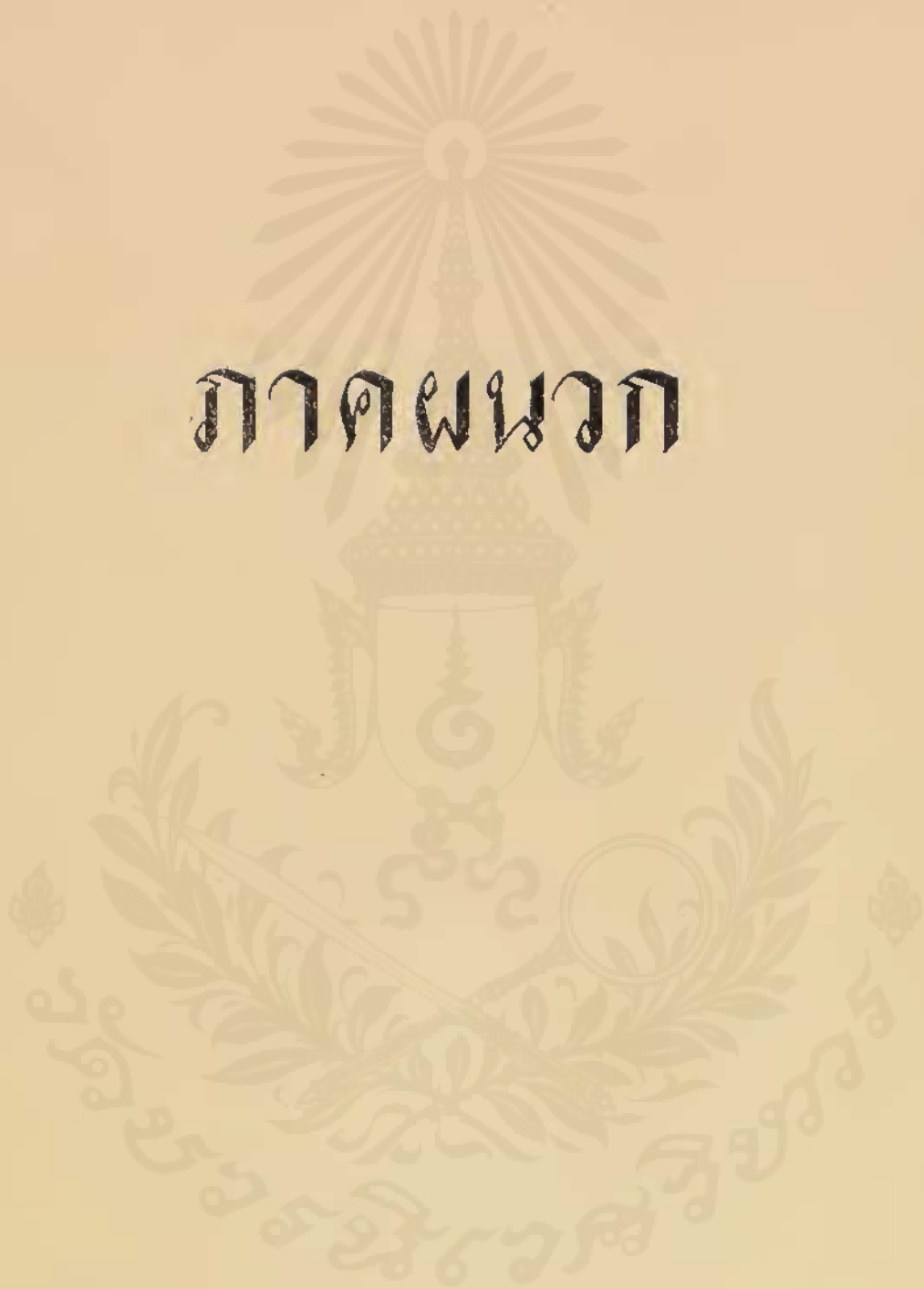
(๑) สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต เมื่อทรง
กรมครั้งแรก

เดือนมกราคม แลส่งขานฎิราชิรายนายทหาร ครู คนใช้ ที่เกี่ยวข้องอยู่กับ
ลูกชายเจ้าฟ้ากรมขุนมไหยสุริยสงขลา ซึ่งพระยาวิสุทธิเห็นควรจะให้
เครื่องราชอิสริยาภรณ์แลเหรียญราชรุจิ ตามอย่างที่เคยให้มาแล้วนั้น
ได้ทราบแล้ว

ตามรายชื่อในขานฎิราชิรายนั้นให้ได้ จะได้ให้ส่งดวงตรา แล
ประกาศนียบัตรกับเหรียญราชรุจิไปให้ภายหลัง แต่ตามรายชื่อข้างล่าง
๓ คน ให้งดไว้ แลขอระวังให้มาก อย่าให้เป็นอันแจกฟุ่มเพื่อยพินเพื่อ
เกินไป เพราะการที่ให้ตรง่ายแลพินเพื่อ เช่นตราสเปญ ปอจุกัด แล
เตอร์ก็ ย่อมเป็นที่คนหัวเราะเยาะเย้ย ที่ส่งออกไปนั้น ส่งไปเต็มตามใน
หมวดคันทขอรรวม ๑๑ คน ถ้าเห็นว่าเป็นการพินเพื่อ ไม่จำเป็นอยู่ทุก
ควรงด ก็ให้ส่งคนเข้ามา

(พระปรมาภิไธย) สยามินทร์

ภาคผนวก

ภาคผนวก

ก

ที่พักเมืองอุตรดิตถ์

วันที่ ๑๑ เดือนพฤศจิกายน ร.ศ. ๑๑๗

ถึง คุณเปี้ย^(๑)

ด้วยไม่ว่าช้านานสักเท่าไรแล้ว ตั้งแต่ได้เขียนจดหมายไปถึง....

.....

เรื่องที่จะเขียนจดหมายนั้น ที่ ๑ คือ เรื่องการศึกษาค้นคว้า
คุณเปี้ยทำความเข้าใจสิ่งมาถวาย ความเห็นนั้นได้กระทำให้มีผลต่าง ๆ
ต่อมา จะเล่าโดยสังเขปดังนี้ คือ พระเจ้าอยู่หัวพอพระราชหฤทัยในความ
เห็นนั้น ได้พระราชทานให้ฉันอ่าน ก็เป็นที่พอใจอยู่เองเป็นธรรมดา ฉันได้
แย่งความเห็นนั้นแต่ข้อเดียว คือเรื่องที่จะแต่งตำราเรียน ฉันเห็นว่า
การยากมากอย่าง ๑ ซึ่งยังไม่เห็นไม่ถึง ที่จริงในความเห็นของคุณเปี้ย
ทราบว่าได้พระราชทานความเห็นนั้นแก่กระทรวงธรรมการ โดยพระบรม
ราชโองการว่า ให้คิดอ่านจัดการตามความเห็นของคุณเปี้ยหรือที่จะเห็น
แก้ไขประการใดบ้าง มิได้หนึ่งรวมไว้ กระทรวงธรรมการได้ทำความเข้าใจ
ถวายบ้าง จึงโปรดให้ลงพิมพ์ความเห็นทั้ง ๒ แจกแก่เสนาบดี และ
กรมหมื่นวชิรญาณ และเข้าใจว่าคุณเปี้ยคงจะได้รับจากสถานที่แห่งใด
แห่งหนึ่งด้วย แต่ยังไม่ทันที่จะประชุมปรึกษาเอาความเห็น พระเจ้าอยู่หัว
ทรงพระราชดำริเห็นว่า ทางความคิดของกระทรวงธรรมการนั้นยากที่จะจัด

(๑) เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี เดิมชื่อ หม่อมราชวงศ์ เปี้ย มาลากุล

วัดสอนตามแบบหลวงให้ทั่วไปดังนี้ ได้โปรดให้มีการประชุมปรึกษาเรื่อง
วัน ๑ ผู้ประชุมคือ กรมหมื่นวชิรญาณ ต่วน กับเจ้าพระยาภาส(๑)แล
พระองค์กิตติยากร(๒) การที่ปรึกษาก็เป็นอย่างทันท่วงที คือฉันกับกรมหมื่น
วชิรญาณยืนร่วมกันในฝ่าย ๑ ข้างกระทรวงธรรมการยืนตามเนื้อเห็นของ
กระทรวงที่โตตพิมพ์ ในที่สุดจึงตกลงให้กรมหมื่นวชิรญาณเป็นผู้
อำนวยการ ฉันเป็นผู้ออกหนังสือตามโรงเรียนในหัวเมือง ซึ่งชนกระทรวง
มหาดไทยทั่วไปให้กระทรวงธรรมการคงจัดแต่โรงเรียนในมณฑลกรุงเทพฯ
ฝ่ายฉันกับกรมหมื่นวชิรญาณกำลังเริ่มต้นที่จะลงมือจัดการในปลายศกนี้
การที่ตกลงดังนี้ คิดดูก็ต้องรับว่าไม่สู้เขาคือ เพราะกระทรวงธรรมการก็เป็น
กระทรวงใหญ่มีเสนาบดี ต้องจำหน่ายหน้าทีให้ผู้อื่นทำ และยังมีผู้นอน
เข้าไปรับทำ ใครไม่รู้ บางทีก็จะคิดเตียนว่าฉันพอใจที่จะรวม ๓ ระหว่าง ๔
เอาการกระทรวงอื่นเข้ามาทำเสียเอง แต่ความจริงเป็นดังที่เล่าให้ฟัง
กล่าวคือ พระเจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์อันแรงกล้าในการนั้น และมี
รับสั่งขอให้อนุภคแก่พระราชประสงค์ โดยเฉพาะ เมื่อพิจารณาที่รูปการ
เห็นว่า ถ้าไม่ยื่นเข้าไปรับ คงไม่สำเร็จได้ดังพระราชประสงค์ ดังนั้นจะให้
ทำอย่างไร แต่ยังมี ความหวังใจว่า ไม่ช้านานคงจะมีผู้มีความคิดอันถูกต้อง
พร้อมทั้งความสามารถที่จะทำการให้สำเร็จได้ดังความคิด เข้ามารับ
ราชการในกระทรวงธรรมการ ถ้ามีเช่นนั้นเมื่อใดก็จะส่งภาระเรื่องนี้ไป
ให้ด้วยความยินดี และจะออกหนุนต่อไป โดยเต็มกำลังด้วย

(ลงพระนาม) ดำรงราชานุภาพ

(๑) เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค)

(๒) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ

ศาลาว่าการมหาดไทย

วันที่ ๒๐ เดือนเมษายน ร.ศ. ๑๑๘

ถึง คุณเปี้ย

ด้วยได้คิดตั้งใจว่าจะเขียนจดหมายถึงนานมาแล้ว แต่เพราะติดธุระอะไรต่ออะไรต่าง ๆ อย่างหนึ่ง

ด้วยในหมื่นมีความรำคาญหมกมุ่นอยู่ในใจอย่างหนึ่ง คือ คิดถึงการบ้านเมืองในภายหน้า เห็นความชดของสำคัญมีอยู่ด้วยเรื่องตัวคนไม่มีพอราชการ ความชดของของขอนยังคิดไปยิ่งเห็นเป็นการสำคัญ เป็นหัวใจของการทั้งปวงก็ว่าได้ ถ้าไม่คิดแก้ไข เห็นว่าการทั้งปวงที่ได้อุตสาหะบากบั่นทนเหน้อยยากปากเพียรทำมา จะไม่ถาวรไปได้ช้านานเท่าไรนัก สืบเกิดคุณการทุกวันนี้ เพราะเหตุที่การภายนอกเป็นปัจจัยบังคับให้เราต้องปรับรัดจัดการบ้านเมืองให้เปลี่ยนแปลงดำเนินไปในทางที่ดี ถ้าเราหยุดหรือถอยหลังลาลงเมื่อใด ภัยก็มี เพราะเหตุฉะนั้น จึงอุตสาหะชวนชวายตะเกียกตะกายไปข้างหน้า ในส่วนการที่จัดยกเอาการในมหาดไทยขึ้นเป็นตัวอย่าง แต่แรกเริ่มจัดการมณฑลเทศาภิบาล การมีเพียงจะปรายปรามโจรผู้ร้าย และป้องกันความกตชัคคโกงต่าง ๆ ที่มีอยู่ในเวลานั้นให้หมดไป ความต้องการเพียงเท่านั้น ยิ่งหากคนเป็นข้าหลวงเทศาภิบาลได้โดยยาก ต้องเที่ยวค้นคว้าขอร้องไม่ว่าที่หนึ่งทีใด หาไปได้พอการชั้นหนึ่ง ครนมีข้าหลวงเทศาภิบาลแล้ว ยังต้องการหาข้าหลวงรองแลผู้ว่าราชการเมือง

13/12/2565

ผลคือเปลี่ยนคนเก่าที่ใช้การไม่ได้ กว่าจะหาตัวคนให้ได้หมดเป็นอันแสน
ยาก ส่งออกไปบางคนก็ติดได้อย่างคาด บางคนก็ไปเสียทางอื่น จำเป็น
ผลคือเปลี่ยนเลอกหาอยู่เสมอ แต่กระนั้นก็ไม่พอการ ได้รับความลำบาก
ในเรื่องนี้มาไม่มีเวลาว่าง ครั้นการชนต้นเรี่ยรอยเจริญมาได้ตั้งหมาย
และจัดการอย่างอื่นเพิ่มเติมมาโดยลำดับ การตามหัวเมืองยิ่งยากเข้า
ยิ่งต้องการคนมากเข้า เหนื่อยยังมีหน้าซ้ำ ยังมีคนเก่าที่แปลประโยชน์
ได้ มาลาตกลงในชั้นประโยชน์สองก็มีช่นราย ๆ ความต้องการคนมากขึ้น
กว่าแต่ก่อน แต่ตัวคนที่เลือกหามาได้น้อยลง หรือคงเท่าเก่า ไม่หา
มากขึ้นได้ทันความต้องการ คิดดูในเวลาที่จะเขียนจดหมายนี้ จะต้องการตัว
ข้าหลวงเทศาภิบาล ๒ คน ต้องการตัวผู้ว่าราชการเมืองไม่ต่ำกว่า ๕ คน
จะต้องการปลัดไม่ต่ำกว่า ๑๕ คน และจะต้องการตัวนายอำเภอซึ่งเป็น
คนสำคัญทำนองเจ้าเมืองในเวลาฉาบ ๓๐ คน ยังหาตัวไม่ได้ คิดว่าจะ
เป็นเวลาขีญญาฉนมันตัง เมื่อพระยาพิไชย^(๑) เข้ามากรุงเทพฯ ได้เอาพระยา
พิไชย พระยาศรีสหเทพ^(๒) ไปให้ช่วยคิดหากแลไม่เห็น การเป็นไต่ถึงดังนี้
ถ้าเป็นอยู่อย่างนั้นหรือเป็นไปดังนี้ ความลำบากจะยิ่งมากขึ้น และจะจัดการ
สำเร็จตลอดไต่อย่างใด น่ากลัวจะไปหมดแรงเสียด้วยกระบวนคนไม่มีใช้
จึงเป็นท้อตอกชกท้อใจ ด้วยความคิดไม่ลุ่มลง นี้ว่าโดยส่วนมหาดไทย
ยังมีส่วนกรมอื่น ซึ่งแลเห็นว่าโรคร้ายไปกว่าความชืดชองอย่างว่ามาแล้ว
ก็ยังมี คอกกรมทไชฝรั่ง ยกตัวอย่างเช่นกรมเมือง จัดการไปลิตไม่เรียบร้อย
ร่อย ต้องหาฝรั่งเข้ามาเป็นนายไปลิต ฝรั่งใหญ่เรียกฝรั่งเข้ามาเป็น

(๑) พระยาพิไชยธรมรงค์สงคราม ภายหลังเป็นพระยาวจีสัตยรักษ์ (ดิศ นามะสนธิ)

(๒) ภายหลังเป็นพระยามหาอำมาตย์ (แสง วีระศิริ)

นายรองหลายคน และเรียกแขกซึกเข้ามาเป็นพลตระเวน เพราะเหตุที่
อ้างว่าคนไทยยังไม่มีความรู้พอจะเป็นนายโปลิศ และคนไทยเป็นพลตระเวน
ไม่สู้ดีเหมือนแขก ข้างฝ่ายเราก็แลเห็นว่า การที่ใช้คนต่างประเทศมาก
มีทางที่เสียเปรียบเหมือนสุนัขเฝ้าบ้าน แรก ๆ สุนัขมีคุณอยู่บ้าง ถ้าสุนัขไป
ปลายนอกถึงแดงโตเหมือนกัน แต่จะหยดไม่จัดการเล่าก็ไม่โต ครั้นทำไป
ก็จำต้องฝังฝัง เพราะคนเราไม่ทันการ ถ้าการเดินทางไปในทางนี้ ไม่เดิน
ตามรอยฉมูบ ซึ่งเขาใช้ฝังแต่เพียงเป็นครุให้หัดคนของเขา พอเป็นแล้ว
เขาเลิกฝังได้ เช่นนั้นแล้ว เมืองไทยจะเป็นเมืองฝรั่งไปสักวันหนึ่งโดย
เราไม่รู้ตัว และไม่ตอมักองทัพฝรั่งยกมาตี จึงคิดเห็นว่า การที่เป็นอยู่
ดังนี้เป็นทางที่อาจจะมอันตรายได้ในภายหน้า

การที่จะแก้ไข เห็นอย่างเคียวแต่ต้องจัดการศึกษา กล่าวคือ
ต้องคิดฝึกหัดผู้คนของเราขึ้นโดยเร็ว ทว่าโดยเร็วนั้น หมายความว่าต้อง
รีบลงมือจัดการ เพราะการศึกษาเหมือนกับการเพาะปลูกพันธุ์ไม้ ย่อมจะ
ออกผลได้แต่เมื่อครบกำหนดตามสมควรแก่อายุกาล ไม่ใช่ของที่ผู้หนึ่ง
ผู้ใดจะรีบรัดทำให้แล้วรวดเร็วในวันหนึ่งสองวันได้ ทุกวันนี้ เราหยดการ
เพาะปลูก ยิ่งรอไปอีกยิ่งเสียเวลาที่จำต้องให้เป็นอายุกาลของการเพาะปลูก
นั้น และยังเปิดทางอันตรายให้มากขึ้น เมื่อรวบรวมในความเห็นของฉัน
เห็นว่าในเวลาอันการอย่างใดในเมืองไทยที่จะสำคัญไปกว่าการศึกษาไม่มี
แต่เกรงว่าคนไทยด้วยกันจะคิดเห็นเช่นนั้นไม่ทุกคนก็ ใช่แต่เท่านั้น การ
ศึกษาเป็นการที่จืดชืด ฉันยังคิดเห็นว่า คุณเหมือนจะยากกว่าการมหาดไทย
เสียอีก การมหาดไทย แม้จะเป็นการใหญ่โตก็จริง แต่สำเร็จอยู่ในวิถี
ที่จะบังคับคน จะหาผู้ทำการเห็นพ้อหาได้ไม่ยาก ด้วยการมหาดไทยก็เป็น

ทำนองเดียวกับเทศบาลนั่นเอง ข้าหลวงเทศาภิบาลก็ ก็เกือบว่า
มหาตไทยได้ แต่การศึกษาก็เอาข้าหลวงเทศาภิบาลคนหนึ่งคนใด หรือ
เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยคนหนึ่งคนใดไปจัดการศึกษา แม้ว่าจะทำการ
มหาตไทยหรือการเทศาคิดที่จะจัดการศึกษาเห็นว่าจะทำไม่ได้ทุกคน เพราะ
คนจัดการศึกษา ต้องเป็นคนที่รักและมีนิสัยพอใจในการนั้น จึงจะทำได้
ฉันใดคิดหลายหนที่จะกราบถวายบังคมลา ออกจากตำแหน่งมหาตไทย
เพื่อกลับไปจัดการศึกษาสนองพระเดชพระคุณ เพราะเหตุที่เคยทำมา
และเชื่อว่าทำได้ แต่มานักเกรงอยู่ว่าคนทั้งหลายจะเข้าใจไปว่าฉันมาทำ
ความเสื่อมเสียอันใดไว้ในมหาตไทย แล้วจะหนีไปเสียให้พ้น อย่างมีกันว่า
เมื่อมาจากศึกษา แต่ข้อนี้ไม่สำคัญ แต่มาคิดเห็นว่า ถึงกราบทูลก็คง
จะไม่โปรดให้ย้ายไป เพราะทรงเห็นว่าการในมหาตไทยนี้สำคัญมาก
จึงไม่กล้ากราบทูลอย่างนั้น แต่ได้กราบทูลถึงความสำคัญของการศึกษา
ซึ่งต้องใช้เป็นเครื่องมือสำหรับบ้านเมืองในภายหน้า ด้วยเหตุผลดังได้
ชี้แจงมาแล้ว เพราะเข้าใจอยู่ว่าพระเจ้าอยู่หัวคงจะทรงเห็นอย่างนั้นเหมือน
กัน และเข้าใจว่าคุณเหมือนจะได้มีลายพระหัตถ์ถึงคุณเขียบในเรือนนี้ ขอให้
ตรัสรองดูให้จงมาก ถ้าจะโปรดให้คุณเขียบมีหน้าที่ในการศึกษา หวังใจ
ว่าจะไม่หลีกเลี่ยงการสำคัญอย่างที่สุดที่จะทำได้ การนี้ไม่ใช่การเฉพาะตัว
ไม่ใช่การเฉพาะกรม เป็นการสำหรับชาติบ้านเมืองและอิสรภาพของ
เมืองไทย ขอให้ประมาณน้ำหนักให้มาก

ในเรื่องนี้ ได้คิดว่าจะเขียนหนังสือถึงคุณเขียบนานมาแล้ว
แต่มานักเกรงไปว่าจะไม่เชื่อ จะสงสัยว่าเขียนไปตามประสงค์ของกรม

13/12/2565

ปรายในคราวนั้น จึงไตร่ตรองมา การที่จะเชื่อในความคิดของฉันทหรือไม่เชื่อนั้น
ก็ตามที แต่ขอให้เชื่ออย่างหนึ่งว่า ข้อความที่ใดกล่าวมานั้นเป็นความที่
ได้คิดโดยสุจริต เพื่อประโยชน์ของราชการบ้านเมือง ไม่เกี่ยวกับประโยชน์
ของบุคคลผู้หนึ่งผู้ใด

(ลงพระนาม) ดำรงราชานุภาพ

ป.ล. เมื่อได้เขียนจดหมายนั้นแล้ว จึงได้ทราบความตามที่คุณเปียได้
กราบบังคมทูลตอบพระราชหัตถ์มา เข้าใจว่าเห็นไม่ตรงกับฉันท ก็เป็น
แล้วไปเพราะใจคน แม้เป็นพี่น้องหลานตามกันออกมา จะให้คิดเห็น
เหมือนกันก็ไม่ได้ แต่ที่จะให้นายสนั่น^(๑)เป็นผู้จัดการโรงเรียน Civil
Service ขนกรมศึกษาชั้น เห็นว่าจะให้นายสนั่นเสียชื่อเปล่า ๆ
ไม่สำเร็จ ฉันทได้คิดในเรื่องนี้มาก ถ้าเห็นจะสำเร็จได้อย่างไร คงจะ
คิดจัดแล้ว การนี้หน้าที่คุณเปียจะสำคัญว่าง่ายเกินกว่าการไปเป็นแน่
บางที่ฉันทจะกราบบังคมทูลออกจากมหาดไทยไปจัดการนี้เอง
ขอให้คอยฟังคุดต่อไป

ค

ที่ ๕๐/๕๖๗๓

ศาลาว่าการต่างประเทศ

วันที่ ๒๔ สิงหาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๑๔

พระเจ้าอนงยาเธอ กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ เสนาบดีว่าการ
ต่างประเทศมาถึงพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ อัครราชทูตสยาม ณ กรุง
ลอนดอน

(๑) ภายหลังเป็นเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา)

ด้วยมีพระบรมราชโองการดำรัสเหนือเกล้าฯ ว่าการศึกษาในกรุง
สยาม ยังบกพร่องอยู่เป็นอันมาก แต่คนซึ่งจะหาบรรจุนำตำแหน่งราชการ
ก็ไม่มีที่จะเลือกได้ ฝ่ายข้าราชการก็หนักแน่นเข้มงวดจนทุกวันนี้ ผู้ซึ่ง
เคยทำราชการอย่างเก่า ๆ คืออยู่ มาถูกทำการทุกวันนี้เข้ากลาแล้ว ฤกษ์กลายเป็น
เป็นทำไมไหวไปได้ ถ้าหากว่าไม่รีบร้อนจัดการฝึกหัดขึ้นโดยเร็ว เกล็ดกว่า
หน้าทราซการซึ่งเริ่มขึ้นไว้แล้วจะเสื่อมเสียไปหมด เหตุด้วยหาผู้สามารถ
ไม่ได้ เพราะฉะนั้น การที่จะคิดบำรุงการศึกษาทั่วไป แลเป็นที่สำคัญ
อย่างยิ่ง คือโรงเรียนข้าราชการพลเรือน ซึ่งต้องการเป็นอันมากนั้น จึง
เป็นการจำเป็นที่จะต้องรีบร้อนทำให้สำเร็จโดยเร็ว ได้ทรงพระราชดำริหา
ท่าทางที่จะให้สำเร็จหลายอย่างก็ยังไม่ตลอดได้ ด้วยเหตุขาดผู้ซึ่งมีความ
คิดแลความอดสาหะพอที่จะคิดจัดการประกอบกับธรรมเนียมแลธรรมเนียม
ซึ่งเป็นอยู่ในพื้นเมือง ให้เหมาะแก่กาลเทศะได้

แลทรงพระราชดำริว่า พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์เป็นผู้มีอุปนิสัยใฝ่
ชอบมาในการศึกษา แลยังเอาใจใส่สืบสวนคิดอ่านการศึกษามากอยู่
เสมอ เป็นผู้มีความสามารถที่จะผ่อนผันวิจิตรศึกษาให้เหมาะสมกับกาล
เทศะในนี้ได้ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์
เข้ามารับราชการในกรุงเทพฯ แลทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยา
ประสิทธิ์ศิลปการออกไปเป็นราชทูตและเป็นธุระในการเล่าเรียนของสมเด็จพระ
พระเจ้าลูกยาเธอ พระเจ้าลูกยาเธอทั้งหลาย แทนพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์
สืบไป บัดนี้ พระยาประสิทธิ์ศิลปการจะได้ออกจากกรุงเทพฯ ในเดือน
สิงหาคมนี้ ถ้าพระยาประสิทธิ์ศิลปการออกไปถึงแล้ว ให้พระยาวิสุทธ

สุริยศักดิ์มอขราชการต่าง ๆ ในตำแหน่งราชทูต กษัตริย์เกล้าเวียนของ
สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ พระเจ้าลูกยาเธอทั้งหลาย ที่พระยาวิสุทธ
สุริยศักดิ์เป็นธุระอยู่นั้น ให้แก่พระยาประสิทธิ์ศิลปการวิราชการสืบไป

อนึ่ง สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร มีกำหนด
จะเสด็จกลับเข้าไปกรุงเทพ ฯ เร็วอยู่แล้ว ให้พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์
โดยเสด็จสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเข้าไปด้วย

ประทับตราบัวแก้วใหญ่มาเป็นสำคัญ

(ลงพระนาม) เทวะวงศ์วโรปการ

พิมพ์ที่ ห้างหุ้นส่วนจำกัด ศิวพร ๓๔ ซอยรัชฎาภิเศก งามเวียงแม่กะลี พระนคร

13/12/2565 โทร. ๓๐๓๕๒ นายจรัส วัฒนาทวี ผู้พิมพ์ ผู้โฆษณา ๒ ๕๐๔

